

PRZEGLĄD
NAUKOWO-METODYCZNY

EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA

ROK XVIII NUMER 2/2025 (67)

Poznań 2025

Recenzenci działów

prof. zw. dr hab. Michał PŁACHTA – bezpieczeństwo wewnętrzne
prof. dr hab. inż. Józef BUCZYŃSKI – bezpieczeństwo wewnętrzne
prof. dr hab. Franciszek NOWIŃSKI - bezpieczeństwo wewnętrzne
prof. dr hab. Ewa MISTERSKA –bezpieczeństwo zdrowotne
prof. dr hab. Daniel FIC – bezpieczeństwo wewnętrzne
dr Danuta BARTKOWIAK – bezpieczeństwo wewnętrzne
prof. dr hab. Ewa MISTERSKA – pedagogika

Stali recenzenci zewnętrzni

prof. zw. dr hab. Irina SURINA
prof. zw. dr hab. inż. Bogdan SZULC
prof. zw. dr hab. inż. Jarosław WOŁEJSZO
prof. dr hab. Borys KOWALIOW
prof. dr hab. Daria KOZAK
prof. dr hab. Małgorzata SUŚWIŁŁO
prof. dr Romualdas POVILITIS
prof. dr Tamara TKACZ
dr Nadia BRYL
dr Marta CZARNECKA-IWAŃCZUK
doc. dr Alena DOUŠKOVA
dr Zlatica HUL'OVA
dr Juraj MADEJ

Redakcja naukowa

prof. zw. dr hab. Maria KOZIELSKA

Skład komputerowy, korekta wydawnicza

mgr Joanna MISTERSKA

Redakcja oświadcza, że wersją podstawową czasopisma jest wydanie papierowe.

Copyright © 2025 by

 wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa
All rights reserved

ISSN: 1899-3524

 wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa
ul. Orzeszkowej 1, 60-778 Poznań
tel. 61 851-05-18
e-mail: wydawnictwo@wsb.net.pl
www.wsb.net.pl

Druk i oprawa
druk-24h
ul. Hurtowa 19
15-399 Białystok,
druk-24h.com.pl Wydanie pierwsze

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
BEZPIECZEŃSTWO WEWNĘTRZNE.....	11
<i>System organizacji kwalifikacji wojskowej w powiecie jako przykład współpracy organów administracji publicznej z jednostkami administracji wojskowej</i>	
HRYNIO Alicja Anna	13
<i>Prawne i organizacyjno-instytucjonalne płaszczyzny przeciwdziałania przestępczości</i>	
GAŚSIOROWSKI Jerzy.....	27
<i>Wybrane aspekty działalności polskiej Policji w zapewnianiu bezpieczeństwa wewnętrznego podczas klęski żywiołowej w odniesieniu do powodzi w 2024 roku</i>	
SKOCZOWSKI Marek	47
<i>Rola Policji w przeciwdziałaniu przemocy domowej</i>	
PINKOWICKA Magdalena	59
<i>Migracje na tle fałszerstwa dokumentów w zakresie pisma ręcznego. Studium przypadku na przykładzie Polski w latach 2014–2024</i>	
GORZKOWSKA Karolina	73
<i>Systemy wczesnego ostrzegania przed cyberzagrożeniami jako narzędzie bezpieczeństwa państwa</i>	
ŻURAWSKI Sławomir, CHODYKA Marta	81
<i>Wyzwania bezpieczeństwa w erze Internetu rzeczy</i>	
KOŁODZIEJ Paweł	93
<i>Kształtowanie się polskiej myśli ochrony przyrody oraz jej miejsce w polityce ekologicznej część III. Lata 1945-1989</i>	
WODZIKOWSKI Czesław	109
<i>Kształtowanie się polskiej myśli ochrony przyrody oraz jej miejsce w polityce ekologicznej część IV. Okres po 1989 roku</i>	
WODZIKOWSKI Czesław	121
BEZPIECZEŃSTWO ZDROWOTNE	133
<i>Bezpieczeństwo pacjentów z cukrzycą w aspekcie nowych uprawnień pielęgniarских</i>	
WODZIKOWSKA Ewa	135
<i>Terapia zajęciowa w procesie aklimatyzacji nowych pensjonariuszy domów opieki społecznej - dyskusja między praktykami a teoriami naukowymi</i>	
ŁAGODOWSKI J. Waldemar, WRÓBLEWSKA Alina, SZMYDT-TOMASZEWSKA Sylwia	145
PEDAGOGIKA	157
<i>Ochrona młodych użytkowników Internetu przed cyberzagrożeniami we współczesnym cyfrowym świecie</i>	
CHODYKA Marta, CIEKANOWSKI Zbigniew	159
<i>Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży a nowe formy cyberprzemocy</i>	
CHODYKA Marta, ŻURAWSKI Sławomir, CIEKANOWSKI Zbigniew	169
<i>Muzyka filmowa w rozwoju poznawczym dzieci w wieku wczesnoszkolnym (na przykładzie uczniów ze szkół podstawowych w Starachowicach)</i>	
KWIECIEŃ Justyna, ROGOZIŃSKA Katarzyna	183

<i>Teatr żołnierski garnizonu warszawskiego (1919-1929)</i>	
PIEKARSKI Stanisław	201

CONTENTS

INTRODUCTION	7
INTERNAL SECURITY	11
<i>The system of preparation, organization and execution of military qualification in a district, as an example of cooperation of public administration bodies with military administration units</i>	
HRYNIO Alicja Anna	13
<i>Legal, organizational and institutional levels of crime prevention</i>	
GAŚIOROWSKI Jerzy	27
<i>Selected aspects of Police's activities in ensuring security during a natural disaster in relation to the flood in 2024</i>	
SKOCZOWSKI Marek	47
<i>The role of the Police in combating domestic violence</i>	
PINKOWICKA Magdalena	59
<i>Migration and document forgery in the context of handwriting analysis: a case study of Poland (2014–2024)</i>	
GORZKOWSKA Karolina	73
<i>Early warning systems against cyber threats as a tool of state security</i>	
ŻURAWSKI Sławomir, CHODYKA Marta	81
<i>Security challenges in the era of the Internet of things</i>	
KOŁODZIEJ Paweł	93
<i>The formation of polish thought of nature protection and its place in ecological policy part III. The years 1945-1989</i>	
WODZIKOWSKI Czesław	109
<i>The formation of the polish thought of nature protection and its place in ecological policy part IV. The period after 1989</i>	
WODZIKOWSKI Czesław	121
HEALTH SECURITY	133
<i>Safety of patients with diabetes in the aspect of new nursing</i>	
WODZIKOWSKA Ewa	135
<i>Occupational therapy in adaptation process of new pensionists (resodens) at retirement (nursing) homes – a discussion between practitioners and scientific theories</i>	
ŁAGODOWSKI J. Waldemar, WRÓBLEWSKA Alina, SZMYDT-TOMASZEWSKA Sylwia	145
PEDAGOGY	157
<i>Protecting young Internet users from cyber threats in today's digital world</i>	
CHODYKA Marta, CIEKANOWSKI Zbigniew	159
<i>Safety of children and young people and new forms of cyberbullying</i>	
CHODYKA Marta, ŻURAWSKI Sławomir, CIEKANOWSKI Zbigniew	169
<i>Film music in the cognitive development of children in early school age (case of students from primary schools in Starachowice)</i>	
KWIECIEŃ Justyna, ROGOZIŃSKA Katarzyna	183
<i>Military theatre of the Warsaw garrison (1919-1929)</i>	
PIEKARSKI Stanisław	201

Wstęp

Czytelników naszego czasopisma zapraszam do lektury najnowszych publikacji. Ich Autorzy podjęli wiele aktualnych zagadnień dotyczących ważnych dzisiejszych problemów bezpieczeństwa. Prace zebrano w dwóch częściach zatytułowanych: **Bezpieczeństwo wewnętrzne** i **Bezpieczeństwo zdrowotne**.

W części **Bezpieczeństwo wewnętrzne** Autorzy publikacji wyrazili swoje zainteresowanie wieloma trudnymi współcześnie zagadnieniami: jak dylematy bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, współpraca organów administracji publicznej z jednostkami administracji wojskowej, prawne i organizacyjno-instytucjonalne płaszczyzny przeciwdziałania przestępczości, aspekty działalności Polskiej Policji w zapewnianiu bezpieczeństwa wewnętrznego podczas klęski żywiołowej w odniesieniu do powodzi oraz w przemocy domowej, migracja a fałszerstwa dokumentów, bezpieczeństwo w erze Internetu rzeczy.

Autorka pierwszego opracowania zaprezentowała system Powiatowej Organizacji Kwalifikacji Wojskowej jako przykład współpracy organów administracji publicznej z jednostkami administracji wojskowej. W tym celu poruszyła następujące zagadnienia: uwarunkowania prawne Kwalifikacji Wojskowej, zasady współdziałania komisji lekarskich z organami Samorządu Terytorialnego i Terenowymi Organami Administracji wojskowej. Ponadto rozważyła organizację, przebieg i wyniki kwalifikacji wojskowej. Doceniła działania edukacyjne oraz wyjaśniła postulaty i rekomendacje (A. A. Hrynio).

W kolejnej publikacji Autor podjął problematykę bezpieczeństwa jako zagadnienie złożone i interdyscyplinarne, wynikające z różnorodności i skali zagrożeń dla państwa oraz społeczności lokalnych. Podkreślił, że przestępczość powoduje, że społeczeństwo nie czuje się bezpiecznie w przestrzeni publicznej i domaga się od instytucji sektora bezpieczeństwa wzmożenia działań zwalczających przestępczość, a także jej zapobiegających. Autor określił możliwości stosowania profilaktycznych przedsięwzięć przez Policję przy wykorzystaniu programów prewencyjnych. Podjął również próbę uporządkowania wiedzy na temat profilaktyki, a także uzasadnienia konieczności pozyskania i wykorzystania wszelkich możliwych danych mogących wspomóc oraz zintensyfikować działania profilaktyczne (J. Gąsiorowski).

Wybrane aspekty działalności jednostek policji w zapewnianiu bezpieczeństwa wewnętrznego podczas klęski żywiołowej dotyczą rozważań Autora, kierującego uwagę Czytelnika na wydarzenia związane z powodzią w 2024 roku i znaczenie polskiej Policji w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego podczas nieszczęścia związanego z powodzią. Opisał wieloaspektową działalność Policji obejmującą operacje ratownicze, ochronę przed szabrownikami, walkę z cyberprzestępczością oraz zabezpieczenie infrastruktury przeciwpowodziowej. Dokonał analizy danych przedstawionych przez Komendę Główną Policji, dotyczących operacji „Powódź 2024”, co umożliwiło pełniejsze zrozumienie roli Policji w zarządzaniu i koordynowaniu działań podczas powodzi (M. Skoczowski).

Podjęto również ważną społecznie analizę roli Policji w przeciwdziałaniu przemocy domowej. Policja pełni funkcje pierwszej linii ochrony ofiar przemocy domowej, reagując na zgłoszenia i interweniując w momencie zagrożenia życia lub zdrowia. Jednakże, jak podkreśliła Autorka publikacji, funkcjonariusze są również odpowiedzialni za dokumentowanie przypadków przemocy, inicjowanie postępowań karnych oraz współpracę z innymi instytucjami w celu zapewnienia ofiarom ochrony.

Przez podejmowanie zdecydowanych działań Policja odgrywa istotną rolę w tworzeniu bezpiecznego środowiska, w którym ofiary przemocy mogą otrzymać potrzebną pomoc i wsparcie, a sprawcy zostaną pociągnięci do odpowiedzialności (M. Pinkowicka).

Związek między migracją a fałszerstwami dokumentów, szczególnie w zakresie pisma ręcznego, na przykładzie Polski w latach 2014-2024 zainteresował Autorkę następnego opracowania. Wskazała w nim, że zjawisko migracji, nasilone przez konflikty zbrojne i kryzysy humanitarne, zwiększa ryzyko fałszerstw dokumentów i to stanowi wyzwanie dla polskiego systemu prawnego i ekspertów pismoznawstwa. W pracy przedstawiła klasyfikację rodzajów fałszerstw oraz wyzwania badawcze, takie jak brak odpowiedniego materiału porównawczego czy bariery językowe. Autorka podkreśliła potrzebę poprawy jakości badań grafologicznych oraz dostosowania procedur do współczesnych wyzwań związanych z migracją (K. Gorzkowska).

Autorzy zbadali, w jaki sposób technologie analityczne wpływają na zdolność systemów wczesnego ostrzegania do szybkiego wykrywania i neutralizowania zagrożeń, z uwzględnieniem barier i ograniczeń prawnych, etycznych i operacyjnych. W rezultacie wskazano, że integracja zaawansowanych technologii analitycznych w systemach wczesnego ostrzegania znacząco podnosi zdolność do prognozowania i wykrywania ataków, lecz wymaga rozbudowanej infrastruktury obliczeniowej, wykwalifikowanych kadr oraz spójnego podejścia prawno-organizacyjnego. W świetle tych ustaleń sformułowano rekomendacje ukierunkowane na dalszy rozwój sztucznej inteligencji, optymalizację kosztów wdrożeń i wzmacnianie kooperacji międzynarodowej w dziedzinie cyberbezpieczeństwa (S. Żurawski, M. Chodyka).

Przeanalizowano współczesne wyzwania związane z bezpieczeństwem w erze Internetu Rzeczy (IoT), koncentrując się na zagrożeniach wynikających z integracji urządzeń sieciowych w infrastrukturze krytycznej, sektorze przemysłowym i życiu codziennym. Podkreślono również rosnącą podatność systemów IoT na cyberataki, wynikającą z luk w zabezpieczeniach, braku standardów ochrony i wzrastającej liczby urządzeń połączonych z siecią. Przedstawiono przypadki cyberataków na infrastrukturę IoT oraz strategie minimalizowania ryzyka, w tym wdrażanie mechanizmów szyfrowania, zaawansowanych systemów autoryzacji i międzynarodowej współpracy w zakresie cyberbezpieczeństwa. W konkluzji wskazano, że dalszy rozwój IoT wymaga kompleksowego podejścia do ochrony danych i systemów, łączącego rozwiązania techniczne, regulacje prawne oraz edukację użytkowników. Skuteczna implementacja strategii bezpieczeństwa stanie się głównym warunkiem pełnego wykorzystania potencjału Internetu Rzeczy przy jednoczesnym ograniczeniu ryzyka cyberzagrożeń (P. Kołodziej).

Autor w dwóch kolejnych publikacji poruszył problemy ochrony przyrody w Polsce w okresie od zakończenia II wojny światowej - do przemian ustrojowych. W części III uwzględnił okres (lata 1945–1989), w którym do priorytetowych zadań w tej dziedzinie należały przede wszystkim: konieczność odbudowy sieci terenowych placówek, zajmujących się ochroną przyrody oraz nawiązanie w tej dziedzinie współpracy międzynarodowej. Podkreślił, że nową sytuację w ochronie przyrody kształtowały w tym okresie przede wszystkim podstawowe zmiany ustrojowe i gospodarcze, a w szczególności reforma rolna i upaństwowienie większości lasów (Cz. Wodzikowski).

W następnym opracowaniu (część IV, okres po 89 roku) Autor podkreślił rolę obrad okrągłego stołu, będącego początkiem porozumienia narodowego oraz reform społecznych, politycznych i gospodarczych, mających również przełomowe znaczenie dla kształtowania się polskiej myśli ochrony przyrody i polityki ekologicznej w Polsce. W czasie obrad okrągłego stołu omawiano również problematykę związaną z ochroną przyrody i środowiska, co zapoczątkowało zmiany w tym zakresie oraz uchwalenie nowych ustaw dotyczących tej problematyki. Było to równoznaczne z ich uwzględnieniem w prowadzonej przez Polskę polityce ekologicznej (Cz. Wodzikowski).

W części zatytułowanej **Bezpieczeństwo zdrowotne** znajdujemy dwa opracowania. W pierwszym Autorka zauważyła, że obecnie zachorowalność na cukrzycę zatacza coraz szersze kręgi. Poruszyła zatem problemy poczucia bezpieczeństwa pacjentów z cukrzycą. Przedstawiła możliwości korzystania z edukacji i wsparcia w radzeniu sobie z chorobą. Wskazała na zwiększające się uprawnienia pielęgniarek, co może wpływać na efektywniejsze przygotowanie pacjenta z cukrzycą w zakresie samo opieki i samokontroli. Zaprezentowała rozwiązania systemowe dotyczące wspomagania osób chorujących na cukrzycę w aspekcie nowych uprawnień pielęgniarskich oraz wskazała akty prawne dotyczące wdrożonych rozwiązań (E. Wodzikowska).

Z uwagi na to, że współcześnie ludzie żyją coraz dłużej, kwestia jakości życia osób starszych stała się bardzo istotna. Terapia zajęciowa, jako specjalistyczna dziedzina, oferuje szereg metod i technik, mogących poprawić codzienne funkcjonowanie seniorów, wspierając ich fizycznie, psychicznie i społecznie. Autorzy publikacji podjęli próbę przedstawienia dyskusji opinii naukowych, dotyczących wpływu wyspecjalizowanej terapii zajęciowej na zdolności aklimatyzacyjne pensjonariuszy domów opieki społecznej, z praktykami pracy w tym obszarze (J.W. Łagodowski, A. Wróblewska, S. Szmydt-Tomaszewska).

Wśród zagadnień związanych z **Pedagogiką** rozważono kilka trudnych problemów dotyczących młodzieży. Autorzy pierwszego artykułu skoncentrowali się na współcześnie ważnej problematyce bezpieczeństwa cyfrowego młodzieży: cyberprzemocy, manipulacji i oszustw internetowych. Dokonali analizy ważnych zagrożeń cyfrowych, na które narażona jest młodzież, a także identyfikacji skutecznych metod przeciwdziałania tym zagrożeniom przez edukację, działania profilaktyczne i regulacje prawne. Zbadali, jakie zagrożenia cyfrowe najczęściej dotyczą młodzieży i w jaki sposób można przeciwdziałać ich negatywnym skutkom. W badaniach założono, że edukacja cyfrowa i współpraca instytucji są ważnymi czynnikami ograniczającymi ryzyko cyberzagrożeń. Wskazano najważniejsze zagrożenia w sieci, przedstawiono ich konsekwencje dla młodych użytkowników oraz zaproponowano środki zapobiegawcze i działania profilaktyczne (M. Chodyka, Z. Ciekanowski).

W kolejnej publikacji rozważono skalę i charakter nowych form cyberprzemocy dotyczących dzieci i młodzieży w wieku 10–17 lat w Polsce. Omówiono zagrożenia takie jak hejt (mowa nienawiści), grooming, deepfake, phishing, kradzież tożsamości, uzależnienie od Internetu i nadmierna ekspozycja na reklamy. Celem prezentowanych badań była analiza nowych form cyberprzemocy dotyczących dzieci i młodzieży oraz ocena skuteczności działań podejmowanych przez rodziców, szkoły i instytucje w zakresie ich ochrony. Na podstawie raportów polskich instytucji (m.in. NASK, MEiN, Komenda Główna Policji) i literatury uznano wzrost niebezpiecznych zjawisk w cyberprzestrzeni. Szczególną uwagę poświęcono roli

rodziców i szkoły w kształtowaniu postaw i kompetencji cyfrowych młodych ludzi. Wykazano, że brak wystarczającej świadomości opiekunów w zakresie zagrożeń internetowych przekłada się na niewystarczające korzystanie z narzędzi kontroli rodzicielskiej, a tym samym na rosnące ryzyko dla dzieci. Z kolei system edukacji – mimo włączania kwestii cyberbezpieczeństwa do podstawy programowej – wciąż boryka się z niedostatkiem szkoleń dla nauczycieli i zbyt małą współpracą z rodzicami. Przedstawiono rekomendacje obejmujące m.in. zintensyfikowanie edukacji, tworzenie spójnych procedur postępowania w szkołach, poszerzenie współpracy między instytucjami oraz wdrażanie nowoczesnych narzędzi technicznych (M. Chodyka, A. S. Żurawski, Z. Ciekanowski).

Wyjaśniono znaczenie muzyki filmowej w rozwoju poznawczym dzieci w okresie wczesnoszkolnym. Za pomocą sondażu diagnostycznego oraz wywiadu, zbadano opinie nauczycieli i rodziców aby dowiedzieć się, jaką rolę w rozwoju poznawczym dzieci w wieku wczesnoszkolnym pełni muzyka filmowa. Na ich podstawie sformułowano wnioski dotyczące możliwości i sposobów wykorzystania piosenek z bajek i filmów w tym zakresie. Skupiono się również na analizie terminologicznej rozwoju poznawczego i muzyki filmowej, przedstawiono wykorzystanie muzyki w filmach i bajkach dla dzieci oraz opisano aspekty poznawcze w tym kontekście (J. Kwiecień, K. Rogozińska).

Autor innej publikacji podjął historyczne rozważania na temat jednego z najstarszych (od 1919 roku) warszawskich teatrów żołnierskich, spośród funkcjonujących w armii polskiej 180 żołnierskich teatrów od roku 1930. Teatr prowadzony był przez ppor. Józefa Bzowskiego w Warszawie, przy ul. Jagiellońskiej, zajmując zaniedbany barak Centralnego Urzędu Gospodarczego, zlokalizowany na ówczesnych Fortach Napoleona. Wkrótce zaczął on pełnić funkcję Teatru Garnizonowego Warszawy. Jesienią 1928 roku teatr praski został przeniesiony do nowo otwartego Domu Żołnierza Polskiego w dawnym budynku teatru „Odrodzenie” (S. Piekarski).

Szanownym Czytelnikom życzę życzliwego przyjęcia proponowanej lektury. Sądzę, że rozważania i badania Autorów w prezentowanych artykułach będą dla Państwa źródłem koncepcji i analiz dla naukowego kształtowania własnej pracy naukowej i dydaktycznej.

prof. zw. dr hab. Maria Kozielska
Redaktor Naukowy

BEZPIECZEŃSTWO WEWNĘTRZNE

**SYSTEM ORGANIZACJI KWALIFIKACJI WOJSKOWEJ W POWIECIE JAKO
PRZYKŁAD WSPÓŁPRACY ORGANÓW ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ
Z JEDNOSTKAMI ADMINISTRACJI WOJSKOWEJ**

Orzekanie w sprawie zdolności do czynnej służby wojskowej mieści się w zakresie kompetencji właściwych powiatowych i wojewódzkich komisji lekarskich oraz właściwych wojskowych komisji lekarskich. Komisje lekarskie oceniają ogólny stan zdrowia osób stawiających się do kwalifikacji wojskowej oraz orzekają o zdolności do czynnej służby wojskowej według kryteriów ustalonych przez Ministra Obrony Narodowej.

Przepisy działu VI ustawy z dnia 11 marca 2022 r. *o obronie Ojczyzny*,¹ określają m.in. zasady przeprowadzania rejestracji kwalifikacji wojskowej. Obowiązkowi stawienia się do kwalifikacji wojskowej podlegają mężczyźni, którzy w danym roku kalendarzowym kończą dziewiętnaście lat, a także kobiety posiadające kwalifikacje przydatne do czynnej służby wojskowej, oraz kobiety pobierające naukę w celu uzyskania tych kwalifikacji, które w danym roku szkolnym lub akademickim kończą naukę w szkołach lub uczelniach medycznych i weterynaryjnych oraz na kierunkach psychologicznych.² Do kwalifikacji mogą również stawić się ochotnicy, w tym kobiety niezależnie od posiadanych kwalifikacji wykształcenia, jeżeli ukończyły co najmniej osiemnasty rok życia. Obowiązek stawienia się do kwalifikacji wojskowej trwa do końca roku kalendarzowego, w którym osoby objęte tym obowiązkiem kończą dwadzieścia cztery lata, jeżeli nie posiadają określonej zdolności do czynnej służby wojskowej.³

Niniejsza analiza koncentruje uwagę na przebiegu procesu kwalifikacji wojskowej jako pierwszego kroku do służby w armii. Celem analizy jest zidentyfikowanie zadań ustawowych administracji samorządowej i administracji wojskowej w kontekście współpracy przy przygotowaniu, organizacji oraz przeprowadzeniu kwalifikacji wojskowej, wnikięcie w istotę głównych problemów wynikających z pracy powiatowych komisji lekarskich oraz przedstawienie działań wybranych instytucji w zakresie upowszechniania wiedzy i wizerunku na temat służb mundurowych w przestrzeni publicznej.

Celem praktycznym z kolei będzie wskazanie kierunku dalszych prac nad rozwojem teorii niniejszego problemu. Dlatego też przedmiotem poznania niniejszego artykułu była organizacja i funkcjonowanie procesu kwalifikacji wojskowej w powiecie oraz współpraca organów administracji publicznej przy realizacji zadań nałożonych przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji i Ministra Obrony Narodowej. Podstawę źródłową dla niniejszego opracowania stanowiła literatura przedmiotu badań, w tym przytoczone ustawy, rozporządzenie, informacja wynikach kontroli, ogólnodostępne opracowania statystyczne,

¹ Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 248.

² Szerzej: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 lipca 2023 r. w sprawie wskazania grup kobiet poddawanych obowiązkowi stawienia się do kwalifikacji wojskowej, § 2 (Dz.U. z 2023 r., poz. 1520).

³ Przesłankami powstania obowiązku stawienia się do kwalifikacji wojskowej są: obywatelstwo polskie, płeć męska oraz osiągnięcie określonego wieku. Szczерzej: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 lipca 2023 r. w sprawie wskazania grup kobiet poddawanych obowiązkowi stawienia się do kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 1520).

dokumenty oraz opinie praktyków (na różnych poziomach organizacyjnych i wykonawczych) zajmujących się zawodowo sprawami obronnymi w powiecie. Dla przygotowania opracowania wykorzystano także doświadczenie praktyczne autora artykułu w przedmiotowej materii. Które było pomocne w analizie zmieniających się aktów prawnych i orzecznictwa sądowego.

Zdaniem autora przedstawiona problematyka jest niezwykle istotna, gdyż wiąże się z funkcjonowaniem ponadgminnej wspólnoty oraz dotyczy bezpośrednio każdego obywatela, w tym także organów instytucji publicznych funkcjonujących na terenie danego powiatu. Niniejsze opracowanie ma również zwrócić uwagę na fakt, że przeprowadzenie kwalifikacji wojskowej nie jest równoznaczne z wcieleniem do wojska - służy określeniu stanu i kategorii zdrowia wezwanych, oraz wskazuje na obowiązek stawienia się przez komisją kwalifikacyjną. W opinii autora zbyt skromna ilość opracowań związana z przedmiotową problematyką uzasadnia podjęcie tematu oraz stanowić będzie wskazówkę do podjęcia dalszych dociekań naukowych we współczesnych warunkach funkcjonowania państwa.

Podsystem militarny – rola i przeznaczenie

System obronny państwa stanowią wszystkie odpowiednio zorganizowane oraz utrzymywane siły i środki, które przeznaczone są do realizacji zadań obronnych. Składa się on z trzech elementów: podsystemu kierowania oraz podsystemów wykonawczych – militarnego i pozamilitarnego. Podsystem kierowania obronnością stanowią organy kierowania występujące na szczeblach centralnym i terenowym. Organy te stawiają zadania podległym jednostkom organizacyjnym lub zlecają zadania obronne innym jednostkom organizacyjnym państwa.

Podsystem militarny tworzony jest przez Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej.⁴ Przeznaczony jest do zadań obronnych w czasie wojny, reagowania kryzysowego, reagowania na zagrożenia pozamilitarne oraz zadań stabilizacyjno-prewencyjnych. Podsystem pozamilitarny tworzy administracja publiczna, instytucje państwowe i sektor przedsiębiorstw, na których są nakładane lub którym zleca się wykonanie zadań obronnych w ramach powszechnie obowiązujących przepisów prawa. Podsystem militarny funkcjonuje w ramach administracji rządowej oraz struktur terytorialnych systemu obronności państwa.

Do podstawowych zadań ww. struktur należą: ochrona ludności (jej przetrwania) i struktur państwa na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa lub wojny, zasilanie zasobami ludzkimi i materiałowymi Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, utrzymanie materialnych i duchowych podstaw egzystencji ludności, wsparcie wojsk sojuszniczych prowadzących operacje na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.⁵

Według Roberta Dynaka w ramach podsystemu militarnego samorządy terytorialne odpowiadają za realizację zadań na rzecz mobilizacyjnego rozwinięcia sił zbrojnych, a także planowania świadczeń na rzecz sił zbrojnych oraz organizowania kwalifikacji wojskowej, jako zadania zleconego przez administrację rządową.⁶ Ponadto Autor stwierdza, że: „w sytuacjach nadzwyczajnych w ramach podsystemu militarnego do dyspozycji organów samorządu terytorialnego mogą

⁴ Z. Piątek, W. Jakubczak, *Gotowość obronna państwa w aspekcie sytuacji kryzysowych*, [w:] *Świadczenia na rzecz obrony realizowane w sytuacjach kryzysowych*, (red.) Z. Piątek, AON, Warszawa 2006, s. 48.

⁵ Tamże, s. 49.

⁶ R. Dynak, *System bezpieczeństwa w powiecie*, Warszawa 2018, Wydawnictwo IDEAPRESS, Warszawa 2018, s. 219.

zostać przydzielone pododdziały sił zbrojnych za pośrednictwem wojewody. Na bieżąco jest kontynuowana współpraca organów samorządu z terenowymi organami administracji wojskowej”.⁷

Rozpatrując problematykę wykorzystania zasobów ludzkich nie sposób nie zauważyć, że zasoby ludzkie stanowią (poza techniką bojową) główną i ważną wartość dla sił zbrojnych. Bez tychże zasobów technika bojowa nic nie znaczy. Sposobność wykorzystania zasobów ludzkich jest ograniczona (ze względu na stan liczebny kraju – przyrost naturalny). Możliwości wykorzystania potencjalnych zasobów ludzkich uwarunkowane są od stanu zdrowia kobiet i mężczyzn, ich wieku oraz odroczeń czynnej służby wojskowej.⁸ W związku z zawieszeniem obowiązkowych form służby wojskowej, ograniczony został dopływ wyszkolonych rezerw do zasobów osobowych.⁹ Zwiększając liczbę wyszkolonych żołnierzy rezerwy, w tym na potrzeby Narodowych Sił Rezerwowych, w 2010 roku uruchomiony został system szkolenia ochotników w ramach pełnienia służby przygotowawczej.¹⁰ Siły zbrojne na polu walki muszą być przygotowane jakościowo pod każdym względem. Uogólniając dotychczasową analizę problemu, można stwierdzić, że jakość w siłach zbrojnych tożsama jest z wprowadzaniem zmian organizacyjno-instytucjonalnych, realizacji przedsięwzięć modernizacyjnych oraz dostosowaniem aktów prawnych do wymagań rzeczywistości. Z badań literatury wiadomo, że funkcjonalne realizowanie przez Siły Zbrojne istotnych zadań i obowiązków wynikających z ustawy wymaga przede wszystkim właściwego ukonstytuowania oraz przygotowania zasobów ludzkich na potrzeby całych Sił Zbrojnych. Z analizy dokumentów oraz obowiązujących przepisów prawa wynika, że służba wojskowa w Polsce nie jest obowiązkowa, za to kwalifikacja wojskowa i owszem.¹¹

Do podstaw prawnych regulujących omawiane kwestie zaliczyć można szereg aktów normatywnych. W szczególności należą do nich:

1. Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny;¹²
2. Ustawa z dnia 24 września 2010 r. o ewidencji ludności;¹³
3. Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie;¹⁴
4. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny;¹⁵
5. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym;¹⁶
6. Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o kontroli w administracji rządowej;¹⁷
7. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych;¹⁸

⁷ Tamże, s. 219.

⁸ W. Otwinowski, *Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej w okresie transformacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2017, s. 182.

⁹ W polskim systemie prawnym od 2009 roku obowiązkowa służba wojskowa została zawieszona. Obecnie do wojska wstępują tylko ochotnicy i ochotniczki.

¹⁰ Tamże, s. 221.

¹¹ Każdy obywatel zobowiązany jest na wezwanie - natomiast niestawienie się przed komisję lekarską jest zagrożone karą grzywny lub ograniczenia wolności (zob.: art. 82 ust. 11, art. 681 ustawy o obronie Ojczyzny).

¹² Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 248.

¹³ Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 736.

¹⁴ Tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r., poz. 190.

¹⁵ Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 17.

¹⁶ Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 107.

¹⁷ Tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r., poz. 224.

¹⁸ Tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r., poz. 1270.

8. Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i dentysty;¹⁹
9. Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego;²⁰
10. Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 7 czerwca 2023 r. w sprawie rejestracji osób na potrzeby kwalifikacji wojskowej;²¹
11. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 lipca 2023 r. w sprawie wskazania grup kobiet poddawanych obowiązkowi stawienia się do kwalifikacji wojskowej;²²
12. Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 lutego 2023 r. w sprawie kwalifikacji wojskowej;²³
13. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 marca 2023 r. w sprawie komisji lekarskich orzekających o stopniu zdolności do służby wojskowej osób stawiających się do kwalifikacji wojskowej.²⁴

Zasady współdziałania komisji lekarskich z organami administracji publicznej

Kwalifikacja wojskowa jest przedsięwzięciem wspólnym wojewody, jednostek samorządu terytorialnego oraz terenowych organów administracji wojskowej. Za przeprowadzenie kwalifikacji wojskowej na terenie powiatu odpowiada starosta, natomiast w miastach na prawach powiatu – prezydent miasta. Zgodnie z obowiązującym prawem²⁵ rejestry osób podlegających rejestracji są sporządzane na potrzeby prowadzenia kwalifikacji wojskowej oraz założenia ewidencji wojskowej. Sporządzają je wójtowie (burmistrzowie, prezydenci miast), w terminach ujętych w wojewódzkich planach kwalifikacji wojskowej dla tej gminy. Wyżej wymienione organy administracji samorządowej opracowują listy stawiennictwa osób do kwalifikacji wojskowej zgodnie z przyjętym wzorem.²⁶

Listy takie sporządza się na podstawie:

- rejestrów osób podlegających rejestracji,
- wykazów osób o nieuregulowanym stosunku do powszechnego obowiązku obrony,
- imiennych wykazów osób podlegających wezwaniu (otrzymanych od wojskowego komendanta uzupełnień, wykorzystując dane osobowe z ewidencji ludności).²⁷

¹⁹ Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 1287.

²⁰ Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 572.

²¹ Dz.U. z 2023 r., poz. 1186.

²² Dz.U. z 2023 r., poz. 1520.

²³ Dz.U. z 2023 r., poz. 440.

²⁴ Dz.U. z 2023 r., poz. 586.

²⁵ Zgodnie z § 8 ust. 1 rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 lutego 2023 r. w sprawie kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 440) kwalifikację wojskową przeprowadza się według wojewódzkiego planu kwalifikacji wojskowej, ustalonego przez wojewodę przy współudziale Szefa Centralnego Wojskowego Centrum Rekrutacji albo upoważnionej przez niego osoby realizującej zadania na terenie danego województwa, na podstawie pisemnych wniosków wójtów (burmistrzów, prezydentów miast) oraz szefów wojskowych centrów rekrutacji.

²⁶ Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 lutego 2023 r. w sprawie kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 440) oraz Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 25 stycznia 2024 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2024 r., poz. 116).

²⁷ Listy stawiennictwa sporządzane są w dwóch egzemplarzach, najpóźniej do dnia ogłoszenia kwalifikacji wojskowej. Jeden egzemplarz listy należy przekazać przewodniczącemu powiatowej komisji lekarskiej, za pośrednictwem starosty, nie później niż 7 dni przed rozpoczęciem kwalifikacji wojskowej.

Wojewodowie ogłaszają kwalifikację wojskową na obszarze województwa w drodze obwieszczeń.²⁸ Natomiast do kwalifikacji wojskowej wzywają wójtowie (burmistrzowie, prezydenci miast), za pomocą wezwań, których wzory zostały ustalone obowiązujących przepisach prawa.²⁹

Uwarunkowania organizacyjne kwalifikacji wojskowej – tryb powoływania i urzędowania komisji lekarskich

Aktualnie zasadą jest, iż określenie zdolności poborowych do czynnej służby wojskowej należy do kompetencji powiatowych i wojewódzkich komisji lekarskich. Z kolei wojskowe komisje lekarskie są właściwe do orzekania o zdolności do czynnej służby wojskowej: poborowych, w okresie kiedy nie urzęduje powiatowa komisja lekarska, żołnierzy pełniących czynną służbę wojskową oraz żołnierzy rezerwy.

W celu przeprowadzenia kwalifikacji wojskowej na terenie województwa należy opracować „Wojewódzki Plan Kwalifikacji Wojskowej”.³⁰ Określenie zdolności do czynnej służby wojskowej osób stawiających się do kwalifikacji wojskowej należy zasadniczo do powiatowych i wojewódzkich komisji lekarskich. Osoby stawiające się do kwalifikacji wojskowej poddaje się obowiązkowym badaniom lekarskim, a także, stosownie do potrzeb i według decyzji przewodniczącego komisji lekarskiej, badaniom specjalistycznym (w tym psychologicznym lub obserwacji szpitalnej). Na podstawie badań przeprowadzonych przez lekarzy wchodzących w skład powiatowej komisji lekarskiej,³¹ osobie stawiającej do kwalifikacji wojskowej ustalona zostaje jedna z wymienionych kategorii zdrowia: „A”, „B”, „D” lub „E”.³² Orzeczenia komisji lekarskich są decyzjami.³³

W księgach orzeczeń lekarskich powinny być ujęte tylko i wyłącznie osoby, które stawiały się do kwalifikacji wojskowej, a także odnotowany fakt, jakie dokumenty dotyczące stanu zdrowia dana osoba przedłożyła komisji (np. data dokumentu i fakty lub wyniki badań wynikające z dokumentu), a kserokopie tych dokumentów powinny

²⁸ Kwalifikację wojskową ogłasza się nie później niż na 14 dni przed dniem jej rozpoczęcia. Obwieszczenia wywiesza się w sposób przyjęty na danym terenie w miejscach najbardziej uczęszczanych i widocznych oraz publikuje się je w Biuletynach Informacji Publicznej wojewodów oraz wójtów (burmistrzów, prezydentów miast).

²⁹ Załączniki do rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 25 stycznia 2024 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2024 r., poz. 116).

³⁰ Zgodnie z wymogami określonymi w § 8 rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 lutego 2023 r. w sprawie kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 440).

³¹ Powiatową komisję lekarską powołuje wojewoda w drodze zarządzenia. W skład powiatowej komisji lekarskiej wchodzi: lekarz (przewodniczący), sekretarz oraz średni personel medyczny. Szerzej o powiatowych komisjach lekarskich: § 8-10 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 20 marca 2023 r. w sprawie komisji lekarskich orzekających o stopniu zdolności do służby wojskowej osób stawiających się do kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 586).

³² Zgodnie z art. 58 ust. 6 ustawy z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 248) ustala się następujące kategorie zdolności do czynnej służby wojskowej, z wyłączeniem zawodowej służby wojskowej: 1) kategoria A – zdolny do służby wojskowej, co oznacza zdolność do odbywania lub pełnienia określonego rodzaju służby wojskowej, o której mowa w art. 129, a także zdolność do odbywania służby zastępczej; 2) kategoria B – czasowo niezdolny do służby wojskowej, co oznacza przemijające upośledzenie ogólnego stanu zdrowia albo ostre lub przewlekłe stany chorobowe, które w okresie do 24 miesięcy od dnia badania rokuja odzyskanie zdolności do służby wojskowej, o której mowa w pkt 1, w czasie pokoju; 3) kategoria D – niezdolny do służby wojskowej, o której mowa w pkt 1, w czasie pokoju, z wyjątkiem niektórych stanowisk służbowych przeznaczonych dla terytorialnej służby wojskowej; 4) kategoria E – trwale i całkowicie niezdolny do służby wojskowej, o której mowa w pkt 1, w czasie pokoju oraz w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny.

³³ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 572).

być włączone do akt indywidualnych tej osoby. W uzasadnieniu orzeczenia komisja ma obowiązek wymienić dokumenty medyczne, na których się oparła oraz wskazać te dokumenty, których nie uwzględniono (z podaniem przyczyn ich odrzucenia).

Z obserwacji i doświadczeń autora wynika wniosek, że organizując kwalifikację wojskową należy przygotować odpowiednie warunki do przeprowadzania badań lekarskich. Innymi słowy, stanowiska pracy komisji lekarskiej powinny być usytuowane w taki sposób, aby osoba badana czuła się swobodnie, tj. z poszanowaniem godności, intymności oraz ochrony danych. Badanie lekarskie z kolei powinno odbywać się sprawnie, z zachowaniem tajemnicy lekarskiej.³⁴

Organizacja i przebieg kwalifikacji wojskowej związane są z pozyskaniem danych osobowych, których używanie na potrzeby oznaczenia stron postępowania administracyjnego nie powinno być nadmierowe i zgodne z zasadą minimalizacji danych.³⁵ W myśl standardów europejskich dane medyczne to szczególnie typ danych osobowych. Co więcej, ponieważ są to dane osobowe szczególnie ważne z punktu widzenia interesów jednostki, tzw. dane wrażliwe, to powinno się wprowadzić podniesiony poziom ochrony prawnej. Przykładami usprawnień w tym zakresie mogą być: sporządzenie upoważnień do przetwarzania danych, zakresy czynności osób upoważnionych, zapewnienie bezpieczeństwa przetwarzania danych poprzez ich zabezpieczenie przed niepożądanym dostępem, nieuzasadnioną modyfikacją lub zniszczeniem oraz nielegalnym ujawnieniem lub pozyskaniem.

Organizacja kwalifikacji wojskowej w powiecie jako przykład zadania zleconego z zakresu administracji rządowej

W zakresie obronności starosta przygotowuje oraz przeprowadza kwalifikację wojskową w powiecie,³⁶ jako zadanie zlecone z zakresu administracji rządowej. Na ten cel otrzymuje dotację celową przekazaną z budżetu państwa na zadanie bieżące przez powiat na podstawie porozumień z organami administracji rządowej.³⁷ Z obserwacji autora wynika, że z roku na rok kwota przekazywana z budżetu państwa na potrzeby wykonywania zadań związanych z przedsięwzięciami na potrzeby organizacji i przeprowadzenia kwalifikacji wojskowej w powiecie (miastach na prawach powiatu) ulega zmniejszeniu.³⁸

³⁴ Tajemnica lekarska obejmuje wszelkie informacje dotyczące stanu zdrowia, rozpoznania i przebiegu leczenia, jak również życia prywatnego, rodzinnego i zawodowego.

³⁵ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), art. 5 ust. 1 lit. c (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 119/1).

³⁶ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, art. 32 ust. 1; art. 35 ust. 2; art. 4 ust. 1 pkt 20 (Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 107).

³⁷ Środki otrzymane przez powiat (miasto na prawach powiatu) w ramach dotacji, mogą być przeznaczone tylko i wyłącznie na realizację przedsięwzięć określonych w Ustawie z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (Tekst jedn.: Dz.U. z 2022 r., poz. 248) oraz wynikających z porozumień w sprawie przygotowania i prowadzenia kwalifikacji wojskowej, zawartych z wojewodą.

³⁸ Możliwość zlecania zadań z zakresu administracji rządowej dla powiatów wynika z art. 166 ust. 2 Konstytucji RP. Na ten cel powiaty otrzymują dotację z rozdziału 75045, § 2110 – dotacje celowe otrzymane z budżetu państwa na zadania bieżące z zakresu administracji rządowej oraz inne zadania zlecone ustawami oraz rozdziału 75045, w § 2120 – dotacje celowe otrzymane z budżetu państwa na zadania bieżące realizowane przez powiat na podstawie porozumień z organami administracji rządowej). Zgodnie z § 14 ust. 5 rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 lutego 2023 r. w sprawie kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 440) starosta jest zobowiązany do przedstawienia wojewodzie przewidywalnego ogólnego kosztu kwalifikacji wojskowej na obszarze

Minister Obrony Narodowej wydaje rozporządzenie będące podstawą prawną do przeprowadzenia kwalifikacji wojskowej w danym roku.³⁹ Co więcej, w myśl obowiązujących przepisów sprawuje także zwierzchni nadzór nad jej przeprowadzeniem.

W latach 2012–2016 systematycznie malała liczba 19-letnich mężczyzn podlegających obowiązkowi stawienia się do kwalifikacji wojskowej (z 245 tys. do 204 tys. – tj. o 17%). Jednocześnie analiza danych o stawiennictwie jednoznacznie wskazuje, że każdego roku wzrastała liczba osób, które z różnych przyczyn nie dopełniają powinności stawienia się do kwalifikacji wojskowej.⁴⁰

Tabela 1. Przebieg kwalifikacji wojskowej za 2015 i 2016 rok – liczba wezwanych mężczyzn do kwalifikacji wojskowej.

Lp.	Rok	Liczba osób wezwanych do kwalifikacji wojskowej	Liczba osób nie uczestniczących w kwalifikacji wojskowej	Liczba osób bez usprawiedliwienia
1.	2015	245 345	38 528	27 302
2.	2016	237 094	38 483	26 501

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Informacji o wynikach kontroli *Wykonywanie zadań zleconych z zakresu rejestracji osób na potrzeby kwalifikacji wojskowej i ich ewidencji*, LPO.430.002.2017 Nr ewid. 148/2017/P/17/092/LPO, Warszawa 2018, s. 9.

Dane statystyczne za 2015 i 2016 rok wskazują, że na odpowiednio: 245 345 i 237 094 wezwanych mężczyzn do kwalifikacji wojskowej przeprowadzanej na obszarze całego kraju, nie stawiło się 38 528 i 38 483 osób, gdzie 27 302 i 26 501 stanowiły osoby bez usprawiedliwienia.⁴¹ Najniższy wskaźnik stawiennictwa odnotowano na obszarze działania Województwa Warmińsko-Mazurskiego (26,11% w 2016 roku) oraz Podlaskiego (25,91% w 2016 r.), natomiast najwyższy w Województwie Wielkopolskim (9,33 w 2016 r.).

powiatu, z wyszczególnieniem kwot przewidywanych na poszczególne przedsięwzięcia obejmujące zakres kwalifikacji wojskowej.

³⁹ Przywołać można choćby rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Obrony Narodowej z dnia 4 października 2019 r. w sprawie przeprowadzenia kwalifikacji wojskowej w 2020 r. [Dz.U. z 2019 r., poz. 1981]. Termin ogłoszenia kwalifikacji wojskowej na terenie Rzeczypospolitej Polskiej w 2020 r. – wyznaczono na 16 stycznia 2020 r.

⁴⁰ Informacja o wynikach kontroli *Wykonywanie zadań zleconych z zakresu rejestracji osób na potrzeby kwalifikacji wojskowej i ich ewidencji*, LPO.430.002.2017 Nr ewid. 148/2017/P/17/092/LPO, Warszawa 2018, s. 5; źródło: <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/17/092/>, [dostęp: 04.05.2020 r.].

⁴¹ W celu przymuszenia do stawienia się do kwalifikacji wojskowej, grzywną ukarano zaledwie pięć osób w 2015 r. i osiem w 2016 r. Osoba, która z ważnych przyczyn nie może stawić się do kwalifikacji wojskowej w wyznaczonym terminie i miejscu, powinna zgłosić fakt do wójta (burmistrza/ prezydenta miasta), właściwego ze względu na adres zamieszkania, który wyznaczy jej inny termin stawiennictwa. Z obserwacji oraz doświadczeń autora wynika, że osoby, o których mowa wyżej, powiadamiają wójta (burmistrza/ prezydenta miasta) – najczęściej drogą telefoniczną.

Tabela 2. Wskaźniki dotyczące mężczyzn, którzy nie dopełnili obowiązku stawienia się do kwalifikacji wojskowej, na obszarze poszczególnych województw (2016 r.).

Lp.	Województwo	Wskaźnik procentowy (%)
1.	Dolnośląskie	22,90
2.	Kujawsko-Pomorskie	18,64
3.	Lubelskie	15,13
4.	Lubuskie	12,02
5.	Łódzkie	11,29
6.	Małopolskie	15,79
7.	Mazowieckie	13,35
8.	Opolskie	20,91
9.	Podkarpackie	21,11
10.	Podlaskie	25,91
11.	Pomorskie	13,17
12.	Śląskie	11,39
13.	Świętokrzyskie	14,98
14.	Warmińsko-Mazurskie	26,11
15.	Wielkopolskie	9,33
16.	zachodniopomorskie	23,23

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Informacji o wynikach kontroli *Wykonywanie zadań zleconych z zakresu rejestracji osób na potrzeby kwalifikacji wojskowej i ich ewidencji*, LPO.430.002.2017 Nr ewid. 148/2017/P/17/092/LPO, Warszawa 2018, s. 9.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że zgodnie z dyspozycją zawartą w przepisach prawnych termin ogłoszenia kwalifikacji wojskowej należy podać do publicznej wiadomości – w drodze rozplakatowania we wszystkich powiatach i gminach na obszarze danego województwa.⁴²

Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych – wyzwania edukacyjne

Zgodnie ze Rekomendacjami do Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2024 r. należy „[...] w ramach systemu ochrony ludności rozwijać koncepcję powszechnej „służby obywatelskiej”, w tym ratownictwa obywatelskiego na zasadach ochotniczych i powszechnych. Zwiększyć w tym zakresie współpracę z organizacjami społecznymi, w tym z wolontariatem, poprzez dostosowanie uwarunkowań prawnych, ułatwiających wykorzystanie woli i chęci brania przez obywateli współodpowiedzialności za bezpieczeństwo Polski”.⁴³ Edukacja na rzecz bezpieczeństwa powinna charakteryzować się różnorodnością formy, propagowaniem patriotycznych postaw oraz dostosowaniem do szerokiego grona odbiorców. Ważne jest, aby budować nowoczesne modele i rozwiązania promocyjno-informacyjne. Angażowanie społeczeństwa we wszelkiego rodzaju projekty przynosi zamierzony efekt podwyższania świadomości w procesie edukacyjnym oraz integracji społecznej.

Jak przekonują Waldemar Kitler, Mariusz Kamiński oraz Dariusz Nowak, „[...] współcześnie większość zadań edukacyjnych w dziedzinie bezpieczeństwa

⁴² Obwieszczenie należy umieścić także na stronie internetowej starostw (urzędów miast na prawach powiatu) oraz urzędów gmin (miast).

⁴³ Rekomendacje do Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, BBN, Warszawa 2024, s. 25. Kompetencje Prezydenta RP w zakresie prac nad Strategią Bezpieczeństwa Narodowego RP oraz dokumentów wykonawczych do niej wynikają z zapisów artykułu 24 ust. 1 Ustawy o obronie Ojczyzny (Tekst jedn.: Dz.U. 2024 r., poz. 248).

spoczywa na podmiotach cywilnych. Edukacja w dziedzinie bezpieczeństwa prowadzi do kształtowania świadomości społecznej, rozwijania wiedzy, umiejętności i określonych nawyków”.⁴⁴

Istotną rolę we wskazanym wyżej zakresie stanowią media (lokalne czy ogólnopolskie), które uczestniczą w procesie kształtowania młodego pokolenia. Jak słusznie zauważa Ilona Urych, „[...] środki masowego przekazu przede wszystkim mogą odgrywać znaczną rolę w procesie kształtowania i wychowania młodych ludzi. Jednak o tej pozytywnej konsekwencji można mówić wtedy, gdy precyzyjnie zostanie określony cel dydaktyczny i wychowawczy, będzie on ukazany w sposób przystępny, a odbiór treści będzie zaplanowany i ukierunkowany”.⁴⁵

Rola mediów w kształtowaniu wiedzy obywateli o przysługujących im uprawnieniach oraz obowiązkach, a także wzmacnianie świadomości w zakresie właściwych zachowań na rzecz obronności państwa, bez wątpienia jest znacząca. Za przykład działań edukacyjnych dotyczących tematyki spraw obronnych i kwalifikacji wojskowej posłużyć może film *Kwalifikacja wojskowa*. Celem filmu jest przedstawienie młodzieży tematu kwalifikacji wojskowej, związanych z nią procedur i aspektów prawnych oraz obowiązków związanych z otrzymaniem wezwania do stawienia się przed powiatową komisją lekarską.⁴⁶ W zamyśle twórców, „film ma przełamać obawy młodzieży pojawiające się przed udaniem się do lokalu, w którym pracuje komisja lekarska. Udziela odpowiedzi na pytania i wątpliwości związane z wezwaniem. Ma również uświadomić, że kwalifikacja wojskowa nie jest równoznaczna z wcieleniem do wojska, a jedynie ma określić stan i kategorię zdrowia wezwanych, oraz to, że zgłoszenie się przed komisją jest obowiązkowe i nie powinno być przekładane na kolejne lata”.⁴⁷ Na stronach internetowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministerstwa Obrony Narodowej umieszczane są najważniejsze informacje dotyczące procedury kwalifikacji wojskowej na terenie całego kraju np. terminy, miejsca, rodzaje kategorii zdrowia i kompetencje wojewódzkich czy powiatowych komisji lekarskich.⁴⁸

Postulaty oraz rekomendacje

Bez wątpienia kwalifikacja wojskowa jest przykładem przygotowań obronnych państwa realizowanych przez organy administracji rządowej i organy samorządu terytorialnego. Zobowiązani są ją przejść wszyscy młodzi ludzie, niezależnie od zainteresowań bądź okoliczności życiowych. Obserwacje poczynione na przełomie minionych lat wskazują, że zainteresowanie służbą wojskową rośnie. Wiele młodych osób stara się dołączyć zarówno do zawodowej służby wojskowej, jak i jej ochotniczych form. Motywacja być może wynika z faktu, że obszar wojskowości jest atrakcyjny zarówno pod kątem zawodowym, jak i osobistych zainteresowań dla

⁴⁴ W. Kitler, M. A. Kamiński, D. Nowak, *Powszechny obowiązek obrony Źródła, zakres, modele*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2019, s. 242.

⁴⁵ I. Urych, Rodzina podstawą bezpiecznego komunikowania się dziecka w sieci, [w:] *Cyberbezpieczeństwo jako podstawa bezpiecznego państwa i społeczeństwa w XXI wieku*, M. Górka (red.), Difin, Warszawa 2014, s. 102.

⁴⁶ <https://www.eska.pl/warszawa/rusza-kwalifikacja-wojskowa-w-warszawie-kto-sie-nie-stawi-dostanie-kare-aa-yN47-D5Qe-e8jx.html>, [dostęp: 04.05.2020].

⁴⁷ <https://www.przagpld.waw.pl/sprawy-obronne-i-kwalifikacja-wojskowa.html>, [dostęp: 04.05.2020]. Film przygotowany został przez Biuro Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego Miasta Stołecznego Warszawy i miał swoją premierę 24 stycznia 2020 r. w Centrum Promocji Kultury w Warszawie. Skierowany został do szkół ponadpodstawowych oraz mediów społecznościowych.

⁴⁸ <https://www.gov.pl/web/mswia/kwalifikacja-wojskowa> [04.05.2020]; <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/kwalifikacja-wojskowa-2019>, [dostęp: 04.05.2020].

młodych ludzi. Co więcej, formacje ochotnicze dają im możliwość zmierzenia się z zawodem żołnierza „na próbę” oraz rezygnacji, jeśli nie spełni on oczekiwań na wczesnym etapie. Zdaniem autora uzyskanie kategorii zdrowia⁴⁹ pozwala obywatelowi starać się do pracy w innych służbach mundurowych np. w Policji, Straży Granicznej lub Służbie Więziennej. W związku z tym, orzeczenie kategorii zdrowia do służby wojskowej jest kategorią przydatną na przyszłość – dzięki niej otwiera się droga do służb mundurowych.

Z doświadczenia zawodowego autora wynika, że osoby stawiające się pierwszy raz do kwalifikacji wojskowej nie wiedzą, jaki jest cel wezwania oraz na czym polega praca powiatowej komisji lekarskiej. Również rodzice osób podlegających stawiennictwu często negatywnie odnoszą się do przedmiotowego zagadnienia, traktując niniejsze przedsięwzięcie jako strata czasu, niepotrzebne zwolnienie od zajęć lekcyjnych, jak również kojarząc je z obowiązkową służbą wojskową. Wysokie wskaźniki niestawiennictwa do kwalifikacji wojskowej w opinii autora, świadczą o braku wiedzy zarówno o procesie migracji, niskiej świadomości w zakresie elementów wspierających powszechny obowiązek obrony, jak również zaniku patriotyzmu.

Nakreślony wyżej problem w najprostszy sposób można byłoby rozwiązać poprzez instrumenty prawne określone w art. 3b ust. 1 pkt 1, ust. 2 Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej.⁵⁰ Zgodnie z przepisami ustawy „[...] edukacja prawna obejmuje działania edukacyjne zmierzające do zwiększenia świadomości prawnej społeczeństwa, dotyczące w szczególności upowszechniania wiedzy o prawach i obowiązkach obywatelskich”.⁵¹

W organizacji tego typu działań uwagę należy skupić na zagadnieniach dotyczących obronności i bezpieczeństwa państwa – przy uwzględnieniu teoretycznej i praktycznej formy szkolenia.⁵² Autor uważa, że zasadnym rozwiązaniem byłoby opracowanie zbioru zagadnień oscylujących wokół problematyki polityki bezpieczeństwa państwa oraz utrzymywania gotowości obronnej państwa. Proponuje się podjęcie rozpowszechniania informacji (w formie prelekcji) wśród młodzieży w społecznościach lokalnych na temat:

- zadań obronnych (pojęcie, zakres oraz formy realizacji),
- powszechny obowiązek obrony (aspekty organizacyjno-prawne),
- roli i miejsca województwa (powiatu, gminy) w świetle realizacji zadań obronnych na rzecz bezpieczeństwa narodowego,
- kompetencji władzy publicznej w zakresie obronności państwa,
- wykonywania zadań obronnych na szczeblu województwa, powiatu i gminy,
- organizacji i funkcjonowania podsystemu militarnego województwa (powiatu, gminy).

Dobrym rozwiązaniem byłoby także opracowanie informatora na temat organizacji i przeprowadzenia kwalifikacji wojskowej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej – kompendium wiedzy o realizowanych zadaniach obronnych przez organy

⁴⁹ W rozumieniu uzyskania orzeczenia o zdolności do czynnej służby wojskowej.

⁵⁰ Tekst jedn.: Dz.U. z 2021 r., poz. 945.

⁵¹ Szerzej: art. 3b ust. 1. pkt 1 Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Tekst jedn.: Dz.U. z 2021 r., poz. 945).

⁵² W formie prowadzenia np. otwartych wykładów i warsztatów oraz rozpowszechniania informacji za pośrednictwem środków masowego przekazu i innych zwyczajowo przyjętych form komunikacji – kampanii społecznych.

administracji publicznej.⁵³ Wśród zagadnień wartych poruszenia bez wątpienia można opracować kwestie takie, jak: uwarunkowania prawne i organizacyjne, statystyki oraz analizy, orzekanie o zdolności do czynnej służby wojskowej i zasady współdziałania komisji lekarskich z wojewodami oraz wójtami (burmistrzami, prezydentami miast) lub starostami sprawującymi władzę administracji ogólnej i organami samorządu terytorialnego.

Zdaniem autora istnieje także konieczność pobudzenia rozwoju edukacji w społeczeństwie w kontekście systemu kwalifikacji wojskowej oraz promocja tego przedsięwzięcia za pomocą środków masowego przekazu. W myśl przekonań autora, znaczącym sposobem na dotarcie do jak największej grupy odbiorców jest aktywizowanie ich informacjami i komunikatami.

Zakończenie

Do obowiązku powiatu należy realizowanie zadań organu administracji publicznej w zakresie wykonywania przedsięwzięć na rzecz bezpieczeństwa narodowego, w tym organizowanie kwalifikacji wojskowej. Przepisy Ustawy z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny przewidują dwa odrębne tryby orzekania o zdolności do służby wojskowej. Kwalifikację wojskową przeprowadza się według wojewódzkiego planu kwalifikacji wojskowej, ustalonego przez wojewodę przy współudziale Szefa Centralnego Wojskowego Centrum Rekrutacji albo upoważnionej przez niego osoby realizującej zadania na terenie danego województwa, na podstawie pisemnych wniosków wójtów (burmistrzów, prezydentów miast) oraz szefów wojskowych centrów rekrutacji. Działalność wojskowych centrów rekrutacji w zakresie kwalifikacji wojskowej koordynuje Szef Centralnego Wojskowego Centrum Rekrutacji albo upoważniona przez niego osoba realizująca zadania na terenie danego województwa.

Celem kwalifikacji wojskowej jest określenie fizycznej i psychicznej zdolności do czynnej służby wojskowej, założenie ewidencji wojskowej osobom podlegającym temu obowiązkowi oraz osobom zgłaszającym się w trybie ochotniczym.

Działania prawne i administracyjne związane z procesem kwalifikacji wojskowej powinny współgrać z motywacją do służby wojskowej oraz powszechnym poczuciem obowiązku wobec ojczyzny. Skuteczna budowa patriotycznych fundamentów systemu obronnego państwa, w tym zmniejszenie zjawiska konsumpcjonizmu wśród młodych ludzi, może odbywać się tylko w warunkach bliskiej współpracy mediów z społeczeństwem.

Reasumując rozważania, biorąc pod uwagę przeprowadzone analizy dokumentów, obserwacji, wnioskowania statystycznego i doświadczeń zdobytych w omawianej dziedzinie, można sformułować kilka kluczowych wniosków. Bez wątpienia, zorganizowanie i przeprowadzenie kwalifikacji wojskowej powinno odbywać się z zachowaniem zasad przewidzianych przepisami prawa.

Kwalifikacja wojskowa jest jednym z najważniejszych mechanizmów inicjujących pozyskiwanie informacji o ekspansywności zasobów ludzkich oraz właściwego zarządzania rezerwami osobowymi na potrzeby obronne państwa

⁵³ Biuro do Spraw Utworzenia Obrony Terytorialnej (BDSUOT) wydało w 2019 r. Informator Wojsk Obrony Terytorialnej „Współpraca WOT z administracją publiczną”, w którym zaprezentowane zostały najważniejsze informacje na temat WOT, ze szczególnym uwzględnieniem zasad i reguł ich współpracy z administracją rządową i samorządową. Wersja ilustrowana Informatora składa się z siedmiu rozdziałów, słownika terminów i definicji, listy akronimów i skrótów oraz podstawowych informacji o jednostkach WOT.

i budzi kontrowersje. W tym celu stale kontynuowana jest współpraca organów samorządu z terenowymi organami administracji wojskowej. Z kolei brak informacji na temat procesu kwalifikacji wojskowej powinien być rozwiązany poprzez szereg działań edukacyjnych społeczeństwa, prowadzonych zarówno w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych.

Streszczenie

Propagowanie istoty profesjonalnej i obywatelskiej służby funkcjonariuszek i funkcjonariuszy dla ogółu społeczeństwa jest nieocenione. Wierna służba Narodowi (nawet z narażeniem życia), dochowanie wierności konstytucyjnym organom państwa, strzeżenie honoru, godności i dobrego imienia służby oraz przestrzeganie zasad etyki zawodowej to najważniejsze wartości będące fundamentem wspólnego bezpieczeństwa. Dla pełnego zrozumienia omawianego zagadnienia poruszono następujące kwestie: uwarunkowania prawne kwalifikacji wojskowej, zasady współdziałania komisji lekarskich z organami samorządu terytorialnego i terenowymi organami administracji wojskowej, organizację, przebieg i wyniki kwalifikacji wojskowej, działania i wyzwania edukacyjne oraz omówiono postulaty i rekomendacje.

Słowa kluczowe: kwalifikacja wojskowa, komisja lekarska, służba wojskowa, administracja publiczna, administracja wojskowa

THE SYSTEM OF PREPARATION, ORGANIZATION AND EXECUTION OF MILITARY QUALIFICATION IN A DISTRICT, AS AN EXAMPLE OF COOPERATION OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES WITH MILITARY ADMINISTRATION UNITS

Summary

The part of district's responsibilities is to fulfill the tasks of public administration body in scope of executing affairs for national security, including organization of military qualification. Regulations of the Act of 21 November 1967 on general compulsory military service of the Republic of Poland (J/L of 2019, item 1541) foresee two separate procedures of adjudicating on capability of military service. The military qualification in the area of the certain province is conducted by the provincial governor with the help of the provincial military staff chief, military draft officers, district heads and mayors of cities with district rights and also municipality mayors, town mayors and city mayors. The aim of the military qualification is to determine the physical and psychological capability for active military service, establishing military records for people under this duty and enlistees. Legal and administrative actions related to military qualification process should interact with military service motivation and the common sense of duty towards homeland. Effective building of patriotic foundations of the state's defensive system, including reduction of consumerism among young people and the respect for uniformed services can take place only in conditions of close cooperation of media and public society.

Key words: military qualification, medical board, military service, public administration, military administration

Bibliografia:

Dynak, R., *System bezpieczeństwa w powiecie*, Agencja Wydawnicza IDEAPRESS, Warszawa 2018.

- Kitler, W., *Bezpieczeństwo narodowe. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*, AON, Warszawa 2011.
- Kitler, W., Kamiński, M. A., Nowak, D., *Powszechny obowiązek obrony Źródła, zakres, modele*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2019.
- Otwinowski, W., *Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej w okresie transformacji*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań, 2017.
- Piątek, Z., Jakubczak, W., *Gotowość obronna państwa w aspekcie sytuacji kryzysowych*, [w:] *Świadczenia na rzecz obrony realizowane w sytuacjach kryzysowych*, (red.) Z. Piątek, AON, Warszawa 2006.
- Siuda, T., Zaczek-Zaczyński, K.M., *Edukacja dla bezpieczeństwa młodzieży szkolnej i akademickiej* [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa w systemie oświatowym*, „Zeszyt problemowy TWO”, 2000, nr 3.
- Urych, I., *Rodzina podstawą bezpiecznego komunikowania się dziecka w sieci*, [w:] *Cyberbezpieczeństwo jako podstawa bezpiecznego państwa i społeczeństwa w XXI wieku*, (red.) M. Górka, Difin, Warszawa 2014.
- Wojnarowski, J., *System obronności państwa*, AON, Warszawa 2005.
- Rekomendacje do Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2024.
- Informacja o wynikach kontroli *Wykonywanie zadań zleconych z zakresu rejestracji osób na potrzeby kwalifikacji wojskowej i ich ewidencji*, LPO.430.002.2017 Nr ewid. 148/2017/P/17/092/LPO, Warszawa 2018.
- Informator Wojsk Obrony Terytorialnej „Współpraca WOT z administracją publiczną”, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 2019.
- Konstytucja Rzeczypospolitej polskiej z dnia 6 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 482; ost. zm. Dz.U. z 2009 r., Nr 114, poz. 946).
- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 572).
- Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i dentysty (Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 1287).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 17).
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 107).
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r., poz. 190).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r., poz. 1270).
- Ustawa z dnia 24 września 2010 r. o ewidencji ludności (Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 736).
- Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o kontroli w administracji rządowej (Tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r., poz. 224).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Tekst jedn.: Dz.U. z 2021 r., poz. 945).
- Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 248).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia

dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), art. 5 ust. 1 lit. c (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 119/1).

Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 lutego 2023 r. w sprawie kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 440).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 marca 2023 r. w sprawie komisji lekarskich orzekających o stopniu zdolności do służby wojskowej osób stawiających się do kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 586).

Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 7 czerwca 2023 r. w sprawie rejestracji osób na potrzeby kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 1186).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 lipca 2023 r. w sprawie wskazania grup kobiet poddawanych obowiązkowi stawienia się do kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2023 r., poz. 1520).

Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 25 stycznia 2024 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie kwalifikacji wojskowej (Dz.U. z 2024 r., poz. 116).

<https://wszwwarszawa.wp.mil.pl/pl/articles6-aktualnosci/2020-01-31l-premiera-filmu-edukacyjnego/>, [dostęp: 04.05.2020].

<https://www.eska.pl/warszawa/rusza-kwalifikacja-wojskowa-w-warszawie-kto-sie-nie-stawi-dostanie-kare-aa-yN47-D5Qe-e8jx.html>, [dostęp: 04.05.2020].

<https://www.gov.pl/web/mswia/kwalifikacja-wojskowa>, [dostęp: 04.05.2020].

<https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/kwalifikacja-wojskowa-2019> [04.05.2020].

<https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/17/092/>, [dostęp: 04.05.2020 r.].

<https://www.pragapld.waw.pl/sprawy-obronne-i-kwalifikacja-wojskowa.html>, [dostęp: 04.05.2020].

PRAWNE I ORGANIZACYJNO-INSTYTUCJONALNE PŁASZCZYZNY PRZECIWDZIAŁANIA PRZESTĘPCZOŚCI

Wstęp

Bezpieczeństwo obywateli warunkuje właściwe funkcjonowanie organów ścigania, w tym i Policji. Poziom bezpieczeństwa uwarunkowany jest nie tylko zwalczaniem przestępczości, ale także jej przeciwdziałaniem. Przedsięwzięcia te są wyzwaniem organizacyjnym determinowanym przez różne okoliczności i zmienne, do których zaliczyć należy przestępczość, która przybierając zróżnicowane formy stwarza istotne zagrożenia. Dlatego też zjawisko to należy rozpoznać na płaszczyźnie prawnej i kryminologiczno-kryminalistycznej, gdyż tylko taki zakres wiedzy organów państwa będzie w stanie zminimalizować zagrożenie.

Aby skutecznie przeciwdziałać przestępczości niezbędna jest zdolność instytucji odpowiedzialnych za zapewnienie bezpieczeństwa państwa do szybkiego reagowania na występujące zagrożenia i ich permanentny monitoring. Taka forma działań jest w stanie gromadzić wiedzę oraz przetwarzać pozyskiwane informacje, aby skutecznie przestępczości zapobiegać. Z tego powodu należy poddać analizie zakres niezbędnej w tym przedmiocie wiedzy, a także zweryfikować, czy realizowane w Polsce programy profilaktyczne zawierają niezbędny zakres wiedzy pozwalający wpływać na szeroką rzeszę odbiorców, oraz czy spełniają teoretyczne wymagania w tym zakresie.

Celem pracy jest zaprezentowanie stanu działań profilaktycznych prowadzonych przez Policję oraz możliwych do realizacji działań w zapobieganiu przestępczości w kontekście aktualnych zagrożeń przestępczością.

1. Istota i założenia profilaktyki kryminalnej

Postępowanie ludzi i grup społecznych jest permanentnie oceniane w społecznej procedurze osądu normatywnego jako typowe lub nietypowe dla danej zbiorowości, które w skrajnej postaci przybiera formę czynu zabronionego podlegającego karze, kwalifikowanego jako przestępstwo lub wykroczenie. Zachowania te determinowane są wieloma czynnikami, i jako proces społeczny podlegają kontroli społecznej, która w swej klasycznej definicji głosi, że: *„Każda grupa, każda zbiorowość społeczna rozwija szereg miar, sugestii, sposobów przekonywania, nakazów i zakazów, system perswazji i nacisku, sankcji aż do przymusu fizycznego włącznie (...), dzięki któremu doprowadza zachowania jednostek i podgrup do zgodności z przyjętymi wzorami działania, do respektowania kryteriów wartości, słowem – przy pomocy którego kształtuje konformizm członków”*.¹ Środki te służą utrzymaniu niezbędnego poziomu konformizmu aksjologicznego, który gwarantuje trwałość porządku społecznego. Formowanie społecznej osobowości człowieka odbywa się w strukturze rozmaitych instytucji wychowawczych i socjalizujących, które realizują programy wdrażania społeczeństwa do pełnoprawnego uczestniczenia w życiu zbiorowym. Procedury te prowadzą do ukształtowania mechanizmu samokontroli zawiadującego

¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Wydawnictwo PWN. Warszawa 1972, s. 214-229.

prospołecznym postępowaniem człowieka. Jego uwewnętrznienie powoduje powstrzymanie niezgodnych z normą, spontanicznych ataków, ale i buduje postawę wyrażającą ich krytyczną ocenę. Gdy ta bariera nie działa, społeczeństwo uruchamia zewnętrzne blokady nieaprobowanych zachowań (sankcja karna)² oraz intensyfikuje przedsięwzięcia profilaktyczne i przeciwdziałające przestępczości.³

Analizując zagrożenia występujące w Polsce, należy zwrócić uwagę na nowy, jakościowo groźniejszy etap kształtowania się przestępczości jako masowego zjawiska społecznego. Nie ulega bowiem wątpliwości, że globalnie nie następuje – wbrew koncepcji S. Pinkera – „*zmierzch przestępczości*”,⁴ gdyż zachowania antyspołeczne, przybierające w skrajnej postaci formę przestępczości zawsze istniały, istnieją i istnieć będą w przyszłości, co powoduje intensyfikację działań mających na celu przeciwdziałanie przestępczości poprzez:

1. zapobieganie przestępczości (profilaktyka przeciwp przestępcza), które obejmuje przedsięwzięcia zmierzające do usunięcia lub ograniczenia czynników sprzyjających pojawianiu się przestępstw, czyli wyprzedzania działalności przestępnej, by uniemożliwić jej powstanie (zabiegi „*ante delictum*”);
2. zwalczanie przestępczości, które obejmuje działania w celu zatrzymania rozwoju przestępstw oraz uniemożliwienie ich kontynuowania lub popełniania w innym miejscu, zawierające bogatą sferę stosowania prawnokarnych środków walki z przestępczością, i odnosi się z reguły do działalności podejmowanej po popełnieniu przestępstwa („*post delictum*”).⁵

Chcąc zminimalizować przestępczość, gdyż całkowicie nie da się jej wyeliminować, Policja podejmuje działania związane z przeciwdziałaniem przestępczości, uwagę koncentrując na znanych z literatury przedmiotu działaniach ukierunkowanych na cel za pomocą prewencji kryminalnej (pierwotnej, wtórnej i tercjtalnej), natomiast kolejne podejścia koncentrując na momencie popełnienia przestępstwa (przed, w trakcie czy po), uwzględnieniu podmiotu i przedmiotu oddziaływań (sprawca, ofiara, środowisko), strukturze podmiotu działań (indywidualny lub grupowy) i formach działań (prewencja aktywna i pasywna). Taki zakres wynika z rozwoju stosunków społecznych, który stawia nowe problemy związane z ochroną porządku prawnego, i wymaga coraz bardziej skutecznych i adekwatnych do potrzeb metod i środków oddziaływania profilaktycznego. W związku z tym obserwuje się ewolucję profilu Policji, jako organu profilaktyczno-resocjalizacyjnego oraz rozszerzenie zakresu zadań i modyfikację metod i środków rozszerzających wachlarz funkcji i zadań w tym zakresie.

Katalog tych działań obejmuje przewidziane prawem przedsięwzięcia, wśród których wyróżnić należy – w relacji: instytucje sfery bezpieczeństwa (Policja) a społeczeństwo – działalność profilaktyczną, czyli ogół działalności człowieka ukierunkowanej na ograniczenie liczby zdarzeń naruszających bezpieczeństwo

² J. Królikowska, Co socjologowie mówią o karze i punitwności? (w:) J. Utrat-Milecki (red.): *Kara w nauce i kulturze*. Wydawnictwo WUW. Warszawa 2009, s. 123-124.

³ Na przestrzeni lat w Polsce proponowano różne sposoby systemowego przeciwdziałania przestępczości, jak np. próby wprowadzenia do systemu prawnego rozwiązań eugenicznych – J. Gąsiorowski, Eugenika w polskim systemie przeciwdziałania przestępczości, *Przegląd Naukowo-Metodyczny*. 2022, nr 4, s. 81-95.

⁴ S. Pinker, *Zmierzch przestępczości. Lepsza strona naszej natury*, Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań 2015, s. 13.

⁵ Z. Żaroń, *Prewencja kryminalna: podstawowe terminy*, Centrum Szkolenia Policji w Legionowie. Legionowo 2003, s. 5.

i porządek publiczny, określonej normami prawnymi i zwyczajowymi, a także zdarzeń wpływających na subiektywne odczuwanie bezpieczeństwa przez członków określonej społeczności, wyrażającą się realizacją strategii profilaktycznych wykorzystujących programy prewencyjne. Działania te w przypadku Policji nie ograniczają się do profilaktyki postdeliktualnej, ale obejmują różne formy oddziaływania zapobiegawczego o charakterze predeliktualnym, które stanowią domenę Policji. Aby osiągnąć cele przyjęte w strategiach niezbędne jest spełnienie koniecznych warunków związanych z ich realizacją, a także wypracowanie właściwej metodyki organizowania działań profilaktycznych przez Policję, w celu uniknięcia błędów w fazie konstruowania programów (wynikające np. z niedostatecznej wiedzy autorów). Jest to możliwe dzięki wykorzystaniu szerokiej wiedzy specjalistycznej o charakterze interdyscyplinarnym. Patrząc z tego punktu widzenia, w ramach prewencji kryminalnej (łac. „*praeventio*” – zapobiegać i „*crimen*” – przestępstwo, zbrodnia), jako „*wyłącznie zgodnego z prawem działania, bez których byłoby więcej przestępstw, ich ofiar lub suma kosztów materialnych i niematerialnych wynikających z popełnionych przestępstw byłaby wyższa niż po ich zrealizowaniu*”,⁶ w strukturze Policji wyróżnia się: profilaktykę kryminologiczną i kryminalistyczną, a szerzej: politykę karną i profilaktykę penitencjarną, na które (w aspekcie legislacyjnym) Policja ma wpływ.

W ramach profilaktyki kryminologicznej, działania Policji związane są z „*zagadnieniami genezy i etiologii czynu przestępczego, stosowaniem metod z zakresu psychologii i pedagogiki społecznej*”,⁷ przez co stara się wywierać wpływ na zmianę negatywnych tendencji i postaw. Profilaktyka ta cechuje się wartościami praktycznymi badając przyczyny przestępstw w celu opracowywania metod i środków zapobiegania przestępstwom, które odnosić się mogą do nieokreślonej liczbowo zbiorowości osób albo do konkretnej osoby, dlatego wyróżnia się profilaktykę w wymiarze społecznym lub indywidualnym. Wynikiem tych badań jest wskazanie czynników wpływających na zachowania kryminalne, które są świadomym wyborem człowieka, związane są z determinantami tych zachowań (czynnikami somatycznymi, środowiskowymi, sytuacyjnymi i psychicznymi), które określa się jako czynniki endogenne, tzn. tkwiące w samym człowieku, oraz egzogenne tkwiące w środowisku zewnętrznym jednostki. Ich precyzyjne ustalenie jest trudne, co skutkuje utrudnieniami w spersonalizowaniu sprawcy. Dlatego też preferuje się koncepcję wiktymologii kryminalnej, a więc z udziałem i rolą ofiary w genezie przestępstwa. Jej głównym zadaniem i celem jest zbudowanie w świadomości społecznej umiejętności obrony i unikania zagrożeń. Profilaktykę kryminalistyczną natomiast, jako „*zespół metod i środków podejmowanych w celu uniemożliwienia albo utrudnienia dokonania przestępstwa: fizyczne przeciwdziałania zamiarowi realizacji akcji przestępczej – zabezpieczenie obiektów przed włamaniem, bankomatów, papierów wartościowych przed fałszerstwem, obserwacja osób podejrzanych, wzmocnienie patroli w godzinach wieczornych, nocnych*”,⁸ wyróżniają elementy obiektywne, zmierzające do zapobiegania przestępstwom poprzez działania Policji w ramach czynności procesowych i pozaprocesowych (o niejawnym charakterze) realizującej funkcję zapobiegawczą oraz poprzez współpracę z instytucjami społecznymi, państwowymi i obywatelami

⁶ P. Waszkiewicz, *Traktat o dobrej prewencji kryminalnej*, Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22. Warszawa-Newark 2015, s. 62.

⁷ B. Hołyst, *Kryminologia*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis Sp. z o.o. Warszawa 2009, s. 1164.

⁸ Tamże.

w celu zapobiegnięcia przestępstwu. Taki profil działalności pozwala Policji rozpoznawać bieżący stan przestępczości i poszczególne kategorie przestępstw oraz ich związek ze społeczeństwem i procesami, które w nich zachodzą. Rozpoznanie to obejmuje taktyczne zasady i sposoby oraz techniczne metody i środki popełniania przestępstw, a także wykrywanie przestępstw i ich sprawców oraz udowadniania istnienia lub braku związku między osobami a zdarzeniami, w celu zwiększenia skuteczności zwalczania przestępczości oraz wypracowania wzbogacających tę skuteczność przedsięwzięć profilaktycznych.

Powyższe badania wspomagane są szeregiem innych nauk, niezbędnych z praktycznego punktu widzenia, a więc: a) psychologią, która bada w jaki sposób przebiegają procesy psychiczne człowieka (motywacje prowadzące do popełniania przestępstw); b) socjologią wyjaśniającą i charakteryzującą zjawiska i procesy zachodzące w społecznościach ludzkich; c) pedagogiką, która wskazuje wpływy środowiskowe oddziałujące na zachowanie, również przestępcze i uwagę skupia na uwarunkowaniach edukacji oraz rozwoju człowieka, przez co wiąże się z rolą socjalizacji i wychowania przygotowującego do funkcjonowania w społeczeństwie.⁹

Realizację tego procesu badawczego Policja wspomaga – z praktycznego punktu widzenia – rozwiązaniami prawnymi i karno-procesowymi oraz określonymi w ustawach *lex specialis* penalizujących zachowania przestępne, tym samym realizując funkcję ochronną prawa karnego i zapobiegawczą (prewencyjną), realizowaną w formie prewencji indywidualnej (specjalnej) i prewencji generalnej (ogólnej), określających zasady wykrywania, ścigania, stosowania środków zapobiegawczych oraz orzekania i wykonywania kar i środków resocjalizacyjnych.

2. Ramy prawne profilaktyki kryminalnej

Profilaktyczny charakter uregulowań prawnych dla Policji, jako jednej z podstawowych instytucji odpowiedzialnych za działalność prewencyjną, wynika z uregulowań zawartych w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego,¹⁰ gdzie uregulowano nie tylko obowiązek zwalczania przestępczości (art. 2 k.p.k.), ale także przez zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym oraz ujawnianie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa, zapobiegać jej. Elementem profilaktycznym jest także obowiązek, w przypadku stwierdzenia w postępowaniu karnym przez Policję (i sąd) poważnego uchybienia w działaniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, zwłaszcza gdy sprzyja ono popełnieniu przestępstwa (art. 19 k.p.k.) powiadomienia o tym prokuratora, organ powołany do nadzoru nad daną jednostką organizacyjną, a w razie potrzeby organ kontroli.

Uregulowania o charakterze profilaktycznym zawarte są także w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny.¹¹ Są to środki o charakterze wychowawczym, probacyjnym, pozbawione w zasadzie elementów dolegliwości, takie jak ujęte w rozdziale VIII k.k. pt. „Środki związane z poddaniem sprawcy próbie”, regulującym instytucje warunkowego umorzenia postępowania karnego (art. 66-68 k.k.), warunkowego zawieszenia wykonania kary (art. 69-76 k.k.) i warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności (art. 77-82 k.k.), przez co wielu sprawców przestępstw albo nie zostaje ukaranych,

⁹ M. Mitreğa, Przedmiot i zakres polityki społecznej (w:) A. Frąckiewicz-Wronka, M. Zralek (red.): *Polityka społeczna*. Katowice 1998, s. 7.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2022, poz. 1375 t.j.).

¹¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2022, poz. 1138 t.j.).

a oddziałuje się na nich jedynie za pomocą innych środków, albo umorzone wobec nich kary nie podlegają wykonaniu, a okres próby wykorzystuje się na oddziaływanie resocjalizacyjne (art. 53 k.k.). Jest to słuszne podejście, gdyż *„niezmiennie istotne jest rozbicie funkcjonującego w świadomości społecznej mitu represji oraz opartego na nim sposobu myślenia, iż kara skuteczna to jedynie kara surowa, gdzie wzmacnianie elementów represyjnych podnosi jeszcze jej skuteczność. Kary pośrednie i kary wolnościowe są niezależnymi sankcjami uzupełniającymi lukę między karą izolacyjną a środkami probacyjnymi”*.¹² Profilaktyczne ujęcie zawiera także instytucja mediacji (art. 53 § 3 k.k.), a w przypadku nieletnich/młodocianych, przy wymiarze kary sąd także kieruje się tym, aby sprawcę wychować (art. 54 § 1 k.k.). Ponadto sąd (art. 39 k.k.) ma możliwość zastosować środki profilaktyczne, jak np. zakaz zajmowania określonego stanowiska itp.

Policja, jako organ odpowiedzialny za działalność prewencyjną wypełnia swe ustawowe zadania w oparciu o treść art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji,¹³ gdzie ujęto, że tworzy się Policję, do zadań której m.in. należy inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi. Działania te realizowane są w ramach: 1) funkcji operatywnej (m.in. planowanie i organizowanie osobowe zabezpieczenia prewencyjnego terenu, współpraca ze społeczeństwem); 2) funkcji badawczej (stawianie diagnoz i prognozowanie trendów rozwojowych przewidywanych zagrożeń); 3) funkcji instruktazowej (propagowanie metod technicznego, organizacyjno-społecznego zapobiegania przestępczości).¹⁴ Pozwala to spojrzeć na to zagadnienie z czterech płaszczyzn oddziaływania, a mianowicie: w skali makrospołecznej, mikrospołecznej, indywidualnej i zapobiegania powstawaniu okazji sprzyjających popełnianiu przestępstwa, obejmujące działania pierwszoplanowe (działalność wykrywcza, techniki kryminalistyczne, wykonywanie czynności procesowe, metody analizy statystycznej, patrolowanie ulic), zapobieganie dodatkowe (uspolecznienie działań poprzez dążenie do aktywnego i zorganizowanego udziału społeczeństwa w poprawie własnego stanu bezpieczeństwa) oraz sytuacyjne zapobieganie (udzielanie porad, jak nie stać się ofiarą przestępstwa, obecność na ulicach, projektowanie architektoniczno-urbanistyczne, usuwanie okoliczności sprzyjających czynom zabronionym).¹⁵

Realizując zadania profilaktyczne Policja działa także w ramach uregulowań zawartych w ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich.¹⁶ Ustawa przyjmując za cel przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich, w tym także odpowiedzialności nieletnich za czyny karalne i przestępstwa, wiąże „prawo nieletnich” z prawem karnym – nieletni do 17. roku życia, co do zasady, nie ponosi odpowiedzialności karnej za przestępstwo, a wobec nieletniego, który ukończył 13 lat i popełnił czyn zabroniony jako przestępstwo, stosowane są sankcje o charakterze oddziaływania wychowawczego/poprawczego. Wyjątkowo nieletni (art. 10 § 2 k.k.) może ponosić

¹² A. Baładynowicz, Probacja – wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa, *Probacja*, 2009, nr 1, s. 45.

¹³ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 2023, poz. 171 t.j.).

¹⁴ B. Hołyst, *Kryminologia*, dz. cyt., s. 788-886.

¹⁵ Z. Żaroń, *Prewencja kryminalna...*, dz. cyt., s. 8-12.

¹⁶ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2024 r. poz. 978, 1228. t.j.).

odpowiedzialność karną za przestępstwa wymienione w tym przepisie, popełnione po ukończeniu 15 lat, oraz między 14 a 15 rokiem życia (art. 10 § 2a k.k.). Takie ujęcie wynika z faktu, że młodzież często wchodzi na drogę kolizji z prawem, co w efekcie może przekładać się na popełnianie czynów zabronionych po 17. roku życia (dorośli przestępcy). Profilaktyka w zakresie zapobiegania niedostosowaniu społecznemu młodzieży ma zatem wiodącą rolę wśród podejmowanych działań zapobiegających przestępczości.

W przedmiotowym zakresie Policja współpracuje także z kuratorami sądowymi, którzy w myśl art. 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych,¹⁷ realizują zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu (art. 3) w środowisku podopiecznych, jak i na terenie zamkniętych zakładów i placówek ich pobytu (zakładów karnych, placówek opiekuńczo-wychowawczych i leczniczo-rehabilitacyjnych).

3. Profilaktyka kryminalna w praktyce

Prawidłowa realizacja złożonych i różnorodnych zadań w dziedzinie profilaktyki przeciwp przestępczej Policji uzależniona jest od wiedzy organu w tym zakresie i możliwości jej przetwarzania. Katalog tych przedsięwzięć jest znaczny. Poszczególne inicjatywy profilaktyczne są podejmowane we wszystkich sferach prewencji kryminalnej, a ich zakres zależy od rozwiązań strukturalno-organizacyjnych Policji oraz lokalnych możliwości finansowania tych działań, a także ich społecznej akceptacji. Aby działania te były skuteczne, struktury policyjne muszą być usytuowane na tyle blisko obywateli, by były w stanie elastycznie reagować na wszelkie zagrożenia odczuwane przez ludzi zanim dojdzie do naruszenia prawa i jednocześnie, by były one zdolne do skutecznego ścigania sprawców przestępstw już popełnionych,¹⁸ przy czym muszą mieć one charakter działań interdyscyplinarnych. Cel ten osiągnąć można poprzez wprowadzenie do praktyki prewencyjnej środków profilaktycznych w płaszczyźnie ogólnospołecznej, obejmując przedsięwzięcia polityczne, ekonomiczne, oświatowe, kulturalne itp., które pośrednio ograniczają źródła przestępczości i kierując je do nieokreślonego grona osób lub do określonej osoby. Powinny one mieć charakter kompleksowy, uwzględniający interdyscyplinarne działania w zakresie polityki społecznej.

Działania prewencyjne Policji występują w okresie poprzedzającym popełnienie przestępstwa. Policja opracowując profilaktyki przeciwp przestępcze korzysta z katalogu znanych rodzajów działań profilaktycznych, wykorzystując ich założenia do konstruowania własnych programów profilaktycznych. Rodzaje działań profilaktycznych prezentuje tabela 1.

¹⁷ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2023, poz. 1095 t.j.).

¹⁸ A. Przemyski, *Community policing po polsku* (w:) J. Czapska, W. Krupiarz (red.): *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, Wydaw. Instytut Spraw Publicznych. Kraków 1999, s. 164.

Tabela 1: Rodzaje działań profilaktycznych.

Profilaktyka	Założenia profilaktyki
uniwersalna	adresowana do całych grup (populacji) bez względu na stopień indywidualnego ryzyka występowania problemów, np. alkoholowych, psychicznych. Jej celem jest zmniejszanie lub eliminowanie czynników sprzyjających rozwojowi tych problemów. Działania te dotyczą np. dzieci i młodzieży czy rodziców posiadających dzieci w wieku szkolnym.
wskazująca	ukierunkowana jest na jednostki (grupy) wysokiego ryzyka demonstrujące pierwsze symptomy problemów (np. alkoholowych), czy objawy zaburzeń psychicznych. Działania adresowane są do osób (grup osób), które mają wysoki indywidualny poziom ryzyka rozwoju problemów i demonstrują wczesne symptomy wspomnianych problemów.
kreatywna	odwołuje się do czynności konstruktywnych, wzmacniających zdolności adaptacyjne systemu społecznego. Polega na tworzeniu i zaszczepianiu nowych mechanizmów rozwiązywania problemów społecznych, jak np. rozwijanie systemu poradnictwa rodzinnego, tworzenie programów aktywizacji zawodowej itp. Polega także na wzmacnianiu postaw prospołecznych przez rozwój inicjatyw obywatelskich, organizacji pozarządowych i samorządności.
selektywna	adresowana do jednostek lub grup, które ze względu na funkcjonowanie społeczne, rodzinne lub uwarunkowania środowiskowe są narażone na większe od przeciętnego ryzyka wystąpienia problemów (np. alkoholowych itp.). Profilaktyka dotyczy konkretnych subpopulacji, w których ryzyko wystąpienia zaburzeń jest wyższe od przeciętnego, wystąpi w niedalekiej przyszłości, albo w krytycznym momencie życia. Przykładem są działania edukacyjne, opiekuńcze i rozwojowe skierowane do dzieci pochodzących z rodzin alkoholowych.
pozytywna	skoncentrowana jest na eliminacji zagrożeń, przy założeniu, że ich wyeliminowanie jest praktycznie niemożliwe. Podejmuje działania opierające się na równoważeniu lub redukowaniu siły czynników ryzyka (zagrożeń) poprzez rozwijanie i wzmacnianie zasobów indywidualnych i środowiskowych (czynników chroniących i wspierających).

Źródło: Opracowanie w oparciu o: K. Ostaszewski, Kompendium wiedzy o profilaktyce (w:) K. Ostaszewski, K. Okulicz-Kozaryn, M.J. Sochocki, M. Sokołowska, J. Szymańska (red.): *Jak zadbać o jakość w profilaktyce – System Rekomendacji Programów Profilaktycznych i Promocji Zdrowia Psychicznego*, Fundacja ETOH. Warszawa 2016.

Policja, kierując do ogółu społeczeństwa i konkretnych osób (podmiotów) budowane przez siebie programy profilaktyczne, czyli „*plany przedsięwzięć, czynności, metod działania, których celem jest zabezpieczenie przed szkodą lub likwidacja przyczyn powstawania zagrożeń*”,¹⁹ odróżnia w nich płaszczyznę ogólnospołeczną od indywidualnej. Wypracowuje się programy profilaktyczne odnoszące się do programu małego, stanowiącego narzędzie pracy profilaktycznej, które składają się na programy profilaktyki, a więc programy duże, wielocłonowe, długofalowe, adresowane do większych i zróżnicowanych zbiorowości,²⁰ które

¹⁹ Raport o stanie prewencji kryminalnej i zadaniach realizowanych w tym zakresie przez jednostki organizacyjne Policji w 2002 roku, KGP, Warszawa 2003, s. 40.

²⁰ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Wydawca: ORE. Warszawa 2015, s. 8-9.

często określane są terminem strategia, czyli kompleksowym działaniem, mającym na celu wytyczanie celów oraz ich realizację.²¹

Do ich realizacji, w zależności od przyjętego rodzaju działań profilaktycznych, Policja opracowuje system umożliwiający ich ocenę, przy wykorzystaniu mniej lub bardziej rygorystycznych kryteriów, jak: jakość samego programu, badań ewaluacyjnych potwierdzających jego skuteczność i procedur zapewniających wysoką jakość kolejnych realizacji.²² Przeglądy programów profilaktycznych przeprowadzone na przestrzeni lat pozwoliły zaobserwować, że ich ogólna liczba jest znaczna. Z analiz przeprowadzonych m.in. przez M. Kordaczuk-Wąs wynika, że w latach 2005-2015 ich liczba wahała się od 426 inicjatyw deklarowanych w 2005 r. do 511 w 2015 r. Począwszy od 2005 r. liczba ta spadała nieznacznie, by w następnych latach osiągnąć następujące wartości: w 2006 r. – 379, 2007 r. – 374, 2008 r. – 322, 2009 r. – 306, 2010 r. – 264. Następnie liczba realizowanych programów zaczęła wzrastać do 265 deklarowanych w 2011 r., 423 w 2012 r. oraz 420 w 2013 r. W 2014 r. nastąpił znaczący spadek liczby deklarowanych inicjatyw (do 174), by w 2015 r. ponownie wzrosnąć do liczby 511 programów profilaktycznych realizowanych przez jednostki organizacyjne Policji. Ta sama tendencja występuje w przypadku programów profilaktycznych dla dzieci i młodzieży: w 2005 r. – 313, 2006 r. – 293, 2007 r. – 292, 2008 r. – 126, 2009 r. – 126, 2010 r. – 118. Następnie liczba programów profilaktycznych ponownie zaczęła wzrastać do 121 w 2011 r., 196 w 2012 r. oraz 196 w 2013 r. W 2014 r. nastąpił ich spadek do 78, a w 2015 r. – wzrost do 269.²³

Z badań Ł. Świerczewskiego i Ł. Kacprowicza,²⁴ którzy dokonali analizy programów profilaktycznych realizowanych na terenie kraju na bazie programu „Bezpieczne miasto” (około 400 rocznie), najwięcej programów koncentrowało się wokół bezpieczeństwa ogólnego i patologii. Ze względu na problematykę programy podzielono na pięć kategorii: ochrona osób i mienia; bezpieczeństwo w ruchu drogowym; patologie społeczne; ofiary przestępstw; bezpieczeństwo ogólne. Z analizy przeprowadzonej przez J. Szymańską,²⁵ T. Cieleckiego,²⁶ J. Stawnicką²⁷ i danych z Komendy Głównej Policji²⁸ wynika, że większość stanowiły projekty o tematyce interwencyjnej i edukacyjnej, o charakterze praktycznym, które zostały przez społeczeństwo przyjęte pozytywnie, dzięki przystępnej informacyjnie i wizualnie formie, przez co docierały do wyobraźni uczestników.

Programy profilaktyczne budowane są w oparciu o strategię czasowo określane co do wykonywania poszczególnych czynności i efekty jakie te działania powinny

²¹ T. Walek, Lokalne programy prewencyjne w Polsce, *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Releksje*. 2015, nr 19, s. 250.

²² D. Kaźmierczak, Projektowanie programów w bezpieczeństwie, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate*. 2018, nr 8, s. 88-106.

²³ M. Kordaczuk-Wąs, Aktywność Policji w obszarze profilaktyki zagrożeń społecznych, *Przegląd Policyjny*. 2017, nr 2, s. 108-109.

²⁴ Ł. Świerczewski, Ł. Kacprowicz, Programy prewencyjne realizowane przez Policję w obszarze bezpieczeństwa publicznego, *Przegląd Policyjny*. 2021, nr 2, s. 186-205.

²⁵ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne...*, dz. cyt., s. 38-43 i 59-65.

²⁶ T. Cielecki, *Realizacja przez Policję strategii prewencyjnej w zwalczaniu przestępczości i innych patologii*, Wydawnictwo: Inny. Słupsk 1999, s. 12-13; także: T. Cielecki, *Prewencja kryminalna. Studium z profilaktyki kryminologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego. Opole 2004, s. 40.

²⁷ J. Stawnicka, *Polityka bezpieczeństwa w województwie śląskim*, Wydaw. Wyższej Szkoły Biznesu w Dąbrowie Górniczej. Dąbrowa Górnicza 2015, s. 80-81.

²⁸ KGP, *Raport o zjawiskach patologii społecznej, stanie przestępczości i demoralizacji nieletnich oraz przedsięwzięciach realizowanych w zakresie prewencji kryminalnej w 2004 roku*, Warszawa 2005.

przynieść. Zadaniem strategii jest dostarczenie podstaw racjonalnego działania.²⁹ Do najczęściej stosowanych przez Policję w praktyce zaliczyć należy strategie informacyjne, edukacyjne, strategie alternatyw, strategie interwencyjne i strategie zmniejszania szkód, takie jak: informacyjne, edukacyjne, alternatyw, interwencyjne i zmniejszania (redukcji) szkód.³⁰

Strategie informacyjne uważane są za mało skuteczne. Ludzie zazwyczaj zachowują się ryzykownie, gdyż zbyt mało wiedzą o mechanizmach i następstwach takich zachowań. Ludzie młodzi dysponując nieraz dużym zasobem informacji, np. o szkodliwości narkotyków, podejmują jednocześnie ryzyko odurzania się. Celem tych strategii jest dostarczenie szczegółowych, rzetelnych i aktualnych informacji, umożliwiających podejmowanie właściwych decyzji w celu uniknięcia patologicznych zachowań. Odbywa się to w ramach wykładów, seminariów, pogadanek, debat, inscenizacji artystycznych, filmów, broszur, ulotek, plakatów itp. Jak wykazały badania ewaluacyjne prowadzone przed-, jak i po zakończeniu realizacji, nastąpił wzrost zasobu wiedzy, a nawet zmiany postaw, z niewielkim wpływem na zachowanie.³¹ Przyczyną tego stanu jest brak wyobraźni i zdolności przewidywania przyszłych wydarzeń (nawet jeśli młodzi wiedzą, że to prawda, nie wierzą, że może im się przydarzyć coś złego, zakładając że dzięki zachowaniom ryzykownym, mogą odnieść natychmiastowe korzyści, które mają dla nich większe znaczenie niż odległe negatywne następstwa ich zachowań).³²

Strategie edukacyjne uważa się za jedne z najbardziej skutecznych. Ryzykowne zachowania ludzi, nawet dysponujących odpowiednią wiedzą, wynikają z braku wielu umiejętności niezbędnych w życiu społecznym, których deficyt w zakresie kompetencji społecznych uniemożliwia budowanie głębszych, satysfakcjonujących związków z ludźmi, co powoduje frustrację, uniemożliwia odnoszenie sukcesów zawodowych, towarzyskich itp. Ich celem jest wykształcenie takich umiejętności, które skupiają się na kształtowaniu i rozwijaniu niezbędnych umiejętności psychologicznych i społecznych (kompetencji społecznych), jak podejmowanie decyzji, radzenie sobie ze stresem, rozwiązywanie problemów, nawiązywanie kontaktów interpersonalnych, a odbywa się to za pomocą ćwiczeń, w których uczestnicy poznają własne braki w tym zakresie i mogą je trenować. Są to ćwiczenia właściwego komunikowania się, mówienia „nie” w sytuacji nacisku grupowego, odraczania reakcji emocjonalnych, relaksacji itp. Realizacja odbywa się poprzez warsztaty psychologiczne, treningi umiejętności psychospołecznych, zajęcia dotyczące rozwoju osobistego i planowania kariery („coaching”), a kształcenie i doskonalenie umiejętności psychologicznych obejmuje kluczowe umiejętności emocjonalne i społeczne, jak np. umiejętność wyznaczania celów życiowych; podejmowania decyzji; budowania adekwatnej samooceny i radzenia sobie ze stresem, które chronią przed niepożądanymi zachowaniami.³³ Opierając się

²⁹ J. Bieniecki, B. Szczupak, Strategia rozwoju lokalnego (w:) A. Klasik, F. Kuźnik (red.): *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach. Katowice 2001, s. 61-80.

³⁰ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne...*, dz. cyt., s. 37-38; J. Charmast, Redukcja szkód (w:) T. Kowalewicz (red.): *Budowanie lokalnej strategii przeciwdziałania narkomanii. Podręcznik dla samorządów*, Wydawca: Fundacja Praesterno. Warszawa 2018, s. 63-74.

³¹ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne...*, dz. cyt., s. 104.

³² Z. B. Gaś, *Psychoprofilaktyka. Procedury konstruowania programów wczesnej interwencji*, Wydawca: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin 1998; także: S. Śliwa, *Profilaktyka pedagogiczna*, Wydawnictwo Instytut Śląski. Opole 2015, s. 112-116.

³³ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Wydawnictwo: Media Rodzina. Poznań 1997, s. 402 i nast.

na doniesieniach naukowych³⁴ stwierdzić można, że trening tych umiejętności powinien stanowić ważny element programów profilaktycznych, których celem jest redukcja zachowań ryzykownych.

Jako skuteczne, choć trudne w weryfikacji efektywności, powszechnie oceniane są strategie alternatyw. Trudność oceny wynika z tego, że myślą przewodnią tych strategii są działania mające na celu pomóc ludziom, a zwłaszcza dzieciom i młodzieży zaniedbanej wychowawczo, którzy nie mają bieżącej możliwości zrealizowania swej potrzeby aktywności, podniesienia samooceny poprzez osiąganie sukcesów czy też rozwoju zainteresowań, a zatem rezultaty mogą się pojawić dopiero po dłuższym czasie.³⁵ Programy te oferują pozytywne alternatywy dla zachowań ryzykownych (np. agresji, nadużywaniu alkoholu czy odurzania się) poprzez stymulowanie działalności społecznej, stwarzające możliwości rozszerzenia doświadczeń życiowych, potwierdzenia własnej wartości uzyskania satysfakcji z pozytywnego reagowania – ludzie uczestniczący w programach współtworzą je, a realizacja odbywa się poprzez wolontariat, artystyczne zajęcia pozaszkolne (teatralne, muzyczne, plastyczne, taneczne), zajęcia sportowe oraz akcje ogólnoszkolne, jak: festyny, turnieje, konkursy, happeningi. Skuteczność alternatyw dla zachowań ryzykownych potwierdza Z. B. Gaś stwierdzając, że *„skoro uświadamianie alternatywnych sposobów zaspokajania potrzeb jest skuteczne, możemy sądzić, iż stwarzanie możliwości realizowania potrzeb i ważnych celów jest również działaniem skutecznym. Programy alternatyw organizowane w szkołach, osiedlach czy gminach stwarzają młodzieży możliwość zaangażowania się w działalność, która daje jej satysfakcję i sprzyja rozwojowi i która jest akceptowana społecznie. Zapobiega to angażowaniu się w działania destrukcyjne”*.³⁶ Powyższe założenia są słuszne – wielu ludzi, w tym dzieci i młodzież, korzystając z programów alternatywnych realizuje potrzebę aktywności osiągając sukces.

Strategie interwencyjne skierowane są do dzieci i młodzieży mieszczącej się w grupie podwyższonego ryzyka i należą do podstawowych i najważniejszych działań w ramach profilaktyki drugorzędowej. Obejmują udzielanie pomocy osobom mającym trudności w identyfikowaniu i rozwiązywaniu swoich problemów oraz wspierają w krytycznych okresach ich życia. Realizacja odbywa się poprzez poradnictwo indywidualne i rodzinne, telefon zaufania, interwencje kryzysowe, mediacje, doradztwo, forma profilaktyki rówieśniczej, gdzie interwencji dokonują koledzy, liderzy grup rówieśniczych, rówieśniczy edukatorzy. Strategie te są stosowane na wszystkich trzech poziomach profilaktyki, i są ukierunkowane, jako działania głębsze i zindywidualizowane, na zastosowanie na poziomie drugim i trzecim, gdyż na tych poziomach współwystępuje wiele problemów i specyficzny zestaw czynników ryzyka. Istotny jest właściwy przekaz informacji na temat skutków zagrożeń, który powinien być kierowany do młodzieży, jak i osób uzależnionych (alkoholików, narkomanów itp.), gdyż trening w zakresie umiejętności psychologicznych i społecznych jest przydatny na każdym stopniu zagrożenia, a zwłaszcza w profilaktyce trzeciorzędowej, gdzie stosuje się specyficzne programy

³⁴ N.Z. Weinberg, E. Rahdert, J.D. Colliver, M.D. Glantz, Adolescent Substance Abuse: A Review of the Past 10 Years, *Journal American Academy Child Adolescent Psychiatry*. 1998, nr 37, s. 252-261; także: M. Oleś, Asertywność u dzieci i młodzieży. Problemy teoretyczne i metody pomiaru, *Roczniki Psychologiczne*. 1998, nr 1, s. 73-95.

³⁵ Z.B. Gaś, *Profilaktyka w szkole*, Wydawca: WSiP. Warszawa 2006, s. 57 i nast.; patrz też: J.D. Hawkins, *Podręcznik ewaluacji programów profilaktycznych*, Wydawnictwo: Instytut Psychiatrii i Neurologii. Warszawa-Olsztyn 1994.

³⁶ Z.B. Gaś, *Psychoprofilaktyka. Procedury konstruowania...*, dz. cyt.

edukacyjne dostosowane do potrzeb osób uczestniczących (np. „*Jak żyć bez alkoholu*” czy „...*narkotyków*”). Programy te wymagają indywidualizacji podejścia, co uniemożliwia stosowanie jednolitych form i metod oddziaływania i jednocześnie stwarza trudności przy ocenie ich skuteczności.³⁷

Strategie zmniejszania czy redukcji szkód (ang. „*harm reduction*”) oceniane są jako mało skuteczne, zwłaszcza w grupach najwyższego ryzyka. Ich celem jest zmniejszenie szkód wyrządzanych sobie, otoczeniu i społeczeństwu.³⁸ Strategie te wzbudzają wiele kontrowersji. Krytycy wysuwają kilka argumentów: część specjalistów uważa, że polityka zmniejszania szkód jest wyrazem zgody społeczeństwa na to, że pewna jego grupa będzie się zachowywać dewiacyjnie, że ułatwia się takie zachowania, a tym samym je utrwała, wydając przy tym duże sumy z pieniędzy publicznych, co w efekcie przyczynić się może (i przyczynia) do spowodowania szkód. Obrońcy twierdzą, iż trzeba mieć świadomość, że nie da się całkowicie wyeliminować patologicznego marginesu, a zatem programy te to po prostu wybór „*mniejszego zła*”.³⁹ Strategie te przewidziane są głównie dla potrzeb profilaktyki trzeciorzędowej, a adresatami są grupy najwyższego ryzyka, wobec których zawiodła wczesna profilaktyka, interwencje, terapia, resocjalizacja – mowa tu o narkomanach i alkoholikach z długim stażem, prostytutkach i recydywistach, którzy z różnych względów nie mogą lub nie chcą wycofać się z ryzykownych zachowań. Żyją oni często w trudno dostępnych gettach tworząc niebezpieczny margines wymykający się spod kontroli instytucji państwowych i społecznych, dlatego też podnosi się konieczność chronienia tych osób i społeczeństwa, przed skutkami ich zachowań. Działania te przybierają formy równoważące lub redukujące zagrożenia poprzez rozwijanie i wzmacnianie istotnych zasobów indywidualnych i środowiskowych (czynniki chroniących i wspierających) przez tworzenie przyjaznego środowiska szkolnego i miejsca zamieszkania, wspieranie rodziny, dowartościowanie dzieci i młodzieży. Działania te obejmują też ochronę mienia obywateli, niedopuszczanie do szerzenia się chorób zakaźnych, zapobieganie wysokim kosztom leczenia przewlekłych schorzeń, a więc występowania poważnych problemów społecznych, które można minimalizować poprzez: docieranie z opieką medyczną do narkomanów; wydawanie czystych narkotyków na receptę; wymiana igieł i strzykawek; leczenie substytucyjne (terapia metadonem); pomoc socjalna; promocja i dystrybucja środków sterowania płodnością.⁴⁰ Strategie te stosuje się także wobec osób z krótkim stażem w zakresie zachowań problemowych, pod warunkiem, że występują przesłanki do stwierdzenia, że nie mają one motywacji do wycofania się z ryzykownej aktywności, jak i pijących kierowców („*Pileś – nie jedź!*”) czy związane z użyciem narkotyków, jak np. „*Jeżeli zażyłeś ekstazę na technoparty, pamiętaj, aby robić przerwy w tańcu i dużo pić*”.⁴¹

Wśród programów (strategii) profilaktycznych wyodrębnia się także programy dostosowane do cywilizacyjno-technologicznego rozwoju społeczeństwa, jak np. program „*Cyberbezpieczni*”, którego zadaniem jest zwiększenie bezpieczeństwa użytkowników Internetu poprzez wzrost świadomości prawno-wiktyologicznej

³⁷ A. Kazdin, Zdrowie psychiczne młodzieży w okresie dorastania. Programy profilaktyczne i lecznicze, *Nowiny Psychologiczne*. 1996, nr 2, s. 43 i nast.

³⁸ J. Charmast, Redukcja szkód..., dz. cyt., s. 64.

³⁹ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne...*, dz. cyt., s. 39-40.

⁴⁰ J. Charmast, Redukcja szkód..., dz. cyt., s. 63-74; J. Szymańska, J. Zamecka, *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki* (w:) G. Świątkiewicz, *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii. Warszawa, 2002, s. 30.

⁴¹ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne...*, dz. cyt., s. 40.

adresatów programu, w zakresie efektywnego i bezpiecznego korzystania z Internetu, jak reagować na internetowe zagrożenia oraz w jaki sposób ich unikać.⁴² Należy także zaprezentować kilka ważnych ze społecznego oraz zdrowotnego punktu widzenia programów profilaktycznych, jak np. programy skierowane do osób używających substancji odurzających pt. „*Młódzież w profilaktyce o narkotykach*” czy „*Narkotyki i dopalacze zabijają*”, które obejmują szeroko rozumianą działalność z zakresu przeciwdziałania narkomanii, i są adresowane do ludzi młodych oraz każdego, kto nadużywa narkotyków. Równie istotne programy prewencyjne skierowane są do seniorów, jak np. programy o nazwie „*Bezpieczny senior*”, których celem jest podniesienie poziomu bezpieczeństwa osób w podeszłym wieku poprzez ograniczenie skali przestępczości na szkodę tych osób poprzez poprawę świadomości prawno-wiktyologicznej, a także pobudzenie lokalnych społeczności do przeciwdziałania wszelkiego rodzaju zjawiskom patologicznym. Działania te obejmują prowadzenie cyklicznych spotkań z osobami starszymi, podczas których poruszane są kwestie związane z przemocą domową oraz możliwości radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych, a ponadto problematyki związanej z włamaniami do mieszkań lub domów, kradzieżami kieszonkowymi, kradzieżami torebki na tzw. „wyrwę” czy oszustwami metodą na tzw. „wnuczka”, „administradora”, „gazownika”, „pracownika administracji” itp. Policja realizując poszczególne projekty wspomaga się materiałami informującymi w postaci ulotek czy broszur, a także publikacji książkowych.⁴³

Na uwagę zasługują także programy związane ze zmianami przepisów, których celem jest kształtowanie środowiska prawnego (wprowadzającego sankcje karne), i dotyczą m.in. narodowych i krajowych programów wieloletnich czy programy zmian środowiskowych, gdzie uwagę koncentruje się na identyfikacji i zmianach czynników środowiska, przyczyniających się do powstania i rozwoju przestępczości. Strategie te często łączone są z działaniami edukacyjnymi. Jak z podmiotowo-przedmiotowego zakresu poszczególnych strategii wynika, w praktyce prewencyjnej jest możliwość zastosowania właściwych dla danej grupy programów profilaktycznych, które mieszczą się w ogólnie przyjętych metodach zapobiegania (profilaktyki) przestępczości.

Policja opracowując zakres przedmiotowy przedsięwzięć profilaktycznych winna zwrócić uwagę na wypracowanie właściwej metodyki ich organizowania w celu uniknięcia błędów w fazie konstruowania programów (wynikające np. z niedostatecznej wiedzy autorów), polegających m.in. na niejasnym określeniu celu programu, niewłaściwym doborze metod i form oddziaływań czy nieuwzględnianiu poziomu intelektualnego i socjalizacyjnego rozwoju adresata. Poza tym na etapie wdrażania i realizacji programów powinno się przeprowadzić diagnozę populacji, do

⁴² P. Zalewski, P. Szymański, Aktywność zorganizowanych grup przestępczych w cyberprzestrzeni w czasach pandemii – analiza wybranych podatności i metod anonimizacji, *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury*. 2022, nr 1(45); także: M. Kania, *Program prewencyjny „Cyberbezpieczni”*, <http://bip.lezajsk.kpp.policja.gov.pl/295/programy-prewencyjne/14779,Programy-prewencyjne.html>, (pobrano 9.12.2023 r.).

⁴³ Jako przykład podać można kierowane do funkcjonariuszy prowadzących edukację profilaktyczną w ramach programów przeciwnarkotykowych, polecane przez Wydział Doskonalenia Zawodowego KSP opracowanie: M. Kubica, J. Gąsiorowski, *Narkotyki. Charakterystyka-wybranych substancji*, Katowice 2012 [on-line: <https://ksp.policja.gov.pl/wdz/szkolenia/materialy-szkoleniowe/40398,Narkotyki-Charakterystyka-wybranych-substancji-publikacja-Szkoły-Policji-w-Katow.html>] pobrano 23.04.2025 r.) a także dla szkoleń seniorów: J. Gąsiorowski, P. Podsiedlik, *Oszustwo metodą „na wnuczka”*, Katowice 2012 [<https://docplayer.pl/20291232-Oszustwo-metoda-na-wnuczka.html>] (pobrano 23.04.2025 r.)

której dany program jest kierowany, właściwie dobrać realizatorów, których cechy osobowości pozwolą nawiązać kontakt ze słuchaczami (a nie utrudniać, np. poprzez apodyktyczność) realizację programu, czy niedostateczne przeszkolenie realizatorów, co nie gwarantuje właściwej realizacji. Programy profilaktyczne winny ponadto dostosować oddziaływanie profilaktyczne do stopnia zagrożenia, a ich charakter informacyjny winien być ograniczony, nie powinny także być wąsko wyspecjalizowane, bez strategii umożliwiającej ocenę ich skuteczności.

Projektując przedsięwzięcia profilaktyczne uwagę należy zwrócić na prezentowane treści stosowane w programach profilaktycznych, aby spełniały one wymagania w tym zakresie. W większości uwaga twórców programów profilaktycznych koncentruje się na aspektach wiktymologicznych, z uwzględnieniem zachowań pozwalających zapobiegać przestępczości, i tym samym stania się ofiarą. Co daje się zauważyć, nie zwraca się najczęściej uwagi na sprawcy przestępstwa, którego współcześnie można zakwalifikować jako przestępcę uniwersalnego, wykorzystującego w przestępczym procederze proste, ale i nowoczesne technologie, i dokonującego przestępstw tradycyjnych, gospodarczych, narkotykowych oraz innych, często z uwzględnieniem ich zorganizowanego charakteru. Cechy te powodują wiktymizację społeczeństwa, a zatem powinny być – w sposób przystępny dla odbiorcy – przekazane uczestnikom spotkań profilaktycznych. Winno się eksponować charakterystykę sprawców przestępstw z uwzględnieniem ich specjalizacji (oszuści, złodzieje itp.) oraz uniwersalności, a więc możliwości popełniania przestępstw o najróżniejszym charakterze, często bez uprzedniego przygotowania, a także składające się na sylwetkę współczesnego sprawcy przestępstw czynniki kryminogenne. Czynniki te, tak o egzo- i endogennym charakterze, w różnym stopniu sprzyjają przestępczości czy indywidualnemu przestępstwu – nie determinują bezwzględnie przestępstwa, bowiem w praktyce występują sytuacje dwojakiego rodzaju: w których mogą one wystąpić, a przestępstwa nie będzie, jak i sytuacje, gdzie nie będzie czynnika kryminogennego, a przestępstwo dojdzie do skutku. Determinanty skłaniające potencjalnych sprawców do popełniania przestępstw związane są z cechami człowieka (zaburzenia psychiczne, wysoki poziom cech psychopatycznych i agresywności), z wpływem środowiska, w którym człowiek funkcjonuje (np. uprzednia karalność rodziców, przynależność do subkultury przestępczej, zamieszkanie w dużym mieście), z okazją do popełnienia przestępstwa (np. niepilnowany obiekt będący potencjalnie przedmiotem kradzieży), jak też z czynnikami sytuacyjnymi (upojenie alkoholowe, stres wywołany zachowaniem drugiej osoby). W tym kontekście fundamentalne znaczenie odgrywa osobowość i psychologiczna sylwetka sprawcy przestępstwa czy osób stwarzających zagrożenia, którą w doktrynie (kierunek biologiczny) definiuje się jako „*pewien zespół czy system psychicznych cech człowieka, które są dostatecznie trwałe, ogólne i istotne z punktu widzenia możliwości wyjaśniania jego zachowania*”,⁴⁴ i która wpływa na cechy jego charakteru, genetyczne i antropologiczne podłoże przestępstwa oraz ewentualne zaburzenia zdrowia psychicznego. Jak dowodzi praktyka, większość sprawców przestępstw prezentuje mniej lub bardziej złożone zaburzenia swoich osobowości, które przybierają formę osobowości antyspołecznej (dyssocjalnej), u których dominuje poczucie kontroli nad samym sobą oraz nad otoczeniem, co ułatwia popełnianie przestępstw.⁴⁵

⁴⁴ J.M. Stanik, *Psychologia sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2013, s. 148.

⁴⁵ J. Gąsiorowski, Osobowość sprawcy przestępstwa i jej wpływ na proces wykrywczy, *Zeszyty Naukowe*

Biorąc powyższe pod uwagę, w ramach realizacji programów profilaktycznych winno się prezentować sytuacje identyfikujące zagrożenia, prognozy ich rozwoju i jednocześnie możliwości przeciwdziałania im, co powinno uwrażliwić i uchronić przed istniejącymi zagrożeniami potencjalne ofiary przed działaniem przestępczym, ale też i odwieść od przestępstwa osoby gotowe je popełnić. Z powyższego też wynika, że uwagę odbiorców treści informacyjno/edukacyjnych należy koncentrować nie na lombrozjańskim pytaniu: „Dlaczego przestępcy łamią prawo?”, a na mającym praktyczne zastosowanie pytaniu: „W jaki sposób przestępcy odnoszą sukces w prowadzeniu działalności kryminalnej?”⁴⁶ Przeniesienie akcentu z przyczyn przestępczości („root causes of crime”) na czynniki sytuacyjne ułatwiające lub utrudniające popełnienie przestępstwa pozwala ulokować programy profilaktyczne w konkretnym środowisku przestrzennym, lokując profilaktykę w obrębie kryminologii środowiskowej („environmental criminology”).⁴⁷ Dlatego też osoby uczestniczące w programach profilaktycznych winny być, nie tylko informowane, ale i edukowane. To wynika choćby z faktu, że – jak wyżej zasygnalizowano – strategię edukacyjną uważa się za jedną z najbardziej skutecznych. Przedstawiciele Policji, postrzeganej jako instytucja prospołeczna, która kładzie nacisk na działania uspołeczniająco-profilaktyczne, pedagogiczne, wychowawcze i resocjalizacyjne,⁴⁸ tacy jak dzielnicowi (usytuowani „najbliżej” obywatela) czy inni funkcjonariusze realizujący zadania profilaktyczne, powinni spełniać funkcję opiekunów społeczności lokalnej, inicjować i wskazywać drogę do tego, aby nie popadać w konflikty z prawem lub nie stać się ofiarą. Oczekiwania społeczne wskazują, by funkcjonariusze ci byli animatorami działań edukacyjno-prewencyjnych, gdyż to oni budują zaufanie i wzajemne relacje, które w przyszłości mogą skutkować tym, że dana osoba zwróci się o pomoc czy wsparcie. Policjant w takich przypadkach winien opierać swoje działanie na tolerancji i szacunku wobec tych osób. Jest to niezbędne, gdyż współczesne społeczeństwo jest wielokulturowe, a procesy migracyjne wiążą się z większą anonimowością, spłyceniem relacji społecznych, co umożliwia powstawanie nowych rodzajów przestępczości.⁴⁹

Zakończenie

Działania profilaktyczne i przeciwdziałające przestępczości stają się obecnie wyzwaniem organizacyjnym determinowanym przez wiele okoliczności i zmiennych, dlatego też przedmiotowe zagadnienie należy analizować w aspekcie inter- i multidyscyplinarnym, tj. z uwzględnieniem wiedzy z zakresu kryminologii, wiktymologii, psychologii, socjologii, polityki społecznej. Niezbędne staje się także poszukiwanie bardziej efektywnej formuły pracy Policji, ukierunkowanej na profilaktykę i przeciwdziałanie przestępczości, a więc nastawionej na triadę w ramach której winny być realizowane zadania związane z: 1) ograniczeniem przestępczości i redukcję strachu przed stanieniem się ofiarą przestępstwa,

Pro Publico Bono. 2023, nr 1, s. 51-88.

⁴⁶ D. Reynald, Environmental design and crime prevention, *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2015, nr 31, s. 72.

⁴⁷ Ł. Szwejka, Krytyczna refleksja nad sytuacyjną prewencją kryminalną, *Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja*. 2015, nr 28, s. 83.

⁴⁸ A. Stankiewicz, Edukacyjne aspekty interwencji policyjnych (w:) M. Kowalski, A. Zygałto (red.): *Rocznik Lubuski*, Tom 48, część 2, Problemy i wyzwania współczesnej edukacji w zmieniającej się rzeczywistości społecznej, Zielona Góra 2022, s. 214.

⁴⁹ M. Konopczyński, Misja społeczno-pedagogiczna dzielnicowych w społeczeństwie obywatelskim, *Policja* 997. 2016, nr 5, s. 8-9.

2) wykreowanie nowego obrazu policjanta służącego społeczeństwu, rozumiejącego potrzeby i obawy społeczne, właściwie reagującego na ludzkie tragedie i kłopoty, oraz 3) uspołecznienie działań Policji i współpracę międzyinstytucjonalną mającą na celu włączenie w system działań profilaktycznych wszystkich instytucji, organizacji, przedsiębiorstw mogących mieć wpływ na poziom bezpieczeństwa i porządku publicznego. Realizacja tych przedsięwzięć wymaga kompleksowego podejścia do problemu przestępczości, z uwzględnieniem czynników determinujących przestępczość, co pozwoli wypracować rozwiązania ograniczające i eliminujące negatywne czynniki sprzyjające tym zagrożeniom. Polityka ta, poprzez aktywne wykorzystanie środków społecznych prowadzić powinna do zmiany warunków stanowiących podłoże działań przestępczych i skuteczniej kontrolować przestępczość, zmniejszając poczucie zagrożenia, a zatem i poprawę jakości życia, oraz usprawnienie pracy i poprawę wizerunku (autorytetu) Policji. Na strategię tę wpływ powinny mieć sprawdzone praktycznie dwa elementy: 1) „*community partnership*”, polegający na partnerskiej i długotrwałej współpracy Policji z mieszkańcami, przedstawicielami szkół, stowarzyszeń, placówek zdrowia, biznesu, kościołów itp.; 2) „*problem solving*”, polegający na wspólnym (z innymi podmiotami) rozwiązywaniu problemów społecznych (patologie społeczne, przestępczość, bezrobocie).⁵⁰ Realizacja tych strategii ze strony Policji wymaga permanentnego badania przestępczości, a także możliwości realizacji poczynionych ustaleń przez poszczególne dyscypliny naukowe, jak np. kryminologię, psychologię, a nawet kryminalistykę.

Wykorzystywane w Polsce programy profilaktyczne zawierają niezbędny zakres wiedzy pozwalający wpływać na szeroką rzeszę odbiorców, i w większości spełniają teoretyczne wymagania w tym zakresie, dzięki indywidualnemu ich stosowaniu, jak też w różnych kombinacjach, co dało efekt obniżający poziom przestępczości, na co m.in. wskazują dane statystyczne. Mimo pozytywnych skutków, dalej powinny być podejmowane przedsięwzięcia profilaktyczne, które wydają się być najskuteczniejsze oraz ukierunkowane na podejmowanie prawidłowych decyzji, które powinny się wzajemnie wspierać i uzupełniać, aby w rezultacie utworzyć konsekwentny układ ingerujący w sferę ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz przeciwdziałania przestępczości i innym patologiom na poziomie lokalnym. Takie założenie pozwala przyjąć strategię profilaktyczną wypracowaną przez instytucje specjalizujące się w prewencji kryminalnej przy współdziałaniu ze społeczeństwem. Dzięki temu możliwe jest stworzenie właściwego klimatu współpracy poprzez budowę wzajemnego zaufania, co przynosi wymierne efekty w zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości. Konieczne jest zatem permanentne poszerzanie znajomości problematyki zapobiegania przestępczości, w tym motywów i metod działania sprawców, doskonalenia metod ścigania karnego oraz wyprzedzania akcji przestępnej przez bezpośrednie zapobieganie przestępstwom oraz diagnozowanie przyczyn przestępczości, określenie syndromu i potencjału zachowania przestępczego, które jest złożonym procesem analizy niejednoznacznie określonych zachowań ludzkich, których kombinacja ma praktycznie nieograniczony wpływ na popełnienie przestępstwa. Stosując określone metody i techniki badawcze ustalić można prawdopodobieństwo przestępczych zachowań jednostek, u których występują kombinacje określonych czynników.⁵¹

⁵⁰ A. Przemyski, *Community policing...*, dz. cyt., s. 165.

⁵¹ B. Hołyst, *Kryminologia*, Wolters Kluwer SA. Warszawa 2016, s. 821.

Reasumując, stwierdzić należy, że niezbędne jest, dla prawidłowości funkcjonowania opisanych zadań profilaktycznych, permanentne budowanie poprawnych relacji przez Policję z obywatelami w oparciu o zaufanie do podejmowanych działań. Relacje te, jako długotrwały wynik procesu kształtowania świadomości człowieka, pozwolą w efekcie na pozytywne ukierunkowanie działalności ludzkiej jak również doprowadzenie do zmiany ujemnych tendencji i postaw.⁵² Do tego celu dąży system edukacji społecznej i państwowej. Dlatego też, w celu zwiększenia skuteczności walki z przestępczością, potrzebne jest systemowe podejście do zapobiegania zjawiskom patologii społecznej, a także współdziałanie i koordynacja działań instytucji państwowych, administracji samorządowej i organizacji społecznych, ale też i samego obywatela.

Streszczenie

Problematyka bezpieczeństwa jest zagadnieniem złożonym i interdyscyplinarnym. Wynika to z różnorodności oraz skali zagrożeń dla państwa i społeczności lokalnych. Przestępczość powoduje, że społeczeństwo w przestrzeni publicznej nie czuje się bezpiecznie, domagając się od instytucji sektora bezpieczeństwa wzmocnienia działań nie tylko zwalczających przestępczość, ale także i jej zapobiegających. Przeciwdziałanie przestępczości realizowane jest poprzez wykorzystanie wielu działań profilaktycznych, które Policja wykonuje przy wsparciu szeregu instytucji państwowych i pozarządowych, a także i społeczeństwa. Działania te obejmują realizację programów profilaktycznych, dzięki którym buduje się zaufanie społeczne i zacieśnia współpracę organów państwa i Policji ze społeczeństwem zwiększając skuteczność zapobiegania różnym formom przestępczości.

Celem artykułu jest wskazanie szerokiego spektrum możliwości stosowania profilaktycznych przedsięwzięć ze strony Policji przy zastosowaniu programów prewencyjnych. W ramach artykułu podjęto próbę uporządkowania wiedzy na temat profilaktyki, a także uzasadnienia konieczności pozyskania i wykorzystania wszelkich możliwych danych mogących wspomóc oraz zintensyfikować działania profilaktyczne.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, profilaktyka, programy prewencyjne, zapobieganie przestępczości

LEGAL, ORGANIZATIONAL AND INSTITUTIONAL LEVELS OF CRIME PREVENTATION

Abstract

Security issues are a complex and interdisciplinary issue. This is due to the diversity and scale of threats to the state and local communities. Crime makes society feel unsafe in public spaces, demanding that security sector institutions intensify activities not only to combat crime, but also to prevent it. Crime is prevented by using many preventive activities carried out by the Police with the support of a number of state and non-governmental institutions, as well as of the public. These activities include the implementation of preventive programs that build social trust

⁵² J. Gąsiorowski, Kształtowanie świadomości społeczeństwa informacyjnego w procesie zmian cywilizacyjno-kulturowych (w:) H. Marek, B. Piątkowska (red.): *Kultura dialogu. Dialog w kulturze*, Poznań 2018, s. 119-149.

and tighten cooperation between state authorities and the Police with the public, increasing the effectiveness of preventing various forms of crime.

The aim of the article is to indicate a wide range of possibilities of using preventive measures on the part of the Police using preventive programs. The article attempts to summarize knowledge about prevention, as well as to justify the need to obtain and use all possible data that can support and intensify preventive activities.

Keywords: safety, prevention, preventive programs, crime prevention

Bibliografia:

- Balandynowicz, A., Probacja – wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa, *Probacja*. 2009, nr 1.
- Bieniecki, J., Szczupak, B., Strategia rozwoju lokalnego (w:) A. Klasik, F. Kuźnik (red.): *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*, Wydawn. Uczelniane Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach. Katowice 2001.
- Charmast, J., Redukcja szkód (w:) T. Kowalewicz (red.): *Budowanie lokalnej strategii przeciwdziałania narkomanii. Podręcznik dla samorządów*, Wydawca: Fundacja Praesterno. Warszawa 2018.
- Cielecki, T., *Prewencja kryminalna. Studium z profilaktyki kryminologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego. Opole 2004.
- Cielecki, T., *Realizacja przez Policję strategii prewencyjnej w zwalczaniu przestępczości i innych patologii*, Wydawnictwo: Inny. Słupsk 1999.
- Gaś, Z.B., *Psychoprofilaktyka. Procedury konstruowania programów wczesnej interwencji*, Wydawca: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin 1998.
- Gaś, Z.B., *Profilaktyka w szkole*, Wydawca: WSiP. Warszawa 2006.
- Gąsiorowski, J., Eugenika w polskim systemie przeciwdziałania przestępczości, *Przegląd Naukowo-Metodyczny*. 2022, nr 4.
- Gąsiorowski, J., Kształtowanie świadomości społeczeństwa informacyjnego w procesie zmian cywilizacyjno-kulturowych (w:) H. Marek, B. Piątkowska (red.): *Kultura dialogu. Dialog w kulturze*, Poznań 2018.
- Gąsiorowski, J., Osobowość sprawcy przestępstwa i jej wpływ na proces wykrywczy, *Zeszyty Naukowe Pro Publico Bono*. 2023, nr 1.
- Gąsiorowski, J., Podsiadlik P., *Oszustwo metodą „na wnuczka”*, Katowice 2012 [on-line: <https://docplayer.pl/20291232-Oszustwo-metoda-na-wnuczka.html>] (pobrano 23.04.2025 r.).
- Goleman, D., *Inteligencja emocjonalna*, Wydawnictwo: Media Rodzina. Poznań 1997.
- Hawkins, J.D., *Podręcznik ewaluacji programów profilaktycznych*, Wydawnictwo: Instytut Psychiatrii i Neurologii. Warszawa-Olsztyn 1994.
- Hołyst, B., *Kryminologia*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis Sp. z o.o. Warszawa 2009.
- Hołyst, B., *Kryminologia*, Wolters Kluwer SA. Warszawa 2016.
- Kania, M., *Program prewencyjny „Cyberbezpieczni”*, <http://bip.iezajsk.kpp.policja.gov.pl/295/programy-prewencyjne/14779,Programy-prewencyjne.html> (pobrano 9.12.2023 r.).
- Kazdin, A., Zdrowie psychiczne młodzieży w okresie dorastania. Programy profilaktyczne i lecznicze, *Nowiny Psychologiczne*. 1996, nr 2.
- Każmierczak, D., Projektowanie programów w bezpieczeństwie, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate*. 2018, nr 8.

- Konopczyński, M., Misja społeczno-pedagogiczna dzielnicowych w społeczeństwie obywatelskim, *Policja* 997. 2016, nr 5.
- Kordaczuk-Wąs, M., Aktywność Policji w obszarze profilaktyki zagrożeń społecznych, *Przegląd Policyjny*. 2017, nr 2.
- Królikowska, J., Co socjologowie mówią o karze i punitaryzmie? (w:) J. Utrat-Milecki (red.): *Kara w nauce i kulturze*. Wydawnictwo WUW. Warszawa 2009.
- Kubica, M., Gąsiorowski J., *Narkotyki. Charakterystyka-wybranych substancji*, Katowice 2012 [on-line: <https://ksp.policja.gov.pl/wdz/szkolenia/materialy-szkoleniowe/40398,Narkotyki-Charakterystyka-wybranych-substancji-publikacja-Szkoly-Policji-w-Katow.html>] (pobrano 23.04.2025 r.).
- Mitręga, M., Przedmiot i zakres polityki społecznej (w:) A. Frączkiewicz-Wronka, M. Zralek (red.): *Polityka społeczna*. Katowice 1998.
- Oleś, M., Asertywność u dzieci i młodzieży. Problemy teoretyczne i metody pomiaru, *Roczniki Psychologiczne*. 1998, nr 1.
- Ostaszewski, K., Kompendium wiedzy o profilaktyce (w:) K. Ostaszewski, K. Okulicz-Kozaryn, M.J. Sochocki, M. Sokołowska, J. Szymańska (red.): *Jak zadbać o jakość w profilaktyce – System Rekomendacji Programów Profilaktycznych i Promocji Zdrowia Psychicznego*, Fundacja ETOH. Warszawa 2016.
- Pinker, S., *Zmierzch przestępczości. Lepsza strona naszej natury*, Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań 2015.
- Przemyski, A., Community policing po polsku (w:) J. Czapska, W. Krupiarz (red.): *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, Wydaw. Instytut Spraw Publicznych. Kraków 1999, s. 164.
- Raport o stanie prewencji kryminalnej i zadaniach realizowanych w tym zakresie przez jednostki organizacyjne Policji w 2002 roku*, KGP, Warszawa 2003.
- Raport o zjawiskach patologii społecznej, stanie przestępczości i demoralizacji nieletnich oraz przedsięwzięciach realizowanych w zakresie prewencji kryminalnej w 2004 roku*, KGP, Warszawa 2005.
- Reynald, D., Environmental design and crime prevention, *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2015, nr 31.
- Stanik, J.M., *Psychologia sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2013.
- Stankiewicz A., Edukacyjne aspekty interwencji policyjnych (w:) M. Kowalski, A. Zygałto (red.): *Rocznik Lubuski*, Tom 48, część 2, Problemy i wyzwania współczesnej edukacji w zmieniającej się rzeczywistości społecznej, Zielona Góra 2022.
- Szczepański, J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Wydawnictwo PWN. Warszawa 1972.
- Szwejk, Ł., Krytyczna refleksja nad sytuacyjną prewencją kryminalną, *Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja*. 2015, nr 28.
- Szymańska, J., *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Wydawca: ORE. Warszawa 2015.
- Szymańska, J., Zamecka, J., *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki* (w:) G. Świątkiewicz (red.): *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii. Warszawa, 2002.
- Śliwa, S., *Profilaktyka pedagogiczna*, Wydawnictwo Instytut Śląski. Opole 2015, s. 112-116.
- Świerczewski, Ł., Kacprowicz, Ł., Programy prewencyjne realizowane przez Policję w obszarze bezpieczeństwa publicznego, *Przegląd Policyjny*. 2021, nr 2.

- Walek, T., Lokalne programy prewencyjne w Polsce, *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje*. 2015, nr 19.
- Waszkiewicz, P., *Traktat o dobrej prewencji kryminalnej*, Wydawca: Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22. Warszawa-Newark 2015.
- Weinberg, N.Z., Rahdert, E., Collier, J.D., Glantz, M.D., *Ad, Adolescent Substance Abuse: A Review of the Past 10 Years*, *Journal American Academy Child Adolescent Psychiatry*. 1998, nr 37.
- Zalewski, P., Szymański, P., Aktywność zorganizowanych grup przestępczych w cyberprzestrzeni w czasach pandemii – analiza wybranych podatności i metod anonimizacji, *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury*. 2022, nr 1(45).
- Żaroń, Z., *Prewencja kryminalna: podstawowe terminy*, Wydaw. Centrum Szkolenia Policji w Legionowie. Legionowo 2003.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 2023, poz. 171 t.j.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2022, poz. 1138 t.j.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2022, poz. 1375 t.j.).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2024 r. poz. 978, 1228. t.j.).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1095).

Marek SKOCZOWSKI

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu

Wydział Studiów Społecznych w Gdańsku

ORCID: 0009-0005-7877-0472

WYBRANE ASPEKTY DZIAŁALNOŚCI POLICJI W ZAPEWNIANIU BEZPIECZEŃSTWA PODCZAS KLĘSKI ŻYWIOŁOWEJ W ODNIESIENIU DO POWODZI W 2024 ROKU

Jednym z podstawowych zadań państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego obywatelom. W ujęciu definicyjnym bezpieczeństwo wewnętrzne zdaniem Stanisława Zaleskiego „utożsamia się ze stabilnym oraz harmonijnym funkcjonowaniem struktur państwa, wskazując na struktury władzy, procedury decyzyjne w ramach tych struktur oraz relację między władzą a obywatelami”.¹ W związku z tym, bezpieczeństwo wewnętrzne można rozumieć jako stan, w którym zarówno społeczeństwo, jak i instytucje państwowe mogą funkcjonować w sposób skuteczny i zrównoważony. Michał Brzeziński rozszerza tę definicję, wskazując na obowiązki organów państwowych, które dotyczą zwalczania przestępczości oraz reagowania na zagrożenia w sytuacjach kryzysowych.² Wspomniane zagrożenia można klasyfikować na podstawie źródła ich występowania, co uczynili Tadeusz Bąk i Beata Błażejewska, rozróżniając podział na: „naturalne, np. klęski żywiołowe oraz związane z działalnością człowieka (...)”.³ Na potrzeby niniejszej pracy, szczególną uwagę zwrócono na naturalne niebezpieczeństwa wynikające z działania sił przyrody. Klęski żywiołowe należą do jednych z najczęściej występujących zagrożeń naturalnych na terytorium Polski. Zgodnie z obowiązującymi przepisami termin klęski żywiołowej określa się jako: „katastrofę naturalną lub awarię techniczną, których skutki zagrażają życiu lub zdrowiu dużej liczby osób, mieniu w wielkich rozmiarach albo środowisku na znacznych obszarach, a pomoc i ochrona mogą być skutecznie podjęte tylko przy zastosowaniu nadzwyczajnych środków, we współdziałaniu różnych organów i instytucji oraz specjalistycznych służb i formacji działających pod jednolitym kierownictwem”.⁴

Precyzyjne zdefiniowanie pojęcia klęski żywiołowej stanowi niemałe wyzwanie z uwagi na dynamiczny i nieprzewidywalny charakter tego rodzaju zjawiska. Nawiązując do powyższego, działania administracji publicznej powinny być realizowane bez zbędnej zwłoki i precyzyjnie dostosowane do zmieniających się warunków. W kontekście bezpieczeństwa wewnętrznego szczególnego znaczenia nabiera zjawisko powodzi, definiowane jako: gwałtowne podniesienie poziomu wody w rzekach, jeziorach lub na terenach zalewowych, które może prowadzić do poważnych szkód materialnych, zagrażać zdrowiu i życiu oraz powodować znaczne

¹ S. Zalewski, *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w dobie członkostwa w NATO* (w:) W. Fehler, J. Tymanowski (red.): *Międzynarodowe i wewnętrzne aspekty członkostwa Polski w NATO*, Wydawnictwo Adam Marszałek. Toruń 1999, s.52 i nast.

² M. Brzeziński, *Rodzaje bezpieczeństwa państwa* (w:) S. Sulowski, M. Brzeziński (red.): *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Elipsa. Warszawa 2009, s. 40.

³ T. Bąk, B. Błażejewska, *Współczesne zagrożenia a bezpieczeństwo państwa*, *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej w Jarosławiu. Współczesne problemy zarządzania*. 2018, nr 12 s. 10.

⁴ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2007 nr 89 poz. 590).

straty w infrastrukturze.⁵ Reakcja na skutki powodzi wymaga podjęcia skoordynowanych działań przez rząd oraz służby ratunkowe, a także zastosowania odpowiednich procedur zarządzania kryzysowego.

Policja będąca jedną z największych formacji mundurowych w Polsce pod względem liczebności oraz zakresu działania odgrywa kluczową rolę w ochronie bezpieczeństwa ludzi. W ramach swoich ustawowych obowiązków jest odpowiedzialna m.in. za ochronę życia, zdrowia i mienia obywateli, zapobieganie przestępczości, ściganie sprawców przestępstw, jak również utrzymanie porządku publicznego.⁶ Oprócz podstawowych zadań Policja angażuje się w działania podejmowane w sytuacjach nadzwyczajnych zagrażających państwu. Posiadane przez policjantów umiejętności oraz specjalistyczny sprzęt, niezbędny do realizacji tych obowiązków, okazują się kluczowe w efektywnym przeciwdziałaniu skutkom klęsk. Toteż podczas powodzi jedną z formacji kierowanych na tereny zagrożone jest Policja, która wspiera inne służby ratunkowe oraz lokalne społeczności. Hasło „pomagamy i chronimy”, przyjęte przez formację we wrześniu 2016 roku, doskonale odzwierciedla misję Policji, szczególnie w kontekście jej działań na rzecz osób dotkniętych katastrofami naturalnymi, podkreślając równocześnie jej funkcje w zapewnianiu bezpieczeństwa i niesieniu pomocy.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wybranych zadań Policji podczas powodzi w zakresie działań ratowniczych, przeciwdziałania szabrownictwu, zwalczania cyberprzestępczości, a także ochrony infrastruktury przeciwpowodziowej. Ponadto celem jest analiza oraz opis operacji „Powódź 2024”, co pozwoli lepiej zrozumieć rolę Policji w działaniach kryzysowych związanych z powodziami.

Działania ratownicze

Polski porządek prawny uznaje życie i zdrowie ludzkie za wartości fundamentalne oraz szczególnie chronione.⁷ Podczas powodzi są one niejednokrotnie zagrożone, a priorytetem służb ratunkowych staje się ich ochrona. Działania Policji obejmują zarówno prewencję, jak i doraźną interwencję w sytuacjach kryzysowych, mając na celu minimalizację zagrożeń. Do podstawowych zadań Policji w ramach działań ratunkowych podczas powodzi należą:

- planowanie i organizowanie ewakuacji z miejsc szczególnie zagrożonych, wyznaczenie bezpiecznych miejsc zbiórki, tras ewakuacyjnych, a także utrzymywanie drożności tych szlaków;
- transportowanie osób, w szczególności starszych, dzieci i niepełnosprawnych, mających trudność w samodzielnym opuszczeniu miejsca zagrożonego;
- wydawanie komunikatów ze wszelkimi niezbędnymi informacjami o aktualnych warunkach pogodowych, poziomie wód oraz zalecanych środkach ostrożności, poprzez media oraz bezpośrednio na terenie objętym działaniami;

⁵ Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (Dz.U. 2001 Nr 115 poz. 1229).

⁶ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 1990 nr 30 poz. 179).

⁷ D. Tykwińska-Rutkowska, Ochrona życia i zdrowia człowieka w prawie administracyjnym (przyczynek do dyskusji) (w:) Z. Duniewska (red.): Dobra chronione w prawie administracyjnym, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 75 i nast.

- patrolowanie obszarów zagrożonych, w celu monitorowania obecności osób objętych ewakuacją;
- kontrolowanie poziomu wód i stanu zabezpieczeń przeciwpowodziowych;
- udzielanie pierwszej pomocy poszkodowanym;
- wzmacnianie wałów przeciwpowodziowych.⁸

Wielowymiarowa aktywność Policji w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa w czasie powodzi obejmuje również wykorzystanie specjalistycznego sprzętu, który wchodzi w skład jej wyposażenia. Do zasobów tych należą łodzie i pontony motorowe, śmigłowce, pojazdy terenowe, środki do udzielania pierwszej pomocy, quady, drony oraz urządzenia łączności. Posiadane zasoby umożliwiają szybkie i skuteczne reagowanie na pojawiające się zagrożenia, a także współpracę z funkcjonariuszami innych służb ratunkowych. W szczególności współpraca z Wojskiem Polskim i Strażą Pożarną poszerza możliwości ratunkowe, zwiększając skuteczność działań. Współdziałanie to jest unormowane prawnie w ramach Ustawy o Policji oraz Ustawy o zarządzaniu kryzysowym,⁹ co potwierdza konieczność angażowania wielu podmiotów w działania kryzysowe.

W obliczu dynamicznie zmieniających się zagrożeń powodziowych, efektywne wykorzystanie zasobów i technologii, a także współpraca międzyinstytucjonalna, stają się kluczowe dla zapewnienia bezpieczeństwa obywateli. Warto podkreślić, iż unowocześnienie infrastruktury, sprzętu i wyposażenia oraz tworzenie procedur współpracy nie tylko zwiększają efektywność reakcji Policji i innych służb, ale również wpływają na wzrost zaufania społecznego do organów państwowych odpowiedzialnych za poczucie bezpieczeństwa. Kontynuacja procesu modernizacji oraz odpowiednia legislacja są zatem niezbędne dla dalszego wzmocnienia systemu ochrony obywateli w Polsce.

Ochrona przed szabrownikami

Powodzie niosą ze sobą poważne konsekwencje nie tylko dla życia i zdrowia ludzkiego, ale również dla mienia. W wyniku tego zjawiska dochodzi do znacznych zniszczeń w gospodarstwach domowych, prowadzących do utraty dobytku, w tym mieszkań, pojazdów, a także cennych przedmiotów osobistych. Rodziny zmuszone do ewakuacji często opuszczają swoje domy, zabierając ze sobą jedynie minimalną ilość rzeczy. W obliczu takich katastrof wiele osób traci nie tylko materialne zasoby, ale również poczucie bezpieczeństwa. Na skutek powodzi znaczna część mienia ulega zniszczeniu, a to, co pozostaje staje się celem działań przestępczych. Złodzieje wykorzystując zaistniałą sytuację kryzysową, dopuszczają się kradzieży ocalałych przedmiotów, co dodatkowo pogłębia tragedię ofiar powodzi. Pokrzywdzeni wymagają natychmiastowej pomocy zarówno w zakresie wsparcia materialnego, jak i zabezpieczenia pozostałych zasobów przed kradzieżą, aby przywrócić poczucie bezpieczeństwa i stabilności w społeczności dotkniętej katastrofą.

Podczas powodzi Policja stoi przed szczególnymi zadaniami, które mają na celu ochronę mienia oraz zapewnienie poczucia bezpieczeństwa mieszkańców. Niezaprzeczalnie należy do nich ochrona przed szabrownikami. Zgodnie z definicją

⁸ G. Pietrek, Policja w systemie przeciwpowodziowym. Wybrane zagadnienia, *Kwartalnik Policyjny*. 2016, nr 2, s. 76 i nast.

⁹ K. Mąka, System Ochrony Przeciwpowodziowej W Polsce. Zadania Administracji Publicznej W Fazach Zapobiegania I Reagowania Na zagrożenie Powodziowe, *Studenckie czasopismo naukowe Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Poliarchia*. 2021, nr 2 (3), s. 7-32.

zawartą w Słowniku Języka Polskiego, za szabrownictwo uznaje się „kradzież rzeczy opuszczonych przez właściciela, np. w czasie wojny lub powodzi”.¹⁰ W polskim systemie prawnym, kwestie związane z szabrownictwem są regulowane przez art. 115 Kodeksu karnego, który stanowi, że: „kradzież, której sprawca swoim zachowaniem wykazuje postawę lekceważącą lub wyzywającą wobec posiadacza rzeczy ruchomej lub innych osób lub używa przemocy innego rodzaju niż przemoc wobec osoby w celu zawładnięcia tą rzeczą”¹¹ oraz przez art. 278 Kodeksu Karnego: „kto dopuszcza się kradzieży szczególnie zuchwałej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”.¹² Kradzież zuchwałą jest czynem, za które ustawodawca przewidział szczególnie surowe kary, mające na celu ochronę m.in. ofiar klęsk żywiołowych, takich jak powódź. Dodatkowo wobec sprawców zatrzymanych na gorącym uczynku, możliwe jest zastosowanie trybu przyspieszonego. Oznacza to, że osoby ujawnione w trakcie lub bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa mogą zostać doprowadzone w ciągu 48 godzin przed wymiar sprawiedliwości i ponieść konsekwencje prawne. Przykłady czynów, które można uznać za szabrownictwo w kontekście powodzi, obejmują: kradzież mienia pozostawionego w domach, zabranie rzeczy z opuszczonych lokali, przechwytywanie pomocy. Wszystkie te działania są nie tylko moralnie naganne, ale również prawnie zabronione. W walce z przestępczością na terenach dotkniętych powodzią policja podejmuje szereg działań mających na celu przeciwdziałanie i ściganie sprawców czynów zabronionych. Do tych działań można zaliczyć:

- patrolowanie obszarów zagrożonych;
- penetracja terenu wraz z wykorzystywaniem specjalistycznych dronów wyposażonych w systemy podczerwieni;
- działania informacyjne skierowane do potencjalnych sprawców, dotyczące możliwych konsekwencji karnych za popełniane czyny;
- informowanie mieszkańców o pojawiających się zagrożeniach;
- apelowanie o zabezpieczenie mienia;
- ściganie sprawców przestępstw i wykroczeń;
- odzyskiwanie skradzionego mienia.

Działania te odgrywają kluczową rolę w ochronie mienia i zapewnieniu poczucia bezpieczeństwa mieszkańców. Dzięki nim ogranicza się poczucie strachu przed szabrownikami. W kontekście ostatnich powodzi w Polsce obserwuje się niepokojący trend, w którym osoby objęte nakazem ewakuacji często nie uczestniczyły w procesie ewakuacyjnym lub po jego przeprowadzeniu, wracały do swoich domów z obawy o bezpieczeństwo swojego mienia.¹³ Tego rodzaju zachowania wynikały z lęku przed szabrownikami, którzy wykorzystują chaos i niepewność do popełniania przestępstw. Takie decyzje, wbrew zaleceniom służb ratunkowych i organów porządkowych, niosły za sobą poważne konsekwencje. W związku z tym skuteczna reakcja na powódź wymaga zintegrowanego podejścia, które uwzględnia nie tylko natychmiastową pomoc humanitarną, ale także długoterminowe strategie wsparcia ofiar.

¹⁰ Słownik Języka Polskiego. III wydanie, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2024.

¹¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553).

¹² Tamże.

¹³ D. Kozłowski, Kształtowanie przestrzeni bezpieczeństwa w stanie nadzwyczajnym i sytuacji kryzysowej, *Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego*. 2010, nr 4, s. 41.

Walka z cyberprzestępczością

Współczesny rozwój technologiczny, zwłaszcza w obszarze urządzeń elektronicznych oraz powszechnego dostępu do Internetu prowadzi do głębokich zmian w życiu społecznym, organizacyjnym i gospodarczym. Obecne społeczeństwo coraz częściej integruje zaawansowane technologie w swoje rutynowe działania.¹⁴ W czasie powodzi Internet odgrywa kluczową rolę w niesieniu pomocy osobom potrzebującym, umożliwiając szybki dostęp do informacji, organizowanie pomocy oraz koordynowanie działań ratunkowych. Platformy społecznościowe i aplikacje mobilne stanowią ważne narzędzie w organizowaniu zbiorów charytatywnych, wsparciu osób poszkodowanych oraz w koordynowaniu działań wolontariuszy i służb ratunkowych.

Równocześnie z korzyściami wynikającymi z rozwoju technologii, Internet staje się również przestrzenią wykorzystywaną przez przestępców, którzy w kryzysowych sytuacjach, takich jak powódź, dążą do realizowania celów sprzecznych z prawem. W takich warunkach dezinformacja może stanowić poważne zagrożenie, powodując do chaosu, wprowadzania w błąd i osłabiania skuteczności działań ratunkowych. Zjawisko to wprowadza zamieszanie, które może utrudnić sprawne reagowanie służb ratunkowych oraz organizowanie pomocy dla poszkodowanych. Ponadto, osoby dotknięte kryzysem zmuszone do podjęcia szybkich decyzji w warunkach stresu emocjonalnego, stają się bardziej podatne na manipulacje ze strony przestępców, którzy wykorzystują sytuację kryzysową, aby osiągnąć korzyści finansowe. Często kierują się chęcią szybkiego zysku, wykorzystując kryzys powodziowy do wyłudzenia pieniędzy, danych osobowych, czy też innych zasobów.

Jednym z najczęściej występujących przestępstw w okresie kryzysów takich jak powódź, są oszustwa związane z darowiznami. Tworzy się fałszywe kampanie charytatywne, mające na celu wyłudzenie środków finansowych od osób chcących wesprzeć ofiary klęsk żywiołowych. Do podobnych działań dochodzi również w przypadku ofert pomocy finansowej, fikcyjnych napraw mienia oraz wyłudzeń, których celem jest kradzież tożsamości. Tego rodzaju zachowania są klasyfikowane w polskim systemie prawnym jako oszustwa i są regulowane przez art. 286 Kodeksu karnego „kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania (...)”.¹⁵ Czynności te stanowią poważne zagrożenie nie tylko dla bezpośrednich ofiar, ale również dla organizacji pomocowych, gdyż mogą prowadzić do osłabienia zaufania społecznego co do wiarygodności organizacji charytatywnych. Nielegalne przejęcie środków przeznaczonych na pomoc poszkodowanym znacznie utrudnia skuteczną organizację działań pomocowych i odbudowę społeczności dotkniętych katastrofą.

W ramach zagrożeń wynikających z cyberprzestępczości szczególne niebezpieczeństwo stanowi kradzież tożsamości. Sprawcy wykorzystują dane osobowe ofiar, by m.in. dokonywać nieautoryzowanych transakcji finansowych. Zgodnie z art. 267 Kodeksu karnego „kto bez uprawnienia uzyskuje dostęp do informacji dla niego nieprzeznaczonej, otwierając zamknięte pismo, podłączając się do sieci telekomunikacyjnej lub przełamując albo omijając elektroniczne,

¹⁴ D. Skoczylas, Cyberzagrożenia w cyberprzestrzeni. Cyberprzestępczość, cyberterrorizm i incydenty sieciowe, *Prawo w Działaniu*. 2023, t. 53, s.100-102.

¹⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553).

magnetyczne, informatyczne lub inne szczególne jej zabezpieczenie (...).¹⁶ Przykłady naruszenia tego przepisu obejmują m.in. włamania do systemów informatycznych, przejęcie kont bankowych, podszywanie się pod organizacje pomocowe, a także ataki na systemy komunikacyjne służb ratunkowych. Tego rodzaju działania mogą prowadzić do szerzenia dezinformacji, ujawniania niezabezpieczonych danych osobowych, utraty dostępu do środków finansowych, a także utrudniania koordynacji działań ratunkowych w kryzysowej sytuacji.

Działania hakerów dotyczą również ataków DDoS (ang. distributed denial of service, w wolnym tłumaczeniu: rozproszona odmowa usługi), polegających na zablokowaniu dostępu do zasobów sieciowych poprzez „zalewanie” ich ogromną liczbą zapytań, co przeciąża serwery i uniemożliwia płynne funkcjonowanie strony internetowej lub usługi. Podstawą do ścigania sprawców tych czynów jest art. 268a Kodeksu Karnego, który mówi, że „kto, bez uprawnienia, niszczy, uszkadza, usuwa, zmienia lub utrudnia dostęp do danych informatycznych albo w istotnym stopniu zakłóca pracę systemu komputerowego lub sieci teleinformatycznej (...)”.¹⁷ Ataki tego typu wymierzone w strony internetowe organizacji charytatywnych, platformy zbiórkowe, strony rządowe czy fundacje humanitarne, prowadzą do licznych negatywnych konsekwencji. W szczególności mogą one utrudniać dostęp do niezbędnych informacji, ograniczać dostępność pomocy finansowej, zakłócać koordynację działań ratunkowych oraz prowadzić do chaosu i dezinformacji.

Oszustwa związane z darowiznami, nieautoryzowane dostępy do informacji oraz włamania do systemów informatycznych stanowią poważne zagrożenie, które wymaga zdecydowanej reakcji ze strony organów ścigania i całego społeczeństwa. Przeciwdziałając przestępczości Internetowej, Policja podejmuje szereg działań mających na celu ochronę i eliminację zagrożeń. Przeciwdziałanie cyberzagrożeniu w kontekście kryzysów żywiołowych jest jednym z priorytetowych działań organów ścigania, w szczególności Centralnego Biura Zwalczania Cyberprzestępczości Policji, które zostało powołane 12 lipca 2022 roku. Biuro to odpowiedzialne jest za identyfikację, monitorowanie i ściganie sprawców przestępstw popełnionych w sieci. Dysponując odpowiednimi uprawnieniami oraz wysoko wykwalifikowaną kadrą funkcjonariuszy, biuro prowadzi działania w zakresie przeciwdziałania cyberprzestępczości, obejmujące m.in. specjalistyczne szkolenia z zakresu technik śledczych, analizy danych oraz metod ochrony systemów informatycznych. Zaawansowane wyposażenie technologiczne, w tym nowoczesne narzędzia do monitorowania sieci, pozwalają na skuteczne wykrywanie zagrożeń oraz neutralizowanie ataków w przestrzeni wirtualnej.¹⁸ Połączenie działań Policji, wymiaru sprawiedliwości oraz szeroko zakrojonych kampanii edukacyjnych stanowi efektywne narzędzie w walce z cyberprzestępczością, a także w ochronie społeczeństwa przed zagrożeniami związanymi z nadużyciami w czasie klęsk żywiołowych.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553).

¹⁸ K. Pawelec, Centralne Biuro Zwalczania Cyberprzestępczości i jego wybrane uprawnienia. Kilka refleksji, *Cybersecurity and Law*, 2022 nr 7 (1), 131 i nast.

Zabezpieczenie infrastruktury przeciwpowodziowej

Szczególnie istotnym elementem w walce z powodzią jest infrastruktura przeciwpowodziowa, która bezpośrednio chroni obszary zagrożone zalaniem,¹⁹ należą do niej wały przeciwpowodziowe, tamy, zapory wodne, kanały odwadniające, kanały przeciwpowodziowe, zbiorniki retencyjne, poldery, śluzy, przepusty, mury przeciwpowodziowe, systemy wczesnego ostrzegania. Odpowiednia ochrona elementów infrastruktury przeciwpowodziowej ma zasadnicze znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa publicznego oraz minimalizowania skutków klęsk żywiołowych. W ramach działań kryzysowych policja podejmuje szereg zadań związanych z ochroną infrastruktury przeciwpowodziowej. Organizowane są zadania patrolowe wokół wałów przeciwpowodziowych, tam i zbiorników retencyjnych, celem ich monitorowania oraz zapobiegania możliwości uszkodzenia, a także przejawom wandalizmu. Dokonywane są kontrole dostępu do terenów, na których znajdują się wały, tamy oraz inne obiekty, ograniczając możliwość wstępu osobom nieuprawnionym. Kolejnym ważnym zadaniem jest monitorowanie stanu wałów i tam z wykorzystywaniem dronów wyposażonych w kamery i czujniki, co umożliwi wykrywanie ewentualnych zagrożeń i odpowiednie reagowanie.

Według badań opublikowanych w *African Journal of Advanced Pure and Applied Sciences* w 2024 roku czas reakcji na zagrożenia dzięki wykorzystywaniu dronów skraca się nawet o 30%, w porównaniu do tradycyjnych metod.²⁰ To potwierdza potrzebę wykorzystywania najnowszych instrumentów technologicznych podczas klęsk żywiołowych. Bezzałogowe statki powietrzne kierowane przez operatorów mogą docierać do miejsc często niedostępnych dla ludzi, umożliwiając odpowiednie monitorowanie terenów. Równie ważnym obowiązkiem organów państwowych w tym Policji jest informowanie lokalnych społeczności oraz osób uprawiających „turystykę powodziową”,²¹ o zagrożeniach oraz zaleceniach dotyczących ochrony infrastruktury przeciwpowodziowej, aby zapobiegać nieuprawnionemu dostępowi do miejsc strategicznych i nie dopuścić do ich uszkodzenia. Realizacja zadań ochrony infrastruktury Policja prowadzi we współpracy z innymi służbami, co przyczynia się do minimalizacji strat. Implementują oni różnorodne mechanizmy komunikacji, w tym systemy wczesnego ostrzegania, kampanie informacyjne oraz współpracę z mediami.

Policyjna operacja „Powódź 2024”

W wyniku intensywnych opadów deszczu oraz wezbrania rzek, które spowodowały zalanie obszarów mieszkalnych i rolniczych, w Polsce doszło do powodzi we wrześniu 2024 roku. Katastrofa ta szczególnie dotknęła południowe regiony kraju, w tym województwa małopolskie, dolnośląskie, opolskie i śląskie. W odpowiedzi na kryzys, w dniu 15 września 2024 roku, Prezes Rady Ministrów

¹⁹ Z. Kledyński, *Ochrona przed powodzią i jej infrastruktura w Polsce* (w:) M. Kaszyńska (red.): *Awarie budowlane: zapobieganie, diagnostyka, naprawy, rekonstrukcje*, Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie. Szczecin 2011, s. 244 i nast.

²⁰ A. Eshtaiwi, A. Ali Ahmed, *Response and Disaster Management Leveraging Drones for Rapid Assessment and Relief Operations*, *African Journal of Advanced Pure and Applied Sciences*. 2024, nr 3 (3), s. 35–50.

²¹ Turystyka powodziowa – rodzaj turystyki, który koncentruje się na podróżach do obszarów dotkniętych powodziami lub związanych z nimi zjawiskami, z zamiarem obserwacji skutków tych katastrof naturalnych oraz działań podejmowanych w celu ich przeciwdziałania.

ogłosił stan klęski żywiołowej,²² co miało na celu ułatwienie skutecznej pomocy poszkodowanym oraz koordynację działań służb ratunkowych i administracji publicznej w celu minimalizacji strat materialnych oraz ochrony zdrowia i życia ludzkiego. W obliczu katastrofy służby mundurowe podjęły szereg działań prewencyjnych i ratunkowych, a Policja, dzięki swojej strukturze organizacyjnej, liczebności i współpracy z innymi służbami, odgrywała kluczową rolę w zarządzaniu kryzysowym. W dniu 16 września 2024 roku Komendant Główny Policji, nadinsp. Marek Boroń zainicjował operację policyjną o kryptonimie „Powódź 2024”, która trwała do 3 października 2024 roku.²³ Operacja miała na celu skoordynowanie działań ratunkowych oraz zapewnienie efektywnej reakcji na kryzys. Komendant Główny Policji, odwiedzając najbardziej dotknięte przez powódź obszary, osobiście nadzorował działania operacyjne, spotykając się z dowódcami jednostek oraz przedstawicielami innych służb, takich jak Straż Pożarna czy Wojsko Polskie. Jego obecność miała na celu zarówno podniesienie morale funkcjonariuszy, jak i zapewnienie zgodności działań z procedurami.

W trakcie trwania operacji Policja uruchomiła mobilne punkty, z których koordynowano działania ratunkowe oraz przekazywano informacje mieszkańcom. Funkcjonariusze patrolowali tereny dotknięte powodzią, aby monitorować infrastrukturę powodziową, informować mieszkańców o zagrożeniach oraz reagować na wszelkie nieprawidłowości, w tym przypadki szabrownictwa. Współpraca z Wojskiem Polskim oraz Strażą Pożarną obejmowała wspólne akcje ratunkowe, zabezpieczanie wałów przeciwpowodziowych oraz ewakuację mieszkańców z terenów zagrożonych zalaniem. Koordynacja działań była kluczowa w zapewnieniu efektywnej reakcji na sytuację kryzysową. Przykładem szczególnego zaangażowania jest sytuacja, gdy funkcjonariusze policji, mimo zakończenia służby, w ramach przynależności do ochotniczej straży pożarnej, udawali się na miejsce akcji ratunkowej, by wspierać lokalne społeczności w walce z żywiołem.²⁴ Policjanci angażowali się także w działania edukacyjne, informując mieszkańców o zasadach bezpieczeństwa w czasie powodzi oraz możliwościach ewakuacji. W tym celu wykorzystano media społecznościowe oraz lokalne. Szczególną uwagę warto zwrócić na decyzję o skierowaniu policyjnych psychologów na teren objęty powodzią, gdzie udzielali oni wsparcia emocjonalnego poszkodowanym, pomagając im radzić sobie z traumą i stresem wywołanym przez kataklizm.²⁵ Pomoc psychologiczna, choć niematerialna, odgrywała kluczową rolę w procesie odbudowy poczucia stabilności i siły psychicznej wśród osób dotkniętych katastrofą. Badania wskazują, że obecność specjalistów ds. zdrowia psychicznego w obszarach dotkniętych klęskami żywiołowymi znacząco zmniejsza poziom stresu i wspomaga proces adaptacji do nowych warunków życiowych, redukując ryzyko długoterminowych zaburzeń psychicznych, takich jak stres pourazowy czy chroniczny lęk. Tego typu interwencje są niezbędne, aby zapewnić kompleksowe wsparcie poszkodowanym, nie tylko w zakresie bezpieczeństwa fizycznego, ale

²² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 września 2024 r. w sprawie wprowadzenia stanu klęski żywiołowej na obszarze części województwa dolnośląskiego, opolskiego oraz śląskiego (Dz.U. 2024 poz. 1365).

²³ <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci> (pobrano 18.10.2024 r.).

²⁴ <https://warminsko-mazurska.policja.gov.pl/> (pobrano 22.10.2024 r.).

²⁵ <https://opolska.policja.gov.pl/> (pobrano 28.10.2024 r.).

także w aspekcie zdrowia psychicznego, które ma zasadnicze znaczenie w procesie ich rehabilitacji.²⁶

Tabela 1. Dane dotyczące działań związanych z policyjną operacją „Powódź 2024”.

Dane dotycząc operacji policyjnej „Powódź 2024”	
Podjęte działania	Ilość
Policjanci biorących udział w operacji	52 528 funkcjonariuszy
Zadysponowane pojazdy	21 064 pojazdy
Wykorzystywane śmigłowce	6 śmigłowców
Ewakuowane osoby	4778 osób
Wykonane zrzuty worków typu „big bag”	około 130 zrzutów
Ujawnione czyny związane ze szabrownictwem	23 czyny
Ujawnione fałszywe zbiórki	231 zbiórek
Ujawnione fałszywe konta	49 kont

Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych Komendy Głównej Policji, <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci> (pobrano 18.10.2024 r.).

Przedstawione dane ilustrują intensywność i efektywność działań Policji w sytuacji kryzysowych, która stawia przed służbami ratunkowymi liczne wyzwania, zarówno w zakresie ochrony życia ludzkiego, jak i minimalizacji strat materialnych. W trakcie omawianej operacji kluczowa była współpraca z innymi służbami, takimi jak Straż Pożarna, Wojsko Polskie czy służby medyczne, co umożliwiło sprawną koordynację działań oraz szybkie reagowanie na zmieniające się warunki. Mobilizacją zasobów ludzkich i technicznych, w tym uruchomienie mobilnych punktów koordynacyjnych oraz wykorzystanie nowoczesnych technologii, była niezbędna do efektywnego zarządzania kryzysem. W kontekście powodzi, Policja nie tylko przeprowadziła operacje ratunkowe, ale również prowadziła działania prewencyjne, takie jak edukacja mieszkańców na temat zasad bezpieczeństwa i ewakuacji, co zwiększyło ich gotowość do reagowania na kryzys. Podsumowując, efektywność działań Policji w zarządzaniu kryzysem zależała od sprawnej współpracy między służbami, mobilizacji zasobów oraz elastyczności w podejmowaniu decyzji, co pozwoliło na szybkie ograniczenie skutków katastrofy i ochronę ludzkiego życia.

Podsumowanie

Policja odgrywa kluczową rolę w zarządzaniu kryzysowym związanym z powodziami, a jej współpraca z innymi służbami ratunkowymi oraz organami państwowymi jest niezbędna do efektywnego przeciwdziałania skutkom klęsk żywiołowych. Policja prowadzi działania ratownicze, które są fundamentalne dla ochrony życia i zdrowia osób dotkniętych powodzią. W ramach swoich kompetencji

²⁶ A. Bokszczanin, Predyktory radzenia sobie ze stresem po powodzi przez dorastających, *Czasopismo Psychologiczne*, 2002 nr 2, s. 193 i nast.

podejmuje także działania mające na celu zapobieganie szabrownictwu, co przyczynia się do ochrony mienia poszkodowanych i minimalizowaniu strat materialnych. Dodatkowo policja angażuje się w walkę z cyberprzestępczością, co jest kluczowe w kontekście zagrożeń związanych z oszustwami, zwłaszcza w czasie kryzysów, kiedy pomoc powinna trafiać do osób najbardziej potrzebujących. Działania te ograniczają dezinformację oraz usprawniają organizację pracy wolontariuszy i koordynację działań ratunkowych. Ważnym aspektem działań jest również ochrona infrastruktury krytycznej, co zapewnia jej prawidłowe funkcjonowanie oraz ogranicza dostęp osobom nieuprawnionym. Dzięki tym wysiłkom Policja przyczynia się do minimalizacji skutków powodzi, a jej zintegrowane podejście do zarządzania kryzysowego ma istotne znaczenie dla ochrony społeczności oraz procesu odbudowy po katastrofie.

W wyniku intensywnych opadów deszczu we wrześniu 2024 roku Polska doświadczyła powodzi. W odpowiedzi na to zagrożenie ogłoszono stan klęski żywiołowej, co umożliwiło efektywną koordynację działań służb ratunkowych. Policja, w ramach operacji „Powódź 2024”, zainicjowanej 16 września, przeprowadziła liczne akcje ratunkowe, uruchomiła mobilne punkty koordynacyjne oraz monitorowała sytuację w obszarach zagrożonych. Współpraca z Wojskiem Polskim i Strażą Pożarną była kluczowa dla skuteczności działań. Rekomendacje na przyszłość obejmują inwestycje w infrastrukturę przeciwpowodziową, regularne szkolenia dla służb ratunkowych oraz wzmocnienie wsparcia psychologicznego dla poszkodowanych, co podniesie zdolności społeczności do radzenia sobie z przyszłymi katastrofami, tym samym zwiększając bezpieczeństwo wewnętrzne.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest omówienie znaczenia Policji w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa podczas powodzi. W części pierwszej pracy opisana została wieloaspektowa działalność Policji obejmująca operacje ratownicze, ochronę przed szabrownikami, walkę z cyberprzestępczością oraz zabezpieczenie kluczowej infrastruktury przeciwpowodziowej. Część druga zawiera analizę danych przedstawionych przez Komendę Główną Policji dotyczących operacji „Powódź 2024”, co umożliwia pełniejsze zrozumienie roli Policji w zarządzaniu i koordynowaniu działań podczas powodzi, jaka wystąpiła w 2024 roku na terenie Polski.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, policja, powódź, zarządzanie kryzysowe, ochrona ludności

SELECTED ASPECTS OF POLICE'S ACTIVITIES IN ENSURING SECURITY DURING A NATURAL DISASTER IN RELATION TO THE FLOOD IN 2024

Summary

The purpose of the article is to discuss the significance of the Polish police in ensuring internal security during flood. The first part of the paper describes the multifaceted activities of the police, including rescue operations, protection against looting, combating cybercrime, and securing critical flood protection infrastructure. The second part provides an analysis of data presented by the National Police Headquarters regarding Operation "Powódź 2024," which allows a more

comprehensive understanding of the police's role in managing and coordinating tasks during the 2024 flood that occurred in Poland.

Key words: Security, Police, Flood, Crisis management, Protection of the population

Bibliografia:

Akty prawne

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 września 2024 r. w sprawie wprowadzenia stanu klęski żywiołowej na obszarze części województwa dolnośląskiego, opolskiego oraz śląskiego (Dz.U. 2024 poz. 1365).

Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (Dz.U. 2001 Nr 115 poz. 1229).

Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2007 nr 89 poz. 590).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553).

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 1990 nr 30 poz. 179).

Publikacje

Bąk, T., Błażejewska, B., Współczesne zagrożenia a bezpieczeństwo państwa, *Zeszyty Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Elipsa. Warszawa 2009, s. 40.

Bokszczanin, A., Predyktory radzenia sobie ze stresem po powodzi przez dorastających, *Czasopismo Psychologiczne*, 2002 nr 2.

Brzeziński, M., Rodzaje bezpieczeństwa państwa (w:) Sulowski S., Brzeziński M. (red.): Eshtaiwi, A., Ali Ahmed, A., Response and Disaster Management Leveraging Drones for...

Falecki, J., Dylematy zarządzania kryzysowego w Polsce, Sosnowiec 2016.

Garazdowski, K. Rola i zadania policji w sytuacjach kryzysowych (w:) Cupryjak M., Jasztal M., Ostrowski P. (red.): *Prawne, merytoryczne, organizacyjne i informacyjne mechanizmy zarządzania sytuacjami kryzysowymi w zinstytucjonalizowanym systemie bezpieczeństwa państwa*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecin 2023.

Kledyński, Z., Ochrona przed powodzią i jej infrastruktura w Polsce (w:) Kaszyńska M. (red.): *Awarie budowlane: zapobieganie, diagnostyka, naprawy, rekonstrukcje*, Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie. Szczecin 2011.

Kozłowski, D., Kształtowanie przestrzeni bezpieczeństwa w stanie nadzwyczajnym i sytuacji kryzysowej, *Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego*. 2010, nr 4.

Lipińska, E.J., Rybak, T., Powódź – konfrontacja teorii z rzeczywistością (w:) Lipińska E. (red.): Powódź 2010 – przyczyny i skutki, Rzeszów 2011.

Mąka, K., System Ochrony Przeciwpowodziowej W Polsce. Zadania Administracji Publicznej W Fazach Zapobiegania I Reagowania Na zagrożenie Powodziowe, *Studenckie czasopismo naukowe Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Poliarchia*. 2021, nr 2 (3).

Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej w Jarosławiu. Współczesne problemy zarządzania. 2018, nr 12, s. 10.

Pawelec, K., Centralne Biuro Zwalczania Cyberprzestępczości i jego wybrane uprawnienia. Kilka refleksji, *Cybersecurity and Law*. 2022 nr 7(1).

Pietrek, G. Policja w systemie przeciwpowodziowym. Wybrane zagadnienia, *Kwartalnik Policyjny*. 2016 nr 2.

Rapid Assessment and Relief Operations, *African Journal of Advanced Pure and Applied Sciences*. 2024, nr 3 (3).

Skoczylas, D., Cyberzagrożenia w cyberprzestrzeni. Cyberprzestępczość, cyberterroryzm i incydenty sieciowe, *Prawo w Działaniu*. 2023, t. 53.

Słownik Języka Polskiego. III wydanie, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2024.

Tykwińska-Rutkowska, D., Ochrona życia i zdrowia człowieka w prawie administracyjnym (przyczynek do dyskusji) (w:) Duniewska Z. (red.): *Dobra chronione w prawie administracyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.

Zalewski, S., Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w dobie członkostwa w NATO (w:) Fehler W., Tymanowski J. (red.): *Międzynarodowe i wewnętrzne aspekty członkostwa Polski w NATO*, Wydawnictwo Adam Marszałek. Toruń 1999.

Strony internetowe

<https://warminsko-mazurska.policja.gov.pl> (pobrano 22.10.2024 r.).

<https://opolska.policja.gov.pl> (pobrano 28.10.2024 r.).

<https://www.policja.pl/pol/aktualnosci> (pobrano 18.10.2024 r.).

Magdalena PINKOWICKA

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu
Wydział Nauk Społecznych w Gliwicach

ROLA POLICJI W PRZECIWDZIAŁANIU PRZEMOCY DOMOWEJ

Wstęp

Przemoc postrzegana jest jako akt agresji, zagrażający wolności i godności człowieka. W tym ujęciu, przemoc wewnątrz rodziny godzi w podstawową wartość społeczeństwa demokratycznego. Rodzina, jako element systemu społecznego powinna zapewnić bezpieczeństwo i wychowanie potomstwa w środowisku wolnym od przemocy. Problematyka przemocy domowej wymaga wnikliwego rozumienia złożoności zjawisk występujących w życiu rodzinnym, jak i szczególnej troski i rozważli w trakcie podejmowanych działań. Badania pokazały, że doświadczanie przemocy niesie za sobą szereg negatywnych konsekwencji na wielu płaszczyznach funkcjonowania człowieka. Problem przemocy domowej nie dotyczy tylko rodzin z tak zwanego marginesu społecznego, istnieje bowiem bez względu na pozycję zawodową czy status społeczny członków rodziny. Agresorem może okazać się zarówno lekarz, jak i bezrobotny. Każdy człowiek bez względu na wiek, płeć, przynależność rasową ma zagwarantowane prawo do wolności i godnego życia. Jest to jedna z podstawowych kategorii regulujących życie społeczne. Władze publiczne mają obowiązek wdrożenia stosownych przepisów prawnych, tak by respektować prawo do ochrony przed działaniami innych, które mogą to prawo naruszyć.

Najważniejsze akty prawa krajowego związane z przeciwdziałaniem przemocy domowej są następujące:

1. Ustawa z dnia 25.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U.2024.424 t.j.);
2. Ustawa z dnia 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U.2024.145 t.j.);
3. Rozporządzenie rady Ministrów z dnia 6.09.2023 r. ws. procedury Niebieskie Karty i wzorów formularzy „Niebieskie Karty” (Dz.U.2023.1870);
4. Uchwała nr 205 Rady Ministrów z dnia 9.11.2023 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu Przeciwdziałania Przemocy Domowej na lata 2024-2030 (M.P.2023.1232);
5. Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 5.07.2024 r. w sprawie wykonywania przez policjantów niektórych czynności w ramach procedury „Niebieskie Karty” oraz w związku z wydawaniem nakazu i zakazu, zakazu zbliżania, zakazu kontaktowania lub zakazu wstępu (Dz.U.KGP 2024.39);
6. Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks karny (Dz.U.2024.17 t.j.);
7. Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U.2023.1610 t.j.).

Przeciwdziałanie przemocy domowej - zadania Policji

Policja jest uzbrojoną formacją, służącą społeczeństwu i przeznaczoną do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa publicznego i porządku publicznego. Zgodnie z ustawą o Policji, do podstawowych zadań Policji należą: ochrona życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra, inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym

i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi.¹

Zadania Policji w zapobieganiu przemocy domowej obejmują szereg kluczowych działań, które mają na celu ochronę ofiar, pociągnięcie sprawców do odpowiedzialności oraz zmniejszenie ryzyka powtarzania się aktów przemocy. Przeciwdziałanie przemocy domowej realizowane jest w ramach procedury „Niebieskie Karty”, a także poprzez działalność prewencyjną, czyli organizowanie spotkań o charakterze edukacyjnym i profilaktycznym, związanych z problematyką przemocy domowej.

Tabela 1. Zadania Policji w zapobieganiu przemocy domowej

Reagowanie na zgłoszenia	Policja ma obowiązek natychmiastowego reagowania na zgłoszenia, dotyczące przemocy domowej. Funkcjonariusze zapewniają bezpieczeństwo osobom doznającym przemocy, dokonują zatrzymania sprawców i zabezpieczają dowody.
Zapewnienie ochrony osobom doznającym przemocy	Policja ma obowiązek zapewnić osobom doznającym przemocy odpowiednią ochronę, tj. pomoc w umieszczeniu w specjalistycznych ośrodkach, informowanie ofiar o przysługujących im prawach i dostępnych formach wsparcia, wydawanie nakazu natychmiastowego opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia i zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, zakazu zbliżania się do osoby, zakazu kontaktowania się, zakazu wstępu.
Monitorowanie sytuacji	Policja prowadzi monitoring sytuacji w rodzinach, gdzie doszło do przemocy, aby zapobiec dalszym aktom agresji. Regularne wizyty kontrolne mogą działać odstraszaюще na sprawców. Podczas monitoringu przeprowadzane są rozmowy ze sprawcą oraz sprawdzane jest bezpieczeństwo osób doznających przemocy.
Współpraca z innymi instytucjami	Policja współpracuje z organizacjami pomocowymi, ośrodkami pomocy społecznej, prokuraturą, sądami, a by zapewnić kompleksową pomoc osobom pokrzywdzonym oraz skutecznie egzekwować prawo wobec sprawców.
Edukacja i prewencja	Policja bierze udział w działaniach edukacyjnych i prewencyjnych, mających na celu zwiększenie świadomości społeczeństwa na temat przemocy domowej, jej skutków, dostępnych form pomocy. Funkcjonariusze organizują warsztaty, spotkania informacyjne oraz kampanie społeczne.
Dokumentowanie	Policja ma obowiązek dokładnego dokumentowania przypadków przemocy domowej, co ma kluczowe znaczenie w procesie ścigania sprawców. Dobrze udokumentowane przypadki mogą również pomóc w analizie zjawiska przemocy domowej i w opracowywaniu skuteczniejszych strategii jej zapobiegania.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ustawa z dnia 6.04.1990 o Policji, (Dz.U.2024.145 t.j.)

Rola policjanta w diagnozowaniu przemocy jest kluczowa, ponieważ to funkcjonariusze są pierwszymi osobami, które mają kontakt z ofiarami i sprawcami w sytuacjach przemocowych. Policjanci, którzy przybywają na miejsce zdarzenia muszą ocenić sytuację, sprawdzić czy w danej rodzinie zaistniały akty przemocy. Ocena może być trudna z kilku powodów, takich jak:

¹ Ustawa z dnia 6.04.1990 r. o Policji, (Dz.U.2024.17 t.j.).

1. *Brak widocznych śladów* – nie każda forma przemocy zostawia ślady fizyczne. Przemoc psychiczna, czy ekonomiczna często nie ma widocznych objawów. Osoby dotknięte przemocą mogą być manipulowane, zastraszane lub izolowane, co dodatkowo komplikuje ich zdolność do zgłoszenia przemocy.
2. *Sprzeczne zeznania* – wielu przypadkach osoba dotknięta przemocą i sprawca mogą mieć sprzeczne wersje wydarzeń. Sprawcy często próbują minimalizować swoje działania, a osoby doznające przemocy mogą unikać przyznania, że są ofiarami przemocy z uwagi na strach przed zemstą, poczucie winy, zależność finansową i emocjonalną.
3. *Brak świadków* – przemoc domowa często ma miejsce za zamkniętymi drzwiami, bez świadków. Często dowody są jedynie słowne, co utrudnia obiektywną ocenę sytuacji.
4. *Osoba doznająca przemocy* - osoby doświadczające przemocy mogą cierpieć na syndrom wyuczonej bezradności lub syndrom sztokholmski, co sprawia, że bronią sprawcy, bagatelizują przemoc, a nawet uważają, że zasługują na takie traktowanie. W takiej sytuacji, na podstawie relacji osoby doznającej przemocy ciężko ocenić sytuację.
5. *Emocjonalna ambiwalencja* – w relacjach, gdzie doszło do przemocy, osoby doznające przemocy mają często mieszane uczucia wobec sprawcy, ponieważ z jednej strony doświadczają przemocy, a drugiej strony mogą być związane emocjonalnie z osobą, która tą przemoc stosuje. Te sprzeczne uczucia mogą prowadzić do niejasnych komunikatów, co utrudnia obiektywną ocenę sytuacji.
6. *Manipulacja sprawcy* – sprawcy przemocy często manipulują sytuacją, by przedstawić się jako ofiary, co może wprowadzać w błąd osoby postronne, w tym funkcjonariuszy Policji.
7. *Normy kulturowe i społeczne* – w niektórych kulturach pewne formy przemocy są bagatelizowane lub nawet akceptowane np. kontrolowanie partnera lub dyscyplinowanie dzieci w sposób agresywny. Może to prowadzić do trudności w odróżnieniu przemocy od „tradycyjnych” form interakcji.
8. *Strach przed konsekwencjami* – osoby doznające przemocy mogą obawiać się zgłoszenia przemocy z powodu strachu przed eskalacją sytuacji, braku wsparcia ze strony otoczenia, utraty stabilności finansowej czy obawy przed odebraniem dzieci. W rezultacie mogą nie mówić prawdy lub bagatelizować problem.²

Powyższe czynniki sprawiają, że diagnoza przemocy wymaga dużej ostrożności, wrażliwości i umiejętności rozpoznawania subtelnych oznak, które mogą świadczyć o jej występowaniu.

Wdrożenie i przebieg procedury „Niebieskie Karty”

Procedura „Niebieskie Karty” to formalny system działania w Polsce, mający na celu przeciwdziałanie przemocy domowej. Procedura została wprowadzona na mocy ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 2005 roku i może być wdrażana przez różne instytucje, takie jak: Policja, ośrodki pomocy społecznej,

² Opracowanie własne na podstawie A.Lewicka-Zelent, W.Klimczak, E.Trojanowska, *Przemoc w rodzinie wobec kobiet z wyższym wykształceniem*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2020.

służbę zdrowia, oświatę oraz komisje rozwiązywania problemów alkoholowych.³ Procedura „Niebieskie Karty” obejmuje kilka kluczowych etapów:

1. *Rozpoczęcie procedury* – procedura może być zainicjowana przez funkcjonariuszy Policji, pracowników socjalnych, nauczycieli, lekarzy lub inne osoby, które podejrzewają, że w danej rodzinie dochodzi do aktów przemocy. Procedura jest uruchamiana przez wypełnienie formularza „Niebieska Karta – A”, który dokumentuje sytuację.
2. *Zgromadzenie informacji* – formularz „Niebieska Karta” zawiera szczegółowe informacje, dotyczące sytuacji przemocowej, w tym opis zdarzeń, charakterystykę osób doznających przemocy, sprawców oraz podejmowane dotychczas działania.
3. *Działania interwencyjne* – po rozpoczęciu procedury powoływana jest grupa diagnostyczno-pomocowa, której zadaniem jest zaplanowanie i koordynowanie działań mających na celu ochronę osób doznających przemocy i działań wobec sprawcy. W skład grupy diagnostyczno-pomocowej wchodzi: pracownik socjalny i Dzielnicowy. Skład grupy może zostać rozszerzony o inne osoby, np. nauczycieli, psychologów.
4. *Wsparcie osób doznających przemocy* – w ramach procedury „Niebieskie Karty” osoby doznające przemocy mogą liczyć na różne formy wsparcia, w tym pomoc psychologiczną, prawną, a także schronienie w specjalistycznych ośrodkach.
5. *Monitorowanie sytuacji* – grupa diagnostyczno-pomocowa monitoruje sytuację w rodzinie, aby zapobiec dalszej eskalacji przemocy. Procedura może trwać tak długo, jak to konieczne, aby zapewnić bezpieczeństwo osobom doznającym przemocy i skutecznie przeciwdziałać przemocy.⁴

Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 6.09.2023 w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” w przypadku ujawnienia przemocy domowej Policja w szczególności:

1. „organizuje niezwłocznie dostęp do pomocy medycznej, jeżeli wymaga tego stan zdrowia osoby doznającej przemocy domowej;
2. podejmuje, w razie potrzeby, inne niezbędne czynności zapewniające ochronę życia, zdrowia i mienia osób doznających przemocy domowej, włącznie z zastosowaniem na podstawie odrębnych przepisów w stosunku do osoby stosującej przemoc domową środków przymusu bezpośredniego i zatrzymania;
3. przeprowadza, o ile jest to możliwe, z osobą stosującą przemoc domową rozmowę, w szczególności o odpowiedzialności karnej za znęcanie się fizyczne lub psychiczne nad osobą najbliższą lub inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od osoby stosującej przemoc domową albo nad małoletnim lub pełnoletnią osobą nieporadną ze względu na jej wiek lub stan zdrowia, oraz wzywa osobę stosującą przemoc domową do zachowania zgodnego z prawem i zasadami współżycia społecznego;
4. przeprowadza na miejscu zdarzenia, w przypadkach niecierpiących zwłoki, czynności procesowe w niezbędnym zakresie, w granicach koniecznych do zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa;

³ Ustawa z dnia 25.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U.2024.424 t.j.).

⁴ Tamże.

5. podejmuje działania mające na celu zapobieganie zagrożeniom mogącym występować w środowisku domowym, w szczególności składa systematyczne wizyty sprawdzające stan bezpieczeństwa osoby doznającej przemocy domowej, w zależności od potrzeb określonych przez grupę diagnostyczno-pomocową;
6. dokonuje niezbędnych ustaleń w zakresie udziału osoby stosującej przemoc domową w programach korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc domową lub w programach psychologiczno-terapeutycznych dla osób stosujących przemoc domową;
7. informuje, w formie notatki urzędowej, zespół interdyscyplinarny o działaniach podejmowanych wobec osoby doznającej przemocy domowej oraz osoby stosującej przemoc domową, w tym w szczególności o udziale w programach korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc domową lub w programach psychologiczno-terapeutycznych dla osób stosujących przemoc domową”.⁵

Szczególną rolę w procedurze „Niebieskie Karty” odgrywa Dzielnicowy, który współpracuje w rodziną przez cały okres trwania procedury. Dzielnicowy obowiązany jest dokonać wizyty sprawdzającej stan bezpieczeństwa osoby doznającej przemocy domowej, która powinna nastąpić nie później niż w terminie 5 dni od dnia otrzymania kopii wypełnionego formularza „Niebieska Karta-A lub otrzymania informacji o wszczęciu procedury przez inny niż Policja podmiot. Częstotliwość wizyt sprawdzających stan bezpieczeństwa osoby, doznającej przemocy domowej, określa grupa diagnostyczno-pomocowa (co do zasady nie rzadziej niż raz na 30 dni). Po zakończeniu procedury „Niebieskie Karty”, prowadzone są działania monitorujące przez okres 9 miesięcy, które polegają na składaniu wizyt, podczas których dokonywana jest analiza i ocena stanu bezpieczeństwa oraz sytuacji osób doznających przemocy domowej i stosujących przemoc domową.⁶

Policja sporządza najwięcej formularzy „Niebieska Karta - A”, co jest niewątpliwie związane z charakterem zadań służbowych. W roku 2023 wypełniono 62.170 formularzy „Niebieskie Karty”, z czego 54.029 formularzy wszczynających procedurę. Liczba osób stosujących przemoc będących pod wpływem alkoholu wynosiła 30.261 (2.8079 mężczyzn i 2.171 kobiet).⁷

Procedura wydawania nakazu/zakazów

W celu efektywnej ochrony i wsparcia osób doznających przemocy od dnia 30 listopada 2020 roku na mocy nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego i niektórych innych ustaw, Policja uzyskała dodatkowe uprawnienia. Policjant ma prawo wydać wobec osoby stosującej przemoc domową (w rozumieniu przepisów ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej), stwarzającej zagrożenie dla życia lub zdrowia osoby doznającej tej przemocy:

1. nakaz natychmiastowego opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia;

⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6.09.2023 w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.Urz.2023.1870).

⁶ Wytoczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 5.07.2024 r. w sprawie wykonywania przez policjantów niektórych czynności w ramach procedury „Niebieskie Karty” oraz w związku z wydawaniem nakazu i zakazu, zakazu zbliżania, zakazu kontaktowania lub zakazu wstępu, Dz.U.KGP 2024.39.

⁷ <https://statystyka.policja.pl> [dostęp 25.07.2024 r.].

2. zakaz zbliżania się do wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia wyrażony w metrach;
3. zakaz zbliżania się do tej osoby na wyrażoną w metrach odległość;
4. zakaz kontaktowania się z osobą doznającą przemocy domowej;
5. zakaz wstępu na teren szkoły, placówki oświatowej, opiekuńczej lub artystycznej, obiektu sportowego lub miejsca pracy, i przebywania na tym terenie (w przypadku, gdy osoba doznająca przemocy domowej uczęszcza do szkoły, placówki oświatowej, opiekuńczej lub artystycznej, uprawia sport lub pracuje), chyba że osoba stosująca przemoc jest tam zatrudniona lub pobiera naukę.⁸

Policjant może wydać nakaz i zakaz, zakaz zbliżania, zakaz kontaktowania lub zakaz wstępu:

- 1) podczas interwencji podjętej we wspólnie zajmowanym mieszkaniu lub jego bezpośrednim otoczeniu lub
- 2) w związku z powzięciem informacji o stosowaniu przemocy domowej, w szczególności zgłoszenia przez:
 - a) osobę doznającą przemocy domowej lub
 - b) kuratora sądowego lub pracownika jednostki organizacyjnej pomocy społecznej, w związku z wykonywaniem ustawowych obowiązków.⁹

Powyższe środki pozwalają na szybkie odizolowanie sprawcy od osoby doznającej przemocy, gdyż są natychmiast wykonalne i wydawane na okres 14 dni. Trzeba zaznaczyć, iż uprawnienia Policji wynikają z ustawy o Policji i nie są środkami zapobiegawczymi w rozumieniu kodeksu karnego.

Tabela 2. Kluczowe aspekty nakazu natychmiastowego opuszczenia mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia

Podstawa prawna	Nakaz opuszczenia mieszkania jest wydawany na podstawie oceny sytuacji dokonanej przez funkcjonariusza Policji, który na miejscu zdarzenia stwierdza, że istnieje zagrożenie przemocą domową.
Natychmiastowa wykonalność	Nakaz jest natychmiast wykonalny, co oznacza, że sprawca przemocy musi opuścić mieszkanie i jego bezpośrednie otoczenie bez zbędnej zwłoki. Nakaz jest wydawany na okres 14 dni, ale może być przedłużony przez sąd na wniosek osoby doznającej przemocy.
Obowiązki sprawcy	Sprawca musi natychmiast opuścić mieszkanie i zabrać ze sobą tylko niezbędne rzeczy osobiste. Jest również zobowiązany do przestrzegania wydanych zakazów.
Ochrona osób doznających przemocy	Nakaz ma na celu natychmiastową ochronę osoby doznającej przemocy, umożliwiając jej pozostanie w miejscu zamieszkania bez obawy o swoje bezpieczeństwo. W tym czasie osoba może złożyć wniosek do sądu o dalszą ochronę, w tym przedłużenie nakazu.
Sankcje za naruszenie nakazu	Niezastosowanie się do nakazu (również zakazów) jest wykroczeniem (art.66b kodeksu wykroczeń), do którego stosuje się postępowanie przyspieszone.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ustawa z dnia 6.04.1990 o Policji, (Dz.U.2024.145 t.j.).

W roku 2023 najczęściej stosowanym środkiem izolacji osoby stosującej przemoc domową był nakaz natychmiastowego opuszczenia mieszkania i jego

⁸ Ustawa z dnia 6.04.1990 o Policji, (Dz.U.2024.145 t.j.), art.15 aa.

⁹ Ustawa z dnia 6.04.1990 o Policji, (Dz.U.2024.145 t.j.), art.15ab.

bezpośredniego otoczenia i zakaz zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia (6607 środków). W dalszej kolejności zakaz zbliżania się do osoby na wyrażoną metrach odległość (2716), zakaz kontaktowania się (2121) oraz zakaz wstępu (440)¹⁰.

Tabela 3. Liczba wydanych przez policjantów nakazów i zakazów (wszystkie) w latach 2021-2023

Lata	2021	2022	2023
Liczba	3531	4960	12212

Źródło: Komenda Główna Policji, dane własne.

Nakaz opuszczenia mieszkania przez sprawcę przemocy domowej, mimo, iż jest ingerencją w prywatność i prawo do własności, jest uzasadniony ze względu na ochronę życia i zdrowia ofiar. Istnieje ryzyko nadużyć lub błędnych decyzji, co wymaga odpowiedniej kontroli i procedur umożliwiających sprawiedliwe rozpatrzenie każdej sprawy. Nakaz opuszczenia mieszkania przez sprawcę przemocy domowej jest środkiem proporcjonalnym i niezbędnym w pewnych sytuacjach, gdyż ochrona życia i zdrowia stanowi nadrzędną wartość, uzasadniającą tego rodzaju działania. Kluczowe argumenty za zasadnością takiej ingerencji:

1. *ochrona podstawowych praw* - przemoc domowa narusza fundamentalne prawo do życia, bezpieczeństwa i nietykalności cielesnej;
2. *natychmiastowa interwencja* - w przypadkach przemocy domowej szybka reakcja może być kluczowa dla zapobieżenia eskalacji i uniknięcia tragicznych konsekwencji;
3. *tymczasowość środka* – nakaz jest środkiem tymczasowym obowiązującym przez 14 dni;
4. *równowaga praw* – choć nakaz ogranicza prawa sprawcy, nie pozbawia go całkowicie możliwości obrony swoich interesów. Sprawca ma prawo do odwołania się od nakazu i przedstawienia swoich argumentów w sądzie, który może podjąć ostateczną decyzję o przedłużeniu lub uchyleniu środka;
5. *prewencja i odpowiedzialność* – środki w postaci nakazu/zakazów działają także prewencyjnie, zniechęcając sprawców do dalszej przemocy.

Zatrzymanie sprawcy przemocy domowej

W przypadku ujawnienia przemocy domowej możliwym sposobem odizolowania sprawcy od ofiary jest jego zatrzymanie. Polski system prawny umożliwia kilka rodzajów zatrzymania: zatrzymanie procesowe (art. 244§1 k.p.k.), zatrzymanie prewencyjne (art.15 ust.1 pkt. 3 ustawy o Policji) oraz zatrzymanie administracyjne (art.40 ust. 1 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi).¹¹

Policjant ma prawo zatrzymania, osoby stosującej przemoc domową w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U.2024.424 t.j.), stwarzającej bezpośrednie zagrożenie dla życia lub

¹⁰ Komenda Główna Policji, dane własne.

¹¹ A.Gliszczyński, *Zjawisko przemocy w rodzinie. Studium prawnokryminologiczne*, Wyd. Impuls, Kraków 2018, s. 256.

zdrowia ludzkiego. W tym celu policjant ocenia ryzyko bezpośredniego zagrożenia dla życia lub zdrowia ludzkiego, odrębnie dla osoby dorosłej i dziecka, biorąc pod uwagę w szczególności: akty fizycznej przemocy domowej; wiek osoby doznającej przemocy domowej; stosowanie przemocy domową wobec kobiety w ciąży; niepełnosprawność osoby doznającej przemocy domowej; zależność osoby doznającej przemocy domowej od osoby stosującej tę przemoc ze względu na stan zdrowia lub jej zaburzenia psychiczne; zaburzenia psychiczne i stan osoby, podczas interwencji związany z użyciem, nadużywaniem lub uzależnieniem od alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych, środków zastępczych lub nowych substancji psychoaktywnych; kierowanie przez sprawcę przemocy gróźb użycia przemocy ze skutkiem bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia; dostęp sprawcy przemocy do niebezpiecznego narzędzia lub broni; informacje o dotychczas stosowanej przemocy lub prowadzonych postępowaniach wobec sprawcy, w związku z użyciem przemocy; informacje od osób dotkniętych przemocą, dotyczące ich obaw o własne życie lub zdrowie, w tym związanych z nasileniem aktów przemocy w rodzinie; informacje o próbach targnięcia się na własne życie lub życie osób wspólnie zamieszkujących przez sprawcę przemocy, a także informacje o próbach targnięcia się na własne życie przez osobę doznającą przemocy domowej w związku ze stosowaniem tej przemocy.¹²

Zatrzymanie sprawcy przemocy domowej to jedno z najsilniejszych narzędzi, jakimi dysponuje Policja, aby zapewnić osobom doznającym przemocy ochronę i bezpieczeństwo. Zatrzymanie może przerwać spiralę przemocy, a także zapobiec jej eskalacji i stworzyć przestrzeń dla dalszych działań prawnych oraz pomocowych.

Policja ma prawo zatrzymać osobę podejrzaną, jeżeli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo, a także zatrzymać osobę podejrzaną, jeżeli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej, a zachodzi obawa, że ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec tej osoby, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa grozi (art. 244§1 i 1a k.p.k.).¹³ Najczęściej stosowana przesłanka zatrzymania procesowego sprawcy jest uniemożliwienie wpływania sprawcy przemocy domowej na zeznania ofiary lub innych świadków mogących dowodzić o winie lub niewinności sprawcy.

Należy zwrócić uwagę na dwie odrębne podstawy zatrzymania osoby. Zatrzymanie osoby na podstawie art. 15a ustawy o Policji ma zastosowanie do osoby stosującej przemoc domową, natomiast art. 244 k.p.k. dotyczy zatrzymania osoby podejrzanego o popełnienie przestępstwa. W nomenklaturze prawnej definicja przemocy domowej nie pokrywa się z pojęciem znęcania się.

Zatrzymanie administracyjne sprawcy przemocy domowej będącego w stanie nietrzeźwości, następuje, gdy osoby swoim zachowaniem dają powód do zgorszenia w miejscu publicznym, znajdują się w okolicznościach zagrażających ich życiu lub zdrowiu lub zagrażają życiu lub zdrowiu innych osób, mogą zostać doprowadzone do izby wytrzeźwień, bądź placówki, podmiotu leczniczego albo do miejsca zamieszkania lub pobytu, a w przypadku braku izby wytrzeźwień lub placówki, osoby te mogą być doprowadzone do jednostki Policji.¹⁴ Powyższe rozwiązanie jest rozwiązaniem doraźnym, mającym na celu oddalić bezpośrednio niebezpieczeństwo

¹² Ustawa z dnia 6.04.1990 r. o Policji, (Dz.U.2024.17 t.j.).

¹³ Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U.2024.37 t.j.).

¹⁴ Ustawa z dnia 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, art. 39 ust.3. (Dz.U.2023.2151 t.j.).

zagrożenia życia i zdrowia osób wspólnie zamieszkujących. Osoby doprowadzone do izby wytrzeźwień bądź jednostki Policji pozostają tam do wytrzeźwienia, jednak nie dłużej niż 24 godziny.

Odpowiedzialność karna sprawców przemocy domowej

Odpowiedzialność karną sprawców przemocy domowej reguluje przede wszystkim art. 207 § 1-3 kodeksu karnego, który brzmi:

- § 1. „Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostająca w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.
- § 1a. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą nieporadną ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.
- § 2. Jeżeli czyn określony w § 1 połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.
- § 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 15.¹⁵

Przedmiotem ochrony przestępstwa znęcania się jest rodzina, jej prawidłowe funkcjonowanie lub instytucja opieki. Dodatkowym przedmiotem ochrony są życie, zdrowie, nietykalność cielesna, wolność i godność osoby. W przypadku, gdy pokrzywdzonym przestępstwem znęcania się jest osoba najbliższa mamy do czynienia z przestępstwem indywidualnym. czynność sprawcza przestępstwa znęcania się przybiera różnorakie formy, tj. przemoc fizyczna (zadawanie bólu, bicie, duszenie) i przemoc psychiczna (dręczenie psychiczne, wyszydzanie, straszenie). Osobą najbliższą w rozumieniu art. 115 § 11 kodeksu karnego jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu.¹⁶ Znęcanie się obejmuje zachowania wielorodzajowe, lecz systematyczne. Cechą charakterystyczną tego przestępstwa jest przewaga sprawcy nad osobą pokrzywdzoną. przestępstwo znęcania się może być dokonane z działania lub zaniechania (zaniechanie może być przypisane sprawcy, na którym ciąży obowiązek podejmowania wobec ofiary określonych czynności). Przestępstwo znęcania się określone w paragrafie 1 i 2 jest przestępstwem formalnym, oznacza to, iż do jego ustawowych znamion nie należy skutek. Z kolei przestępstwo określone w paragrafie 3 artykułu 207 jest przestępstwem skutkowym, co oznacza, że dokonanie będzie stwierdzone, gdy dojdzie do targnięcia się pokrzywdzonego na własne życie. targnięcie się na swoje życie oznacza co najmniej podjęcie próby samobójstwa przez pokrzywdzonego. Należy podkreślić, iż przestępstwo znęcania się określone w art. 207 § 1 i 2 może być popełnione umyślnie, wyłącznie z zamiarem bezpośrednim. Typ kwalifikowany tego przestępstwa tj. art. 207 §3 jest przestępstwem umyślno-nieumyślnym (tzw. wina kombinowana) to jest, sprawca umyślnie znęca się na ofiarą, a skutek

¹⁵ Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks karny (Dz.U.2024.17 t.j.).

¹⁶ Tamże.

targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie przewidywał lub mógł przewidzieć.¹⁷ Przestępstwo to jest ściganie z oskarżenia publicznego, czyli z urzędu.¹⁸ Działania sprawcy, których celem jest krzywdzenie ofiary (niezależnie od sposobu ścigania), dokonane w sytuacji zaistnienia stosunku zależności od ofiary, wchodzą w skład definicji znęcania się, a więc przestępstwa ściganego z oskarżenia publicznego. Konstrukcja prawna tego przestępstwa scala najróżniejsze działania sprawcy, z których każde może być odrębnie ścigane w inny sposób. Kwalifikacja prawna zależy od tego, w jakie dobro prawnie chronione godzi sprawca przemocy:¹⁹

1. przestępstwa przeciwko zdrowiu i życiu:
 - art. 151 k.k. – zachowanie sprawcy polega na doprowadzeniu osoby namową do targnięcia się na swoje życie.
 - art. 156 k.k. – skutkiem tego przestępstwa jest spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, co oznacza naruszenie czynności ciała lub rozstrój zdrowia. Ciężki uszczerbek na zdrowiu polega na całkowitej albo znacznej trwałej niezdolności do pracy, trwałej chorobie psychicznej, ciężkim kalectwie, z kolei rozstrój organizmu to zakłócenie funkcji organizmu o charakterze czynnościowym.
 - art. 157 k.k. – skutkiem tego przestępstwa jest uszkodzenie ciała lub spowodowanie rozstroju zdrowia w stopniu lekkim i średnim. Średni uszczerbek na zdrowiu to naruszenie czynności ciała lub rozstrój organizmu trwający dłużej niż 7 dni, niebędący ciężkim uszczerbkiem na zdrowiu w rozumieniu art. 156 § 1 k.k. Lekki uszczerbek na zdrowiu to naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój organizmu trwający nie dłużej niż 7 dni.
2. przestępstwa przeciwko wolności:
 - art. 190 §1 k.k. – zachowanie sprawcy polega na groźeniu innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej. Groźba może być wyrażona gestem, słowem, pismem. Istotą tego przestępstwa jest, aby groźba wzbudzała uzasadnioną obawę u ofiary, że będzie spełniona.
 - art. 190a §1 k.k. – zachowanie sprawcy polega na uporczywym nękanii, które wzbudza u pokrzywdzonego uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia lub istotnie narusza jego prywatność. Przykładowe zachowania sprawcy: podszywanie się pod inną osobę, celem wyrządzenia jej szkody majątkowej lub osobistej, wysmiewanie, wyszydzanie za pośrednictwem środków masowej komunikacji.
 - art. 191 §1 k.k. – zachowanie sprawcy przestępstwa zmuszania do określonego zachowania polega na zmuszaniu innej osoby do określonego zachowania się, w tym działania lub zaniechania działania przez stosowanie przemocy wobec osoby lub groźby bezprawnej.
 - art. 199 §1 k.k. – zachowanie sprawcy na nadużyciu stosunku zależności lub wykorzystaniu krytycznego położenia i doprowadzenie do obcowania płciowego lub poddania się innej czynności seksualnej.
3. przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej:
 - art. 212 §1 i 2 k.k. – pomówienie.

¹⁷ D. Mocarska, *Wybrane zagadnienia prawa karnego materialnego*, Szczytno 2009, s. 87-89.

¹⁸ J. Polanowski, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie, Prawo i praktyka*, Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, Warszawa 2012, s.12-13.

¹⁹ D. Mocarska, op.cit., s. 44-114.

- art. 216 §1 i 2 k.k. – przestępstwo zniewagi polega na znieważeniu innej osoby w jej obecności lub pod jej nieobecność. Przestępstwo to można popełnić publicznie lub bez obecności osoby znieważonej i niepublicznie, ale z zamiarem, by zniewaga dotarła do osoby nią dotkniętej. Przestępstwo zniewagi jest przestępstwem formalnym, co oznacza, że jest popełniane w chwili wyrażenia pogardy dla drugiego człowieka m.in. poprzez używanie słów wulgarnych, obraźliwych i obelżywych.
- art. 217 §1 k.k. – zachowanie sprawcy polega na naruszeniu nietykalności cielesnej np. poprzez kopanie, uderzanie z otwartej dłoni, popychanie. Czynami naruszającymi nietykalność cielesną są działania powodujące ból i nieprzyjemne doznania, nie powodujące zmian anatomicznych i fizjologicznych w organizmie osoby pokrzywdzonej.

Postępowanie karne rozpoczyna się w momencie złożenia zawiadomienia o przestępstwie, które może złożyć osoba pokrzywdzona, ale również każda osoba, która dowiedziała się o popełnieniu przestępstwa ściganego z oskarżenia publicznego. Obowiązek złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa z art. 207 k.k. regulowany jest trzema różnymi przepisami:

- art. 304 § 1 i 2 kodeksu postępowania karnego stanowią, że zarówno osoba fizyczna, jak i instytucja państwowa i samorządowa dowiedziawszy się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu ma społeczny obowiązek zawiadomić prokuratora lub Policji;²⁰
- art. 12 ust.1 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej nakłada na osoby, które w związku z wykonywaniem swoich obowiązków służbowych lub zawodowych powzięły podejrzenie o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu obowiązek zawiadomienia prokuratury lub Policji;²¹
- art. 12 ust.2 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej nakłada na osoby będące świadkami przemocy domowej powinność zawiadomienia Policji, prokuratora lub innego podmiotu działającego na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej.²²

Rocznie sądy powszechne wydają kilkanaście tysięcy orzeczeń, dotyczących spraw o znęcanie się nad osobą najbliższą (art. 207 k.k.). Najczęściej orzekane są kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem ich wykonania i jednoczesnym poddaniem skazanego pod dozór kuratorski.²³

Podsumowanie

Rola Policji w przeciwdziałaniu przemocy domowej jest kluczowa i wieloaspektowa, obejmując zarówno interwencję w sytuacjach kryzysowych, jak i działania prewencyjne. Policja działa jako pierwsza linia obrony ofiar, zapewniając im natychmiastową ochronę, a także dokumentując przypadki przemocy, inicjując postępowania karne wobec sprawców. Dzięki uprawnieniom do wydawania nakazu/zakazów oraz zatrzymywania sprawców funkcjonariusze mogą skutecznie izolować osoby zagrożone od niebezpiecznych sytuacji, zapobiegając dalszej eskalacji przemocy. Policja współpracuje również z innymi instytucjami, takimi jak

²⁰ Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U.2024.37 t.j.).

²¹ Ustawa z dnia 25.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U.2024.424 t.j.).

²² Tamże.

²³ A. Witkowska-Paleń, *Sprawcy przemocy w rodzinie. Uwarunkowania, okoliczności i konsekwencje stosowania przemocy*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2019, s. 293.

ośrodki pomocy społecznej czy organizacje pozarządowe, aby zapewnić kompleksowe wsparcie osobom dotkniętym przemocą.

Streszczenie

Rola Policji w przeciwdziałaniu przemocy domowej jest kluczowa i wielowymiarowa, obejmuje zarówno interwencje w sytuacjach kryzysowych, jak i długofalowe działania prewencyjne. Policja pełni funkcję pierwszej linii ochrony ofiar przemocy domowej, reagując na zgłoszenia i interweniując w momencie zagrożenia życia lub zdrowia. Jednakże, jej rola nie ogranicza się jedynie do reagowania na incydenty - funkcjonariusze są również odpowiedzialni za dokumentowanie przypadków przemocy, inicjowanie postępowań karnych oraz współpracę z różnymi instytucjami w celu zapewnienia ofiarom ochrony. Poprzez podejmowanie zdecydowanych działań Policja odgrywa istotną rolę w tworzeniu bezpiecznego środowiska, w którym ofiary przemocy mogą otrzymać potrzebną pomoc i wsparcie, a sprawcy zostaną pociągnięci do odpowiedzialności.

Słowa kluczowe: policja, przemoc domowa, zadania policji w przeciwdziałaniu przemocy domowej

THE ROLE OF THE POLICE IN COMBATING DOMESTIC VIOLENCE

Summary

The role of the Police in combating domestic violence is crucial and multifaceted, encompassing both crisis intervention and long-term preventive action. The Police serve as the first line of protection for victims of domestic violence, responding to reports and intervening when lives or health are at risk. However, their role is not limited to reacting to incidents – Police officers are also responsible for documenting cases of violence, initiating legal proceedings and collaborating with other institutions, such as social services and non-governmental organizations, to ensure that victims receive support and protection. By taking decisive action, the police play a vital role in creating a safe environment where victims can receive the help and support they need and perpetrators are held accountable.

Keywords: Police, domestic violence, Police tasks in counteracting domestic violence

Bibliografia:

- Gliszczyński, A., *Zjawisko przemocy w rodzinie. Studium prawnokryminologiczne*, Wyd. Impuls, Kraków 2018.
- Mocarska, D., Wybrane zagadnienia prawa karnego materialnego, Szczytno 2009
- Lewicka-Zelent, A., Klimczak, W., Trojanowska, E., *Przemoc w rodzinie wobec kobiet z wyższym wykształceniem*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2020.
- Polanowski, J., *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie, Prawo i praktyka*, Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, Warszawa 2012.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6.09.2023 r. ws. procedury Niebieskie Karty i wzorów formularzy „Niebieskie Karty” (Dz.U.2023.1870).
- Ustawa z dnia 25.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U.2024.424 t.j.).
- Ustawa z dnia 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U.2024.145 t.j.).
- Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U.2024.37 t.j.).

Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks karny (Dz.U.2024.17 t.j.).

Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U.2023.1610 t.j.).

Ustawa z dnia 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, (Dz.U.2023.2151 t.j.).

Witkowska-Paleń, A., *Sprawcy przemocy w rodzinie. Uwarunkowania, okoliczności i konsekwencje stosowania przemocy*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2019.

Wytoczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 5.07.2024 r. w sprawie wykonywania przez policjantów niektórych czynności w ramach procedury „Niebieskie Karty” oraz w związku z wydawaniem nakazu i zakazu, zakazu zbliżania, zakazu kontaktowania lub zakazu wstępu.

<https://statystyka.policja.pl>.

Karolina GORZKOWSKA
Niezależny naukowiec

MIGRACJE NA TLE FAŁSZERSTWA DOKUMENTÓW W ZAKRESIE PISMA RĘCZNEGO. STUDIUM PRZYPADKU NA PRZYKŁADZIE POLSKI W LATACH 2014-2024

Wprowadzenie

Migracje ludności, zwłaszcza w kontekście współczesnych globalnych wyzwań politycznych, ekonomicznych i społecznych, są zjawiskiem dynamicznym i wielowymiarowym. Migracja międzynarodowa - w znaczeniu masowego przemieszczania się ludności, zwykle w poszukiwaniu lepszych warunków życia¹ - jest jednym z najważniejszych zjawisk demograficznych XXI wieku, mającym znaczący wpływ na społeczność zarówno krajów pochodzenia, jak i docelowych. Jednym z istotnych aspektów migracji jest nie tylko kwestia legalności dokumentów, które pozwalają na przemieszczanie się między państwami, ale i dokumentów, które są wytwarzane w trakcie, choćby krótkotrwałych, pobytów. Fałszerstwo w zakresie pisma ręcznego na dokumentach związanych ze standardowymi czynnościami prawnymi - społecznymi, jak na przykład umowy najmu, zakupu pojazdów czy dokumenty dotyczące zatrudnienia, stanowi poważny problem, który komplikuje się wraz ze zwiększeniem się ruchów migracyjnych. W Polsce, na przestrzeni lat 2014–2024, zaobserwowano znaczący wzrost liczby migrantów, co przyniosło ze sobą szereg wyzwań, w tym problem w badaniach pisma ręcznego na dokumentach sporządzanych z udziałem osób przemieszczających się. Zjawisko to stało się wyzwaniem dla polskich służb oraz systemu prawnego, a w tym biegłych pismoznawców zajmujących się badaniem pisma ręcznego. Całość stanowi ważny temat badawczy dla analizy bezpieczeństwa państwa i skuteczności badań pismoznawczych.

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie zależności między migracją a kwestiami problematycznymi, w przypadku, gdy kwestionuje się autentyczność pisma na dokumentach wytwarzanych z udziałem osób przemieszczających się, a także analiza problematyki badań pisma ręcznego na dokumentach dotyczących migrantów.

Migracja do Polski w latach 2014-2024

Omówienie problemu należy rozpocząć od analizy geopolitycznej, która dotyczy takich głównych zagadnień jak położenie naszego kraju oraz wybrane wydarzenia z areny polityki międzynarodowej, które w istotny sposób wpływają na znaczenie położenia różnych krajów.

W 2004 roku Polska przystąpiła do Unii Europejskiej, co wpłynęło na fakt, że - z punktu widzenia gospodarczo-społecznego - stała się atrakcyjnym miejscem docelowym bądź tranzytowym dla migrantów z różnych krajów. Z istotnych wydarzeń geopolitycznych należy wskazać konflikty zbrojne i kryzysy humanitarne panujące w innych krajach skutkujące relokacjami ludności do lub przez Polskę. Wśród nich największe dla naszego kraju znaczenie mają:

¹ sjp.pwn.pl

- Trwający od 2014 roku konflikt w Ukrainie - po aneksji Krymu przez Rosję i wybuchu konfliktu w Donbasie w 2014 roku, wielu Ukraińców szukało schronienia w Polsce. Sytuacja eskalowała w 2022 roku po pełnoskatowej inwazji Rosji na Ukrainę, co spowodowało masowy napływ uchodźców.
- Kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej (2021-2022) - w 2021 reżim białoruski, w odpowiedzi na sankcje Unii Europejskiej, zorganizował napływ migrantów z Bliskiego Wschodu i Afryki na granicę z Polską, co doprowadziło do kryzysu humanitarnego i napięć dyplomatycznych.
- Konflikty na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej - wojny domowe w Syrii, Iraku, Libii oraz konflikty w Sudanie Południowym i Jemenie spowodowały migrenę ludności, z których część dotarła do Polski, choć w mniejszym stopniu niż do innych krajów europejskich.²
- Kryzys migracyjny w Wenezueli - pogłębiający się tam kryzys polityczny i gospodarczy doprowadził do masowej emigracji obywateli tego kraju. Choć większość migrantów udała się do krajów Ameryki Południowej, część z nich dotarła również do Europy, a w tym do Polski.³
- W kontekście migracji do Polski należy podkreślić istotę położenia kraju, a mianowicie fakt, że znajduje się on na kluczowych szlakach migracyjnych. Szlaki te mają ważne znaczenie dla przepływu ludności w skali regionalnej i międzynarodowej. Położenie Polski położenie na styku wschodnich i zachodnich granic Unii Europejskiej czyni ją zarówno krajem docelowym, jak i tranzytowym dla wielu migrantów. W latach 2014-2024 wyodrębniono kilka głównych szlaków migracyjnych, które znacząco wpłynęły na sytuację demograficzną i społeczną w kraju.
- Szlak Wschodni: jest jednym z najważniejszych korytarzy migracyjnych, przez który migranci, głównie z krajów byłego Związku Radzieckiego (takich jak Ukraina, Białoruś, Rosja), przemieszczają się do Polski. Konflikt na Ukrainie, trwający od 2014 roku, doprowadził do masowego napływu uchodźców i migrantów zarobkowych do Polski. Polska stała się dla nich krajem docelowym i tranzytowym w drodze do innych państw Unii Europejskiej. Migranci z Ukrainy stanowią największą grupę cudzoziemców w Polsce.
- Szlak Bałkański: prowadzący z Bliskiego Wschodu przez Turcję, Grecję, Bałkany, a następnie przez Węgry i Czechy, również odegrał znaczącą rolę w przepływie ludności do Polski. W latach 2015-2016, podczas kryzysu migracyjnego w Europie, Polska była jednym z krajów, przez które migranci próbowali przedostać się do Europy Zachodniej. Chociaż Polska nie była głównym celem tych migrantów, część z nich osiedliła się w kraju lub wykorzystała Polskę jako kraj tranzytowy.
- Szlak północny: obejmuje migrację z krajów skandynawskich oraz z krajów bałtyckich (Litwa, Łotwa, Estonia) do Polski. Choć jest to mniej intensywny szlak migracyjny, odgrywa on istotną rolę w kontekście migracji zarobkowej oraz edukacyjnej.
- Szlak zachodni: korytarz migracyjny prowadzący z krajów Europy Zachodniej, takich jak Niemcy, Francja, czy Wielka Brytania, do Polski. Jest on szczególnie istotny w kontekście migracji powrotnej Polaków, którzy po

² www.ine.org.pl

³ Tamże.

okresie pracy lub nauki za granicą decydują się na powrót do kraju. Polska jest również atrakcyjna dla cudzoziemców, którzy osiedlają się w Polsce ze względu na stabilne warunki życia oraz możliwości zawodowe.

Dane dotyczące cudzoziemców w Polsce są rozproszone i niekompletne. System migracyjny jest skomplikowany, z wieloma różnymi ścieżkami przemieszczania się ludności, co utrudnia dokładne oszacowanie rzeczywistej liczby cudzoziemców przebywających w Polsce. Główny Urząd Statystyczny podjął wyzwanie ustalenia populacji cudzoziemców bazując na zintegrowanych systemach administracyjnych, oszacowując, że na koniec grudnia 2019 roku w Polsce przebywało 2,1 mln cudzoziemców, z czego obywatele Ukrainy, Białorusi oraz Rosji stanowili odpowiednio: 1351 tys., 105 tys. oraz 37 tys.⁴

Powyższe ma odzwierciedlenie w obserwacjach autora w związku z pełnieniem funkcji biegłego sądowego pismoznawcy oraz na co dzień wykonywanymi badaniami badań pisma ręcznego. Spostrzeżenia zawodowe wskazują na znaczący wzrost liczby spraw, w których bada się dokumenty sporządzane przez bądź z udziałem osób przybywających do Polski na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat.

Falszerstwa dokumentów - definicja, rodzaje i klasyfikacja czynu zabronionego

Falszerstwo dokumentów można zdefiniować jako nielegalne modyfikowanie, przerabianie lub podrabianie oficjalnych dokumentów w celu uzyskania korzyści prawnych lub finansowych. W kontekście migracji, fałszowane dokumenty mogą służyć do uzyskania prawa pobytu, pracy lub przekraczania granic bez odpowiednich zezwoleń. Według definicji zawartej w Słowniku Terminów Pismoznawczych pojęcie falszerstwo tłumaczy się jako „czynność podrobienia lub przerobienia dokumentu, np. w zakresie widniejącego na nim grafizmu lub ingerencji w dokument (podłoże); falszerstwo w zakresie grafizmu jest wykonywaniem rękopisu mającego uchodzić za nakreślony przez inną osobę”.⁵

Wyróżnia się następujące rodzaje falszerstwa dokumentów: podrobienie, przerobienie, przeniesienie. Słownik Terminów Pismoznawczych definiuje je jako:

- „Falszerstwo przez podrobienie - mechaniczne bądź chemiczne sporządzenie nowego dokumentu na wzór autentycznego”;⁶
- „Falszerstwo przez przerobienie - wszelkie bezpośrednie lub pośrednie działanie na grafizm, zmierzające do przekształcenia pierwotnego zapisu”;⁷
- „Falszerstwo przez przeniesienie, które jest fizycznym przeniesieniem materiału kryjącego, wypełniającego linię graficzną grafizmy, z jednego dokumentu na inny”.⁸

Przestępstwo przeciwko dokumentom sklasyfikowane jest w następujących artykułach Kodeksu Karnego:

- podrabianie i przerabianie dokumentów (art. 270),
- poświadczenie nieprawdy (art. 271),
- wyłudzenie poświadczenia nieprawdy (art. 272),
- używanie dokumentu poświadczającego nieprawdę (art. 273),
- zbywanie dokumentu tożsamości (art. 274),

⁴ <https://publikacje.pan.pl/Content/127238/PDF/2023-01-DWUN-03.pdf>

⁵ K. Gorzkowska, S. Posiadała, *Słownik Terminów Pismoznawczych*, 2024, s. 23.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

- posługiwanie się dokumentem innej osoby (art. 275),
- zniszczenie lub ukrycie dokumentu (art. 276),
- niszczenie znaków granicznych (art. 277).⁹

Zakres danych rozważań dotyczy art. 270, tj. podrabianie i przerabianie dokumentów, najczęściej w zakresie fałszowania podpisów. Omawiając fałszerstwo dokumentów należy także dodać, że w Polsce przestępstwa te są ścigane z mocy prawa, a wykrycie fałszerstwa może prowadzić do surowych sankcji, w tym deportacji oraz kar więzienia.

Problematyka badań pisma ręcznego społeczeństwa migrującego

Fałszerstwo dokumentów związanych z migracją należy z jednakową uwagą rozpatrywać dwutorowo. Pierwszy aspekt obejmuje szeroki zakres działań, takich jak: podrabianie paszportów, wiz, dokumentów tożsamości, a także zaświadczeń o zatrudnieniu, dyplomów edukacyjnych czy legalności pobytu. Drugi zaś dotyczy fałszowania dokumentów związanych z legalnym pobytem znajdujących się u nas osób, a w tym podrabianie umów (głównie w zakresie składanych podpisów) np. wynajmu mieszkania, zaciągania pożyczek, świadczenia pracy. Tych podejmują się zarówno osoby napływające, jak również ci na stałe przebywający w kraju w stosunku do ludności przemieszczającej się. Z uwagi na tematykę rozważań, analizę zagadnienia badań dokumentów zawężono do problematyki badań pisma ręcznego widniejącego na dokumentach, które w różnych zakresach dotyczą osób przemieszczających się. Związek ten dotyczy sytuacji, w których sami sporządzają dokumenty, biorą udział w ich przygotowaniu, bądź powstają z wykorzystaniem ich danych. Dokumenty takie jednakowo kwestionują osoby na stałe przebywające w kraju, jak również osoby migrujące. Doświadczenie eksperta badań pisma ręcznego i dokumentów, biegłego sądowego, wskazuje, że najczęściej kwestionowana jest autentyczność podpisów na dokumentach. W celu jej potwierdzenia niezbędnym jest badanie porównawcze grafizmu kwestionowanego ze zbiorem autentycznych podpisów złożonych na innych dokumentach niebudzących wątpliwości.

Z punktu widzenia zawodowo wykonywanych badań pismoznawczych mogą zidentyfikować główne problemy w takich badaniach:

- osoby, których dotyczą te badania są już nieobecne lub nieuchwytne, co często wiąże się z zakończonym już pobytem czasowym lub ukrywaniem się w związku z pobytem nielegalnym. Nieobecność ta wiąże się z brakiem możliwości pobrania porównawczego materiału wpływowego;
- brak lub niewystarczająca ilość materiału porównawczego, w związku ze skrajnie ograniczoną ilością sporządzonych/sporzadzanych innych wiarygodnych dokumentów. Nieznaczna aktywność społeczno-gospodarcza (minimalna ilość wydanych dokumentów, brak podjęcia zatrudnienia) bądź potrzeba znaczącego ograniczenia śladów przybywania w kraju, powoduje ograniczone zasoby materiałów porównawczych urzędowych, po które mogą sięgać organy prowadzące postępowania w chwili skierowania dokumentów do badań pismoznawczych;
- bariera językowa, która w kontekście badania pisma ręcznego dotyczy sporządzania grafizmów różnymi alfabetami, stosowaniem pisma

⁹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1600 ze zm.).

- „drukowanego” zamiast „pisanego” w zapisie w języku polskim, co ogranicza ilość graficznych cech identyfikacyjnych;
- błędnie pobrany przez funkcjonariuszy materiał porównawczy wpływowy, co dotyczy, na przykład polecenia nakreślenia niewłaściwej treści w stosunku do treści kwestionowanej, okazania materiału kwestionowanego, co umożliwia maskowanie pisma w chwili sporządzania materiału wpływowego. Powyższe ma także związek z brakiem stosowania Protokołu pobrania wzorów pisma ręcznego,¹⁰ w którym określone są warunki prawidłowo przeprowadzonej tej procedury;
- brak międzynarodowej współpracy w zakresie udostępnienia na potrzeby toczącego się podstępowania dokumentów sporządzanych przez cudzoziemca w kraju jego pochodzenia. Powyższe prawdopodobnie ma związek z tym, iż wagę sfalszowania pisma na dokumentach typu umowa najmu, uznaje się za niską szkodliwość czynu, co w zestawieniu w kosztami współpracy administracyjnej w zakresie pozyskania dokumentów wytworzonych przez cudzoziemca w innym kraju, byłoby niewspółmierne.

Powyższe wpływa na ograniczenie bądź całkowity brak możliwości badań z zakresu identyfikacji pisma ręcznego, co ma bezpośredni wpływ na wynik prowadzonej sprawy. Oznacza to, że nawet gdy zostanie ujawniony dokument, co do którego zachodzą podejrzenia fałszerstwa, gdy dotyczy to badania pisma cudzoziemców, wyżej opisane najczęściej występujące problemy, mogą nie pozwolić na stwierdzenie przestępstw. W takich sytuacjach najczęściej dochodzi do umorzenia sprawy. Problemy te nie dotyczą sytuacji, gdy przedmiotem badań są dokumenty wytwarzane przez inne, niż cudzoziemcy, osoby z uwagi na brak ograniczeń z dostępem do sporządzonych przez nich wzorów pisma.

Wnioski z analizy akt dotyczących spraw w zakresie fałszerstwa pisma wskazują także na nieostrożne i nierozważne udostępnianie danych osobowych. W tym przypadku należy podkreślić zaufanie, jakim obdarza się drugą osobę i jednocześnie posłużenie się przez nią pozyskanymi danymi niezgodnie z ustaleniami. Innym spostrzeżeniem jest niewątpliwy wpływ braku znajomości przepisów prawa. A nawet w przypadku wiedzy o sankcji karnej, warto zaznaczyć, że nadal funkcjonuje poczucie niskiej szkodliwości czynu w kontekście składania podpisów za inną osobę, zwłaszcza gdy sprawa dotyczy osób bliskich.

Zależności między migracją a kwestiami problematycznymi, w przypadku, gdy kwestionuje się autentyczność pisma na dokumentach wytwarzanych z udziałem osób przemieszczających się, wynika z nieznaczonej ilości dokumentacji wytwarzanej przez osoby przemieszczające się i, choćby, czasowo przebywające na terenie Polski, a także z braku należytej współpracy między instytucjami w zakresie udostępniania posiadanych dokumentów na potrzeby badań. Usprawnienie procesów migracyjnych oraz ograniczenie biurokracji sprzyja występowaniu i pogłębianiu problemu badania dokumentów w zakresie pisma ręcznego. Aktywność społeczno-gospodarcza w większości przypadków wymaga czynności z zachowaniem formy pisemnej, w związku z czym potrzeba gromadzenia wzorów pisma osób przybywających do kraju jest zasadna i wiąże się z kwestiami bezpieczeństwa, czego przykład stanowi badanie dokumentów wytwarzanych przez bądź z udziałem osób przemieszczających się.

¹⁰ https://www.grafolodzy.com/wp-content/uploads/2024/03/protokol_pobrania_wzorow_pisma_recznego.pdf; 04.12.2024

Podsumowanie

Artykuł analizuje problematykę migracji w kontekście fałszerstw dokumentów, analiza skupia się na zależnościach między wzrostem migracji międzynarodowych a kwestią autentyczności dokumentów. Przedstawiono przyczyny migracji, takie jak konflikty zbrojne czy kryzysy humanitarne, oraz ich wpływ na polski system prawny i badania kryminalistyczne. W szczególności zwrócono uwagę na wyzwania związane z badaniem pisma ręcznego migrantów, w tym brak materiału porównawczego, bariery językowe i błędy proceduralne. Podejmuje także analizę rodzajów fałszerstw oraz ich klasyfikację w polskim prawie karnym. Autorka wskazuje na potrzebę usprawnienia procesów migracyjnych w zakresie zabezpieczania sporządzanej przez osoby migrujące dokumentacji oraz podniesienia jakości badań grafologicznych jako narzędzia w zwalczaniu przestępstw związanych z dokumentami.

Streszczenie

Artykuł omawia związek między migracją a fałszerstwami dokumentów, szczególnie w zakresie pisma ręcznego, na przykładzie Polski w latach 2014-2024. Autorka wskazuje, że zjawisko migracji, nasilone przez konflikty zbrojne i kryzysy humanitarne, zwiększa ryzyko fałszerstw dokumentów, co stanowi wyzwanie dla polskiego systemu prawnego i ekspertów pismoznawstwa. W pracy przedstawiono klasyfikację rodzajów fałszerstw oraz wyzwania badawcze, takie jak brak odpowiedniego materiału porównawczego czy bariery językowe. Artykuł podkreśla potrzebę poprawy jakości badań grafologicznych oraz dostosowania procedur do współczesnych wyzwań związanych z migracją.

Słowa kluczowe: pismo ręczne, badanie pisma ręcznego, kryminalistyka, migracje międzynarodowe, dokumenty, fałszerstwa dokumentów, bezpieczeństwo prawne

MIGRATION AND DOCUMENT FORGERY IN THE CONTEXT OF HANDWRITING ANALYSIS: A CASE STUDY OF POLAND (2014–2024)

Summary

The article examines the relationship between migration and document forgery, particularly in the context of handwriting, using Poland as a case study for the years 2014–2024. The author highlights that migration, intensified by armed conflicts and humanitarian crises, increases the risk of document forgery, posing challenges for the Polish legal system and handwriting analysis experts. The study presents a classification of forgery types and research challenges, such as the lack of adequate comparative material or language barriers. The article emphasizes the need to improve the quality of handwriting analysis and to adapt procedures to contemporary challenges associated with migration.

Key words: handwriting, handwriting analysis, forensic science, international migration, documents, document forgery, legal security

Bibliografia:

- Beręsewicz, M., Gudaszewski, G., Szymkowiak, M., 2019., Estymacja liczby cudzoziemców w Polsce z wykorzystaniem metody capture-recapture". Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician 64 (10).
Domański, H., Migracje w Europie Środkowo-Wschodniej, Warszawa, PWN, 2018.

- Gorzowska, K., Posiadała, S., Słownik Terminów Pismoznawczych, Warszawa, 2024.
- Górny, A., Kindler, M., Migracje zarobkowe do Polski w kontekście regionalnym, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2020.
- Maciejewski, W., Kryminologiczne aspekty bezpieczeństwa dokumentów, „Człowiek i Dokumenty” 2007.
- Malinowski, M., Fałszowanie dokumentów w świetle polskiego prawa karnego, Kraków: Wolters Kluwer, 2021.
- Perkowska, M., Przestępczość graniczna cudzoziemców, Warszawa 2013.
- Pływaczewski, W., Ilnicki M. (edit.), Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka (Refugees – new challenges for European security on the background of human rights standards), source: <http://www.uwm.edu.pl/kryminologia/wpcontent/uploads/2017/02/Uchod%C5%BAcynowe-wyzwania-dla-bez-pieczy%C5%84stwa-europejskiego-na-tle-standard%C3%B3wpraw-cz%C5%82owieka--tekst.pdf> [access: 20.07.2022].
- Raport nt. przeciwdziałania i zwalczania przestępczości granicznej przez służby podległe Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji w Polsce, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2004.
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2016 roku, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2016, <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html>.
- Sławik, K., Żywicka, E., Kryminalistyczne i kryminologiczne aspekty fałszerstw dokumentów; w: KołECKI, H., (red.), techniczno - kryminalistyczne badania autentyczności dokumentów publicznych Materiały II Konferencji, Poznań 2003
- Wawrzusiszyn, A., Wybrane problemy transgranicznego bezpieczeństwa Polski, Warszawa 2013.
- Akty prawne
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1600 ze zm.).
- Źródła internetowe
- sjp.pwn.pl
- www.ine.org.pl
- <https://publikacje.pan.pl/Content/127238/PDF/2023-01-DWUN-03.pdf>
- <https://www.gov.pl/web/udsc/ochrona-miedzynarodowa-po-iii-kwartale-2024-r>
- <https://doi.org>
- https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6536/4/1/1/migracje_zagraniczne_na_pobyt_czasowy__wyniki_nsp_2021.pdf?utm_source=chatgpt.com
- <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html>
- https://www.grafolodzy.com/wp-content/uploads/2024/03/protokol_pobrania_wzorow_pisma_recznego.pdf

Sławomir ŻURAWSKI

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie

ORCID: 0000-0001-9527-3391

Marta CHODYKA

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-8819-2451

SYSTEMY WCZESNEGO OSTRZEGANIA PRZED CYBERZAGROŻENIAMI JAKO NARZĘDZIE BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Wstęp

Współczesne państwa stają wobec coraz bardziej złożonych wyzwań natury cybernetycznej, które wykraczają poza tradycyjne formy konfliktu i destabilizacji.¹ Cyberataki na infrastrukturę krytyczną, kampanie dezinformacyjne czy operacje sponsorowane przez państwa stanowią poważne zagrożenie dla stabilności gospodarczej, bezpieczeństwa strategicznego i ładu społecznego.² Systemy wczesnego ostrzegania (*Early Warning Systems*, EWS), działające w oparciu o analizę wielkich zbiorów danych, są jedną z kluczowych odpowiedzi na rosnące ryzyko w cyberprzestrzeni.³ Zaawansowane systemy analityczne, rozumiane jako technologie umożliwiające gromadzenie, przetwarzanie i analizę ogromnych wolumenów danych w czasie rzeczywistym, otwierają nowe możliwości w kontekście EWS.

Dzięki wydajnym środowiskom obliczeniowym i zaawansowanym algorytmom detekcji anomalii instytucje rządowe i operatorzy infrastruktury mogą szybko wykrywać zagrożenia *zero-day*, identyfikować złożone kampanie APT oraz reagować na dynamicznie zmieniającą się sytuację w sieciach teleinformatycznych.⁴ Skala i tempo tych operacji sprawiają jednak, że organizacje muszą sprostać istotnym wyzwaniom – od kwestii prawnych związanych z ochroną danych osobowych, przez koszty i skalowalność infrastruktury, aż po potrzebę zapewnienia zgodności metod analitycznych z zasadami etyki i transparentności.⁵

Niniejszy artykuł dąży do przedstawienia potencjału zaawansowanych technologii analitycznych w EWS oraz wskazania barier utrudniających pełne wykorzystanie tego podejścia w zapewnianiu cyberbezpieczeństwa na poziomie narodowym.

W dalszych częściach omówiono kluczowe technologie analityczne wykorzystywane w EWS, ze szczególnym uwzględnieniem przetwarzania danych w czasie rzeczywistym i sztucznej inteligencji, a także dokonano analizy porównawczej dwóch systemów wczesnego ostrzegania: EINSTEIN, wdrożonego przez rząd Stanów Zjednoczonych, oraz ARAKIS, rozwijanego w Polsce przez

¹ R.A. Clarke, R.K. Knake, *Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It*, HarperCollins, New York 2010.

² J. Brenner, *America the Vulnerable: Inside the New Threat Matrix of Digital Espionage, Crime, and Warfare*, Penguin Books, New York 2011.

³ Zob. T. Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2020.

⁴ K. Geers, *Strategic Cyber Defense: A Multinational Perspective*, NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, Tallinn 2011.

⁵ I.J. Goodfellow, J. Shlens, C. Szegedy, *Explaining and Harnessing Adversarial Examples*, arXiv:1412.6572, 2014.

CERT Polska. Zaprezentowane wyniki stanowią podstawę do wypracowania rekomendacji dotyczących dalszego rozwoju i implementacji zaawansowanych narzędzi analitycznych w systemach bezpieczeństwa państwa, z uwzględnieniem wymogów operacyjnych, prawnych oraz etycznych.

Zaawansowane technologie analityczne w systemach wczesnego ostrzegania

Wraz z rosnącym znaczeniem cyberbezpieczeństwa w obszarze bezpieczeństwa państwa zaawansowane technologie analityczne odgrywają coraz istotniejszą rolę w systemach wczesnego ostrzegania, umożliwiając wieloaspektową analizę danych w celu szybkiego wykrywania i neutralizowania zagrożeń cybernetycznych.⁶

W dobie coraz bardziej złożonych ataków (np. *ransomware* czy kampanii APT) priorytetem staje się skuteczne rozpoznawanie nowych wektorów zagrożeń i ich neutralizacja w możliwie najkrótszym czasie.⁷ Analiza roli zaawansowanej analityki danych w tych procesach ma ułatwić optymalizację strategii obronnych, zwłaszcza wobec infrastruktury krytycznej, na którą oddziaływanie cyberataków może wywołać dotkliwe skutki dla funkcjonowania państwa.⁸

W miarę jak zagrożenia cybernetyczne stają się coraz bardziej złożone i powszechne, rośnie znaczenie systemów wczesnego ostrzegania w ochronie infrastruktury krytycznej i zapewnieniu bezpieczeństwa państwa.⁹ Zaawansowane technologie analityczne zajmują w tych systemach miejsce szczególne, ponieważ umożliwiają efektywną analizę olbrzymich wolumenów danych w relatywnie krótkim czasie. Dzięki temu instytucje odpowiedzialne za bezpieczeństwo mogą szybko wykrywać niepożądane wzorce ruchu sieciowego i anomalie związane z działalnością cyberprzestępczą.¹⁰ W niniejszym rozdziale szczególną uwagę poświęcono dwóm kluczowym obszarom, w których technologie analityczne wywierają istotny wpływ na skuteczność EWS: przetwarzaniu danych w czasie rzeczywistym oraz wykorzystaniu sztucznej inteligencji i uczenia maszynowego.

Systemy EWS coraz częściej bazują na narzędziach do strumieniowego przetwarzania danych, co pozwala na natychmiastowe rozpoznawanie niebezpiecznych zdarzeń w sieciach komputerowych. Bieżąca analiza pakietów, logów systemowych czy metadanych odgrywa kluczową rolę w szybkim reagowaniu na incydenty, zwłaszcza w kontekście pojawiających się zagrożeń *zero-day* lub zaawansowanych kampanii APT.

Jednym z fundamentów architektur strumieniowych w EWS jest Apache Kafka – wydajna platforma kolejująca, zdolna obsłużyć tysiące źródeł jednocześnie i przetwarzać terabajty danych dziennie. W systemie EINSTEIN Kafka przetwarza ok. 5 TB logów sieciowych na dobę, przyczyniając się do wykrycia ~80% incydentów

⁶ CISA, *EINSTEIN System Performance Report, Cybersecurity and Infrastructure Security Agency*, Washington D.C. 2020.

⁷ T. Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2020.

⁸ CERT Polska, Raport roczny CERT Polska 2017, NASK – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2017.

⁹ ACM, *Real-time Big Data Processing for Cybersecurity Threat Detection*, „ACM Transactions on Cyber-Physical Systems”, vol. 3, nr 4, 2019.

¹⁰ ENISA, *Early Warning and Vulnerability Notification Systems*, European Union Agency for Cybersecurity, Heraklion 2023.

w ciągu pierwszych 10 minut.¹¹ Podobne rozwiązanie zaimplementowano w polskim systemie ARAKIS, który analizuje strumienie danych z *honeypotów* i monitoruje kluczowe segmenty infrastruktury krytycznej (CERT Polska). Z kolei Apache Flink pełni istotną funkcję w wykrywaniu anomalii i korelowaniu informacji w czasie rzeczywistym – dzięki wysokiej wydajności potrafi wychwytywać nieoczywiste wzorce ruchu, np. gwałtowne skoki liczby pakietów czy nietypowe sekwencje zdarzeń.¹² EINSTEIN wykorzystuje Flink do zaawansowanej analizy behawioralnej, umożliwiając precyzyjną detekcję podejrzanych aktywności sieciowych, których tradycyjne systemy oparte na sygnaturach mogłyby nie wykryć.¹³

Dla szybkiej eksploracji i indeksowania dużych zbiorów logów w EWS często wykorzystuje się również Elasticsearch – wydajny silnik wyszukiwania, który umożliwia łatwe łączenie informacji z różnych źródeł danych.¹⁴ W systemie ARAKIS Elasticsearch pozwala na błyskawiczne przeszukiwanie terabajtów logów pod kątem wskaźników kompromitacji (IoC), skracając średni czas detekcji ataku i zwiększając poziom bezpieczeństwa sieci (CERT Polska). Natomiast Apache Hadoop okazuje się niezastąpiony w długoterminowej analizie trendów bezpieczeństwa. Wielomiesięczne lub wieloletnie archiwum logów pozwala wzbogacić modele analityczne o dane historyczne, czyniąc je bardziej odpornymi na ewoluujące zagrożenia.¹⁵ W środowisku EINSTEIN Hadoop zapewnia skalowalne repozytorium zdarzeń, umożliwiając retrospektywną analizę ataków i doskonalenie metod detekcji (CISA, 2021). Przykładowe technologie analityczne stosowane w EWS oraz ich zastosowania zestawiono w Tabeli 1.

Tabela 1. Przykładowe technologie analityczne w systemach EWS

Technologia	Główne zastosowania	Przykłady implementacji
Apache Kafka	Strumieniowe przetwarzanie logów	EINSTEIN, ARAKIS (CERT Polska)
Apache Flink	Analiza anomalii w ruchu sieciowym	EINSTEIN
Elasticsearch	Indeksowanie i szybkie wyszukiwanie danych	ARAKIS (CERT Polska)
Apache Hadoop	Długoterminowa archiwizacja i analiza danych historycznych	EINSTEIN

Źródło: opracowanie własne.

¹¹ CISA, National Cybersecurity Protection System: *EINSTEIN Overview*, Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, Washington D.C. 2021.

¹² P. Carbone, A. Katsifodimos, S. Ewen, V. Markl, S. Haridi, K. Tzoumas, *Apache Flink: Stream and Batch Processing in a Single Engine*, „IEEE Data Engineering Bulletin”, vol. 38, nr 4, 2015, s. 28-38.

¹³ CISA, National Cybersecurity Protection System: *EINSTEIN Overview*, Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, Washington D.C. 2021.

¹⁴ C. Gormley, Z. Tong, *Elasticsearch: The Definitive Guide*, O'Reilly Media, Sebastopol 2015.

¹⁵ T. White, *Hadoop: The Definitive Guide*, O'Reilly Media, Sebastopol 2009.

Wprowadzanie powyższych technologii do EWS umożliwia budowanie systemów przetwarzających dane na niespotykaną dotąd skalę. Jednak – jak zauważa ENISA – wiąże się to z wyzwaniami organizacyjnymi, takimi jak zapewnienie wystarczającej mocy obliczeniowej, rekrutacja wysoko wykwalifikowanego personelu oraz optymalizacja kosztów wdrożenia i utrzymania zaawansowanej infrastruktury IT.¹⁶

Sztuczna inteligencja (ang. *Artificial Intelligence*, AI) i uczenie maszynowe (ang. *Machine Learning*, ML) są kluczowymi narzędziami w wykrywaniu zaawansowanych cyberataków – zwłaszcza tych typu *zero-day*, dla których nie istnieją jeszcze sygnatury w klasycznych bazach.¹⁷ Poprzez modelowanie zachowań użytkowników i urządzeń, algorytmy AI umożliwiają szybką identyfikację anomalii, nawet jeśli atakujący stosują nieznane dotąd metody.¹⁸

Algorytmy nienadzorowane (np. k-średnich, *Isolation Forest*) pozwalają grupować i wykrywać nietypowe wzorce ruchu wyłącznie na podstawie cech statystycznych.¹⁹ System ARAKIS wykorzystuje takie modele do grupowania podobnych prób ataku zaobserwowanych w *honeypotach*, co umożliwia szybsze tworzenie reguł detekcji (CERT Polska). W kontekście wielkich zbiorów danych podejście nienadzorowane jest szczególnie cenne, ponieważ wiele incydentów nie było wcześniej opisanych ani skategoryzowanych.

Modele głębokiego uczenia (ang. *Deep Learning*), takie jak konwolucyjne sieci neuronowe (CNN), zwiększają efektywność wykrywania złośliwego oprogramowania. W badaniach IEEE (2019) wykazano, że skuteczność detekcji złośliwego kodu nieznanego wcześniej sięgała nawet 95% (IEEE, 2019). Praktycznym przykładem jest EINSTEIN, który wykorzystuje sieci neuronowe do analiz behawioralnych użytkowników – rejestrując nagłe skoki wolumenu przesyłanych danych czy nietypowe próby logowania – dzięki czemu możliwe jest wczesne wykrywanie aktywności charakterystycznej dla kampanii APT.

Wyjaśnialna sztuczna inteligencja (XAI) stanowi natomiast odpowiedź na problem ograniczonej przejrzystości zaawansowanych modeli ML. W EWS zrozumienie przesłanek decyzji detekcyjnych ma istotne znaczenie, szczególnie w warunkach kryzysowych, gdzie błędna interpretacja wyników może prowadzić do opóźnień w reakcji lub nieprawidłowego blokowania systemów. Modele XAI potrafią wyjaśniać, które cechy danych były kluczowe w procesie wykrycia anomalii, co wspiera zespoły bezpieczeństwa w podejmowaniu szybkich i świadomych decyzji. Przykładowe algorytmy AI/ML wykorzystywane w EWS zestawiono w Tabeli 2.

¹⁶ ENISA, Early Warning and Vulnerability Notification Systems, European Union Agency for Cybersecurity, Heraklion 2023.

¹⁷ IEEE, *Deep Learning for Zero-Day Malware Detection*, „IEEE Transactions on Neural Networks and Learning Systems”, vol. 30, nr 10, 2019, s. 2978-2991.

¹⁸ N. Papernot, P. McDaniel, I. Goodfellow, S. Jha, Z.B. Celik, A. Swami, *Practical Black-Box Attacks against Machine Learning*, Proceedings of the 2017 ACM Asia Conference on Computer and Communications Security, ACM, 2017, s. 506-519.

¹⁹ F.T. Liu, K.M. Ting, Z.H. Zhou, *Isolation Forest*, Proceedings of the 2008 IEEE International Conference on Data Mining, IEEE, 2008.

Tabela 2. Przykładowe algorytmy AI/ML w EWS

Algorytm/Metoda	Zastosowanie	Przykłady
K-średnich, Isolation Forest	Detekcja nieznanych wcześniej wzorców i klastrowanie ruchu	ARAKIS (CERT Polska)
Konwolucyjne sieci neuronowe (CNN)	Wykrywanie malware i anomalii w danych surowych	EINSTEIN; skuteczność ~95%
Rekurencyjne sieci neuronowe (RNN)	Analiza sekwencji zdarzeń w dłuższym horyzoncie czasowym	Detekcja nietypowych ciągów logowań i korelacja zdarzeń
Metody XAI (np. LIME, SHAP)	Wyjaśnianie decyzji modeli ML	Poprawa transparentności działania EWS

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując, zaawansowane technologie analityczne stanowią podstawę funkcjonowania nowoczesnych systemów wczesnego ostrzegania w cyberbezpieczeństwie – zarówno w zakresie szybkiego przetwarzania danych w czasie rzeczywistym, jak i zaawansowanej analizy z użyciem metod AI. Mimo szeregu zalet (wysoka skalowalność, zdolność adaptacyjnego wykrywania ataków) należy uwzględnić także kwestie wydajności infrastruktury, kompetencji personelu oraz ochrony przed coraz bardziej wyrafinowanymi atakami na modele ML. Przyszłe kierunki rozwoju obejmują m.in. doskonalenie metod XAI, dalszą automatyzację procesów detekcji i reakcji oraz integrację narzędzi chmurowych dla elastycznego skalowania zasobów obliczeniowych. Wszystko to ma na celu zapewnienie jeszcze skuteczniejszej odpowiedzi na cyberzagrożenia w czasie rzeczywistym i minimalizację ryzyka paraliżu kluczowych sektorów infrastruktury krytycznej.

Analiza porównawcza systemów EINSTEIN i ARAKIS

Wobec dynamicznie narastających zagrożeń cybernetycznych i rosnącej złożoności ataków wymierzonych w infrastrukturę krytyczną, systemy wczesnego ostrzegania bazujące na zaawansowanej analityce danych zajmują szczególne miejsce w strategiach zapewniania bezpieczeństwa państwa. Niniejszy rozdział prezentuje szczegółową analizę porównawczą dwóch wiodących rozwiązań EWS: EINSTEIN – wdrożonego w Stanach Zjednoczonych przez Cybersecurity and Infrastructure Security Agency – oraz ARAKIS – rozwijanego w Polsce przez CERT Polska. Choć oba systemy służą temu samemu celowi (ochrona infrastruktury krytycznej przed cyberatakami), różnią się szeregiem czynników: od architektury i zastosowanych technologii po koszty eksploatacji i skuteczność wykrywania zagrożeń.

System EINSTEIN został zaprojektowany jako kompleksowa platforma cyberbezpieczeństwa, której głównym celem jest ochrona i stałe monitorowanie rozległych sieci federalnych USA – obejmujących agencje rządowe, struktury wojskowe i instytucje wywiadowcze.²⁰ Architektura EINSTEIN opiera się na

²⁰ CISA, National Cybersecurity Protection System: *EINSTEIN Overview, Cybersecurity and Infrastructure Security Agency*, Washington D.C. 2021.

centralnej platformie analitycznej integrującej dane zbierane z licznych, rozproszonych sensorów rozmieszczonych na węzłach brzegowych sieci. Sensory te przechwytyują ruch sieciowy, rejestrując zarówno podstawowe metadane (adresy IP, znaczniki czasowe), jak i pełne pakiety danych w sytuacjach podejrzenia zagrożeń lub anomalii bezpieczeństwa. Umożliwia to bardzo dokładną analizę podejrzanego ruchu – kluczową w wykrywaniu bardziej złożonych ataków. W warstwie analitycznej EINSTEIN kluczową rolę odgrywają komponenty przetwarzania danych na dużą skalę, w szczególności Hadoop i Spark, pozwalające przetwarzać ok. 5 terabajtów danych dziennie. Hadoop służy głównie do długoterminowego przechowywania danych i retrospektywnej analizy zdarzeń, umożliwiając lepsze zrozumienie i prognozowanie przyszłych zagrożeń. Z kolei Spark zapewnia szybkie przetwarzanie danych w czasie rzeczywistym – istotne z perspektywy wykrywania ataków *zero-day* oraz kampanii APT, które często wymagają natychmiastowej reakcji.²¹

Platforma EINSTEIN wykorzystuje również zaawansowane algorytmy uczenia maszynowego do profilowania zachowań użytkowników i analizy nietypowych wzorców ruchu sieciowego, co pozwala na precyzyjną detekcję zagrożeń niewykrywalnych tradycyjnymi metodami sygnaturowymi. Według raportów CISA skuteczność tego systemu jest bardzo wysoka – ok. 80% incydentów wykrywanych jest w ciągu pierwszych 10 minut od ich wystąpienia, co znacząco redukuje ryzyko poważnych szkód w wyniku ataku. Wysoka efektywność EINSTEIN wiąże się jednak z pewnymi ograniczeniami, zwłaszcza w zakresie kosztów operacyjnych i skalowalności infrastruktury. Centralizacja danych i analiza w czasie rzeczywistym wymagają potężnych zasobów obliczeniowych, zaawansowanych centrów danych oraz wysoko wykwalifikowanego personelu. W literaturze wskazuje się również na ryzyko wystąpienia „wąskiego gardła” centralizacji – przeciążenie lub atak na centralną infrastrukturę analityczną może czasowo ograniczyć zdolność monitorowania sieci federalnych.²² Ponadto centralizacja stawia wyzwania w zakresie zachowania ciągłości działania, ochrony prywatności oraz zabezpieczenia przed atakami DDoS wymierzonymi w samą infrastrukturę EINSTEIN.

Polski system ARAKIS, opracowany przez CERT Polska w ramach Narodowego Centrum Badań i Rozwoju, opiera się na odmiennym, hybrydowym podejściu, łącząc dane z sieci chronionych (administracja publiczna, operatorzy infrastruktury krytycznej) z informacjami uzyskiwanymi z *honeypotów*.²³ *Honeypoty* to specjalnie przygotowane systemy udające podatne środowiska – przyciągają uwagę atakujących, umożliwiając obserwację ich metod działania, gromadzenie danych o nowych zagrożeniach oraz wczesną identyfikację nieznanych kampanii *malware* specyficznych dla regionu. Dane zbierane przez ARAKIS są analizowane za pomocą narzędzi Elasticsearch i Kibana. Elasticsearch zapewnia efektywne indeksowanie dużych zbiorów danych oraz szybkie wyszukiwanie wzorców i anomalii, natomiast Kibana umożliwia przejrzystą wizualizację wyników analizy – ułatwiając identyfikację zagrożeń i generowanie szczegółowych raportów dla

²¹ M. Zaharia, R.S. Xin, P. Wendell, T. Das, M. Armbrust, A. Dave, I. Stoica, *Apache Spark: A Unified Engine for Big Data Processing*, „Communications of the ACM”, vol. 59, nr 11, 2016, s. 56-65.

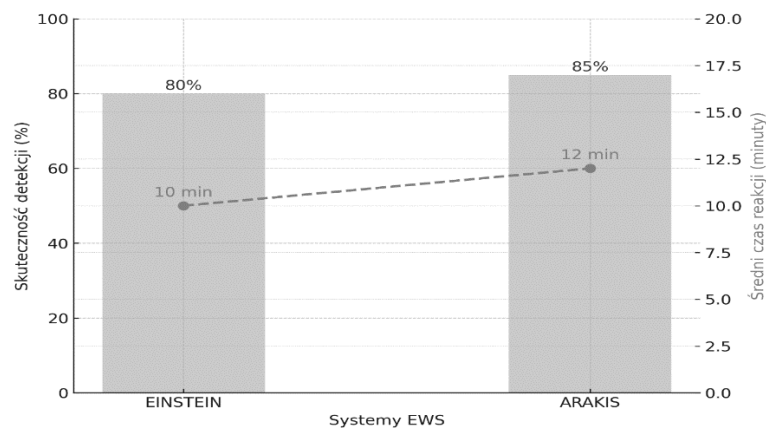
²² D.B. Rawat, R. Doku, M. Garuba, *Cybersecurity in Big Data Era: From Securing Big Data to Data-Driven Security*, „Journal of Cybersecurity Studies”, vol. 12, nr 3, 2019, s. 45-62.

²³ Zob. CERT Polska, *ARAKIS: System wczesnego ostrzegania w praktyce*, NASK – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2018.

operatorów bezpieczeństwa.²⁴ System ARAKIS przetwarza dziennie ok. 2 terabajtów danych – jest to skala mniejsza niż w EINSTEIN, ale wystarczająca, by zaspokoić potrzeby polskich instytucji publicznych i infrastruktury krytycznej. Kluczową rolę w ARAKIS odgrywają także mechanizmy klasy SIEM (Security Information and Event Management), pozwalające na korelację zdarzeń z różnych segmentów infrastruktury oraz wykrywanie złożonych, wielowektorowych ataków charakterystycznych dla lokalnych uwarunkowań. Efektywność przyjętej architektury potwierdziło m.in. wykrycie w 2023 roku nowej kampanii *ransomware* wymierzonej w polskich operatorów telekomunikacyjnych – zdarzenie to pokazało wartość *honeypotów* jako źródła wczesnej detekcji, szczególnie w odniesieniu do pojawiających się na bieżąco zagrożeń *zero-day* oraz nowych wariantów *malware* (przed pojawieniem się ich sygnatur w bazach antywirusowych). ARAKIS, choć mniej zasobochłonny i mniej scentralizowany niż EINSTEIN, dowodzi, że odpowiednio dobrane podejście hybrydowe może zapewnić skuteczną ochronę przy niższych kosztach operacyjnych i lepszym dostosowaniu do specyficznych zagrożeń lokalnych.

Jednym z najistotniejszych wskaźników jakości EWS jest skuteczność detekcji zagrożeń. Zgodnie z danymi CISA (2021) system EINSTEIN wykrywa ok. 80% incydentów w ciągu pierwszych 10 minut od pojawienia się anomalii. ARAKIS osiąga nieco wyższą skuteczność (ok. 85%), lecz przy dłuższym średnim czasie reakcji rzędu 12 minut (dane CERT Polska). Prawdopodobnie wynika to z bardziej zawężonego zestawu danych (*honeypoty*) oraz specyfiki lokalnych zagrożeń, które bywają łatwiejsze do przewidzenia niż ataki na międzynarodowe sieci federalne. Należy zaznaczyć, że różnice w skuteczności i szybkości detekcji mogą wynikać z charakteru i jakości danych wejściowych, a także z poziomu zagrożeń, z jakimi mierzą się poszczególne systemy. Na Rysunku 1 zobrazowano porównanie skuteczności detekcji oraz średniego czasu reakcji systemów EINSTEIN i ARAKIS.

Rysunek 1. Porównanie skuteczności detekcji i średniego czasu reakcji systemów EINSTEIN i ARAKIS

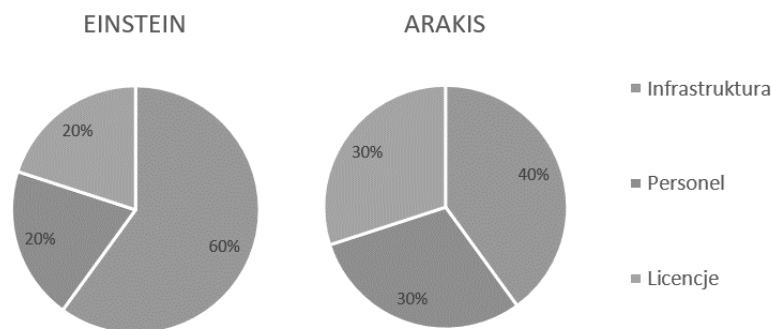
Źródło: opracowanie własne.

²⁴ C. Gormley, Z. Tong, *Elasticsearch: The Definitive Guide*, O'Reilly Media, Sebastopol 2015.

Analiza porównawcza EINSTEIN i ARAKIS uwidacznia istotne różnice również w zakresie kosztów operacyjnych oraz głównych wyzwań wdrożeniowych wynikających z odmiennej architektury i zastosowanych technologii. System EINSTEIN, jako scentralizowane rozwiązanie chroniące rozległe sieci federalne USA, generuje znaczne koszty – ok. 50 mln USD rocznie.²⁵ Wynika to przede wszystkim ze skali działania, ogromnej ilości przetwarzanych danych oraz konieczności zapewnienia wysokiej dostępności infrastruktury. Struktura wydatków EINSTEIN obejmuje głównie koszty infrastruktury obliczeniowej (szacunkowo 60% budżetu), wynagrodzenia wysoko wyspecjalizowanego personelu analitycznego i administracyjnego (~20%) oraz licencje na oprogramowanie (~20%). Konsekwencją tak dużej skali jest fakt, że nawet niewielkie przeciążenia infrastruktury – np. nagły wzrost liczby analizowanych pakietów – mogą powodować opóźnienia rzędu kilkunastu minut, potencjalnie zwiększając ryzyko przeoczenia szczególnie dynamicznych ataków.²⁶ Z kolei polski system ARAKIS cechuje się zdecydowanie niższymi kosztami – średnio ~10 mln USD rocznie.²⁷ W przeciwieństwie do EINSTEIN system ten funkcjonuje na mniejszą, lokalną skalę, co przekłada się na bardziej efektywną alokację zasobów finansowych. Koszty infrastruktury w ARAKIS stanowią ok. 40% budżetu, podczas gdy wynagrodzenia personelu pochłaniają 30%, podobnie jak licencje na oprogramowanie. Mimo niższych kosztów, ARAKIS napotyka specyficzne wyzwania, zwłaszcza w zakresie integracji danych z wielu rozproszonych źródeł (*honeypoty*, systemy SIEM). Szczególną trudność stanowi czasochłonne zestawianie danych, które może powodować opóźnienia przy bardziej złożonych, wielowektorowych atakach.²⁸

Rysunek 2 przedstawia porównanie struktury kosztów operacyjnych systemów EINSTEIN i ARAKIS, ukazując procentowy udział głównych kategorii wydatków (infrastruktura, personel, licencje).

Rysunek 1. Struktura kosztów operacyjnych systemów EINSTEIN i ARAKIS

Źródło: opracowanie własne.

²⁵ D.B. Rawat, R. Doku, M. Garuba, *Cybersecurity in Big Data Era: From Securing Big Data to Data-Driven Security*, „Journal of Cybersecurity Studies”, vol. 12, nr 3, 2019.

²⁶ CISA, *EINSTEIN System Performance Report*, Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, Washington D.C. 2020.

²⁷ CERT Polska, *ARAKIS: System wczesnego ostrzegania w praktyce*, NASK – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2018.

²⁸ CERT Polska, *Roczny raport z działalności CERT Polska*, NASK – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2023.

Podsumowując analizę, zarówno EINSTEIN, jak i ARAKIS reprezentują odmienne – lecz w swoich warunkach skuteczne – modele organizacji systemów wczesnego ostrzegania. Centralne, wysoko skalowane rozwiązanie EINSTEIN zapewnia bardzo dużą szybkość detekcji i reakcję na zagrożenia w skali globalnej, ale kosztem wyższych nakładów finansowych i potencjalnego ryzyka zakłóceń działania. Z kolei lokalnie zorientowany i hybrydowy system ARAKIS jest bardziej ekonomiczny i dostosowany do specyfiki regionalnych zagrożeń, choć wymaga stałej optymalizacji mechanizmów integracji danych z wielu źródeł w celu minimalizacji opóźnień przy dynamicznie rozwijających się atakach.

Podsumowanie

W niniejszym artykule podjęto próbę całościowego ukazania roli zaawansowanych technologii analitycznych w systemach wczesnego ostrzegania przed cyberzagrożeniami oraz wskazania kluczowych wyzwań związanych z ich implementacją. Przeprowadzone analizy dowodzą, że integracja zaawansowanych narzędzi analitycznych – obejmująca przetwarzanie danych w czasie rzeczywistym, zastosowanie algorytmów sztucznej inteligencji (w tym modeli głębokiego uczenia) oraz zaawansowanych metod detekcji anomalii – w istotny sposób podnosi skuteczność wczesnego wykrywania ataków *zero-day* oraz kampanii APT. Jednocześnie porównanie systemów EINSTEIN (USA) i ARAKIS (Polska) pokazuje, że wybór konkretnej architektury – scentralizowanej czy hybrydowej – musi być dopasowany do charakteru chronionej infrastruktury, jej skali oraz specyficznych wymogów narodowych. Wyniki badań ujawniają także istotne ograniczenia, związane m.in. z kosztami rozbudowy infrastruktury obliczeniowej, koniecznością zapewnienia wykwalifikowanego personelu oraz przestrzeganiem przepisów prawnych o ochronie danych. Rozproszone źródła informacji – obejmujące logi sieciowe, dane z systemów SCADA, *honeypotów* i narzędzi SIEM – generują dodatkowe wyzwania w zakresie spójnej integracji i weryfikacji danych, szczególnie przy atakach wielowektorowych. Istotne znaczenie ma również odporność modeli AI na manipulacje ze strony atakujących (ang. *Adversarial Machine Learning*, AML), co skłania do kontynuowania prac nad wyjaśnialną AI (XAI).

Wdrożenie systemu może okazać się potencjalnie interesujące dla wszystkich organizacji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w państwie.²⁹ Ze względu na rosnącą skalę i złożoność zagrożeń można przypuszczać, że w najbliższych latach wzrośnie znaczenie rozwiązań zapewniających w pełni zautomatyzowane reagowanie w czasie rzeczywistym – co jednak będzie wymagać skutecznych metod minimalizowania liczby fałszywych alarmów. Ponadto integracja systemów w chmurze publicznej może okazać się kluczowa dla elastycznego skalowania zasobów w przypadku gwałtownego wzrostu ruchu sieciowego bądź pojawienia się wyjątkowo złożonych ataków. Istotne pozostaje także międzynarodowe współdziałanie instytucji odpowiedzialnych za cyberbezpieczeństwo, aby ujednolicić standardy wymiany informacji i wypracować strategię o zasięgu transgranicznym – niezbędne w konfrontacji z globalnymi kampaniami cyberataków.

Streszczenie

W dobie gwałtownie narastających ataków cybernetycznych wymierzonych w infrastrukturę krytyczną i stabilność państw zaawansowane systemy analityczne

²⁹ M. Nepelski, J. Dworzecki, D. Hryszkiewicz, I. Klonowska, System IT Supporting Communication in Formations of Security and Public Order – in Police, "Sociology and Anthropology", 5(1), 2017, s. 50.

coraz częściej są uznawane za kluczowy element wspierający efektywność systemów wczesnego ostrzegania.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie, w jaki sposób technologie analityczne wpływają na zdolność systemów wczesnego ostrzegania do szybkiego wykrywania i neutralizowania zagrożeń, przy jednoczesnym uwzględnieniu barier i ograniczeń wynikających z kwestii prawnych, etycznych i operacyjnych.

Główny problem badawczy sformułowano: W jakim stopniu zaawansowane rozwiązania analityczne i algorytmy uczenia maszynowego są w stanie sprostać rosnącej złożoności i częstotliwości cyberataków oraz jakie czynniki warunkują ich skuteczność? Hipoteza badawcza zakłada, iż integracja zaawansowanych technologii analitycznych w systemach wczesnego ostrzegania znacząco zwiększa zdolność do wykrywania i neutralizowania cyberzagrożeń, lecz wymaga odpowiedniej infrastruktury, specjalistycznej kadry i spójnych regulacji prawnych.

Metodologia badawcza opiera się na wielopłaszczyznowej analizie literatury przedmiotu, porównaniu systemów – EINSTEIN (USA) i ARAKIS (Polska) – a także studiach przypadków ujawniających praktyczną skuteczność zaawansowanych metod analitycznych w neutralizowaniu zagrożeń typu *zero-day* czy kampanii APT.

Uzyskane wyniki wskazują, że integracja zaawansowanych technologii analitycznych w systemach wczesnego ostrzegania znacząco podnosi zdolność do prognozowania i wykrywania ataków, lecz jednocześnie wymaga rozbudowanej infrastruktury obliczeniowej, wykwalifikowanych kadr oraz spójnego podejścia prawno-organizacyjnego. W świetle tych ustaleń sformułowano rekomendacje ukierunkowane na dalszy rozwój wyjaśnialnej sztucznej inteligencji, optymalizację kosztów wdrożeń oraz wzmacnianie kooperacji międzynarodowej w dziedzinie cyberbezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: analiza; bezpieczeństwo; cyberzagrożenia; infrastruktura krytyczna; systemy wczesnego ostrzegania; wykrywanie zagrożeń

EARLY WARNING SYSTEMS AGAINST CYBER THREATS AS A TOOL OF STATE SECURITY

Abstract

In the era of rapidly increasing cyber attacks against critical infrastructure and the stability of countries, advanced analytical systems are increasingly recognized as a key element supporting the effectiveness of early warning systems.

The aim of this paper is to investigate how analytical technologies affect the ability of early warning systems to rapidly detect and neutralize threats, while taking into account the barriers and constraints arising from legal, ethical, and operational issues.

The main research problem was formulated: To what extent are advanced analytical solutions and machine learning algorithms able to cope with the increasing complexity and frequency of cyberattacks, and what factors determine their effectiveness? The research hypothesis assumes that the integration of advanced analytical technologies in early warning systems significantly increases the ability to detect and neutralize cyber threats, but requires appropriate infrastructure, specialized staff and consistent legal regulations.

The research methodology is based on a multifaceted analysis of the literature on the subject, a comparison of the systems – EINSTEIN (USA) and ARAKIS (Poland) – as well as case studies revealing the practical effectiveness of advanced

analytical methods in neutralizing zero-day threats or APT campaigns. It requires an extensive computing infrastructure, qualified staff and a coherent legal and organizational approach. In the light of these findings, recommendations were formulated aimed at further development of explainable artificial intelligence, optimization of implementation costs and strengthening international cooperation in the field of cybersecurity.

Keywords: data analytics; security; cyber threats; critical infrastructure; early warning systems, threat detection

Bibliografia:

- ACM, *Real-time Big Data Processing for Cybersecurity Threat Detection*, „ACM Transactions on Cyber-Physical Systems”, vol. 3, nr 4, 2019, s. 1–25.
- Brenner, J., *America the Vulnerable: Inside the New Threat Matrix of Digital Espionage, Crime, and Warfare*, Penguin Books, New York 2011.
- Carbone, P., Katsifodimos A., Ewen S., Markl V., Haridi S., Tzoumas K., *Apache Flink: Stream and Batch Processing in a Single Engine*, „IEEE Data Engineering Bulletin”, vol. 38, nr 4, 2015, s. 28–38.
- CERT Polska, *Roczny raport z działalności CERT Polska*, NASK – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2023.
- CERT Polska, *ARAKIS: System wczesnego ostrzegania w praktyce*, NASK – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2018.
- CERT Polska, *Raport roczny CERT Polska 2017*, NASK – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2017.
- CISA, *EINSTEIN System Performance Report*, Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, Washington D.C. 2020.
- CISA, *National Cybersecurity Protection System: EINSTEIN Overview*, Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, Washington D.C. 2021.
- Clarke R.A., Knake R.K., *Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It*, HarperCollins, New York 2010.
- ENISA, *Early Warning and Vulnerability Notification Systems*, European Union Agency for Cybersecurity, Heraklion 2023.
- Geers, K., *Strategic Cyber Defense: A Multinational Perspective*, NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, Tallinn 2011.
- Goodfellow, I.J., Shlens, J., Szegedy, C., *Explaining and Harnessing Adversarial Examples*, *arXiv:1412.6572*, 2014.
- Gormley, C., Tong, Z., *Elasticsearch: The Definitive Guide*, O'Reilly Media, Sebastopol 2015.
- Gunning, D., *Explainable Artificial Intelligence (XAI)*, Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), Arlington 2019.
- IEEE, *Deep Learning for Zero-Day Malware Detection*, „IEEE Transactions on Neural Networks and Learning Systems”, vol. 30, nr 10, 2019, s. 2978–2991.
- Liu, F.T., Ting, K.M., Zhou, Z.H., *Isolation Forest*, *Proceedings of the 2008 IEEE International Conference on Data Mining*, IEEE, 2008, s. 413–422.
- Nepelski, M., Dworzecki, J., Hryszkiewicz, D., Klonowska, I., *System IT Supporting Communication in Formations of Security and Public Order – in Police*, „Sociology and Anthropology”, 5(1), 2017.

- Papernot, N., McDaniel, P., Goodfellow, I., Jha, S., Celik, Z.B., Swami, A., *Practical Black-Box Attacks against Machine Learning*, Proceedings of the 2017 ACM Asia Conference on Computer and Communications Security, ACM, 2017, s. 506–519.
- Rawat, D.B., Doku, R., Garuba, M., *Cybersecurity in Big Data Era: From Securing Big Data to Data-Driven Security*, „Journal of Cybersecurity Studies”, vol. 12, nr 3, 2019, s. 45–62.
- Rid, T., *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2020.
- White, T., *Hadoop: The Definitive Guide*, O'Reilly Media, Sebastopol 2009.
- Zaharia, M., Xin, R. S., Wendell, P., Das, T., Armbrust, M., Dave, A. & Stoica, I., *Apache Spark: A Unified Engine for Big Data Processing*, „Communications of the ACM”, vol. 59, nr 11, 2016, s. 56–65.

Paweł KOŁODZIEJ

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

Wydział Nauk Społecznych w Jaworznie

ORCID: 0009-0004-5077-3826

WYZWANIA BEZPIECZEŃSTWA W ERZE INTERNETU RZECZY

Wstęp

Bezpieczeństwo jest jednym z podstawowych filarów egzystencji ludzkości, niezależnie od miejsca, czasu czy kontekstu kulturowego. Od zarania dziejów ludzie dążyli do zapewnienia sobie bezpieczeństwa, do ochrony przed zagrożeniami, poczynając od budowy pierwszych fortyfikacji, tworzenia wspólnot, które opierały się na wzajemnym wsparciu, aż po opracowywanie złożonych schematów, systemów czy układów lub sojuszy obronnych w czasach nowożytnych. Można śmiało stwierdzić, że współcześnie bezpieczeństwo jest odmieniane przez wszystkie przypadki i dotyczy między innymi ochrony zdrowia, wojskowości, infrastruktury krytycznej, stabilności politycznej, zwłaszcza w czasach konfliktów zbrojnych, ale dotyczy także ochrony danych i prywatności w erze cyfrowej. To pojęcie przenika każdy aspekt ludzkiego życia. Bezpieczeństwo jest niezbędnym elementem zarówno dla rozwoju jednostek, jak i przetrwania społeczeństw. Potrzeba bezpieczeństwa została szeroko omówiona w teorii ludzkich potrzeb Abrahama Masłowa,¹ który w swojej hierarchii potrzeb (znana również jako piramida Masłowa) umieścił ją na drugim poziomie, tuż po potrzebach fizjologicznych.

Według autora bezpieczeństwo obejmuje zarówno fizyczną ochronę życia i zdrowia, jak i stabilność w obszarach finansowym, społecznym czy emocjonalnym. Przecież brak poczucia bezpieczeństwa nie tylko hamuje rozwój osobisty, ale również destabilizuje społeczeństwa, prowadząc do eskalacji konfliktów i kryzysów. Współczesne bezpieczeństwo staje się pojęciem wielowymiarowym, szczególnie w obliczu dynamicznie zmieniających się zagrożeń i ryzyk globalnych. Konflikty zbrojne, kryzysy humanitarne, klęski żywiołowe oraz rozwój nowoczesnych technologii cyfrowych w ostatnich latach uwypukliły, jak różnorodne i skomplikowane są wyzwania stojące przed społecznościami międzynarodowymi. W tym kontekście pojęcie zróżnicowania w bezpieczeństwie nabiera nowego, szczególnego znaczenia, obejmując zarówno różnorodność ryzyk i rodzajów zagrożeń, jak i potrzebę zintegrowanego podejścia do ich rozwiązywania. Jednym z znaczących obszarów, w których zróżnicowanie to jest szczególnie widoczne, jest

¹ Abraham Harold Maslow - urodził się 1 kwietnia 1908 roku na Brooklynie w Nowym Jorku. Był wybitnym amerykańskim psychologiem, założycielem psychologii humanistycznej oraz psychologii transpersonalnej. Jego dorobek naukowy do dziś ma znaczący wpływ na rozwój psychologii i nauk pokrewnych. Maslow jest najbardziej znany z opracowania słynnej teorii hierarchii potrzeb, powszechnie znanej jako piramida Masłowa, która stanowi jedno z kluczowych osiągnięć w dziedzinie psychologii motywacji. Maslow uważał, że rozwój człowieka przebiega w fazach wyznaczanych przez realizację kolejnych potrzeb – od podstawowych potrzeb fizjologicznych, poprzez potrzeby bezpieczeństwa, przynależności, szacunku, aż po samorealizację i transcendencję. Teoria ta została po raz pierwszy opublikowana w 1943 roku w artykule pt. A Theory of Human Motivation. Przez całą swoją karierę Maslow doskonalił tę koncepcję, włączając w nią zagadnienia dotyczące potencjału ludzkiego, duchowości, wartości i samorealizacji. Pomimo znaczących osiągnięć, Maslow zmagał się z problemami zdrowotnymi, w tym z chorobą serca, która doprowadziła do jego przedwczesnej śmierci 8 czerwca 1970 roku w Kalifornii. Źródło: Encyklopedia Zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Abraham_Maslow.

cyberbezpieczeństwo. W dzisiejszych czasach konflikty zbrojne często przenikają do sfery cyfrowej, gdzie właśnie cyberataki stanowią narzędzie destabilizacji państw i społeczeństw. Jednocześnie globalne kryzysy, takie jak pandemia czy katastrofy naturalne, ujawniają podatność infrastruktury krytycznej na zakłócenia zarówno w wymiarze fizycznym, jak i wirtualnym. Celem tego artykułu jest zbadanie wyzwań bezpieczeństwa w erze Internetu Rzeczy (IoT).² Analiza skupi się na zagrożeniach związanych z integracją urządzeń IoT w infrastrukturze krytycznej, życiu codziennym oraz w przestrzeni wirtualnej. Przedstawiony zostanie zarys zarówno potencjalnych ryzyk, jak i strategii minimalizowania zagrożeń w środowisku IoT. Rozważania te pozwolą na lepsze zrozumienie podstawowych aspektów ochrony w cyfrowym świecie, w którym urządzenia połączone z siecią odgrywają kluczową rolę.

Współczesne wyzwania bezpieczeństwa

Współczesny świat mierzy się z szeregiem wyzwań, które bezpośrednio wpływają na szeroko pojęte bezpieczeństwo, w tym również na cyberbezpieczeństwo. Bezpieczeństwo w XXI wieku stało się zagadnieniem złożonym i wielowymiarowym o fundamentalnym znaczeniu dla zachowania stabilności oraz rozwoju zarówno lokalnych społeczności, jak również globalnej wspólnoty międzynarodowej, kształtowanym przez różnorodne wyzwania globalne. Pandemia COVID-19,³ która zaskoczyła cały świat pod koniec 2019 roku (w dniu 4 maja 2023 r. dyrektor generalny WHO⁴ stwierdził, że COVID-19 nie stanowi już zagrożenia zdrowia publicznego o znaczeniu międzynarodowym), była jednym z największych wyzwań naszych czasów, paraliżując globalną gospodarkę, przyspieszając jednocześnie procesy digitalizacji. W obliczu lockdownów⁵ wiele firm i instytucji musiało szybko przenieść swoje działania do przestrzeni cyfrowej, przebranżowić się lub zamknąć swój biznes. Praca zdalna, edukacja online oraz cyfrowe usługi stały się normą, co otworzyło nowe pole dla cyberprzestępców.

² Internet Rzeczy (IoT, z ang. Internet of Things) stanowi rozbudowaną infrastrukturę, która umożliwia integrację przedmiotów codziennego użytku, ludzi, systemów i źródeł informacji poprzez ich łączność z globalną siecią informatyczną. Dzięki temu możliwa jest bezproblemowa wymiana danych pomiędzy światem rzeczywistym a cyfrowym. Składniki IoT to nie tylko powszechnie znane urządzenia, jak sprzęty domowe, systemy oświetleniowe, czy rozwiązania grzewcze w inteligentnych domach, ale także urządzenia noszone, takie jak smartwatche czy inteligentne ubrania. Ponadto, sektor przemysłowy korzysta z IoT poprzez wdrożenie zaawansowanych systemów, znanych jako Industry IoT (IIoT), które obejmują sieciowe systemy przemysłowe: od sensorów, przez sterowniki PLC, kamery przemysłowe, aż po maszyny CNC i obrabiarki. IIoT wspiera także zarządzanie infrastrukturą miejską, pojazdami, transportem i logistyką. Internet Rzeczy przyczynia się do skuteczniejszej komunikacji między urządzeniami, automatyzacji procesów, podniesienia wydajności operacyjnej oraz rozwijania nowatorskich modeli biznesowych, zaspokajając potrzeby zarówno poszczególnych użytkowników, jak i całych sektorów gospodarki. – Krawiec J., „Internet Rzeczy (IoT) Problemy cyberbezpieczeństwa”, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2020, s. 7.

³ COVID-19 jest chorobą wywołaną przez wirus nazywany koronawirusem zespołu ostrej niewydolności oddechowej 2 (SARS-CoV-2). SARS-CoV-2 jest nowym szczepem koronawirusa. Nie występował on u ludzi przed grudniem 2019 r. Źródło: Oficjalna strona internetowa Unii Europejskiej, <https://vaccination-info.europa.eu/pl/covid-19-0>. (pobrano 30.12.2024r.)

⁴ WHO (ang. World Health Organization) - Światowa Organizacja Zdrowia jest wyspecjalizowaną agencją Organizacji Narodów Zjednoczonych odpowiedzialną za zdrowie publiczne na skalę międzynarodową. Została założona 7 kwietnia 1948 roku, a jej siedziba główna znajduje się w Genewie, w Szwajcarii. Głównym celem WHO jest promowanie zdrowia, zapewnienie bezpieczeństwa zdrowotnego na świecie oraz wspieranie osób najbardziej narażonych na zagrożenia.

⁵ Lockdown - Określenie odnoszące się do zakazu przemieszczania się, ograniczeń w opuszczaniu miejsca zamieszkania oraz ograniczeń w funkcjonowaniu gospodarki, które zostały wprowadzone na całym świecie w 2020 roku w związku z pandemią COVID-19. Źródło: Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/103148/lockdown>.

Zanotowano gwałtowny wzrost liczby ataków phishingowych,⁶ włamań do systemów IT⁷ oraz wycieków danych. Pandemia i związana z nią globalna digitalizacja pracy i życia codziennego przyspieszyła rozwój cyberprzestrzeni,⁸ ale jednocześnie odsłoniła jej słabe punkty.

Dynamiczny rozwój technologii zdalnych oraz coraz szersze wykorzystanie rozwiązań chmurowych i platform komunikacyjnych przyniosły ogromne korzyści organizacjom na całym świecie, umożliwiając większą elastyczność, produktywność oraz globalną współpracę. Pracownicy korzystający z własnych urządzeń do łączenia się z systemami firmowymi (model BYOD – Bring Your Own Device⁹) często używają komputerów, tabletów czy smartfonów, które nie zawsze są odpowiednio zabezpieczone. Zdalne połączenia, szczególnie te realizowane z wykorzystaniem niezabezpieczonych sieci publicznych, takich jak otwarte Wi-Fi (sieć bezprzewodowa, która nie wymaga hasła ani uwierzytelniania do połączenia jest powszechnie spotykana w miejscach publicznych, takich jak kawiarnie, lotniska, hotele czy biblioteki, oferując użytkownikom łatwy dostęp do internetu), stanowią łatwy cel dla atakujących. Migracja danych i aplikacji do chmury wiąże się z koniecznością odpowiedniego zabezpieczenia tych środowisk. Chmura publiczna, choć elastyczna i skalowalna, wprowadza dodatkowe ryzyko, jeśli nie zostaną wdrożone odpowiednie mechanizmy kontroli dostępu i monitorowania. Błędy

⁶ Phishing - to rodzaj cyberataku, którego celem jest wyłudzenie poufnych informacji, takich jak hasła, dane osobowe, informacje finansowe czy dane kart kredytowych, poprzez podszywanie się pod zaufane instytucje lub osoby. Atak ten odbywa się najczęściej za pomocą fałszywych wiadomości e-mail, wiadomości SMS, stron internetowych czy komunikatorów internetowych. Źródło: Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, Baza wiedzy, <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/czym-jest-phishing-i-jak-nie-dac-sie-nabrac-na-podejrzane-wiadomosci-e-mail-oraz-sms-y>.

⁷ IT (Information Technology) - system informatyczny to zespół systemów komputerowych, sieci oraz oprogramowania, który służy do przetwarzania informacji. Jego struktura obejmuje zazwyczaj jeden lub więcej komputerów (połączonych w sieć lub działających niezależnie) wyposażonych w odpowiednie oprogramowanie, a także różnorodne urządzenia pomocnicze, takie jak urządzenia peryferyjne (np. drukarki, skanery) oraz nośniki danych (np. dyskiety). Systemy informatyczne mogą być zaprojektowane jako uniwersalne, obsługujące szeroki zakres zadań, lub dedykowane do realizacji określonych celów. Źródło: Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/system-informatyczny;3982203.html>. (pobrano 28.12.2024 r.).

⁸ Cyberprzestrzeń jest przestrzenią komunikacyjną, której fundamentem są systemy powiązań sieciowych. Umożliwia ona natychmiastową komunikację, wymianę informacji oraz nawiązywanie interakcji w środowisku wirtualnym. W praktyce cyberprzestrzeń stanowi przestrzeń, w której ludzie, organizacje i systemy mogą współdziałać w czasie rzeczywistym, korzystając z zaawansowanych technologii informatycznych. Odgrywa fundamentalną rolę w funkcjonowaniu współczesnego świata. Jest kluczowym elementem globalnej infrastruktury, umożliwiającym wymianę informacji, rozwój technologiczny oraz współpracę międzynarodową. Jednocześnie staje się areną licznych wyzwań, takich jak cyberbezpieczeństwo, ochrona prywatności oraz przeciwdziałanie dezinformacji. Zrozumienie jej natury i charakterystyki jest niezbędne dla skutecznego zarządzania jej potencjałem oraz minimalizowania związanych z nią zagrożeń. W Strategii Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2019–2024 cyberprzestrzeń jest zdefiniowana jako przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzona przez systemy teleinformatyczne, określone w art. 3 pkt 3 ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2019 r. poz. 700, 730, 848 i 1590), wraz z powiązaniem między nimi oraz relacjami z użytkownikami – zgodnie z art. 2 ust. 1b ustawy z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2017 r. poz. 1932).

⁹ Model BYOD (Bring Your Own Device) charakteryzuje się polityką, w której pracownicy organizacji mogą używać własnych urządzeń, takich jak smartfony, laptopy czy tablety, do celów służbowych. Ten model zyskał popularność wraz z rozwojem pracy zdalnej oraz technologii mobilnych, umożliwiając większą elastyczność i wygodę użytkownikom. Źródło: netia, <https://www.netia.pl/pl/srednie-i-duze-firmy/you-tostrefa-wiedzy/byod-cyod-cope-ktory-model-jest-najbezpieczniejszy>. (pobrano 28.12.2024 r.).

w konfiguracji usług chmurowych są jedną z głównych przyczyn wycieków danych – niewłaściwie zabezpieczone zasoby, takie jak bazy danych czy pliki w chmurze, mogą być publicznie dostępne. Cyberprzestępcy mogą przeprowadzać ataki typu man-in-the-middle (MITM),¹⁰ przejmując dane przesyłane w sieci, w tym hasła czy poufne informacje. Przy gwałtownym wzroście liczby zdalnych połączeń, platform komunikacyjnych i rozwiązań w chmurze,¹¹ rośnie liczba potencjalnych punktów ataku. Pandemia pokazała, jak istotna a wręcz krytyczna jest konieczność inwestowania w tzw. cyberhigienę¹² organizacji oraz w zabezpieczanie urządzeń, które pracownicy wykorzystują w swoich domach. Strategie bezpieczeństwa muszą zatem kłaść większy nacisk na rozproszone systemy zabezpieczeń, monitorowanie sieci oraz szyfrowanie danych na każdym poziomie.

Niestety pandemia nie była jedynym wyzwaniem ostatnich lat. Wraz z jej końcem świat nie wrócił do „normalności”, lecz stanął w obliczu nowych kryzysów. Światowy kryzys gospodarczy, który po części wynikał z pandemii, a następnie został zaostrzony przez zaburzenia w łańcuchach dostaw i napięcia geopolityczne, doprowadził do wzrostu cen surowców, w tym energii. Kryzys energetyczny szczególnie dotknął Europę, co ujawniło ogromne uzależnienie od dostaw gazu i ropy z niepewnych regionów, w tym z Rosji. A przecież wzrost cen energii prowadzi nie tylko do destabilizacji gospodarek, ale także do rosnącego napięcia społecznego i politycznego, co z kolei otwiera pole do dezinformacji oraz cyberataków wymierzonych w infrastrukturę krytyczną. Z kolei kryzys gospodarczy i energetyczny, potęgowany przez napięcia geopolityczne, wywiera dodatkową presję na organizacje i rządy, aby zabezpieczały kluczową infrastrukturę, taką jak między innymi sieci energetyczne, systemy finansowe oraz dostawy surowców. Ataki na te systemy mogą prowadzić do katastrofalnych skutków, nie tylko w postaci przerw w dostawach energii, ale również destabilizacji rynków finansowych. W kontekście cyberbezpieczeństwa konieczne staje się więc rozwijanie narzędzi umożliwiających szybką detekcję i neutralizację zagrożeń, szczególnie w odniesieniu do infrastruktury krytycznej. W tym obszarze rozwój zaawansowanych technologii, w szczególności sztuczna inteligencja¹³ i automatyzacja procesów bezpieczeństwa może odegrać

¹⁰Ataki typu man-in-the-middle (MITM) charakteryzują się przechwytywaniem i manipulowaniem komunikacją między dwiema stronami przez atakującego, który wprowadza się jako „pośrednik” w ich wymianie danych. W tym scenariuszu ofiary nie są świadome obecności atakującego, co pozwala mu na dostęp do poufnych informacji, takich jak loginy, hasła czy dane finansowe. Ochrona przed MITM polega na stosowaniu szyfrowania (np. HTTPS, VPN), silnych mechanizmów uwierzytelniania oraz unikaniu niezabezpieczonych sieci publicznych. Źródło: Keeper Security, Ataki typu „man-in-the-middle” (MITM), https://www.keepersecurity.com/pl_PL/threats/man-in-the-middle-attacks-mitm.html. (pobrano 28.12.2024 r.).

¹¹Rozwiązania chmurowe to model dostarczania usług informatycznych, który umożliwia dostęp przez sieć do zasobów i produktów do przetwarzania danych, takich jak narzędzia programistyczne, aplikacje biznesowe, usługi przetwarzania i przechowywania danych oraz rozwiązania sieciowe. Te usługi chmurowe są hostowane w centrach danych dostawców oprogramowania i zarządzane przez dostawców usług chmurowych lub lokalnie w centrach danych klientów. Źródło: Oracle Polska, <https://www.oracle.com/pl/cloud/what-is-cloud-computing/>.

¹²Cyberhigiena to termin, który w literaturze naukowej doczekał się wielu definicji, podkreślających jego złożony i interdyscyplinarny charakter. Pojęcie to obejmuje zarówno aspekty behawioralne, jak i techniczne cyberbezpieczeństwa, analizowane na poziomie indywidualnym oraz organizacyjnym. W zależności od perspektywy badawczej, cyberhigiena może odnosić się do zmiany zachowań użytkowników (czynnik ludzki) lub wdrażania środków technicznych zwiększających bezpieczeństwo cyfrowe (czynnik technologiczny). Źródło: Zegarow P., „Analiza Psychologiczne aspekty cyberbezpieczeństwa”, Kwiecień 2019 NASK Cyber POLICY.

¹³Sztuczna inteligencja (SI) ang. Artificial Intelligence (AI) to dziedzina nauki koncentrująca się na badaniu mechanizmów ludzkiej inteligencji oraz na modelowaniu i tworzeniu systemów zdolnych do

kluczową rolę. Wybuch wojny w Ukrainie artykułuje, jak kruchy jest pokój i jak ważna jest rola ludzi odpowiedzialnych za zapewnienie bezpieczeństwa narodowego i globalnego. Działania militarne, które mają miejsce za naszą wschodnią granicą, oraz ich konsekwencje humanitarne, społeczne i gospodarcze pokazują, że współczesny świat wymaga nieustannej gotowości do reagowania na nowe zagrożenia – zarówno tradycyjne, jak i te, które pojawiają się wraz z postępem technologicznym. Konflikt ten pokazuje również, jak kluczową rolę w dzisiejszym świecie odgrywa cyberwojna, w której ataki na infrastrukturę krytyczną, instytucje rządowe i sektor prywatny są integralną częścią nowoczesnej strategii militarnej. Ataki te mogą mieć daleko idące skutki, destabilizując całe sektory gospodarki i społeczeństwa, nie tylko na terenie Ukrainy, ale również na całym świecie. Równocześnie, destabilizacja regionu Bliskiego Wschodu i kolejne konflikty na tym obszarze, wzmacniają globalne napięcia i wpływają na bezpieczeństwo energetyczne. Bliski Wschód jest kluczowym regionem dla produkcji ropy i gazu, a jego infrastruktura energetyczna jest narażona na cyberataki, które mogą mieć katastrofalne skutki dla globalnych rynków energetycznych. Cyberwojna jest realnym zagrożeniem, gdzie działania ofensywne mogą wywoływać skutki równie poważne jak tradycyjne ataki militarne, a w niektórych przypadkach mogą okazać się nawet bardziej destrukcyjne, z uwagi na ich zdolność do destabilizacji kluczowych systemów infrastrukturalnych bez fizycznego niszczenia obiektów. Aktorzy zaangażowani w działania cyberwojenne nie muszą posiadać zaawansowanego sprzętu wojskowego ani dużych zasobów finansowych, jak to ma miejsce w przypadku tradycyjnych działań militarnych. Wystarczą dobrze wyszkoleni specjaliści, zaawansowane oprogramowanie i dostęp do Internetu, aby przeprowadzać precyzyjne i destrukcyjne ataki. Dodatkowo, cyberwojna umożliwia prowadzenie działań pod fałszywą flagą, co oznacza, że trudno jednoznacznie przypisać odpowiedzialność za przeprowadzenie ataku. Tego rodzaju działanie, znane jako „attribution problem”, wynikają z natury cyberprzestrzeni, która pozwala na anonimowość oraz wykorzystanie zaawansowanych technik maskowania i zacierania śladów co sprawia, że państwa mogą zaprzeczać swojemu zaangażowaniu w cyberataki, co utrudnia odpowiedź polityczną i militarną na takie działania. Często towarzyszy konwencjonalnym konfliktom zbrojnym jako element działań hybrydowych, co pokazują przykłady współczesnych wojen, takich jak konflikt na Ukrainie. Cyberprzestrzeń, ze względu na swój transgraniczny charakter, wymaga współpracy międzynarodowej, aby skutecznie przeciwdziałać zagrożeniom oraz zapobiegać eskalacji konfliktów na arenie globalnej. Organizacje takie jak ENISA (Agencja Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa), NATO czy CERT (zespoły reagowania na incydenty komputerowe) odgrywają kluczową rolę w budowaniu globalnych mechanizmów wymiany danych. Dzięki współdzieleniu informacji państwa mogą lepiej przygotować się na potencjalne ataki i szybciej na

wspomagania lub zastępowania inteligentnych działań człowieka. W aspekcie teoretycznym SI integruje zagadnienia z różnych dyscyplin, podczas gdy w praktyce stanowi gałąź informatyki, której celem jest opracowywanie programów komputerowych symulujących ludzkie zachowania inteligentne, takie jak postrzeganie, rozpoznawanie, uczenie się, operowanie symbolami, posługiwanie się językiem, rozwiązywanie problemów oraz twórczość. Programy oparte na SI znajdują zastosowanie zarówno w celach eksperymentalnych, jak i praktycznych, obejmujących rozpoznawanie kształtów (np. liter, rysunków, zdjęć), dźwięków (np. mowy), prowadzenie gier (np. szachy), dowodzenie twierdzeń, komponowanie muzyki, tłumaczenie między językami naturalnymi, formułowanie ekspertyz i diagnoz lekarskich oraz sterowanie robotami. Źródło: Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/sztuczna-inteligencja;3983490.html>. (pobrano 28.12.2024 r.).

nie reagować. Organizacje międzynarodowe, takie jak NATO, intensyfikują swoje działania w zakresie cyberobrony, uznając cyberprzestrzeń za piąty wymiar prowadzenia działań zbrojnych obok lądu, morza, powietrza i przestrzeni kosmicznej.¹⁴ Tworzenie wspólnych strategii, takich jak NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (CCDCOE) w Tallinnie, pozwala państwom członkowskim na wzajemne wspieranie się w sytuacjach kryzysowych i rozwijanie zdolności obronnych.

Rewolucje technologiczne

Historia rewolucji przemysłowych wyznacza kolejne etapy rozwoju technologicznego i społecznego, które fundamentalnie zmieniały sposób funkcjonowania gospodarek oraz organizacji życia codziennego. Każda z rewolucji, charakteryzująca się przełomowymi innowacjami, miała głęboki wpływ na strukturę społeczeństw oraz dynamikę rozwoju cywilizacyjnego. Pierwsza rewolucja przemysłowa, rozpoczęta w drugiej połowie XVIII wieku w Wielkiej Brytanii, stanowiła jeden z najważniejszych przełomów w historii ludzkości, zarówno pod względem technologicznym, jak i społeczno-ekonomicznym. Inne kraje europejskie oraz regiony świata rozwijały się w różnym tempie. Niemcy, mimo posiadania bogatych zasobów surowców, takich jak węgiel i żelazo, rozpoczęły swoją industrializację dopiero po zjednoczeniu w 1870 roku, ale dzięki dynamicznemu rozwojowi stały się liderem w produkcji stali i chemii na przełomie wieków. Wzrost gospodarczy Stanów Zjednoczonych oraz Japonii w XIX i XX wieku również znacząco przewyższał tempo industrializacji Europy. Kraje Europy Wschodniej pozostawały w tyle aż do XX wieku, gdy Związek Radziecki wdrożył plany pięcioletnie, które przyspieszyły proces industrializacji. Podobnie Chiny i Indie dołączyły do procesu industrializacji dopiero w połowie XX wieku, w wyniku postępujących reform gospodarczych.¹⁵ Druga rewolucja przemysłowa, przypadająca na koniec XIX wieku i pierwszą połowę XX wieku, była okresem głębokich przemian technologicznych, gospodarczych i społecznych, które w istotny sposób zmieniły oblicze świata. W odróżnieniu od pierwszej rewolucji przemysłowej, skoncentrowanej na mechanizacji i wykorzystaniu energii parowej, druga rewolucja przemysłowa opierała się na rozwoju nowych źródeł energii, innowacjach technologicznych oraz zmianach w organizacji produkcji i zarządzania. To właśnie w tym czasie nastąpił gwałtowny rozwój nauki i techniki, który przyniósł liczne odkrycia i wynalazki, kładąc podwaliny pod współczesne przemysły. Podstawą drugiej rewolucji przemysłowej było wprowadzenie nowych źródeł energii, takich jak elektryczność i silnik spalinowy. Wynalazki te umożliwiły znacznie wydajniejsze zasilanie maszyn oraz rozwój nowych gałęzi przemysłu.¹⁶ Prądnica skonstruowana w 1866 roku przez Ernsta Wernera Siemens¹⁷ oraz dynamo użytkowe, opracowane

¹⁴ Brend L., NATO Review, „Rola NATO w cyberprzestrzeni”, <https://www.nato.int/docu/review/pl/articles/2019/02/12/rola-nato-w-cyberprzestrzeni/index.html> (pobrano 29.12.2024 r.).

¹⁵ Britannica, „Industrial Revolution”, <https://www.britannica.com/event/Industrial-Revolution/The-first-Industrial-Revolution> (pobrano 07.12.2024 r.).

¹⁶ Szychowska K., Historykon.pl, „Bohaterowie drugiej rewolucji przemysłowej”, 2017, <https://historykon.pl/bohaterowie-drugiej-rewolucji-przemyslowej/> (pobrano 07.12.2024 r.).

¹⁷ Ernst Werner von Siemens - urodzony w 1816 roku w Lenthe niedaleko Hanoweru w Niemczech, był wybitnym wynalazcą, inżynierem i przedsiębiorcą, który znacząco wpłynął na rozwój elektrotechniki oraz przemysłu elektrycznego w XIX wieku. Jednym z najważniejszych osiągnięć Ernsta Wernera von Siemens¹⁷ było skonstruowanie w 1866 roku samowzbudnej prądnicy elektrycznej prądu stałego. Kolejnym kamieniem milowym było skonstruowanie w 1879 roku pierwszego na świecie elektrowozu napędzanego prądem o napięciu 150 V, co zapoczątkowało erę elektrycznego transportu szynowego.

przez Pawła Jabłoczkowa¹⁸ w 1878 roku, zrewolucjonizowały produkcję energii elektrycznej. Elektryczność, oprócz zastosowań przemysłowych, znalazła także miejsce w życiu codziennym, wprowadzając rewolucję w oświetleniu dzięki żarówce Thomasa Edisona,¹⁹ wynalezionej w 1879 roku. Bez wątpienia przełomowym wynalazkiem okresu drugiej rewolucji przemysłowej był telefon, skonstruowany przez Aleksandra Grahama Bella,²⁰ który w 1880 roku przeprowadził pierwszą

Dwa lata później, w 1881 roku, powstał pierwszy tramwaj elektryczny, a w 1882 roku Siemens zaprezentował w Berlinie pierwszy na świecie trolejbus, nazwany Elektromote. Wkład Siemensu w rozwój infrastruktury miejskiej był równie imponujący. W 1880 roku w Mannheim zbudowano pierwszą elektryczną windę, wyposażoną w silnik elektryczny zamontowany pod platformą, co stanowiło pionierskie osiągnięcie w technologii transportu pionowego. W 1882 roku firma Siemens zainstalowała pierwsze stałe elektryczne oświetlenie uliczne w Poczdamie, co przyczyniło się do upowszechnienia oświetlenia elektrycznego w miastach. Ponadto w 1885 roku dostarczono prądnice do zasilania oświetlenia biur w Niemczech, co zrewolucjonizowało sposób organizacji przestrzeni pracy. Ernst Werner von Siemens zapisał się na kartach historii nie tylko jako wybitny wynalazca, ale także jako wizjoner przemysłowy, który poprzez swoje innowacje znacząco przyczynił się do rozwoju nowoczesnego przemysłu elektrycznego. Źródło: Sobiesiak E., elektro.info.pl, „Ernst Werner von Siemens”, <https://www.elektro.info.pl/arttykul/z-kart-historii/58379,ernst-werner-von-siemens> (pobrano 21.12.2024 r.).

¹⁸ Paweł Jabłoczkow - był wybitnym rosyjskim inżynierem i wynalazcą, który odegrał kluczową rolę w rozwoju elektrotechniki w XIX wieku. W roku 1876 Jabłoczkow skonstruował ulepszoną wersję lampy łukowej, znaną jako „świeca Jabłoczkowa”. Była to praktyczna i innowacyjna konstrukcja, która znalazła zastosowanie jako źródło światła w latarniach ulicznych. Wynalazek Jabłoczkowa wprowadził znaczące zmiany w sposobie oświetlania przestrzeni publicznych, umożliwiając efektywne i trwałe użytkowanie lamp łukowych. Jednym z kluczowych elementów jego osiągnięć było opracowanie systemu oświetlenia wykorzystującego jednofazowy prąd przemienny. Jabłoczkow zaprojektował pierwszy transformator jednofazowy, który umożliwiał podłączenie kilku lamp do jednego generatora, co znacząco zwiększyło efektywność systemu oświetleniowego. Rok później zbudował prototyp lampy żarowej, stanowiący kontynuację jego wcześniejszych prac nad technologiami oświetleniowymi. W roku 1878 Jabłoczkow skonstruował wielofazową prądnicę synchroniczną, której zasada działania przypomina urządzenia wykorzystywane w elektrowniach do dnia dzisiejszego. Poza oświetleniem i systemami prądowymi Jabłoczkow opracował także dynamomaszyny oraz ogniwa galwaniczne. Jego wynalazki nie tylko wpłynęły na rozwój elektrotechniki, ale również przyczyniły się do rozwoju nowoczesnych technologii energetycznych, które stały się podstawą dla rozwoju przemysłu elektrycznego w późniejszych latach. Źródło: Jabłoczkow P., „Wynalazki i Odkrycia”, <https://wynalazki.edu.pl/index.php/wynalazcy/j/jablczkow> (pobrano 10.12.2024 r.).

¹⁹ Thomas Alva Edison, urodzony 11 lutego 1847 roku w Milan, w stanie Ohio, był jednym z najbardziej płodnych wynalazców w historii i jednym z twórców nowoczesnej technologii przemysłowej. W 1876 roku Edison osiedlił się w Menlo Park w stanie New Jersey, gdzie zbudował pierwsze w historii laboratorium naukowo-badawcze, w którym stosowano zespołowe metody pracy badawczej. Laboratorium to stało się miejscem, gdzie Edison rozwijał swoje wynalazki przy współpracy z zespołem inżynierów i techników, wyznaczając nowe standardy w organizacji pracy badawczej. Jednym z pierwszych istotnych wynalazków Edisona było udoskonalenie telefonu Aleksandra Grahama Bella w 1877 roku. Poprzez zastosowanie transformatora i mikrofonu węglowego Edison zwiększył głośność i wyrazistość transmisji telefonicznej, co znacząco podniosło użyteczność tego urządzenia. W tym samym roku Edison skonstruował także fonograf – pierwsze urządzenie umożliwiające rejestrację i odtwarzanie dźwięku. Początkowo dźwięk był zapisywany na wałkach pokrytych folią cynową, a później, w 1887 roku, zastąpiono ją warstwą wosku, co poprawiło jakość zapisu i trwałość urządzenia. Jednym z największych osiągnięć Edisona było skonstruowanie żarówki elektrycznej i opracowanie systemu oświetlenia elektrycznego. W 1878 roku publicznie ogłosił rozpoczęcie prac nad elektrycznym oświetleniem i z sukcesem stworzył pierwszą praktyczną żarówkę elektryczną. Po przeprowadzeniu licznych eksperymentów w 1879 roku powstała żarówka, która paliła się nieprzerwanie przez 48 godzin. Wynalazek ten był połączony z rozwojem dynamomaszyny, charakteryzującej się wysoką sprawnością (90%) i zdolnością do stałego zasilania odbiorników energii. W 1880 roku, opatentował żarówkę i rozpoczął jej produkcję, co stało się fundamentem elektryfikacji miast i gospodarstw domowych. Źródło: Encyklopedia PWN, „Edison Thomas Alva”, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Edison-Thomas-Alva;3896515.html> (pobrano 20.12.2024 r.).

²⁰ Alexander Graham Bell - urodzony 3 marca 1847 roku w Edynburgu, był wybitnym wynalazcą, naukowcem i nauczycielem, którego prace znacząco wpłynęły na rozwój technologii

bezprzewodową transmisję telefoniczną. Równolegle rozwijały się technologie telegraficzne, w tym telegraf elektryczny Samuela Morse'a,²¹ wprowadzenie alfabetu Morse'a oraz pierwsze transoceaniczne połączenia telegraficzne. Pod względem społecznym i kulturowym druga rewolucja przemysłowa była okresem wielkich przemian. Rozwój przemysłu przyczynił się do urbanizacji i powstawania nowych klas społecznych, takich jak robotnicy przemysłowi i burżuazja przemysłowa. Jednocześnie postęp technologiczny umożliwił rozwój infrastruktury społecznej, w tym systemów edukacji, opieki zdrowotnej i nowych form spędzania wolnego czasu. Epoka ta nie tylko zmieniła sposób, w jaki ludzie pracowali i produkowali, ale również sposób, w jaki żyli i komunikowali się, tworząc fundamenty współczesnej gospodarki globalnej. Trzecia rewolucja przemysłowa, zwana również rewolucją naukowo-techniczną, rozpoczęła się w latach 70. XX wieku i trwała do początku XXI wieku. Jej głównymi cechami były automatyzacja, komputeryzacja oraz rozwój technologii informacyjnych i komunikacyjnych. Wprowadzenie komputerów i technologii cyfrowych zrewolucjonizowało procesy produkcyjne, umożliwiając precyzyjne sterowanie maszynami i optymalizację procesów. Automatyzacja produkcji pozwoliła na zastąpienie wielu manualnych czynności przez roboty przemysłowe, co zwiększyło wydajność i precyzję wytwarzania. Rozwój technologii informacyjnych i komunikacyjnych umożliwił szybszą wymianę informacji oraz integrację systemów produkcyjnych na skalę globalną. W tym okresie nastąpiło również poszukiwanie i wprowadzanie nowych źródeł energii, takich jak energia jądrowa, słoneczna czy wiatrowa, co miało na celu uniezależnienie się od paliw

telekomunikacyjnych. W 1875 roku Alexander Graham Bell skonstruował urządzenie, które potrafiło przekazywać dźwięk na odległość – telefon. Wynalazek ten był efektem połączenia mikrofonu i głośnika, które wcześniej stworzył. Bell opatentował swój wynalazek 14 lutego 1876 roku, nazwany przez niego początkowo „telegrafem harmonicznym”, zapoczątkował rewolucję w komunikacji i szybko znalazł zastosowanie w tworzeniu pierwszych linii telefonicznych. Choć Alexander Graham Bell jest najbardziej znany jako wynalazca telefonu, jego dorobek obejmuje także inne innowacje. Stworzył system „Visible Speech” – obrazkowy system pisma fonetycznego, który wspierał nauczanie mowy osób głuchoniemych. Opracował również wykrywacz metalu, fotofon umożliwiający przesyłanie dźwięku za pomocą światła, a także wodolot, który był jedną z pierwszych jednostek pływających tej konstrukcji. Źródło: Rybski J., National Geographic, „Alexander Graham Bell. Wynalazca telefonu i człowiek, który zmienił nasz świat”, <https://www.national-geographic.pl/historia/alexander-graham-bell-wynalazca-telefonu-i-czlowiek-ktory-zmienil-nasz-swiat/> (pobrano 02.01.2025 r.).

²¹ Samuel Finley Breese Morse, urodzony 27 kwietnia 1791 roku w Charlestown w stanie Massachusetts, był wszechstronnie utalentowanym wynalazcą, artystą i pionierem technologii komunikacyjnych. Choć początkowo zdobył sławę jako malarz portrecista, jego największym osiągnięciem było wynalezienie telegrafu elektromagnetycznego oraz stworzenie alfabetu Morse'a – systemu, który zrewolucjonizował komunikację na całym świecie. Morse wpadł na pomysł opracowania systemu telegrafii elektromagnetycznej. Po powrocie do Stanów Zjednoczonych rozpoczął pracę nad swoim wynalazkiem. Pierwszy działający prototyp telegrafu Morse'a został zademonstrowany 2 września 1837 roku na Uniwersytecie w Nowym Jorku, a 28 września tego samego roku Morse opatentował swój wynalazek. W latach 1838–1840, przy wsparciu Vaila, stworzył kod telegraficzny – znany dziś jako alfabet Morse'a – który umożliwiał przesyłanie informacji za pomocą kropek i kresek reprezentujących litery i cyfry. Jego system różnił się od innych ówczesnych systemów telegraficznych, opierając się na przerywaniu obwodu elektrycznego przy użyciu specjalnego klucza, co pozwalało na zapis sygnałów na pasku papieru lub ich odbiór akustyczny. Linia telegraficzna Morse'a, oparta na napowietrznych przewodach i izolatorach ze szklanych butelek, stała się początkiem nowoczesnej komunikacji elektrycznej. Morse rozwijał swój system przez kolejne lata, uczestnicząc w budowie telegraficznej linii transatlantycznej w latach 1857–1866, której realizację przewidywał już w 1843 roku. W 1847 roku jego system został wprowadzony w Europie, początkowo na liniach w Niemczech, a następnie w innych krajach, które w 1858 roku oficjalnie uznały jego prawa wynalazcze. Źródło: Encyklopedia PWN, „Samuel Finley Breese Morse”, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Morse-Samuel-Finley-Breese;3943591.html> (pobrano 20.12.2024 r.).

kopalnych i zwiększenie efektywności energetycznej.²² Wyzwania związane z tą transformacją obejmowały konieczność szkolenia pracowników w zakresie nowych technologii, zabezpieczania danych i systemów przed cyberatakami, integracji systemów informatycznych z procesami produkcyjnymi oraz utrzymania ciągłości produkcji w obliczu awarii technologicznych. Ponadto, rozwój technologii cyfrowych i automatyzacji wpłynął na zmiany w strukturze zatrudnienia, prowadząc do zmniejszenia liczby miejsc pracy w tradycyjnych sektorach przemysłowych i zwiększenia zapotrzebowania na specjalistów w dziedzinie IT oraz inżynierii. Czwarta rewolucja przemysłowa, znana jako Przemysł 4.0, rozpoczęła się na początku XXI wieku i charakteryzuje się integracją zaawansowanych technologii cyfrowych z procesami produkcyjnymi. Kluczowymi elementami tej transformacji są systemy cyberfizyczne, które łączą fizyczne procesy z cyfrowymi systemami monitorowania i sterowania, umożliwiając autonomiczne podejmowanie decyzji.

Przemysł 4.0 - Era Internetu Rzeczy

Przemysł 4.0, znany również jako czwarta rewolucja przemysłowa, to koncepcja integrująca nowoczesne technologie cyfrowe z tradycyjnymi procesami produkcyjnymi. Jednym z kluczowych elementów tej transformacji jest Internet Rzeczy (IoT), który odgrywa istotną rolę w przemyśle, prowadząc do powstania tzw. Przemysłowego Internetu Rzeczy (IIoT). IIoT to sieć wzajemnie połączonych urządzeń, maszyn i czujników, które komunikują się ze sobą oraz wymieniają dane przez internet bez potrzeby interwencji człowieka. Dzięki temu możliwe jest zdalne monitorowanie, automatyzacja oraz podejmowanie decyzji na podstawie analizowanych w czasie rzeczywistym danych, co przyczynia się do poprawy efektywności, kontroli i bezpieczeństwa procesów przemysłowych.²³ W praktyce Przemysłowy Internet Rzeczy (IIoT) znajduje szerokie zastosowanie w różnych sektorach przemysłu, przynosząc znaczące korzyści w zakresie monitorowania, optymalizacji i automatyzacji procesów.

W inteligentnych fabrykach zintegrowane urządzenia IoT są wykorzystywane do ciągłego monitorowania stanu maszyn, efektywności procesów oraz zużycia energii. Dzięki zastosowaniu inteligentnych czujników, możliwe jest zbieranie danych w czasie rzeczywistym, co pozwala na szybką identyfikację potencjalnych problemów i optymalizację działania maszyn. Na przykład, firma Siemens w swoich zakładach stosuje inteligentne czujniki do monitorowania stanu maszyn, co umożliwia bieżące reagowanie na nieprawidłowości i optymalizację procesów produkcyjnych, prowadząc do zwiększenia efektywności i redukcji kosztów.²⁴ W obszarze zarządzania łańcuchem dostaw, technologie IoT umożliwiają monitorowanie i śledzenie towarów w czasie rzeczywistym. Dzięki zastosowaniu czujników GPS i nowoczesnych technologii komunikacyjnych, firmy logistyczne mogą na bieżąco śledzić lokalizację swoich pojazdów i przesyłek. Informacje te pozwalają na optymalizację tras, przewidywanie opóźnień oraz szybsze reagowanie

²² TVN24.pl, „Cztery rewolucje przemysłowe – od maszyny parowej do sztucznej inteligencji”, https://tvn24.pl/swiat/rewolucja-przemyslowa-co-to-jest-przyczyny-skutki-i-najwazniejsze-wynalazki-st5490213?utm_source=chatgpt.com (pobrano 03.01.2025 r.).

²³ Platforma Przemysłu Przyszłości, Nawigator technologiczny Internet Rzeczy, <https://przemyslprzyszlosci.gov.pl/technologie/cyfrowe/internet-rzeczy/> (pobrano 06.01.2025 r.).

²⁴ EITT Baza wiedzy, „Wpływ Internetu Rzeczy (IoT) na przemysł 4.0 – Jak urządzenia IoT przekształcają sektor produkcyjny i usługowy”, https://eitt.pl/baza-wiedzy/wpływ-internetu-rzeczy-iot-na-przemysl-4-0-jak-urządzenia-iot-przekształcają-sektor-produkcyjny-i-usługowy/?utm_source=chatgpt.com (pobrano 10.01.2025 r.).

na zmiany w harmonogramach. Dodatkowo, czujniki IoT monitorują warunki środowiskowe, takie jak temperatura, wilgotność czy wstrząsy, zapewniając, że produkty są przechowywane i transportowane w optymalnych warunkach, co minimalizuje ryzyko uszkodzeń czy psucia się towarów.²⁵ Internet Rzeczy (IoT) stanowi fundament współczesnych innowacji technologicznych, integrując zaawansowane systemy w różnych dziedzinach, takich jak inteligentne domy, miasta oraz sektor militarny. W kontekście inteligentnych domów, IoT umożliwia zaawansowaną automatyzację i zdalne zarządzanie urządzeniami domowymi. Przykładowo, inteligentne termostaty analizują dane z czujników ruchu i wilgotności, dostosowując temperaturę w pomieszczeniach w sposób optymalizujący zużycie energii, co prowadzi do zwiększenia efektywności energetycznej i komfortu użytkowników. Asystenci wirtualni, tacy jak Amazon Alexa czy Google Assistant, integrują różnorodne urządzenia, umożliwiając ich kontrolę za pomocą poleceń głosowych, co dodatkowo zwiększa wygodę i funkcjonalność inteligentnych domów.²⁶ W obszarze inteligentnych miast, IoT odgrywa kluczową rolę w zarządzaniu infrastrukturą miejską. Zaawansowane systemy monitorowania ruchu drogowego, wykorzystujące dane z kamer i sensorów, pozwalają na dynamiczne dostosowywanie sygnalizacji świetlnej, co minimalizuje zatory komunikacyjne i poprawia płynność ruchu. Inteligentne systemy zarządzania zasobami miejskimi, takie jak oświetlenie uliczne czy gospodarka odpadami, wykorzystują dane z czujników do optymalizacji zużycia energii i efektywności operacyjnej, co przyczynia się do zrównoważonego rozwoju miejskiego.²⁷ W sektorze militarnym integracja technologii Internetu Rzeczy (IoT) znacząco podnosi efektywność operacyjną oraz bezpieczeństwo personelu. Inteligentne mundury wyposażone w biosensory monitorują w czasie rzeczywistym kluczowe parametry życiowe żołnierzy, takie jak tętno, temperatura ciała czy poziom stresu. Dane te są przesyłane do centrów dowodzenia, co umożliwia natychmiastową reakcję na potencjalne zagrożenia zdrowotne oraz dostosowanie intensywności działań do aktualnej kondycji fizycznej personelu. Integracja IoT z autonomicznymi systemami bojowymi, takimi jak bezzałogowe pojazdy lądowe (UGV) czy powietrzne (UAV), pozwala na realizację skomplikowanych misji bez narażania życia personelu. Te zaawansowane systemy są w stanie analizować dane z otoczenia i podejmować decyzje w czasie rzeczywistym, co zwiększa skuteczność operacyjną oraz precyzję działań.²⁸ Zaawansowane systemy zarządzania logistyką wojskową, wykorzystujące technologie RFID (system ten pozwala na automatyczną identyfikację i zarządzanie środkami trwałymi, precyzyjną kategoryzację oraz śledzenie zasobów bezdotykowy odczyt danych pozwala na błyskawiczną rejestrację) i GPS, pozwalają na precyzyjne śledzenie sprzętu, amunicji oraz pojazdów. Automatyzacja tych procesów minimalizuje ryzyko błędów i opóźnień w dostawach, co jest kluczowe dla utrzymania ciągłości operacyjnej. Monitorowanie stanu technicznego wyposażenia

²⁵ Gąsienica T., BBA Transport System, „IoT w logistyce”, https://bbats.pl/iot-w-logistyce/?utm_source=chatgpt.com (pobrano 10.01.2025 r.).

²⁶ Mobzilla.pl, „Internet Rzeczy (IoT) w Codziennym Życiu: Smart Domy, Inteligentne Miasta i Więcej”, https://mobzilla.pl/internet-rzeczy-iot-w-codziennym-zyciu-smart-domy-inteligentne-miasta-i-wiecej?utm_source=chatgpt.com (pobrano 10.01.2025 r.).

²⁷ TAURON, „Internet rzeczy dla inteligentnego miasta”, https://www.tauron.pl/tauron/o-tauronie/artykuly-eksperckie/2018/09/internet-rzeczy-dla-inteligentnego-miasta?utm_source=chatgpt.com (pobrano 10.01.2025 r.).

²⁸ Hertz Systems, „Wojskowe Systemy Logistyczne”, https://www.hertzsystems.com/product/wojskowe-systemy-logistyczne/?utm_source=chatgpt.com (pobrano 10.01.2025 r.).

w czasie rzeczywistym umożliwia wykrywanie potencjalnych usterek przed ich wystąpieniem, co z kolei redukuje przestoje i zwiększa gotowość bojową jednostek.²⁹ Zastosowanie IoT w sektorze militarnym przynosi znaczące korzyści w zakresie monitorowania stanu zdrowia żołnierzy, zarządzania logistyką oraz realizacji operacji bojowych, jednocześnie stawiając przed decydentami wyzwania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa i niezawodności tych zaawansowanych systemów. Integracja technologii IoT w różnych sektorach przynosi liczne korzyści, takie jak zwiększenie efektywności operacyjnej, oszczędność zasobów oraz poprawa jakości życia i bezpieczeństwa. Dodatkowo, IoT odgrywa kluczową rolę w optymalizacji zużycia energii oraz poprawie jakości środowiska. Inteligentne systemy monitorowania i zarządzania energią, oparte na IoT, umożliwiają precyzyjne śledzenie i analizę zużycia energii w czasie rzeczywistym, co pozwala na identyfikację obszarów wymagających optymalizacji i wdrażanie działań prowadzących do redukcji zużycia energii. Jednakże, wdrożenie tych rozwiązań wiąże się również z wyzwaniami, w tym z koniecznością zapewnienia odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa danych oraz ochrony prywatności użytkowników. Dlatego niezbędne jest opracowywanie i implementacja zaawansowanych mechanizmów zabezpieczających oraz prowadzenie badań nad potencjalnymi zagrożeniami związanymi z rozwojem IoT.

Cyberbezpieczeństwo w erze Internetu Rzeczy

Wraz z dynamicznym rozwojem Internetu Rzeczy (IoT) oraz jego powszechnym wdrażaniem, kwestie cyberbezpieczeństwa nabierają kluczowego znaczenia. Wiele incydentów związanych z lukami w zabezpieczeniach IoT trafia do opinii publicznej, podkreślając potencjalne zagrożenia wynikające z nieodpowiedniego zabezpieczenia tych systemów. Przykłady spektakularnych ataków, takich jak przejęcie kontroli nad systemem IoT sterującym akwariem w kasynie, masowy atak 5000 urządzeń IoT na amerykańską uczelnię, czy botnet³⁰ składający się z kamer i rejestratorów obrazu, który sparaliżował usługi Twittera, Netflixu i Reddita, pokazują realne konsekwencje pomijania aspektów bezpieczeństwa w IoT.³¹ Systemy IoT są podatne na wiele zagrożeń wynikających z luk w zabezpieczeniach. Podatności te mogą być wykorzystywane przez cyberprzestępców do przeprowadzania ataków na systemy informatyczne, kradzieży danych czy nawet fizycznych uszkodzeń urządzeń. Przykłady podatności obejmują standardowe hasła dostępu, które często pozostają niezmienione, co umożliwia atakującym łatwy dostęp do systemu, błędy w oprogramowaniu pozwalające na wykonywanie nieautoryzowanych poleceń lub eskalację uprawnień przez hakera, a także luki w protokołach komunikacyjnych,

²⁹ PAP MediaRoom, „Internet Rzeczy (IoT) w wojsku: rewolucja na polu walki”, https://www.pap.pl/mediaroom/internet-rzeczy-iot-w-wojsku-rewolucja-na-polu-walki?utm_source=chatgpt.com (pobrano 29.01.2025 r.).

³⁰ Botnet to sieć składająca się z dużej liczby urządzeń, które zostały zainfekowane złośliwym oprogramowaniem i są kontrolowane przez cyberprzestępców bez wiedzy ich właścicieli. Urządzenia te, zwane „zombie”, mogą obejmować komputery, serwery, a także urządzenia IoT, takie jak kamery, routery czy inteligentne czujniki. Botnety są wykorzystywane do przeprowadzania ataków DDoS (rozproszonych ataków odmowy usługi), wysyłania spamu, przeprowadzania oszustw internetowych lub rozprzestrzeniania kolejnych złośliwych programów. Ze względu na swoją skalę i zdolność do zautomatyzowanego działania, botnety stanowią jedno z największych zagrożeń w cyberprzestrzeni. Źródło: Farbaniec D., *Botnet. Sieć komputerów zombie*, Ridero 2021, s. 18-21.

³¹ Wytrębowski J., Radziszewski P., Cabaj K., *Inżynieria systemów internetu rzeczy: Zagadnienia bezpieczeństwa i komunikacji*, Warszawa 2020, s. 65.

które mogą prowadzić do przechwycenia transmisji danych lub ich manipulacji.³² Internet Rzeczy (IoT) to technologia, która pozwala na identyfikację, gromadzenie, przetwarzanie i wymianę danych między urządzeniami podłączonymi do sieci. Może to odbywać się za pośrednictwem inteligentnych instalacji elektrycznych, takich jak KNX, lub tradycyjnych sieci komputerowych. Istotne jest to, że każde połączenie z Internetem stanowi potencjalny punkt dostępu do globalnej infrastruktury. Wprowadzanie nowych technologii IoT często odbywa się bez odpowiedniego zabezpieczenia, ponieważ priorytetem dla producentów jest szybkie wdrożenie i szerokie pokrycie infrastruktury. W efekcie urządzenia te stają się łatwym celem dla cyberprzestępców.³³ Zagrożenia IoT dotyczą zarówno inteligentnych urządzeń domowych, takich jak smartfony, telewizory, termostaty, lodówki czy elektroniczne nianie, jak i sprzętu przemysłowego, np. kamer monitoringu, samochodów, parkomatów i dronów. Znane są przypadki przejęcia kontroli nad dronami poprzez wykorzystanie technologii programowego radia (SDR) i podatności w protokołach komunikacyjnych. Wiele urządzeń nie obsługuje aktualizacji oprogramowania ani zaawansowanych mechanizmów szyfrowania, co ułatwia przeprowadzanie ataków.³⁴ Podczas gdy centralne systemy IoT są stosunkowo dobrze zabezpieczone, urządzenia działające na obrzeżach sieci pozostają wrażliwe na ataki. Ograniczone zasoby techniczne tych urządzeń utrudniają wdrażanie skomplikowanych mechanizmów ochronnych. Aby zwiększyć bezpieczeństwo IoT, konieczne jest stosowanie silniejszych algorytmów szyfrowania, regularne aktualizowanie oprogramowania, eliminacja domyślnych haseł oraz monitorowanie i blokowanie podejrzanego aktywności.³⁵ W systemach IoT równie istotną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa komunikacji odgrywa warstwa łącza danych. Jest to szczególnie ważne w przypadku sieci o topologii jednoprzęściowej, gdzie komunikacja w warstwie sieciowej de facto nie zachodzi. Ze względu na to, że transmisja odbywa się często bezprzewodowo, zabezpieczenie jej przed nieautoryzowanym dostępem i przechwyceniem staje się kluczowe.³⁶ Mechanizmy zabezpieczeń są wbudowane w wiele standardów komunikacyjnych, takich jak Bluetooth, IEEE 802.15.4 czy IEEE 802.11.³⁷ Tradycyjne mechanizmy kryptograficzne stosowane w systemach ogólnego przeznaczenia często nie mogą być bezpośrednio implementowane w urządzeniach IoT ze względu na ograniczenia związane z rozmiarem pakietów, szybkością transmisji i zużyciem energii. Dlatego stosuje się uproszczone wersje tych technologii, takie jak lekkie implementacje szyfrowania blokowego. Te metody zapewniają poufność, integralność oraz uwierzytelnianie danych, jednak problematyczne pozostaje zarządzanie kluczami, które wymaga bardziej zaawansowanych technik kryptografii asymetrycznej.³⁸ Istnieją różne podejścia do dystrybucji kluczy w systemach IoT. Mogą one być wprowadzane ręcznie przez użytkownika lub przekazywane za pomocą oddzielnego kanału komunikacyjnego (dystrybucja pozapasmowa). Inną metodą jest wgrywanie kluczy na etapie produkcji urządzenia, co wymaga dodatkowych mechanizmów zabezpieczających przed ich ekstrakcją. Możliwe jest również bezpośrednie

³² Tamże, s. 66.

³³ Krawiec J., *Internet Rzeczy (IoT) Problemy cyberbezpieczeństwa*, WARSZAWA 2020, s. 71-74.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

³⁶ Wytrębowski J., Radziszewski P., Cabaj K., *Inżynieria systemów...*, s. 90.

³⁷ Sikora A., Arabas P., Niewiadomska-Szynkiewicz E., Marks M., *Bezprzewodowe sieci czujników w internecie rzeczy*, Warszawa 2023, s. 58-67.

³⁸ Wytrębowski J., Radziszewski P., Cabaj K., *Inżynieria systemów...*, s. 91-93.

implementowanie mechanizmów zabezpieczających w warstwie łącza danych lub stosowanie zabezpieczeń na wyższych poziomach sieciowych i transportowych. Jeżeli komunikacja w systemie IoT obejmuje więcej niż jeden przeskok, konieczne jest uzupełnienie mechanizmów ochronnych w warstwie łącza danych o zabezpieczenia w warstwach wyższych, takich jak warstwa sieciowa czy transportowa. Dzięki temu możliwe jest zapewnienie ochrony typu end-to-end, zabezpieczając całą ścieżkę przesyłania danych.³⁹ W celu minimalizacji zagrożeń związanych z użytkowaniem IoT, niezbędne jest stosowanie wielowarstwowych strategii cyberbezpieczeństwa. Kluczowe znaczenie ma regularne aktualizowanie oprogramowania, stosowanie silnych mechanizmów uwierzytelniania, takich jak wieloskładnikowa autoryzacja (MFA), oraz wykorzystywanie zaawansowanych metod szyfrowania danych. Ponadto, użytkownicy powinni konfigurować swoje urządzenia w sposób minimalizujący ekspozycję na zagrożenia, unikając domyślnych haseł oraz wyłączając zbędne funkcje komunikacyjne. Ochrona prywatności w kontekście IoT wymaga również przejrzystej polityki zarządzania danymi oraz kontroli nad tym, jakie informacje są zbierane i komu są udostępniane. Wraz z rosnącą liczbą połączonych urządzeń istotne staje się opracowanie jednolitych standardów zabezpieczeń oraz regulacji prawnych, które wymuszą na producentach wdrażanie odpowiednich mechanizmów ochrony.

Podsumowanie

Bezpieczeństwo stanowi fundamentalną wartość zarówno na poziomie jednostkowym, jak i społecznym, a jego znaczenie w dobie transformacji cyfrowej ulega istotnym zmianom. W kontekście rozwoju Internetu Rzeczy (IoT), kluczowym wyzwaniem pozostaje zapewnienie odpowiedniego poziomu ochrony systemów połączonych w sieć, które są coraz częściej integrowane z infrastrukturą krytyczną, gospodarką oraz codziennym funkcjonowaniem społeczeństw. Celem niniejszego opracowania była analiza zagrożeń związanych z wdrażaniem technologii IoT, a także identyfikacja strategii ograniczających ryzyko wynikające z ich wykorzystania. Przeprowadzone rozważania potwierdzają, że Internet Rzeczy, jako element czwartej rewolucji przemysłowej, przyczynia się do optymalizacji procesów operacyjnych i zwiększenia efektywności w wielu sektorach gospodarki. Niemniej jednak, rosnące uzależnienie od urządzeń sieciowych generuje nowe zagrożenia związane z cyberprzestępczością, dezintegracją systemów krytycznych oraz naruszeniem prywatności użytkowników. Brak jednolitych standardów zabezpieczeń oraz ograniczone mechanizmy ochronne wielu urządzeń IoT stanowią istotne luki, które mogą być wykorzystywane do przeprowadzania ataków o szerokim zakresie oddziaływania. Analiza przedmiotowych zagrożeń wykazała, że niezbędne jest zastosowanie wielopoziomowych mechanizmów ochrony obejmujących m.in. szyfrowanie danych, zaawansowane systemy autoryzacji oraz bieżący monitoring infrastruktury sieciowej. Wskazano również na potrzebę intensyfikacji działań legislacyjnych oraz wdrożenia regulacji międzynarodowych mających na celu ujednolicenie standardów bezpieczeństwa. Kluczowym aspektem pozostaje także podnoszenie poziomu świadomości użytkowników oraz instytucji w zakresie cyberhigieny, co może przyczynić się do redukcji ryzyka nieautoryzowanego dostępu do systemów IoT. Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują na konieczność równoważenia rozwoju innowacyjnych technologii z wdrażaniem skutecznych

³⁹ Tamże.

rozwiązań w obszarze cyberbezpieczeństwa. W obliczu rosnącej liczby urządzeń połączonych z siecią oraz często zmieniających się zagrożeń, bezpieczeństwo urządzeń IoT będzie uzależniona od zdolności do implementacji adekwatnych środków ochronnych. Zastosowanie zintegrowanego i wielowymiarowego podejścia do zarządzania ryzykiem oraz opracowanie nowoczesnych strategii zabezpieczeń pozwoli na kompleksowe wykorzystanie potencjału jaki drzemie w Urządzeniach Internetu Rzeczy przy jednoczesnym ograniczeniu zagrożeń wynikających z jego implementacji.

Streszczenie

Artykuł analizuje współczesne wyzwania związane z bezpieczeństwem w erze Internetu Rzeczy (IoT), koncentrując się na zagrożeniach wynikających z integracji urządzeń sieciowych w infrastrukturze krytycznej, sektorze przemysłowym oraz życiu codziennym. Podkreślono rosnącą podatność systemów IoT na cyberataki, wynikającą z luk w zabezpieczeniach, braku standardów ochrony oraz wzrastającej liczby urządzeń połączonych z siecią. W kontekście czwartej rewolucji przemysłowej (Przemysł 4.0) omówiono kluczowe zastosowania IoT, uwzględniając korzyści wynikające z automatyzacji procesów oraz zagrożenia związane z nieautoryzowanym dostępem do systemów. Przedstawiono przypadki cyberataków na infrastrukturę IoT oraz strategie minimalizowania ryzyka, w tym wdrażanie mechanizmów szyfrowania, zaawansowanych systemów autoryzacji i międzynarodowej współpracy w zakresie cyberbezpieczeństwa. W konkluzji wskazano, że dalszy rozwój IoT wymaga kompleksowego podejścia do ochrony danych i systemów, łączącego rozwiązania techniczne, regulacje prawne oraz edukację użytkowników. Skuteczna implementacja strategii bezpieczeństwa stanie się kluczowym warunkiem pełnego wykorzystania potencjału Internetu Rzeczy przy jednoczesnym ograniczeniu ryzyka cyberzagrożeń.

Słowa kluczowe: Internet Rzeczy (IoT), cyberbezpieczeństwo, infrastruktura krytyczna

SECURITY CHALLENGES IN THE ERA OF THE INTERNET OF THINGS

Summary

The article analyzes contemporary security challenges in the era of the Internet of Things (IoT), focusing on risks arising from the integration of networked devices into critical infrastructure, industrial sectors, and daily life. It highlights the increasing vulnerability of IoT systems to cyberattacks, stemming from security gaps, the lack of standardized protection measures, and the growing number of connected devices.

In the context of the Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0), key IoT applications are discussed, emphasizing the benefits of process automation as well as the threats posed by unauthorized access to systems. Cases of cyberattacks on IoT infrastructure are presented, along with risk mitigation strategies, including the implementation of encryption mechanisms, advanced authentication systems, and international cooperation in cybersecurity. The conclusion indicates that the continued development of IoT requires a comprehensive approach to data and system protection, integrating technical solutions, legal regulations, and user education. The effective implementation of security strategies will be a crucial factor in fully harnessing the potential of the Internet of Things while minimizing the risks associated with cyber threats.

Key words: Internet of Things (IoT), cybersecurity, critical infrastructure

Bibliografia:

- Farbaniec, D., Botnet. Sieć komputerów zombie, Ridero 2021.
- Krawiec, J., „Internet Rzeczy (IoT) Problemy cyberbezpieczeństwa”, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2020.
- Sikora, A., Arabas, P., Niewiadowska-Szynkiewicz, E., Marks, M., Bezprzewodowe sieci czujników w internecie rzeczy, Warszawa 2023.
- Wytrębowski, J., Radziszewski, P., Cabaj, K., Inżynieria systemów internetu rzeczy: Zagadnienia bezpieczeństwa i komunikacji, Warszawa 2020.
- Zegarow, P., „Analiza Psychologiczne aspekty cyberbezpieczeństwa”, Kwiecień 2019 NASK Cyber POLICY.
- Brend, L., NATO Review, „Rola NATO w cyberprzestrzeni”, <https://www.nato.int>
- Britannica, „Industrial Revolution”, <https://www.britannica.com>.
- Gąsienica, T., BBA Transport System, „IoT w logistyce”, <https://bbats.pl>.
- Jabłockow, P., „Wynalazki i Odkrycia”, <https://wynalazki.edu.pl>.
- Rybski, J., National Geographic, „Alexander Graham Bell. Wynalazca telefonu i człowiek, który zmienił nasz świat”, <https://www.national-geographic.pl>.
- Sobiesiak, E., elektro.info.pl, „Ernst Werner von Siemens”, <https://www.elektro.info.pl>.
- Szychowska, K., Historykon.pl, „Bohaterowie drugiej rewolucji przemysłowej”, 2017, <https://historykon.pl>.
- Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl>.
- Encyklopedia Zarządzania, <https://mfiles.pl>.
- Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl>.
- Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2019 r. poz. 700, 730, 848 i 1590).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2017 r. poz. 1932).
- EITT Baza wiedzy, „Wpływ Internetu Rzeczy (IoT) na przemysł 4.0 – Jak urządzenia IoT przekształcają sektor produkcyjny i usługowy”, <https://eitt.pl>.
- Hertz Systems, „Wojskowe Systemy Logistyczne”, <https://www.hertzsystems.com>
- Keeper Security, Ataki typu „man-in-the-middle” (MITM), <https://www.keepersecurity.com/pl>.
- Mobzilla.pl, „Internet Rzeczy (IoT) w Codziennym Życiu: Smart Domy, Inteligentne Miasta i Więcej”, <https://mobzilla.pl>.
- netia, <https://www.netia.pl>.
- Oficjalna strona internetowa Unii Europejskiej, <https://vaccination-info.europa.eu>
- Oracle Polska, <https://www.oracle.com>.
- PAP MediaRoom, „Internet Rzeczy (IoT) w wojsku: rewolucja na polu walki”, <https://www.pap.pl>.
- Platforma Przemysłu Przyszłości, Nawigator technologiczny Internet Rzeczy, <https://przemyslprzyszlosci.gov.pl>.
- Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, Baza wiedzy, <https://www.gov.pl>.
- TAURON, „Internet rzeczy dla inteligentnego miasta”, <https://www.tauron.pl>.
- TVN24.pl, „Cztery rewolucje przemysłowe – od maszyny parowej do sztucznej inteligencji”, <https://tvn24.pl>.

Czesław WODZIKOWSKI

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Wydział Nauk o Polityce i Administracji

Katedra Innowacyjności i Polityki Zrównoważonego Rozwoju

**KSZTAŁTOWANIE SIĘ POLSKIEJ MYSLI OCHRONY PRZYRODY ORAZ
JEJ MIEJSCE W POLITYCE EKOLOGICZNEJ
CZĘŚĆ III, LATA 1945 -1989**

Wstęp

Po II wojnie światowej, która była dla ochrony przyrody okresem całkowitego zastoju, do priorytetowych zadań w tej dziedzinie należały przede wszystkim: konieczność odbudowy sieci terenowych placówek, które zajmowały się ochroną przyrody oraz nawiązanie w tej dziedzinie współpracy międzynarodowej.¹ Nową sytuację w ochronie przyrody kształtowały w tym okresie przede wszystkim podstawowe zmiany ustrojowe i gospodarcze, a w szczególności reforma rolna i upaństwowienie większości lasów.²

Prace na polu ochrony przyrody rozpoczęły się od zwołania we wrześniu 1945 roku w Krakowie przez ówczesnego ministra oświaty C. Wycecha zjazdu PROP.³ Podczas tego zjazdu przedstawiono pierwszy powojenny program pracy PROP uwzględniający następujące fakty: zmianę granic państwa, odbudowę terenowych placówek zajmujących się ochroną przyrody, wskrzeszenie działalności Ligi Ochrony Przyrody oraz obowiązek nawiązania przez Polskę współpracy zagranicznej w dziedzinie ochrony przyrody. Ważnym problemem było też ustalenie nowej państwowej formy organizacji ochrony przyrody przy uwzględnieniu nowego ustroju Polski.

Zasadnicze rozstrzygnięcia dotyczące przede wszystkim organizacji ochrony przyrody w PRL zapadły na XXI Zjeździe PROP, który odbył się w dniach 2-5 października 1947 roku w Białowieży. Jak podkreśla W. Szafer: „Zjazd w Białowieży w roku 1947 i powzięte na nim uchwały miały znaczenie przełomowe dla organizacji i dalszych losów pracy w zakresie ochrony przyrody w Polsce”.⁴ Cechą charakterystyczną jest przesunięcie zainteresowania wszystkich podmiotów zajmujących się ochroną przyrody (państwowych i społecznych) z dziedzin konserwatorskiej i wychowawczej na gospodarczą. Decyzje, które podjęto w czasie tego zjazdu przesądziły o modelu ochrony przyrody w Polsce w ciągu następnych czterdziestu lat.

¹ Por. E. Więcko, Historia rozwoju ochrony przyrody i krajobrazu w Polsce (w:) K. Buchwald, W. Engelhardt (red.): *Kształtowanie krajobrazu a ochrona przyrody. Wybór z 4-tomowej pracy zbiorowej w języku niemieckim, wydanej pod redakcją prof. dr Konrada Buchwalda i doc. dr Wolfganga Engelhardta, uzupełniony pracami polskich autorów*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne. Warszawa 1975, s. 80.

² Na te aspekty zwraca uwagę W. Radecki, *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, Wyd. Centrum Doradztwa i Informacji Difin sp. z o. o. Warszawa 2006, s. 25.

³ Do PROP minister C. Wycech powołał wszystkich pozostałych przy życiu członków PROP z 1936r. Por. W. Szafer, *Dzieje ochrony przyrody* (w:) *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka. Dzieło zbiorowe zainicjowane i zaplanowane przez Władysława Szafera, przygotowane do druku przez Komitet Redakcyjny pod kierownictwem Włodzimierza Michałowa*, Polska Akademia Nauk, Komitet Ochrony Przyrody i jej zasobów. Zakład Ochrony Przyrody, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa 1973, s. 25.

⁴ Tamże.

Nowa koncepcja ochrony przyrody

Zgodnie z sugestiami PROP dotyczącymi nowej ustawy o ochronie przyrody w dniu 7 kwietnia 1949 roku Sejm jednomyślnie przyjął nową ustawę o ochronie przyrody.⁵ Na jej mocy wykonywanie ochrony przyrody w Polsce powierzono Ministrowi Leśnictwa (ustawa o ochronie przyrody z 1934 r. obowiązki te powierzyła Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego). Powołano także nową PROP w składzie 30 osób jako organ doradczy i opiniodawczy wszystkich władz państwowych, a w szczególności Ministerstwa Leśnictwa.⁶ Siedzibę PROP przeniesiono z Krakowa do Warszawy łącznie z jej organami tj. Sekretariatem Rady, urzędem Naczelnego Konserwatora oraz osobą Delegata Ministra Leśnictwa ds. Ochrony Przyrody.⁷

Ustawa o ochronie przyrody wprowadzała zmianę koncepcji ochrony przyrody w stosunku do ustawy z 1934r. Było to przede wszystkim spowodowane zmianami ustrojowymi. Nowa ustawa znacznie rozszerzała pojęcie ochrony przyrody, które określała jako: „zachowanie, restytuowanie i właściwe użytkowanie: zasobów przyrody, tworów przyrody żywej i nieożywionej, tak poszczególnych okazów i ich skupień, jak i zbiorowisk na określonych obszarach oraz gatunków roślin i zwierząt, których ochrona leżała w interesie publicznym ze względów naukowych, historyczno-pamiętkowych, zdrowotnych i społecznych oraz ze względu na swoiste cechy krajobrazu”.⁸

Taki zapis wskazywał na przesunięcie zainteresowań ochrony przyrody z naukowych na gospodarcze. Ustawa wskazywała także na konieczność zasięgania przez władze państwowe opinii PROP w sprawach, które mogą wpłynąć na równowagę przyrodniczą wraz z obowiązkiem powiadomienia ML o stanowisku wobec takiej opinii.⁹ Ustawa wymieniała też cztery prawne formy ochrony przyrody. Były to: parki narodowe (tworzone przez RM); rezerваты przyrody (uznania za rezerwat dokonywał minister); pomniki przyrody (ich ustanowienie leżało w gestii wojewodów oraz ochrona gatunkowa roślin i zwierząt (ochronę taką wprowadzał minister).

Ustawa o ochronie przyrody określała także organy odpowiedzialne za ochronę przyrody w Polsce. Najwyższym organem ochrony przyrody na mocy jej zapisów był

⁵ Dz.U. Nr 25, poz. 180.

⁶ W ramach PROP działały następujące stałe komisje: Komisja Parków Narodowych i Rezerwatów, Komisja Ochrony Zwierząt, Komisja Zasobów Przyrody i Ochrony Krajobrazu, Komisja Planowania Układów Przestrzennych oraz Komisja Ochrony Roślin. Por. E. Więcko, *Historia rozwoju ochrony...*, dz. cyt., s. 84.

⁷ Por. W. Szafer, *Dzieje ochrony przyrody...*, dz. cyt., s. 26-27 oraz E. Więcko, *Historia rozwoju ochrony...*, dz. cyt., s. 80.

⁸ W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 25.

⁹ Należy zwrócić uwagę również na to, że zapisy tej ustawy były na ówczesne czasy bardzo nowoczesne. W Radecki pisze: „Art. 9 ust. 3 upoważniał ML do przedstawiania RM spraw, w których władze państwowe nie zasięgały opinii PROP lub też nie zastosowały się do wypowiedzianej przez nią opinii. Zdaniem niektórych autorów mechanizm proceduralny przewidziany w art.9 ustawy o ochronie przyrody był funkcjonalnym ekwiwalentem procedury ocen oddziaływania na środowisko, a rozwiązania przyjęte w Polsce w 1949 r. można porównać ze słynną amerykańską ustawą o narodowej polityce ochrony środowiska, późniejszą o dwadzieścia lat. Jednakże, podczas gdy ustawa amerykańska jest uznawana za punkt zwrotny dla polityki prewencyjnej ochrony środowiska właśnie dlatego, że wprowadza takie oceny, to o rozwiązaniu przyjętym w Polsce w 1949 r. nie wspomina się nawet w Polsce. Przyczyna była zresztą prosta: art. 9 ustawy o ochronie przyrody nigdy nie był stosowany. Jak ustalił Wacław Brzeziński już w latach siedemdziesiątych XX wieku, w ciągu dwudziestu lat ani razu nie zastosowano tego przepisu, mimo że ministrowie na ogół nie wykonywali obowiązku zasięgania opinii PROP”. Tamże, s. 26.

ML, który miał do pomocy organ merytoryczny, którym był Naczelny Konserwator Przyrody. Organami ochrony przyrody niższych szczebli byli: wojewodowie wraz z merytorycznym organem, który stanowili wojewódzcy konserwatorzy przyrody oraz starostowie wraz z nadleśniczymi i dyrektorami parków narodowych - jako organami fachowymi. Organami doradczymi były: na szczeblu centralnym - PROP, a na szczeblu terenowym - wojewódzkie komitety ochrony przyrody. Nadzór nad przestrzeganiem zapisów o poddaniu pod ochronę sprawowały oprócz właściwych władz również organy administracji lasów państwowych.

Niestety mimo tak nowoczesnych zapisów (szczególnie art. 9) ustawa o ochronie przyrody z 1949 roku nie mogła chronić należycie chronić zasobów przyrody w Polsce. Przyczyn było kilka, a najważniejsze z nich to:

1. Słaba pozycja Ministra Leśnictwa w porównaniu z pozycją Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego oraz ministrów kierujących resortami gospodarczymi;
2. Przekreślenie organizacyjnej koncepcji ochrony przyrody okresu międzywojennego poprzez likwidację Delegatów PROP i ustanowienie wojewódzkich komitetów ochrony przyrody;
3. Utworzenie w 1950 r. Rad Narodowych jako jednolitych organów władzy państwowej, w których nie było fachowych organów ochrony przyrody, mimo iż przewidywała je ustawa o ochronie przyrody;
4. Zły dobór kadr, a w szczególności pozbawienie środowisk naukowych praktycznych możliwości wykorzystania osiągnięć z zakresu ochrony przyrody;
5. Konfliktogenność zapisów, która poprzez brak regulacji dotyczących kwestii własnościowych, prowadziła do konfliktów między obszarami chronionymi i ich administracją a lokalnymi społecznościami;
6. Brak zapisów o odpowiedzialności Skarbu Państwa za szkody wyrządzone przez chronione gatunki zwierząt;
7. Brak elastyczności. System ochrony przyrody nie był w stanie dostosować swoich funkcji do zmieniającej się rzeczywistości (np. zwiększonych zagrożeń na terenie całego kraju).

O tym, że ten system ochrony przyrody nie spełniał swojej roli świadczą słowa autorytetu w tej dziedzinie W. Szafera, który już w 1958 r. działalność w tej sferze ocenia następująco: „[...] organizacja państwowa ochrony przyrody została w Polsce zbiurokratyzowana, a niezależne czynniki naukowe, będące fachowymi w wielu zagadnieniach, zostały pozbawione należącego się im pełnego wpływu na urzędowy bieg spraw. Rada ochrony przyrody powołana przez Prezesa Rady Ministrów po to, aby *in corpore* służyła doradą fachową wszystkim resortom, stała się mało używanym organem doradczym jednego ministra”.¹⁰

Należy zgodzić się z W. Radeckim, który zauważa, iż ustawa o ochronie przyrody z 1949 r. funkcjonowała niemal wyłącznie w sferze konserwatorskiej. Opinię tę podzielają także K. Kasprzak i J. Skoczylas, którzy zwracają uwagę na to, iż zapisy tej ustawy nie nadążały za postępującymi coraz szybciej procesami niszczenia krajowych zasobów przyrody i rozwojem światowych zasad jej ochrony.¹¹ Nie potrafiono także dokonać pełnej inwentaryzacji zasobów przyrody żywej

¹⁰ E. Więcko, *Historia rozwoju ochrony...*, dz. cyt., s. 84.

¹¹ Por. K. Kasprzak, J. Skoczylas, *Rozwój ochrony przyrody żywej i nieżywionej, historia i współczesność*, Fundacja WARTA, Poznań 1993, s. 65-66 oraz W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt. s. 27.

i nieożywionej. Nie rozwiązano problemów związanych z racjonalną gospodarką przestrzenną, przebudową drzewostanów, ochroną gatunków zagrożonych czy ruchem turystycznym na obszarach chronionych. Za największy błąd tego okresu uznać można brak powiązania ochrony przyrody z rozwojem społeczno-gospodarczym, przy jednoczesnym braku pozyskania dla idei ochrony przyrody społeczności lokalnych. Powodowało to w praktyce całkowita bezskuteczność zapisów ustawy.¹²

Nie można jednak stwierdzić, że ochrona przyrody stała w Polsce w miejscu i nie dokonywały się w jej koncepcji żadne zmiany. Na początku lat siedemdziesiątych XX wieku po raz pierwszy zwrócono na te zagadnienia uwagę na XXIII Sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, które odbyło się 3 grudnia 1968 roku w związku z narastaniem światowego kryzysu ekologicznego.¹³ W uchwalonej rezolucji Zgromadzenie Ogólne NZ zobowiązało Sekretarza Generalnego do przygotowania raportu zwracającego uwagę państwom członkowskim ONZ i opinii społecznej na konieczność podjęcia szybkich i zdecydowanych kroków w celu rozwiązania tych problemów.¹⁴ Raport ten, noszący nazwę „Człowiek i jego środowisko” został przedstawiony przez Sekretarza generalnego ONZ U`Thanta w dniu 26 maja 1969 roku.¹⁵ Następnie w dniach od

¹² Por. K. Kasprzak, J. Skoczylas, *Rozwój ochrony przyrody...*, dz. cyt., s. 66. Autorzy zwracają także uwagę na to, że także brak świadomości ekologicznej społeczeństwa i brak proekologicznych działań w gospodarce oraz brak wypracowania zasad rozwiązywania coraz częściej pojawiających się sprzeczności między ochroną przyrody a niektórymi sposobami jej użytkowania (łowiectwem, rybactwem, uprawą roślin, hodowlą zwierząt, masową turystyką) bardzo często były przyczynami pogłębiania konfliktów między lokalnymi społecznościami a obszarami chronionymi.

¹³ Na sesji tej zwrócono uwagę, że: „Po raz pierwszy w historii ludzkości pojawił się kryzys o zasięgu ogólnosiwiatowym, obejmujący zarówno kraje rozwinięte jak i rozwijające się-kryzys dotyczący stosunku człowieka do środowiska. Oznaki zapowiadające ten kryzys widoczne były od dawna: eksplozja demograficzna, niedostateczna integracja niezmiennie rozwiniętej techniki z wymogami środowisk, wyniszczanie ziem uprawnych, bezplanowy rozwój stref miejskich, zmniejszenie się terenów wolnych i coraz większe niebezpieczeństwo wyginięcia wielu form życia zwierzęcego i roślinnego. Nie ulega wątpliwości, że jeśli proces ten będzie kontynuowany, przyszłe życie na Ziemi może być zagrożone. Jest więc sprawa paląca rozpatrzenie problemów zagrożenia środowiska umożliwiającego człowiekowi realizowanie jego najwyższych aspiracji oraz podjęcie kroków dla zapobieżenia temu niebezpieczeństwu.[...] Stało się jasne, że wszyscy żyjemy w biosferze, której przestrzeń i zasoby, jakkolwiek olbrzymie są jednak ograniczone”. R. Paczuski, *Prawo ochrony środowiska. Stan prawny na dzień 30 czerwca 1994r.*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1994, s. 11. Podobnie rozwiązanie problemu ekologicznego ujmuje L. Łustacz wskazując, że w ochronie i racjonalnym kształtowaniu środowiska należy wypracować i wcielić w życie takie wzorce postępowania, które pozwolą, jeśli nie na rozwiązanie to przynajmniej na złagodzenie problemu ekologicznego. Por. L. Łustacz, *Podstawowe pojęcia z zakresu ochrony środowiska* (w:) L. Łustacz (red.), *Ochrona Środowiska. Refleksje prawne, ekonomiczne i socjologiczne*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1979, s. 9.

¹⁴ Zalecenia te zostały zawarte w rezolucji nr 2398 (XXIII) w § 2 i 3 z 3 grudnia 1968 r. Rezolucja ta miała szczególne znaczenie. Po pierwsze: zapoczątkowała upowszechnienie idei ochrony środowiska na całym świecie, a po drugie: zapoczątkowała proces zorganizowanego i planowanego działania w poszczególnych państwach członkowskich jak i w skali globalnej. Por. R. Paczuski, *Prawo ochrony środowiska...*, dz. cyt., s. 11.

¹⁵ Raport ten powstał na podstawie informacji, jaki otrzymał Sekretarz Generalny ONZ od rządów wszystkich państw członkowskich ONZ oraz wyspecjalizowanych agend ONZ takich jak: ILO, FAO, WHO, UNESCO, WMO, IMCO, IAEA i innych. Zawierał przede wszystkim informacje o najważniejszych zagrożeniach dla środowiska naturalnego, klasyfikował problemy z zakresu ochrony środowiska (lokalne, regionalne, krajowe i międzynarodowe), zwracał uwagę na znaczenie zagrożeń globalnych i wskazywał możliwość ich rozwiązania tylko na drodze międzynarodowej współpracy opartej na działaniu dla dobra wspólnego oraz określał cele, zadania, czas i miejsce konferencji ONZ poświęconej problemom ochrony środowiska wraz z katalogiem problemów, jakie miały być rozpatrzone (Postanowiono, że Konferencja ONZ dotycząca ochrony środowiska odbędzie się w czerwcu 1972 r.

5 do 16 czerwca 1972 roku w Sztokholmie, odbyła się zapowiadana w raporcie U'Thanta Konferencja ONZ poświęcona zagadnieniom ochrony środowiska.¹⁶

W tym czasie zaczął rozwijać się w Polsce nurt ochrony środowiska koncentrujący się na ochronie wód, gleby i powietrza oraz na warunkach życia ludzi.¹⁷ W środowisku naukowym powstała nawet propozycja, aby wyodrębnić ten

w Szwecji). Jak podkreśla R. Paczuski; „Raport U'Thanta [...] przyczynił się nie tylko do zorganizowania zapowiadanej w nim Konferencji ONZ, lecz także – w ramach przygotowań do konferencji – do zebrania licznych i bardzo wartościowych materiałów dot. Rozwiązywania konkretnych problemów [...], a ponadto – do upowszechnienia idei ochrony środowiska na całym świecie. Utrwalił się w świadomości społecznej termin o nowej treści semantycznej sygnalizujący nie tylko sferę potrzeb i zainteresowań społecznych, lecz również nowy kierunek aktywności państwowej, znajdujący wyraz m.in. w legislacji, oraz w nazwach i formach działania wyspecjalizowanych służb administracji publicznej do spraw ochrony środowiska”. Tamże, s. 12-13. Międzynarodowa współpraca w ochronie środowiska miała dotyczyć w szczególności: ochrony przed skażeniem jonizującym, ochrony czystości mórz i oceanów, utworzeniu sieci parków narodowych i rezerwatów w celu zachowania tych obszarów w stanie możliwie zbliżonym do naturalnego, wymiany krajowych programów dotyczących ochrony środowiska, prowadzenia wspólnych prac badawczych a także określenia warunków i zasad udzielania pomocy międzynarodowej krajom lub organizacjom krajowym. Por. S. Jastrzębski, *Kierunki ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976, s. 62.

¹⁶ Wynikiem Konferencji było przyjęcie w dniu 16 czerwca 1972 roku; *Deklaracji Konferencji ONZ w Sprawie Ochrony Środowiska*. Jak piszą: J. Boć i E. Samborska-Boć: „Wynik Konferencji obejmuje przede wszystkim Deklarację Sztokholmską w sprawie środowiska, która formułuje 26 zasad i, jak określono to na konferencji stanowi „pierwszy, zasadniczy krok w rozwoju międzynarodowego prawa ochrony”. [...] Stanowiący wynik Konferencji Plan Działania obejmował: 1) Planowanie i zarząd osiedlami ludzkimi w celu ochrony środowiska [...], 2) W zakresie ochronnych aspektów zarządzania bogactwami naturalnymi uchwalone rezolucje dotyczą rolnictwa i gleby, rozwoju wiejskiego, lasów, dzikich zwierząt, parków, zachowania bogactw genetycznych flory i fauny, rybołówstwa, wody, minerałów, energii, produkcji syntetycznej, badań w zakresie biosfery, klimatu; 3) Uchwały zajmujące się identyfikacją i kontrolą zanieczyszczeń o szerokim znaczeniu międzynarodowym [...]; 4) Trzynastcie rezolucji z zakresu tematyki wychowania społecznego i kulturalnego oraz propozycji konwencji dla zachowania dziedzictwa światowego i bogactw naturalnych; 5) część dokumentów Konferencji sztokholmskiej podkreślających rolę organizacji międzynarodowych i organizacji regionalnych w ochronie środowiska”. J. Boć, E. Samborska-Boć, *Z rozwoju koncepcji ochrony środowiska (w:) J. Boć, K. Nowacki, E. Samborska-Boć, Ochrona środowiska. Wydanie VI. Stan prawny na dzień 10 października 2004r.* Wydawnictwo Kolonia Limited 2004, s. 72-73. Na inne ważne kwestie związane z tą konferencją wskazuje także R. Paczuski zaliczając do nich oprócz wspomnianej wcześniej deklaracji również powołanie przez Zgromadzenie Ogólne NZ Programu Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych – UNEP (United Nations Environmental Programm), który przekształcił się w oddzielną, wyspecjalizowaną agendę ONZ posiadającą własne organy (Radę Zarządzającą z siedzibą w Genewie oraz Sekretariat Rady z siedzibą w Nairobi) oraz ustanowienie przez Zgromadzenie Ogólne NZ na dzień 5 czerwca Światowego Dnia Ochrony Środowiska dla przypomnienia znaczenia hasła, pod którym odbywały się obrady Konferencji Sztokholmskiej, : „Mamy tylko jedną Ziemię”. Por. R. Paczuski, *Prawo ochrony środowiska...*, dz. cyt., s. 13. J. Ciechanowicz zwraca natomiast uwagę na fakt, iż w konferencji tej uczestniczyli przedstawiciele 113 państw, a uchwalana deklaracja w sprawie środowiska człowieka, która nie była formalnie źródłem prawa międzynarodowego, stanowiła jednak „[...] zespół wypowiedzi normatywnych w międzynarodowym prawie ochrony środowiska” Określała więc nie tylko zakres przedmiotowy, ale i także kierunek dalszego rozwoju tej dziedziny prawa. Por. J. Ciechanowicz, *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1999, s. 24.

¹⁷ Jak pisze W. Michajłow: „Raport ten ujmuje syntetycznie poważne niebezpieczeństwa zagrażające ludzkości na skutek tego, co można by, ogólnie biorąc, określić jako nieracjonalne korzystanie z dóbr materialnych dostarczanych jej przez naszą planetę”. W. Michajłow, *Sozologia i problemy życia człowieka. Wydanie II uzupełnione*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1975, s. 9. Można dodać, że nie tylko raport U'Thanta był przyczyną wzmożonego zainteresowania polskich środowisk naukowych ochroną przyrody. Jak się wydaje ważniejszą przyczyną był stan środowiska w Polsce, którego jakość (a co za tym idzie i pogorszenie warunków życia ludzi) katastrofalnie się pogarszała w związku z forsowaną od połowy lat pięćdziesiątych industrializacją kraju. Por. M. Walczak, J. Radziejowski, M. Smogorzewska i in., *Obszary chronione w Polsce...*, dz. cyt., s. 21. Również L. Jastrzębski wskazuje na ujemne zjawiska, które zagrażają ludzkości, a które stały się powszechne. Zalicza do nich: „1) dynamiczny przyrost ludności, 2) rozwój

nurt w nauce jako odrębną dziedzinę wiedzy-nazwaną sozologią.¹⁸ Zauważyć przy tym należy, iż propagatorzy sozologii podkreślali szczególnie mocno to, że przedmiot i zakres badań ochrony przyrody obejmować musi nie tylko nauki przyrodnicze, ale także nauki techniczne, planowanie przestrzenne, nauki ekonomiczne oraz socjologię.¹⁹

W latach siedemdziesiątych XX w. powstaje koncepcja dotycząca ochrony krajobrazu.²⁰ Jej realizacja miała się odbywać poprzez tworzenie parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu.²¹ Formy te miały zaspokoić rosnące potrzeby społeczne w zakresie turystyki i wypoczynku na atrakcyjnych przyrodniczo terenach.²² Planowano utworzenie 10-15 parków krajobrazowych, które miały być samodzielnymi jednostkami organizacyjnymi. Obszary chronionego krajobrazu w odróżnieniu od parków krajobrazowych nie miały być osobnymi

urbanizacji, 3) wzrost industrializacji, 4) zajmowanie pól uprawnych pod inwestycje, 5) intensywne nawożenie i stosowanie środków owadobójczych (np. DDT) oraz 6) degradację gruntów". Zob. L. Jastrzębski, *Prawne zagadnienia ochrony przyrody*, Wydawnictwo prawnicze, Warszawa 1980, s. 21-22.

¹⁸ O zabiegach związanych z uznaniem sozologii jako nowej nauki bardzo szeroko pisze W. Michałow: „W 1958 r. miałem możliwość przedstawić w Atenach na kolejnym Kongresie Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody i Jej Zasobów argumentację na rzecz wyodrębnienia osobnej nauki przyrodniczej stosowanej w ochronie przyrody. Argumentowałem wówczas w sposób następujący: Wśród naukowców przyrodników i wśród działaczy ochrony przyrody ugruntowało się przeświadczenie, że przed wszystkimi krajami i przed ludzkością stoi zadanie zorganizowania racjonalnego, na naukowych zasadach opartego gospodarowania szeroko pojętymi zasobami przyrody, których bezpowrotnych niszczenie lub uszczuplenie może mieć czasem nieobliczalne wprost konsekwencje. W związku z rozwojem poszczególnych gałęzi gospodarki, a przede wszystkim przemysłu, oraz ignorowaniem zasad i zaleceń ochrony przyrody w zastraszający sposób wzrasta tempo deformacji naturalnych warunków bytowania człowieka, nie mówiąc już o stale rosnącym stopniu radioaktywności środowiska na kuli ziemskiej, zagrażającej wręcz samemu istnieniu ludzkości". Nazwę sozologia dla nowej nauki o ochronie przyrody i jej zasobów zaproponował w roku 1965 W. Goetel. Por. W. Michajłow, *Sozologia i problemy życia...*, dz. cyt., s. 46-65.

¹⁹ Por. T. Szczęsny, *Ochrona przyrody i krajobrazu. Wydanie II uzupełnione*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 15. O konieczności badań interdyscyplinarnych w dziedzinie ochrony środowiska szeroko piszą A. Turska i M. Marek (w:) A. Turska, M. Marek, *Problemy badań interdyscyplinarnych w zakresie kształtowania i ochrony środowiska w wypowiedziach ekspertów* (w:) L. Łustacz *Ochrona środowiska. Refleksje...*, dz. cyt., s. 257-279.

²⁰ Krajobraz może być rozumiany różnie. Np. w geografii jest to zbiór elementów przyrodniczych i antropogenicznych na powierzchni Ziemi lub jej określonej części. Tworzą go wszystkie wspomniane elementy i ze względu na dominację określonych ich grup można rozróżnić różne odmiany krajobrazu: górski, przemysłowy, miejski, leśny itp. Jeśli natomiast rozpatrujemy krajobraz jako przedmiot ochrony to, jak pisze L. Łuskacz: „chodzi nam o zachowanie jego przyrodniczych elementów niemal wyłącznie ze względów estetycznych, które mogą nami powodować w ochronie całej przyrody, nie zawsze jednak wysuwają się na plan pierwszy w obliczu innych, niejednokrotnie bardziej żywotnych motywów – jak również o zachowanie jego elementów antropogenicznych, które mają dla nas szczególną wartość zarówno ze względów estetycznych, jak ze względów naukowych (szczególnie historycznych) i ze względów kulturowych (w najszerszym tego słowa znaczeniu, chodzi bowiem może nie tylko o kult religijny, lecz równie dobrze o kult pamiątek państwowych, narodowych itd.). niejednokrotnie wreszcie chodzi o ochronę kompleksów, na które składa się połączenie tego rodzaju elementów antropogenicznych z elementami przyrodniczymi". Zob. L. Łustacz, *Podstawowe pojęcia z zakresu ochrony środowiska* (w:) L. Łustacz (red.) *Ochrona środowiska. Refleksje...*, dz. cyt., s. 14-15. Autor również proponuje, aby kompleksy, w których skład wchodzi zarówno elementy przyrodnicze jak i antropogeniczne nazywać „krajobrazem kulturowym”.

²¹ W. Radecki wskazuje, że koncepcja ta była opracowywana już od połowy lat sześćdziesiątych. Por. W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 28

²² W. Radecki określa te tereny jako: „[...] posiadające odpowiednie walory, ale nie aż takie, aby kwalifikowały się do tworzenia parków narodowych”. Tamże.

jednostkami organizacyjnymi a ich obszary miały być chronione przed inwestycjami, które mogły niekorzystnie wpływać na ich wartości przyrodnicze.²³

Zwrot w ochronie przyrody

Rok 1976 to kolejny zwrot w doktrynie ochrony przyrody i jej miejscu w systemie prawnym związanym z ochroną przyrody i ochroną środowiska. W znówelizowanej w tym właśnie roku konstytucji PRL z 1952 r. wprowadzono przepisy mówiące o tym, iż ochrona środowiska naturalnego jest obowiązkiem państwa.²⁴ Zagwarantowano również prawo każdemu obywatelowi do korzystania z wartości środowiska naturalnego, wprowadzając jednocześnie obywatelski obowiązek ochrony środowiska naturalnego.²⁵ Przygotowywano również pierwszą ustawę dotyczącą ochrony środowiska, co spowodowało spór o miejsce ochrony przyrody w systemie ochrony środowiska.²⁶ Została ona uchwalona ona w dniu 31 stycznia 1980 r. pod nazwą: ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska.²⁷ Nie uchylała ona co prawda zapisów ustawy o ochronie przyrody z 1949 roku, ale pojęcie ochrony przyrody zostało przez nią dość znacznie zawężone. Spowodował to zapis mówiący, że racjonalne gospodarowanie zasobami przyrody uznane zostało w tej ustawie za domenę ochrony środowiska-a nie ochrony przyrody.²⁸

Z punktu widzenia ochrony przyrody najważniejszym zapisem ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska okazał się artykuł 41. Upoważniał on Rady Narodowe stopni wojewódzkich do wprowadzania zakazów i nakazów na terenach posiadających walory krajobrazowo-wypoczynkowe w celu ich ochrony przed niszczeniem lub utratą takich walorów.²⁹ Znaczenie tego przepisu jest tak istotne dla

²³ Formy te nie miały podstaw prawnych do ich ustanawiania. Ustawa o ochronie przyrody z 1949 roku nie przewidywała takich form ochrony przyrody, a jej nowelizacja okazała się w tym czasie niemożliwa do przeprowadzenia. W związku z powstałą sytuacją w 1971 roku na sesji PROP ochronę krajobrazu postanowiono realizować przy pomocy przepisów dotyczących planowania przestrzennego. Pierwsze obszary chronionego krajobrazu zostały jednak i tak wytyczone wcześniej. Obszarami takimi były: Leśny Pas Ochronny utworzony na terenie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego na mocy uchwały Komitetu Ekonomicznego RM z dnia 27 czerwca 1968 roku oraz Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu, utworzony na mocy uchwały RM z dnia 28 stycznia 1969 roku.

²⁴ Konstytucja PRL z 1952 r. w art. 12 ust.2 postanawiała: „Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewni ochronę i racjonalne kształtowanie środowiska naturalnego, stanowiącego dobro ogólnonarodowe”.

²⁵ Stanowił o tym art. 71 Konstytucji PRL z 1952r., który mówił: „Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mają prawo do korzystania z wartości środowiska naturalnego oraz obowiązek jego ochrony”.

²⁶ W. Radecki nazywa powstałą wtedy sytuację: „pierwszą batalią o miejsce prawa ochrony przyrody w systemie prawnym ochrony środowiska”. W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 28

²⁷ Dz. U.1980 Nr 3, poz. 6. Patrząc na zapisy tej ustawy z perspektywy czasu należy mieć na uwadze, że została ona uchwalona w celu swoistej regulacji ludzkich zachowań w zupełnie odmiennym niż obecnie panujący systemie gospodarczym, społecznym i organizacyjnym. Ustawa ta zapewniła przede wszystkim ochronę środowiska w systemie nakazowo-rozdzielczym, którego pochodną był obowiązujący system prawny. Jak pisze J. Sommer: „Cechą tego systemu było ujmowanie relacji, które powstają

w procesach gospodarczych nie jako relacji między samodzielnymi podmiotami, ale jako relacji pomiędzy elementami zhierarchizowanej organizacji: gospodarki narodowej. Prawo wyznaczać miało formę tych relacji, a treść determinowana była przez plany gospodarcze.[...] Ich treść miała być dookreślona przez plany gospodarcze wiążące zarówno administrację, jak i gospodarkę”. J. Sommer, Wstęp (w:) J. Sommer (red.): *Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska. Komentarz*, Towarzystwo Naukowe Prawa Ochrony Środowiska, Wrocław 1995, s. 9.

²⁸ Por. W. Radecki *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 29.

²⁹ Należy zwrócić uwagę, że ochronę krajobrazu na podstawie ustawy o ochronie przyrody z dnia 7 kwietnia 1949r. stosowano w omawianym okresie w bardzo ograniczonym zakresie i to zazwyczaj tylko na obszarach parków narodowych i rezerwatów. Wprowadzając ochronę tego typu brano pod uwagę tylko cechy krajobrazu pierwotnego. Pod ochronę krajobrazową poddawano zazwyczaj dwa rodzaje obszarów; pierwszy-który stanowił „trzon” parku narodowego poddawany był ochronie

ochrony przyrody, ponieważ został on uznany (zarówno w teorii jak i w praktyce) za brakującą prawną podstawę do tworzenia parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu. Organizacyjnie (mimo opracowania kilku projektów innej organizacji) ochrona przyrody pozostała formalnie w gestii Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego.³⁰

Po raz pierwszy dualizm organizacyjny ochrony przyrody i ochrony środowiska próbowano przezwyciężyć w połowie lat osiemdziesiątych.³¹ W dniu 12 listopada 1985 roku uchwalono ustawę o zmianach w organizacji i zakresie działania niektórych naczelnych i centralnych organów administracji państwowej.³² Zlikwidowano wtedy urząd Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz urząd Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, a także Urząd Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz Centralny Urząd Geologii. W ich miejsce powołano: Urząd Ministra Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz Ministra Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych, w którego gestii znalazły się sprawy z zakresu ochrony przyrody, które poprzednio były w gestii Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Jak wskazuje W. Radecki: „Nie było to jednak rozwiązanie w pełni konsekwentne, skoro leśnictwo znalazło się w Ministerstwie Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej, a tym samym w nim znalazły się sprawy gospodarki leśnej w parkach narodowych”.³³ Taki dualizm w przepisach dotyczących ochrony przyrody był poddawany krytyce i jak pisze W. Radecki: „W drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku rozegrała się druga batalia o miejsce prawnej ochrony przyrody w systemie prawnym ochrony środowiska. Ponownie starli się zwolennicy koncepcji integracyjnej, czyli jednej ustawy o ochronie środowiska przyrodniczego, obejmującej przepisy o ochronie przyrody, ze zwolennikami odrębnej ustawy o ochronie przyrody”.³⁴ Ostatecznie w roku 1986 powstało Ministerstwo Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych, które w całości przejęło problematykę ochrony przyrody i ochrony środowiska. W późniejszym okresie ministerstwu temu

rezerwatowej (ściśle lub częściowej) i drugi rodzaj obszarów-składający się z lasów państwowego gospodarstwa leśnego, włączonych do parku narodowego dla celów administracyjnych. Na uwagę zasługuje fakt, iż wspomniana ustawa nie przewidywała dla parków narodowych tworzenia osobnych stref ochronnych nazywanych otulinami parków narodowych (wyjątek stanowił Wielkopolski Park Narodowy, dla którego strefa taka (otulina) została utworzona Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 16 maja 1957 r. (Dz.U. Nr 24, poz. 114), oraz Kampinoski Park Narodowy, dla którego strefę taką utworzono w roku 1959, lecz w 1975 ją zlikwidowano). Por. L. Jastrzębski, *Prawne zagadnienia ochrony...*, dz. cyt., s. 93.

³⁰ Postulowano powołać Narodową Radę Ochrony Przyrody dla uspołecznienia procesów podejmowania decyzji oraz jej odpowiedniki w terenie (Wojewódzkie Komitety ochrony przyrody). System ten miał wypełniać funkcje doradcze oraz opiniotwórcze dla wszystkich organów władzy i administracji państwowej a wydawane opinie miały posiadać moc wiążącą. Miał on także tworzyć swoistą społeczną platformę między tymi podmiotami a administracją ochrony przyrody i społecznym ruchem ochrony przyrody. Pomysł ten był poddany jednak krytyce jako niezgodny z konstytucją i nie doczekał się realizacji.

³¹ Pragnę zwrócić uwagę na próby PROP, dotyczące kwestii uporządkowania zagadnień z zakresu ochrony przyrody w Polsce. Na początku lat osiemdziesiątych opracowano projekt nowej ustawy o ochronie przyrody, który został poddany bardzo szerokim konsultacjom szczególnie wśród środowisk naukowych i organizacji społecznych zajmujących się ochroną przyrody. Projekt ten został bardzo pozytywnie oceniony. Ze względu jednak na negatywną ocenę resortu leśnictwa, który nie widział potrzeby rozdzielania organów ochrony przyrody od resortów gospodarczych-prace nad nim zostały wstrzymane.

³² Dz.U. Nr 50, poz. 262.

³³ W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 30.

³⁴ Tamże, s. 30-31.

podporządkowano także sprawy dotyczące leśnictwa.³⁵ Od tej pory kwestie dotyczące ochrony przyrody, ochrony środowiska oraz leśnictwa znalazły się w jednym ministerstwie.

Zakończenie

W zasadzie w tym miejscu kończy się historyczna część rozwoju ochrony przyrody w Polsce. Rok 1989 i związane z nim przeobrażenia wyznaczają bowiem nową epokę w rozwoju naszego kraju. Okres, który nastąpił po upadku realnego socjalizmu, to w Polsce okres intensywnych zmian we wszystkich sferach życia. W okresie tym można także zaobserwować nowe podejście do kwestii związanych z ochroną przyrody i ochroną środowiska. Przed jego omówieniem chciałbym jednak przedstawić dorobek prawny w dziedzinie ochrony środowiska i ochrony przyrody do roku 1991, gdyż ukazuje on bardzo dobrze znaczenie i aspekty tych zagadnień w perspektywie różnych dziedzin życia społecznego i gospodarczego.

Charakteryzując ten okres (zarówno pod względem zmian koncepcji dotyczących ochrony przyrody jak i porządku prawnego) nie można pominąć faktu, iż ochrona przyrody (a szczególnie ochrona jej poszczególnych zasobów) nie była normowana kompleksowo, lecz jak pisze L. Jastrzębski: „[...] z inicjatywy poszczególnych resortów i z punktu widzenia ich interesów”.³⁶

Krytyki tego systemu dokonał W. Brzeziński w cyklu artykułów w czasopiśmie „Państwo i Prawo” w latach 1967 i 1971 oraz w pracy zbiorowej „Prawo a ochrona środowiska” (1975) pisząc, że: „rozwój gospodarczy, którego motorem są siły i środki produkcji powstające pod wpływem nauki i techniki, obfitujące w szczególny sposób w konflikty i sprzeczności, i chociaż w państwie typu socjalistycznego nie nosi znamion antagonistycznych, jednakże przebiega w sposób pełen napięć. Z jednej bowiem strony postęp naukowo-techniczny pozwala na przyspieszenie przyswajania zasobów przyrodniczych i tworzenie państwa dobrobytu, z drugiej strony zaś oddziałuje wybitnie ujemnie na warunki przyrodnicze. Należy jednak pogodzić się z tym, że procesy te przebiegać będą nadal, a rzeczą prawa będzie ograniczanie do minimum szkód, jakie mogą one przynieść środowisku przyrodniczemu.

Prawo zatem, poprzez ustanowienie różnych norm prawnych łagodzi w szczególności konflikty powstające bieżąco na tle ustalania priorytetu albo interesów produkcji, albo ochrony przyrody, harmonizuje zasady ochrony wszelkich zasobów przyrodniczych, nadając niektórym z nich pierwszoplanowe znaczenie (rezerваты przyrody, parki narodowe), chroni zadania jakie mają do spełnienia obiekty przyrodnicze (np. zadania turystyczne czy ochrony krajobrazu), a także obiekty przyrodnicze przed niekorzystnym oddziaływaniem górnictwa, przemysłu a nawet działalności rolniczej (np. oddziaływanie na przyrodę wielkich farm hodowlanych”.³⁷

Podsumowując można stwierdzić, że w omawianym okresie ochrona przyrody podlegała szczególnemu zainteresowaniu prawa, które nie tylko ją chroniło, ale w tamtych warunkach także kształtowało. Prawo miało także poprzez odpowiednie normy w pełni zabezpieczać całość przyrody. Normy te miały natomiast powstawać na podstawie osiągnięć nauk technicznych, ekonomicznych i biologicznych. To

³⁵ Por. M. Walczak, J. Radziejowski, M. Smogorzewska i in., *Obszary chronione w Polsce*, Wydanie III, Instytut Ochrony Środowiska. Warszawa 2001, s. 22.

³⁶ Tamże, s. 36.

³⁷ Tamże, s. 36-37.

bowiem prawo, jak pisze L. Jastrzębski: „[...] rozstrzyga o ilościowym i jakościowym wykorzystaniu zasobów oraz o innych przedsięwzięciach gospodarczych mających wpływ na jakość warunków środowiska przyrodniczego”.³⁸

A. Papuziński w książce *Życie-Nauka-Ekologia* omawiając ten okres zauważa, że w Polsce podobnie jak w innych krajach, które po II wojnie światowej w ramach budowy ustroju socjalistycznego swój rozwój gospodarczy oparły na wieloletnich planach rozwoju społeczno-gospodarczego sądzono, iż problemy ekologiczne również będzie można rozwiązać na ich podstawie. Zwraca również uwagę na centralizm zarządzania sprawami dotyczącymi ochrony przyrody i ochrony środowiska i wysuwanie na czoło tej problematyki kwestii o charakterze ogólnospołecznym i propagandowym. Podkreśla także brak jakichkolwiek uprawnień społeczności lokalnych do wpływu na decyzje dotyczące ich środowiska społeczno-przyrodniczego.³⁹

Podkreśla przy tym panujący w polityce ochrony przyrody i ochrony środowiska paternalizm, który jak pisze był w omawianym okresie swoistą odmianą centralizmu, ponieważ: „paternalizm polskiej tradycji ochrony środowiska zakłada istnienie centrów decyzyjnych, wyposażonych w kompetencje do rozwiązywania lokalnych problemów ochrony przyrody z nadrzędnej perspektywy interesu narodowego”.⁴⁰

A. Papuziński wskazuje również na niebezpieczne skutki prowadzenia tego rodzaju polityki, pisząc: „Jeśli nawet racje historyczne (autor tych słów podejście paternalistyczne w ochronie przyrody i ochronie środowiska tego okresu upatruje w czynnikach historycznych, które kształtowały ochronę przyrody na ziemiach polskich – C.W.) usprawiedliwiają ogólnonarodową i paternalistyczną postawę w dziedzinie ochrony przyrody w odniesieniu do minionej epoki należy mieć na uwadze, że do dziś nie uległa ona zmianie. Zwłaszcza ekologiczny paternalizm może przynieść znaczne szkody w nowej sytuacji dziejowej. Po pierwsze ze względu na to, że jest on w stanie podtrzymać złudzenie, jakoby o sprawach ekologii można bezkarnie decydować, bez odwołania się do potrzeb, interesów i zdania obywateli, bez uwzględniania tego, co im bliskie i dla nich zrozumiałe, co mogą w konsekwencji kontynuacji pewnych zachowań zyskać, a co stracić. Po drugie dlatego, że w społeczeństwie demokratycznym może znacznie bardziej zrazić do idei ochrony środowiska przyrodniczego niż do niej zachęcić.[...] Jest jeszcze trzecia sprawa, o której nie można zapominać. To [...] kwestia kartezjańskiej wizji przyrody. Polska tradycja ochrony przyrody musi zostać poddana gruntownej rewizji ze względu na trudny do rozwiązania konflikt pomiędzy właściwym jej celem wzięcia przyrody w ochronę, a obecną w niej za sprawą przejętej filozofii społecznej kartezjańską koncepcją przyrody, zasadniczym źródłem współczesnego kryzysu ekologicznego. Przejawiający się na jej gruncie konflikt pomiędzy dobrem społecznej całości i pomyślnością jej części jest rezultatem konkretnych cech antropocentrycznej wizji przyrody, jaka panuje w mentalności zbiorowej nowoczesnego społeczeństwa”.⁴¹

Streszczenie

Autor artykułu porusza problematykę ochrony przyrody w Polsce w okresie od zakończenia II wojny światowej - do przemian ustrojowych. Był to okres w którym do

³⁸ Tamże, s. 37.

³⁹ Por. A. Papuziński, *Życie-Nauka-Ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii*, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1998, s. 277.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ A. Papuziński, *Życie-Nauka-Ekologia...*, dz. cyt., s. 279-280.

priorytetowych zadań w tej dziedzinie należały przede wszystkim: konieczność odbudowy sieci terenowych placówek, które zajmowały się ochroną przyrody oraz nawiązanie w tej dziedzinie współpracy międzynarodowej. Nową sytuację w ochronie przyrody kształtowały w tym okresie przede wszystkim podstawowe zmiany ustrojowe i gospodarcze, a w szczególności reforma rolna i upaństwowienie większości lasów.

Słowa kluczowe: Ochrona przyrody, zmiany ustrojowe, współpraca międzynarodowa w ochronie przyrody, upaństwowienie lasów

THE FORMATION OF POLISH THOUGHT OF NATURE PROTECTION AND ITS PLACE IN ECOLOGICAL POLICY PART III. THE YEARS 1945 -1989

Summary

The author discusses the issue of nature conservation in Poland in the period from the end of World War II to the political transformation. This was a period in which the priority tasks in this area included, above all, the need to rebuild the network of local institutions that dealt with nature conservation and to establish international cooperation in this area. The new situation in nature conservation was shaped during this period primarily by basic political and economic changes, in particular the agricultural reform and the nationalization of most forests.

Key words: Nature protection, political changes, international cooperation in nature protection, nationalization of forests

Bibliografia:

- Boć, J., Samborska-Boć, E., Z rozwoju koncepcji ochrony środowiska (w:) Boć, J., Nowacki, K., Samborska-Boć, E., Ochrona środowiska. Wydanie VI. Stan prawny na dzień 10 października 2004r., Wydawnictwo Kolonia Limited 2004.
- Ciechanowicz, J., Międzynarodowe prawo ochrony środowiska, Wydawnictwo Prawnicze PWN. Warszawa 1999.
- Jastrzębski, S., *Kierunki ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa 1976.
- Jastrzębski, L., *Prawne zagadnienia ochrony przyrody*, Wydawnictwo Prawnicze. Warszawa 1980.
- Kasprza, K., Skoczylas, J., Rozwój ochrony przyrody ożywionej i nieożywionej, historia i współczesność, Fundacja WARTA. Poznań 1993.
- Konstytucja PRL z 1952 r. (Dz. U. Nr 33, poz. 232).
- Łustacz, L., Podstawowe pojęcia z zakresu ochrony środowiska (w:) Łustacz L. (red.): *Ochrona Środowiska. Refleksje prawne, ekonomiczne i socjologiczne*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1979.
- Michajłow, W., *Sozologia i problemy życia człowieka. Wydanie II uzupełnione*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1975.
- Paczuski, R., *Prawo ochrony środowiska. Stan prawny na dzień 30 czerwca 1994r.*, Oficyna Wydawnicza Branta. Bydgoszcz 1994.
- Papuziński, A., *Życie-Nauka-Ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii*, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1998.
- Radecki, W., *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, Wydawnictwo Centrum Doradztwa i Informacji Difin sp. z o. o. Warszawa 2006.

- Szafer, W., *Dzieje ochrony przyrody (w:) Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka. Dzieło zbiorowe zainicjowane i zaplanowane przez Władysława Szafera, przygotowane do druku przez Komitet Redakcyjny pod kierownictwem Włodzimierza Michałowa*, Polska Akademia Nauk, Komitet Ochrony Przyrody i jej zasobów. Zakład Ochrony Przyrody, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa 1973.
- Szczęśny, T., *Ochrona przyrody i krajobrazu. Wydanie II uzupełnione*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa 1975.
- Turska, A., Marek, M., *Problemy badań interdyscyplinarnych w zakresie kształtowania i ochrony środowiska w wypowiedziach ekspertów (w:) Łustacz L. (red.): Ochrona Środowiska. Refleksje prawne, ekonomiczne i socjologiczne*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1979.
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 7 kwietnia 1949 roku. (Dz.U. Nr 25, poz. 180).
- Walcza, k M, Radziejowski, J., Smogorzewska, M., i in., *Obszary chronione w Polsce, Wydanie III*, Instytut Ochrony Środowiska. Warszawa 2001.
- Więcko, E., *Historia rozwoju ochrony przyrody i krajobrazu w Polsce (w:) Buchwald, K., Engelhardt, W. (red.): Kształtowanie krajobrazu a ochrona przyrody. Wybór z 4-tomowej pracy zbiorowej w języku niemieckim, wydanej pod redakcją prof. dr Konrada Buchwalda i doc. dr Wolfganga Engelhardta, uzupełniony pracami polskich autorów*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne. Warszawa 1975.

Czesław WODZIKOWSKI

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Wydział Nauk o Polityce i Administracji

Katedra Innowacyjności i Polityki Zrównoważonego Rozwoju

**KSZTAŁTOWANIE SIĘ POLSKIEJ MYŚLI OCHRONY PRZYRODY ORAZ JEJ
MIEJSCE W POLITYCE EKOLOGICZNEJ
CZĘŚĆ IV. OKRES PO 1989 ROKU**

Wstęp

Z przedstawionym w części trzeciej porządkiem prawnym, oraz funkcjami prawa w dziedzinie ochrony środowiska i ochrony przyrody oraz określoną wizją ochrony przyrody ukształtowaną w świadomości społecznej, Polska weszła w okres dynamicznych przemian. Również kwestie dotyczące omawianych zagadnień zostały w dużej mierze poddane nowelizacji, której kierunki zostały po raz pierwszy zarysowane podczas obrad „Okrągłego stołu” w 1989 roku.¹ Jak pisze W. Radecki:

¹ Obrady okrągłego stołu zapoczątkowały ważny okres w dziejach Polski. Były początkiem porozumienia narodowego oraz reform społecznych, politycznych i gospodarczych mających przełomowe znaczenie dla narodu polskiego. W czasie obrad okrągłego stołu problematykę związaną z ochroną przyrody i środowiska, a ujmując te kwestie szerzej-problematykę ekologiczną, omawiano przy tzw. podstoliku ekologicznym. Rezultatem tych rozmów był podpisany w marcu 1989 r. „*Protokół podstoliku do spraw ekologii okrągłego stołu*”. Zawierał on punkt dotyczący regulacji prawnych, ekonomicznych i administracyjnych w ochronie środowiska. Najważniejsze kwestie zawarte w tym punkcie dotyczyły: uregulowania w przeciągu dwóch lat kodyfikacji prawa ochrony środowiska poprzez nowelizację przepisów w taki sposób, aby nowe przepisy regulowały przede wszystkim stosunek człowieka do przyrody ze szczególnym uwzględnieniem przyrody ożywionej oraz stosunek społeczeństwa do środowiska przyrodniczego. W szczególności uwagę należało skoncentrować na zachowaniu środowiskotwórczej funkcji przyrody, ochronie i gospodarowaniu zasobami i walorami przyrodniczymi oraz zachowaniu i kształtowaniu właściwych pod względem przyrodniczym warunków życia ze szczególnym uwzględnieniem warunków zdrowotnych. Poza tym *Protokół* zawierał liczne zapisy dotyczące zarówno kwestii prawnych, ekonomicznych i społecznych w ochronie środowiska i przyrody. [do najważniejszych z nich można zaliczyć: propozycje zmodyfikowania roli i zakresu działania Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych poprzez nadanie mu charakteru czysto funkcjonalnego i oddzielenie od wykonywanych funkcji gospodarczych. Ministerstwo swoje prace miało koncentrować głównie na: przygotowaniu i realizacji strategii ochrony środowiska; określaniu zasad korzystania ze środowiska; inspirowaniu i wspomaganiu działań proekologicznych oraz upowszechnianiu wiedzy ekologicznej; nadzorowaniu służb ochrony środowiska oraz współpracy międzynarodowej. *Protokół* zawierał także zapisy dotyczące tworzenia systemu obszarów ochronnych. W pkt. 16 zapisano, że nastąpi: „Powiększenie ekologicznego systemu obszarów chronionych do 30-40% powierzchni kraju i nadaniu mu odpowiedniej struktury przestrzennej, dążąc do utworzenia układu zachowującego łączność między poszczególnymi obszarami”. Zadanie to miało być zrealizowane przez: a) wytypowanie i uznanie za rezerwę przyrodniczą cennych ekologicznie obszarów kraju z ograniczeniem ich funkcji gospodarczych do czasu ustanowienia na tych obszarach form prawnie chronionych, b) uregulowanie przepisów prawnych w zakresie ustanawiania parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu oraz zasad gospodarowania na tych obszarach, c) wprowadzenie dwuszczeblowego systemu tworzenia i zarządzania obszarami chronionymi: system ogólnokrajowy, który obejmować miał: parki narodowe (ich powierzchnia miała być zwiększona do 1% powierzchni kraju), rezerваты przyrody oraz krajowe parki krajobrazowe (Dla parków narodowych i krajowych parków krajobrazowych miała być wyznaczona i zatwierdzona otulina i opracowane plany ich przestrzennego zagospodarowania. Postulowano także rozszerzyć w ramach systemu ogólnokrajowego, liczbę obszarów zakwalifikowanych jako rezerваты biosfery.) oraz system regionalny, który miał obejmować: regionalne parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu oraz pomniki przyrody. Por. E. Belniak, U. Wąsikiewicz, Problematyka ekologiczna w obradach „Okrągłego Stołu” (w:) *Czynniki Ekonomiczne i społeczno-polityczne w ochronie środowiska naturalnego (materiały*

„Kwestie organizacyjne zostały przesądzone ustawą z 20 grudnia 1989r. o utworzeniu urzędu Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (Dz.U. Nr 73, poz. 433). Do zakresu działania tego ministra przekazano m.in. sprawy ochrony i kształtowania środowiska, w tym środowiska morskiego, oraz racjonalnego wykorzystywania jego zasobów, ochrony przyrody, w tym w parkach narodowych i krajobrazowych, rezerwach przyrody oraz ochrony gatunków prawem chronionych, lasów, zwierzyny i innych tworów przyrody, gospodarki zasobami naturalnymi, gospodarki wodnej, lasów, gospodarki leśnej, ochrony gruntów leśnych i zadrzewień. W ten sposób minister ten stał się organem naczelnym łączącym kompetencje w zakresie najszerzej rozumianej ochrony przyrody i środowiska, razem z leśnictwem”.²

Tak przewyżczono dualizm, panujący w płaszczyźnie organizacyjnej. Aby do końca kompleksowo uregulować sprawę ochrony przyrody i ochrony środowiska należało uregulować jeszcze stronę materialno-prawną. Zadanie to powierzono powstałej w we wrześniu 1989 roku Komisji do spraw kompleksowej nowelizacji prawa ochrony środowiska. Komisja ta przygotowała projekt nowej ustawy o ochronie środowiska przyrodniczego. Projekt integrował zagadnienia związane z ochroną przyrody i ochroną środowiska i został przekazany Ministrowi Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa wiosną 1991 roku. Cechą charakterystyczną projektu była koncepcja połączenia konserwatorskiej ochrony przyrody z ochroną krajobrazu i ujęciem tej problematyki w osobnym dziale nowo powstającej ustawy o ochronie środowiska przyrodniczego.³ Niestety ustawy tej nie udało się uchwalić, gdyż w tym samym czasie do parlamentu wpłynął projekt poselski nowej ustawy o ochronie przyrody, który – jak pisze W. Radecki „ku zaskoczeniu tak ministra jak i komisji został uchwalony”.⁴

Ustawa o ochronie przyrody z 1991 roku

Ustawa o ochronie przyrody (projekt poselski) została uchwalona przez Sejm X kadencji we wrześniu 1991 roku. Następnie przyjął ją Senat i w dniu 16 października 1991 roku została podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.⁵ Nowa ustawa o ochronie przyrody weszła w życie 12 grudnia 1991 roku. Do jej najważniejszych postanowień należą:

1. Zasygnalizowanie, że ochrona przyrody będąc częścią polityki ekologicznej państwa ma istotne znaczenie ustrojowe poprzez nałożony na państwo obowiązek ochrony przyrody, odpowiedzialność za podejmowane w tym względzie działania oraz wskazanie na państwo jako podmiot odpowiedzialny za zabezpieczenie środków finansowych na ich realizację.

2. Określenie definicji ochrony przyrody jako: zachowania, właściwego wykorzystania oraz odnawiania zasobów i składników przyrody, w szczególności dziko występujących roślin i zwierząt oraz kompleksów przyrodniczych i ekosystemów.⁶

pokonferencyjne Zakopane – grudzień 1989). Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Pracownia Pomocy Naukowo-Dydaktycznych przy Akademii Ekonomicznej w Krakowie. Kraków 1990, s. 14-41.

² W. Radecki, *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*. Wydawnictwo Centrum Doradztwa i Informacji Difin sp. z o. o. Warszawa 2006, s. 31.

³ Por. Tamże.

⁴ Tamże.

⁵ Dz.U. Nr 114, poz. 492.

⁶ Ustawodawca nie sprecyzował znaczenia użytych terminów: składniki i zasoby przyrody, kompleksy przyrodnicze i ekosystemy. Za J. Sommerem należy przyjąć, iż termin „zasoby przyrody” jako element

3. Wskazanie celów ochrony przyrody, do których ustawa zalicza: utrzymywanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów, zachowanie różnorodności gatunkowej, zachowanie dziedzictwa geologicznego, zapewnienie ciągłości istnienia gatunków i ekosystemów, kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody oraz przywracanie do stanu właściwego zasobów i składników przyrody.⁷

4. Przyznanie w realizacji ochrony przyrody dużych kompetencji organom samorządu terytorialnego poprzez zezwolenie na tworzenie stanowisk dokumentacyjnych, obszarów chronionego krajobrazu, uznawanie za pomniki przyrody, ustanawianie ochrony gatunkowej oraz tworzenie zespołów przyrodniczo-krajobrazowych w drodze uchwał organów stanowiących odpowiednich jednostek samorządu terytorialnego.⁸

5. Jednoznaczne określenie roli i zadań parków narodowych stwierdzeniem, że na obszarze parków narodowych ochronie podlega całość przyrody, a wszelkie działania na ich terenie podporządkowane są wyłącznie ochronie przyrody mając jednocześnie pierwszeństwo przed wszelkimi innymi działaniami. Zapisy ustawy mówią, że nadrzędnym celem parku narodowego jest poznanie i zachowanie całości systemów przyrodniczych oraz odtwarzanie zniekształconych i zanikłych elementów rodzimej przyrody.

6. Wprowadzenie obowiązku uzgadniania z dyrektorem parku narodowego planów zagospodarowania przestrzennego obszarów, na których położony jest park narodowy oraz obowiązek uzyskania zgody dyrektora parku narodowego w przypadku zmiany sposobu wykorzystania gruntów lub nieruchomości położonych w granicach parku.

języka prawnego jest zdefiniowany w istniejących przepisach prawnych jako: „ogół elementów przyrodniczych w szczególności powierzchnia ziemi łącznie z glebą, kopaliny, wody, powietrze, świat roślinny i zwierzęcy, a także krajobraz, znajdujących się zarówno w stanie naturalnym, jak też przekształconych w wyniku działalności człowieka”. J. Sommer zwraca także uwagę na to, iż np. w rozumieniu ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska „zasoby przyrody” to pojęcie równoznaczne środowisku. Pozostałe terminy powinno natomiast traktować się jako terminy języka potocznego, gdyż jak pisze J. Sommer: „[...] zgodnie z językowymi dyrektywami interpretacji tekstów prawnych występuje domniemanie, iż teksty prawne posługują się terminami w znaczeniu języka potocznego, chyba, że coś innego wynika wyraźnie z przepisów prawnych”. J. Sommer, *Przepisy ogólne* (w:) J. Sommer (red.): *Prawo o ochronie przyrody*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska. Wrocław 1997, s. 12-13. Stosowanie zwrotów potocznych wynika z generalnej zasady mówiącej, że: „ustawodawca powinien posługiwać się jednoznacznymi zwrotami języka potocznego, gdyż akty normatywne skierowane są do ogółu obywateli”. Zob. J. Sommer, *Przepisy ogólne* (w:) J. Sommer (red.): *Prawo o ochronie przyrody. Komentarz*, Towarzystwo Naukowe Prawa Ochrony Środowiska. Wrocław 2001, s. 17.

⁷ Jak wskazuje J. Sommer: „Takie określenie celów ochrony przyrody jest nawiązaniem do dorobku współczesnego przyrodoznawstwa i światowego ruchu na rzecz ochrony przyrody. [...] realizacja tych kierunków ochrony zapewnić powinna trwałość istnienia przyrody jako makroekosystemu mimo presji antropogenicznej. [...] tego typu ujęcie celów ochrony przyrody odzwierciedlało ówczesne traktowanie przyrody wynikające z konserwatorskiej koncepcji ochrony przyrody, mimo, iż ustawa z 1949 r. zrywała werbalnie z tą koncepcją, opowiadając się za planistyczną ochroną przyrody”. Por. J. Sommer, *Przepisy ogólne* (w:) J. Sommer (red.): *Prawo o ochronie przyrody...*, dz. cyt., s. 13.

⁸ Poprzez ten zapis organy samorządu terytorialnego stały się na równi z organami administracji rządowej oraz osobami prawnymi i fizycznymi prowadzącymi działalność wpływającą na przyrodę współodpowiedzialne za realizację polityki ekologicznej państwa w zakresie ochrony przyrody. Por. K. Kasprzak, J. Skoczylas, *Rozwój ochrony przyrody żywej i nieożywionej, historia i współczesność*, Fundacja "WARTA". Poznań 1993, s. 68; M. Walczak, J. Radziejowski, M. Smogorzewska i in., *Obszary chronione w Polsce. Wydanie III*, Instytut Ochrony Środowiska. Warszawa 2001, s. 22-23 oraz W. Radecki, *Szczególne formy ochrony przyrody* (w:) J. Sommer (red.): *Prawo o ochronie przyrody...*, dz. cyt., s. 57.

7. Utworzenie Służby Parków Narodowych (a w jej strukturze Straży Parków Narodowych), których funkcjonariusze wyposażeni zostali w kompetencje o charakterze policyjnym.

8. Przeprowadzenie podziału form ochrony przyrody na:

- formy ochrony obszarowej (parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe oraz obszary chronionego krajobrazu),
- formy ochrony gatunkowej roślin i zwierząt,
- formy ochrony indywidualnej (pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe).

9. Wskazanie na odpowiedzialność Skarbu Państwa w przypadku szkód wyrządzonych przez zwierzęta będące objęte ochroną gatunkową. (Ustawa wskazywała jedynie na szkody wyrządzone przez bobry, żubry i niedźwiedzie, upoważniała jednak RM do określenia innych gatunków zwierząt objętych ochroną gatunkową, za których szkody będzie odpowiadał Skarb Państwa).⁹

Zapisy ustawy wskazywały, że wszelkie ograniczenia własności w imię dobra publicznego (którym jest ochrona przyrody-C.W.) mogą być wprowadzane tylko na zasadzie umów cywilno-prawnych, dających prawo do uzyskania odszkodowania za poniesione straty.

Ustawa ta, na co wskazują K. Kasprzak i J. Skoczylas jest: „wyraźnym postępowaniem w prawnym ustawodawstwie związanym z ochroną przyrody w naszym kraju. Niedocenianie przez całe lata tej problematyki doprowadziło m.in. do bardzo poważnych naruszeń prawa i nieodwracalnej już często degradacji zasobów przyrody”.¹⁰ Ustawa, utworzyła również podstawy prawne dla tworzenia nowych form ochrony przyrody, które praktyczne już funkcjonowały np. w badaniach naukowych (użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne). Za wymienionymi wcześniej autorami można stwierdzić, że: „Zasadniczym zadaniem (ustawy o ochronie przyrody- C.W.), jest utworzenie spójnego ekologicznego systemu obszarów chronionych w celu zachowania naturalnych walorów ekologicznych i krajobrazowych o dużych wartościach naukowych i poznawczych, zapewnienie osłony ekologicznej dla terenów szczególnie chronionych, a także dla zurbanizowanych obszarów koncentracji życia i aktywności gospodarczej społeczeństwa, zachowania terenów właściwych dla ekologicznych metod gospodarowania i tworzenia warunków wypoczynku ludności.

W tym celu wymagane jest zwiększenie powierzchni ekologicznego systemu obszarów chronionych do 30% terytorium kraju, w tym parków narodowych do poziomu 1% powierzchni kraju i rezerwatów przyrody do poziomu 0,4-0,5% jego powierzchni”.¹¹ W. Radecki natomiast zauważa, iż wejście w życie tej ustawy spowodowało, iż: „Pomysły integracji ochrony przyrody i ochrony środowiska legły tym samym w gruzach, a wobec przyjęcia w połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku nowej koncepcji ustawy o ochronie środowiska powrót do nich okazał się niemożliwy”.¹²

⁹ Por. W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 31-33, oraz K. Kasprzak, J. Skoczylas, *Rozwój ochrony przyrody...*, dz. cyt., s. 66-69.

¹⁰ K. Kasprzak, J. Skoczylas, *Rozwój ochrony przyrody...*, dz. cyt., s. 71.

¹¹ K. Kasprzak, J. Skoczylas, *Rozwój ochrony przyrody...*, dz. cyt., s. 68.

¹² Ta nowa koncepcja to przyjęcie zasady, iż prawo ochrony środowiska w ustawie ma być ograniczone (w części szczegółowej) w zasadzie do prawa emisyjnego. Jak pisze W. Radecki: „[...] ta koncepcja nowego kształtu prawa ochrony środowiska spotkała się ze zdecydowaną krytyką w doktrynie jako nie postęp, lecz regres w stosunku do dotychczasowego stanu prawnego. Ale zmiana koncepcji stała się

Podkreślić należy w tym miejscu fakt, na który zwraca uwagę W. Radecki, iż w chwili, gdy omawiana ustawa o ochronie przyrody wchodziła w życie, obowiązywała nadal ustawa o ochronie środowiska z 1980 r., która uznawała racjonalne gospodarowanie zasobami przyrodniczymi nie za kierunek ochrony przyrody - lecz ochrony środowiska.¹³

Analizując system ochrony przyrody na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. nie można pominąć również faktu, iż od 1 stycznia 1992 r. weszła w życie uchwalona w dniu 28 września 1991 r. nowa ustawa o lasach.¹⁴ Określała ona zasady zachowania, ochrony oraz powiększania zasobów leśnych, a także zasady gospodarki leśnej i jej powiązania z gospodarką narodową oraz innymi elementami środowiska.

Nowelizacje ustawy

Ustawa o ochronie przyrody z 16 października 1991 roku była kilkakrotnie nowelizowana. Do najważniejszych nowelizacji ustawy doszło:

1. 7 grudnia 2000 roku, gdy wprowadzono zmiany ustawą o zmianie ustawy o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 3, poz. 21).¹⁵ Najważniejsze z nich dotyczyły:

- a) Zobowiązania do brania pod uwagę wymagań ochrony przyrody w dokumentach strategicznych i planistycznych dotyczących: polityki ekologicznej państwa, programów ochrony środowiska zatwierdzanych przez organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego (wojewódzkich i miejscowych) oraz studiów uwarunkowań i kierunków rozwoju przestrzennego gmin.¹⁶
- b) Rozszerzenia i zmodyfikowania przepisów dotyczących planów ochrony sporządzanych w celu ochrony powierzchni parków narodowych, parków krajobrazowych oraz rezerwatów przyrody. Bardzo ważnym zapisem

faktem-uchwalona 27 kwietnia 2001 r. ustawa: Prawo ochrony środowiska (Dz.U. nr 62, poz. 627 ze zm.) jest ustawą zasadniczo odmienną od poprzedniej z 1980r". W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, op. cit. s. 36.

¹³ Por. W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 33.

¹⁴ Dz.U. Nr 101, poz. 444.

¹⁵ Nowelizacji tej dokonano dla osiągnięcia dwóch celów: po pierwsze dla uwzględnienia w ustawie wymagań wynikających z Konstytucji z 1997 r. oraz w celu dostosowania rozwiązań systemu ochrony przyrody (w szczególności obszarów chronionych) funkcjonujących w Polsce do rozwiązań funkcjonujących w prawie Unii Europejskiej, a także spełnienia wymagań wynikających z umów międzynarodowych a w szczególności: konwencji w sprawie różnorodności biologicznej (Rio de Janeiro, 5 czerwiec 1992), dyrektywy w sprawie ochrony dziko żyjących ptaków (zwanej „dyrektywą ptasią”) Nr OJ L 103 25. 04. 79 p.1 ze zmianami oraz dyrektywy w sprawie ochrony naturalnych siedlisk oraz dzikiej fauny i flory (zwanej „dyrektywą habitatową” lub „siedliskową”) Nr OJ L 206 22. 07. 92. ze zmianami. Por. M. Bar, M. Górski, J. Jerzmański, *Nowe przepisy o ochronie przyrody. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 7 grudnia 2000r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody (Dz.U. z 2001 r. Nr 3, poz. 21)*, Centrum Prawa Ekologicznego. Wrocław 2001, s. 5.

¹⁶ Na zintegrowanie ochrony przyrody z polityką ekologiczną zwraca także uwagę J. Sommer pisząc, że w zapisach ustawy: „[...] zawarty jest postulat zintegrowania ochrony środowiska z polityką ekologiczną państwa. Chodzi o to, by ochrona przyrody była ujmowana jako integralna część ochrony środowiska. Jak się wydaje *ratio legis* tego przepisu jest przeciwstawienie się występującemu niekiedy (zwłaszcza w przeszłości) przeciwstawianiu ochrony środowiska-ochronie przyrody. Ochrona przyrody jest częścią ochrony środowiska, zachowując w ramach tego charakter wyodrębnionej części. Normatywne znaczenie tego przepisu polega na tym, że nakazuje ujmować ochronę przyrody w powiązaniu z ochroną środowiska”. J. Sommer, *Przepisy ogólne*, (w:) J. Sommer (red.): *Prawo o ochronie przyrody...*, dz. cyt., s. 15.

- (z punktu widzenia tematu pracy) był zapis stanowiący o usunięciu otulin z zakresu obszarów, dla których ustanawia się plan ochrony.¹⁷
- c) Ochrony własności prywatnej przy obejmowaniu ochroną najcenniejszych przyrodniczo terenów poprzez ustanawianie parków narodowych i rezerwatów przyrody poprzez uzależnienie tych działań od zgody właściciela, (jeżeli takiej zgody właściciel nie wyrażał należało przeprowadzić wywłaszczenie).¹⁸
 - d) Wzmocnienia roli samorządu terytorialnego poprzez uzależnienie tworzenia, powiększania, zmniejszania oraz likwidacji parków narodowych nie tylko od opinii (przed nowelizacją), ale od ich zgody.¹⁹
 - e) Wprowadzenie zamkniętych list zakazów i ograniczeń w odniesieniu do: parków narodowych i rezerwatów; parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu; chronionych gatunków zwierząt i roślin; pomników przyrody, stanowisk dokumentacyjnych, użytków ekologicznych oraz zespołów przyrodniczo-krajobrazowych.²⁰
 - f) Wprowadzenie pojęcia „siedlisko przyrodnicze” w celu umożliwienia realizacji dyrektywy UE o ochronie siedlisk w ramach realizacji programu Natura 2000.²¹
 - g) Likwidacji funkcjonującej od 1957 roku Straży Ochrony Przyrody.²²

¹⁷ Jak wskazują M. Bar, M. Górski i J. Jerzmański, zapisy noweli zobowiązywały dyrektorów parków narodowych do wykonania planów ochrony w terminie nie dłuższym niż w ciągu roku od wejścia w życie jej przepisów. Por. M. Bar, M. Górski, J. Jerzmański, *Nowe przepisy o...*, dz. cyt., s. 155. W. Radecki podkreśla natomiast, że: „plany ochrony stały się aktami wiążącymi dla miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego”. W. Radecki, *Formy ochrony przyrody* (w:) J. Sommer (red.): *Prawo o ochronie przyrody...*, dz. cyt., s. 95.

¹⁸ W. Radecki zapis ten komentuje następująco: „W ten sposób ustawodawca zakwestionował 75-letni dorobek polskiej doktryny prawa ochrony przyrody; jak pisał [...] Jan Gwalbert Pawlikowski, ochrona przyrody zaczyna się tam, gdzie chronimy teren lub obiekt przyrodniczy niezależnie od woli właściciela lub nawet wbrew jego woli”. W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, op. cit. s. 34. Należy zgodzić się z poglądem W. Radeckiego, iż: „norma art.13 ust.3, która uzależnia utworzenie parku narodowego i uznania za rezerwat przyrody od zgody właścicieli nieruchomości nie będących Skarbem Państwa, nie ma szans na realizację ze względu na nierozstrzygnięci wielu istotnych problemów technicznoprawnych”. W. Radecki, *Formy ochrony przyrody* (w:) J. Sommer (red.): *Prawo o ochronie przyrody. Komentarz...*, dz. cyt., s. 84.

¹⁹ Por. M. Gwiazdowicz, *Ochrona przyrody w Polsce. Wybrane problemy. Raport Nr 202*, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz. Marzec 2002, s. 4-5.

²⁰ Przed nowelizacją katalog zakazów i ograniczeń był otwarty - to znaczy, że każdy zakaz i każde ograniczenie mogło być wprowadzane w odniesieniu do wszystkich obiektów i obszarów obejmowanych formami ochrony. Por. W. Radecki, *Formy ochrony przyrody* (w:) J. Sommer (red.): *Prawo o ochronie przyrody. Komentarz...*, dz. cyt., s. 34-35.

²¹ Zgodnie z zapisami dyrektywy siedliskowej: „siedlisko naturalne to obszar lądowy lub wodny wyodrębniony w oparciu o cechy geograficzne, abiotyczne i biotyczne, zarówno naturalne jak i półnaturalne (art.1 pkt „b” dyrektywy; siedlisko gatunku to środowisko określone przez konkretne czynniki abiotyczne i biotyczne, w których gatunek ten żyje w dowolnym stadium swojego cyklu biologicznego (art. 1 pkt „f” dyrektywy)”. Por. J. Jędrońska (red.): *Polskie prawo ochrony środowiska w kontekście integracji z Unią Europejską - wybrane zagadnienia*, Centrum Prawa Ekologicznego. Wrocław 2001, s. 149.

²² Zapis ten wywołał protesty zarówno ze strony działaczy SOP jak i ze strony nauki. W. Radecki komentując ten temat pisze tak: „Nie pomógł opór działaczy ochrony przyrody broniących Straży, nie pomogło wsparcie nauki wykazujące, że wobec niewypełnienia przez ministra obowiązku z art. 48 ust. 6 ustawy o ochronie przyrody z 1991 r. (określenie organizacji Straży), należy potraktować działanie Straży Ochrony Przyrody w kształcie nadanym jej przez ustawę z 1949 r. jako spełnienie art. 48 ust.1 ustawy z 1991 r., tj. złożenie wniosku o utworzenie Straży. Do czasu wydania zarządzenia [...] uznać należało, że Straż działa legalnie kontynuując dotychczasową działalność. Akceptacja poglądu, że po blisko 5 latach od uchwalenia ustawy Straż nagle, w 1996 r., stała się organizacją nielegalną, byłby skrajnym formalizmem, naruszającym jedną z zasad państwa prawa, mianowicie zasadę pogłębiania

Następnej znaczącej nowelizacji dokonano ustawą z dnia 27 lipca 2001 roku o wprowadzeniu ustawy Prawo ochrony środowiska, ustawy o odpadach oraz o zmianie niektórych ustaw.²³ Nowelizacja dotyczyła w szczególności: uzupełnienia celów ochrony przyrody o ochronę zieleni w miastach i wsiach, a w szczególności o ochronę drzew i krzewów, uznania parków gminnych (poprzednio wiejskich) za odrębną formę ochrony przyrody, dodania całego rozdziału (5a) dotyczącego ochrony walorów krajobrazowych, terenów zieleni oraz drzew i krzewów²⁴ oraz zmiany nazwy ministerstwa na Ministerstwo Środowiska.

Ustawę tę, wraz z jej nowelizacjami oceniono negatywnie. Środowisko przyrodnicze oceniło ją jako antyochroniarską, a prawnicze-jako ustawę, której poziom legislacyjny jest wręcz katastrofalny. Negatywnie oceniło także zapisy ustawy środowisko urzędnicze, które zarzuciło jej brak jakiejkolwiek koncepcji w organizacji systemu ochrony przyrody.²⁵

Ustawa o ochronie przyrody z 2004 r.

W dniu 4 września 2003 roku do Sejmu RP trafił rządowy projekt ustawy o ochronie przyrody. Nowa ustawa o ochronie przyrody została uchwalona 16 kwietnia 2004 roku, a w życie weszła 1 maja 2004r.²⁶

Najważniejsze zmiany, jakie wprowadziła ta ustawa to:

1. Pomińnięcie w zapisach „krajowego systemu obszarów chronionych”;
2. Wprowadzenie nowego podziału w ochronie gatunkowej. Do roślin i zwierząt dodano królestwo grzybów;
3. Wprowadzenie nowej formy ochrony obszarowej w postaci obszarów Natura 2000;²⁷
4. Zaliczenie do organów ochrony przyrody (obok ministra właściwego do spraw środowiska i wojewody) także starosty oraz wójta, burmistrza lub prezydenta miasta.

W ustawie uznano, że ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody, jak: dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów; roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową; zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia; siedlisk przyrodniczych; siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów; tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt; krajobrazu; zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień.

Jako cele ochrony przyrody wskazano: utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów; zachowanie różnorodności biologicznej; zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego; zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów, wraz z ich siedliskami, przez ich utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony; ochronę walorów krajobrazowych,

zaufania obywateli do działalności organów państwowych. [...] Nie pomógł nawet wyrok NSA, że Straż Ochrony Przyrody istnieje i działa legalnie, i wbrew opinii tak prawników, jak i działaczy ochrony przyrody, Ministerstwo Ochrony Środowiska, zasobów Naturalnych i Leśnictwa doprowadziło do likwidacji Straży ochrony Przyrody”. W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 35.

²³ Dz.U. Nr 100, poz.1085.

²⁴ Przepisy dotyczące tych zagadnień znajdowały się poprzednio w zapisach ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska z 1980 r. Por. W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 36.

²⁵ Por. Tamże.

²⁶ Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880.

²⁷ Por.: W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 36.

zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień; utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych, a także pozostałych zasobów, tworów i składników przyrody oraz kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody.

Cele ochrony przyrody realizowane są wg zapisów ustawy przez:

1. Uwzględnianie wymagań ochrony przyrody w polityce ekologicznej państwa, programach ochrony środowiska przyjmowanych przez organy jednostek samorządu terytorialnego, koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategiach rozwoju województw, planach zagospodarowania przestrzennego województw, strategiach rozwoju gmin, studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i planach zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej oraz w działalności gospodarczej i inwestycyjnej;
2. Obejmowanie zasobów, tworów i składników przyrody formami ochrony przyrody;
3. Opracowanie i realizację ustaleń planów ochrony dla obszarów podlegających ochronie prawnej, programów ochrony gatunków, siedlisk i szlaków migracji gatunków chronionych;
4. Realizację krajowej strategii ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z programem działań;
5. Prowadzenie działalności edukacyjnej, informacyjnej i promocyjnej w dziedzinie ochrony przyrody;
6. Prowadzenie badań naukowych nad problemami związanymi z ochroną przyrody.

Obecnie w Polsce do form ochrony przyrody zalicza się: parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz ochronę gatunkową roślin, zwierząt i grzybów.²⁸

W. Radecki analizując zapisy nowej ustawy o ochronie przyrody na łamach *Przyrody Polskiej* (Nr 7 z lipca 2004) pisze: „Trzeba uświadomić sobie, że obowiązująca ustawa z 16 kwietnia 2004 o ochronie przyrody stanowi dopiero pierwszy krok w kierunku zbudowania nowego systemu. Przepisy ustawy przewidują wydanie kilkudziesięciu aktów wykonawczych, przede wszystkim w formie rozporządzeń ministra właściwego do spraw środowiska (w tym m.in. określenie szczegółów dotyczących planów ochrony parków narodowych, rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych, doprecyzowanie przepisów o obszarach Natura 2000, wskazanie obejmowanych ochroną gatunków roślin, zwierząt i grzybów, określenie warunków zakładania i ochrony zadrzewień), ale także Rady Ministrów i innych ministrów. Po ich wejściu w życie, będzie można mówić nowym systemie ochrony przyrody.

Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 roku nie jest bynajmniej dokumentem doskonałym. Od chwili uchwalenia budziła i budzi wiele kontrowersji w środowiskach naukowych związanych z ochroną przyrody, jak również

²⁸ Por. K. Gruszecki, *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE. Kraków 2005, s. 19-22.

w środowiskach urzędniczo-samorządowych. Z jednej strony jej zapisy postrzegane są jako swoisty „krok w tył” w ochronie przyrody, poprzez zbyt duże – w opinii jednej grupy jej krytyków – uprawnienia, jakie daje ona właścicielom gruntów i samorządom terytorialnym w kwestiach ustanawiania obszarów chronionych.²⁹ Z drugiej strony, jest krytykowana za zbyt konserwatyzm i brak pełnej możliwości wpływu przez społeczności lokalne oraz organizacje pozarządowe na działania związane z ochroną przyrody. Do tego dochodzą jeszcze głosy prawników (np. cykl artykułów W. Radeckiego na łamach *Przyrody Polskiej* pod zbiorczym tytułem *„Rozważania nad prawem ochrony przyrody”*, które ukazywały się w latach 2004-2005) analizujących wspomnianą ustawę pod względem obowiązujących norm prawnych oraz urzędników związanych z ochroną przyrody.³⁰

Omawiając zagadnienia prawne dotyczące ochrony przyrody należy zwrócić uwagę na miejsce ochrony przyrody w całym systemie prawa, a szczególnie w odniesieniu do prawa ochrony środowiska. Wykładnię tego problemu daje W. Radecki w *Komentarzu do ustawy o ochronie przyrody z 2004r.* Zauważa tam: „w doktrynie ukształtowało się stanowisko, że to, co moglibyśmy zasadnie nazwać prawem ochrony przyrody, jest częścią składową ochrony środowiska”.³¹ Zwraca też uwagę, że na prawo ochrony środowiska składają się przepisy regulujące pięć kierunków: ochronę przed zanieczyszczeniami, ochronę zjawisk cennych przyrodniczo, korzystanie z zasobów przyrody, zagadnienia proceduralne i organizacyjne oraz kontrola produktów z punktu widzenia ochrony środowiska. Jeśli chodzi o funkcjonowanie określenia pojęcia „ochrona przyrody” w doktrynie, to należy zwrócić uwagę, iż za odrębnością prawa ochrony przyrody w prawie ochrony środowiska przemawiają nasypujące zasady i fakty:

1. zasada powszechności ochrony przyrody,
2. zasada planowości ochrony przyrody,
3. zasada priorytetu interesu publicznego w ochronie przyrody
4. fakt wprowadzenia instytucji obszaru specjalnego.³²

Polskie rozwiązania prawne mogą być także determinowane lub wręcz zastępowane przez rozwiązania prawa międzynarodowego lub prawa Unii Europejskiej. Jest to zgodne z postanowieniami Konstytucji RP, która w art. 91 ust. 1 mówi, że ratyfikowana umowa międzynarodowa po jej ogłoszeniu w dzienniku ustaw stanowi część krajowego porządku prawnego i jest stosowana bezpośrednio. Również prawo Unii Europejskiej jest dla Polski, jako kraju członkowskiego wiążące. W. Radecki w tym względzie wyróżnia; akty prawa pierwotnego (traktaty ustanawiające EWG, EWEA, o UE, Nicejski) oraz akty prawa wtórnego, które będą ustanawiane na podstawie prawa pierwotnego. Do aktów tych zalicza akty mające moc wiążącą tj.: rozporządzenia (mające bezpośrednie zastosowanie w państwach członkowskich bez konieczności wprowadzania ich przepisów do krajowego systemu prawnego, dyrektywy (kierowane do konkretnych państw członkowskich i wymagające wprowadzenia zawartych przez nie postanowień do krajowego

²⁹ Głos w dyskusji nad stanem obecnego prawa ochrony przyrody zabrał m.in. L. Tomiałojć. W artykule: „Najważniejsze usterki polskiego prawa ochrony przyrody” zamieszczonym na stronach internetowych Stowarzyszenia Samorządów Współpracujących z Parkami Narodowymi. [www://stowarzyszenie-samorzadow.pl/pliki/ustawy/najpowazniejsze_usterki.pdf](http://www.stowarzyszenie-samorzadow.pl/pliki/ustawy/najpowazniejsze_usterki.pdf) (pobrano 20.06.2006).

³⁰ Np. Pani Anna Ronikier pełniąca funkcję Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody Województwa Mazowieckiego stwierdza, że: „Obowiązująca ustawa jest generalnie zła [...] należałoby napisać nowa ustawę i nie dać ustawodawcy żadnej szansy na pogorszenie zapisów”.

³¹ W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, dz. cyt., s. 37.

³² Por. Tamże, s. 37-41.

porządku prawnego) oraz decyzje, które są bezpośrednim nakazem i przypisane są konkretnym adresatom (państwom), oraz akty nie posiadające mocy wiążącej, tj.: zalecenia i opinie.

Omawiając współczesny system ochrony przyrody, nie można pominąć roli organizacji społecznych, jaką odegrały one w powojennej historii Polski w tej dziedzinie. Najbardziej znaną i najdłużej działającą w Polsce organizacją społeczną, jest bez wątpienia Liga Ochrony Przyrody (LOP). Po II wojnie światowej LOP wznowiła pracę w roku 1945 pod kierunkiem Edwarda Potęgi. Początkowo siedziba LOP znajdowała się w Łodzi, a od 1955 r. w Warszawie. W 1957 roku z inicjatywy LOP powstała społeczna Straż Ochrony Przyrody (SOP), którą tworzyli członkowie LOP, Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Polskiego Związku Wędkarskiego, Polskiego Związku Łowieckiego oraz Klubu Wysokogórskiego. Członkowie SOP oprócz patrolowania miejsc cennych przyrodniczo (szczególnie parków narodowych i rezerwatów przyrody) byli uprawnieni do nakładania mandatów karnych za nieprzestrzeganie przepisów dotyczących ochrony przyrody.³³ W 1968 r. LOP uznana została za stowarzyszenie wyższej użyteczności publicznej, co skutkowało finansową pomocą państwa.³⁴ Do największych akcji prowadzonych przez LOP można zaliczyć: patronat (od 1959 r.) nad akcją zadrzewiania „100 milionów drzew i 60 milionów krzewów na Tysiąclecie Państwa Polskiego”, zapoczątkowanie od 1975 r. budowanie roślinnych pasów ochronnych wokół wielkich zakładów przemysłowych oraz przystąpienie do renowacji zabytkowych parków. W roku 1981 r. Liga opracowała „Raport o stanie środowiska przyrodniczego w Polsce i zagrożeniach życia ludzkiego” oraz „Memoriał w sprawie organizacji ochrony środowiska w Polsce”. Na uwagę zasługuje fakt, iż LOP od roku 1957 do dnia dzisiejszego (oprócz okolicznościowych wydawnictw) wydaje czasopismo „Przyroda Polska”. LOP położyła też (i w dalszym ciągu kładzie), duże zasługi na polu szerzenia wiedzy przyrodniczej wśród najmłodszych. Powstawały szkolne koła LOP, a obecnie pod patronatem LOP realizowane są programy z zakresu edukacji ekologicznej dla dzieci i młodzieży - począwszy od poziomu przedszkolnego.

Wg danych Instytutu Ochrony Środowiska na dzień 31 grudnia 2024 r. w Polsce funkcjonowało: 23 parki narodowe wraz ze strefami ochronnymi; 120 parków krajobrazowych wraz ze strefami ochronnymi; 1 525 rezerwatów przyrody wraz z otulinami (dane z kwietnia 2024r.) 407 obszarów chronionego krajobrazu; 145 obszarów Natura 2000 – obszary specjalnej ochrony ptaków; 849 obszarów Natura 2000 – specjalne obszary ochrony siedlisk; 3 1404 pomników przyrody; 178 stanowisk dokumentacyjnych; 7 654 użytki ekologiczne; 263 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe.³⁵

Zakończenie

Omawiając system ochrony przyrody w Polsce należy zwrócić uwagę również na to, iż nie tylko ustawa o ochronie przyrody ustanawia formy ochrony ochronne. Duża część zasobów przyrodniczych jest chroniona na podstawie zapisów ustawy o lasach z dnia 28 września 1991r,³⁶ które umożliwiają utworzenie tzw. lasów

³³ Obecnie po likwidacji SOP można uzyskać status Społecznego Opiekuna Przyrody.

³⁴ W latach 1955/56 ze względów finansowych LOP zawiesiła swoją działalność.

³⁵ [www:// gov.pl/web/gdosc/formy-ochrony-przyrody](http://www.gov.pl/web/gdosc/formy-ochrony-przyrody) (pobrano 06.03.2025.).

³⁶ Dz.U. Nr 10, poz. 444.

ochronnych.³⁷ Ponadto w latach 1995-2000 utworzono jedenaście Leśnych Kompleksów Promocyjnych,³⁸ które są najwyższą formą ochrony lasów, poza zapisami ustawy o ochronie przyrody. Ich głównym zadaniem jest wdrażanie zrównoważonej gospodarki leśnej i zasad trwałego rozwoju oraz ochrona walorów przyrodniczych kompleksów leśnych, dla których ochrony zostały ustanowione.

Cechą charakterystyczną działań związanych z ochroną przyrody w III RP jest to, iż w realizacji zadań związanych z ochroną najbardziej cennych przyrodniczo terenów naszego kraju coraz większą rolę spełniają samorządy lokalne oraz właściciele gruntów, które miałyby być poddane pod ochronę. Rodzi to wiele nieporozumień i lokalnych konfliktów między społecznościami lokalnymi, lokalnymi samorządami oraz organami ochrony przyrody działającymi na takich obszarach.

Konflikty te dotyczą także środowisk naukowych, które planując nowe formy ochrony przyrody (w szczególności formy ochrony obszarowej np. parki narodowe) nie zawsze potrafią dostrzec rolę, jaką spełnia przyroda i jej zasoby dla miejscowej ludności, która często od wieków korzysta z jej bogactw i często nie rozumie motywów (a więc nie widzi powodu) ustanawiania jakichkolwiek form jej ochrony, pociągających zazwyczaj liczne utrudnienia, zakazy i ograniczenia w korzystaniu z zasobów przyrody, jak również ograniczenia w ustanawianych strefach ochronnych (otulinach) dotyczące zasad gospodarowania czy też rozbudowy infrastruktury czy zmieniania sposobu użytkowania gruntów.

Zgodzić należy się z autorami książki *„Obszary Chronione w Polsce”*, iż: „Nowoczesna ochrona przyrody wymaga zatem dużych umiejętności negocjacyjnych, aby wypracować odpowiednie rozwiązania, godzące gospodarcze potrzeby społeczności lokalnych z wymaganiami ochrony przyrody”.³⁹

Streszczenie

Obrazy okrągłego stołu były początkiem porozumienia narodowego oraz reform społecznych, politycznych i gospodarczych mających przełomowe znaczenie dla narodu polskiego. W czasie obrad okrągłego stołu omawiano również problematykę związaną z ochroną przyrody i środowiska, co zapoczątkowało zmiany w tym zakresie a przede wszystkim uchwalenie nowych ustaw dotyczących tej problematyki, co było równoznaczne z uwzględnieniem ich w prowadzonej przez Polskę polityce ekologicznej.

Słowa kluczowe: ochrona przyrody, okrągły stół, przemiany ustrojowe, polityka ekologiczna

THE FORMATION OF THE POLISH THOUGHT OF NATURE PROTECTION AND ITS PLACE IN ECOLOGICAL POLICY PART IV. THE PERIOD AFTER 1989

Summary

The Round Table talks were the beginning of a national agreement and social, political and economic reforms of groundbreaking significance for the Polish nation.

³⁷ Powierzchnia lasów ochronnych w 2001 r. stanowiła ok. 40% powierzchni wszystkich lasów w Polsce. Na podstawie: Por. M. Walczak, J. Radziejowski, M. Smogorzewska i in. *Obszary Chronione w Polsce...* dz. cyt., s. 30.

³⁸ Leśne Kompleksy promocyjne utworzono na podstawie zarządzenia nr 30 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 19 grudnia 1994 r. w sprawie leśnych kompleksów promocyjnych.

³⁹ M. Walczak, J. Radziejowski, M. Smogorzewska i in. *Obszary chronione w...*, dz. cyt., s. 32.

During the Round Table talks, issues related to the protection of nature and the environment were also discussed, which initiated changes in this area and, above all, the adoption of new laws regarding this issue, which was tantamount to taking them into account in the ecological policy pursued by Poland.

Key words: nature conservation, Round Table, political changes, ecological policy

Bibliografia:

- Bar, M., Górski, M., Jerzmański, J., Nowe przepisy o ochronie przyrody. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 7 grudnia 2000r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody (Dz.U. z 2001 r. Nr 3, poz. 21), Centrum Prawa Ekologicznego. Wrocław 2001.
- Belniak, E., Wąsikiewicz, U., Problematyka ekologiczna w obradach „Okrągłego Stołu (w:) Czynniki Ekonomiczne i społeczno-polityczne w ochronie środowiska naturalnego (materiały pokonferencyjne Zakopane – grudzień 1989), Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Pracownia Pomocy Naukowo-Dydaktycznych przy Akademii Ekonomicznej w Krakowie. Kraków 1990.
- Gruszecki, K., Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz, Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE. Kraków 2005,
- Gwiazdowicz, M., Ochrona przyrody w Polsce. Wybrane problemy. Raport Nr 202, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz. Marzec 2002.
- Jędrońska, J., (red.): Polskie prawo ochrony środowiska w kontekście integracji z Unią Europejską - wybrane zagadnienia, Centrum Prawa Ekologicznego. Wrocław 2001, s. 149.
- Kasprzak, K., Skoczylas, J., Rozwój ochrony przyrody żywej i nieożywionej, historia i współczesność, Fundacja "WARTA". Poznań 1993. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz.U.1997.78.483).
- Radecki, W., Szczególne formy ochrony przyrody (w:) Sommer J., (red.): Prawo o ochronie przyrody, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska. Wrocław 1997.
- Radecki, W., Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz, Wydawnictwo Centrum Doradztwa i Informacji Difin sp. z o. o. Warszawa 2006.
- Sommer J., Przepisy ogólne (w:) Sommer, J., (red.): Prawo o ochronie przyrody, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska. Wrocław 1997.
- Tomiałojć, L. „Najważniejsze usterki polskiego prawa ochrony przyrody”, [www://stowarzyszenie-samorzadow.pl/pliki/ustawy/najpowazniejsze_usterki.pdf](http://stowarzyszenie-samorzadow.pl/pliki/ustawy/najpowazniejsze_usterki.pdf) (pobrano 20.06.2006).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880).
- Ustawa z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody (Dz.U. 1991 nr 114 poz. 492).
- Ustawa z dnia 20 grudnia 1989r. o utworzeniu urzędu Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (Dz.U. Nr 73, poz. 433). Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. Nr 101, poz. 444).
- Walczak, M., Radziejowski, J., Smogorzewska, M., i in., Obszary chronione w Polsce. Wydanie III, Instytut Ochrony Środowiska. Warszawa 2001.
- Zarządzenia nr 30 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 19 grudnia 1994 r. w sprawie leśnych kompleksów promocyjnych.

BEZPIECZEŃSTWO ZDROWOTNE

BEZPIECZEŃSTWO PACJENTÓW Z CUKRZYCĄ W ASPEKCIE NOWYCH UPRAWNIEN PIELĘGNIARSKICH

Wstęp

Cukrzyca jest chorobą cywilizacyjną na którą wzrasta zachorowalność - szczególnie dotyczy to cukrzycy typu 2. Związane jest to z coraz dłuższą przeżywalnością oraz niewłaściwym stylem życia. Aby pacjenci potrafili zapobiegać powikłaniom cukrzycy oraz byli odpowiednio przygotowani do radzenia sobie z chorobą przewlekłą jaką jest cukrzyca, istotne jest zapewnienie pacjentom poczucia bezpieczeństwa w samoopiece oraz samokontroli choroby. Ze względu na rozszerzanie uprawnień pielęgniarskich, poczucie bezpieczeństwa pacjentów osiąga coraz wyższy poziom.

Cukrzyca

Według Światowej Organizacji Zdrowia utrzymujące się wysokie stężenia glukozy we krwi czyli hiperglikemia jest tożsama z cukrzycą.¹ Cukrzyca to grupa chorób metabolicznych, które charakteryzują się podwyższonym poziomem glukozy wynikającym z defektu wydzielania i/lub działania insuliny. Przewlekła hiperglikemia wiąże się z zaburzeniem czynności nerek, oczu, nerwów, serca i naczyń krwionośnych. Do dwóch podstawowych rodzajów zalicza się typ 1 i typ 2 cukrzycy.

W cukrzycy typu 1 charakterystyczny jest brak wydzielania insuliny przez trzustkę, spowodowany zniszczeniem komórek beta. Dochodzi do tego w mechanizmie autoagresji narządowo swoistej.² Niszczenie komórek trzustkowych jest związane z nieprawidłową reakcją autoimmunologiczną, co jest uwarunkowane w głównej mierze predyspozycją genetyczną oraz nakładającymi się czynnikami środowiskowymi. Bez względu na przyczynę dochodzi do zupełnej utraty źródła insuliny w organizmie człowieka.³

Jednym z wymienianych rodzajów cukrzycy typu 1 jest cukrzyca LADA (Latent Autoimmune Diabetes in Adults) - choroba z autoagresji o powolnym przebiegu. Jest to cukrzyca ujawniająca się zwykle powyżej 35 roku życia, która ma podłoże autoimmunologiczne. Charakterystyczną cechą kliniczną tej choroby jest insulinoniezależność w pierwszych miesiącach od rozpoznania, a także obecność w surowicy przeciwciał przeciwko dekarboksylazie kwasu glutaminowego.⁴

Kolejnym rodzajem cukrzycy typu 1 jest cukrzyca MODY (Maturity Onset Diabetes of the Young), która ma podobny przebieg kliniczny do cukrzycy typu 2. Cukrzyca MODY występuje przed 25 rokiem życia i cechuje się występowaniem u tej samej rodziny nawet w kilku pokoleniach. Jest kojarzona również z wadami układu nerwowego, moczowego lub wadami słuchu.⁵

¹ M. Pawłowski, Zespół hiperglikemiczno-hipermolalny (w:) L. Czupryniak (red.) *Diabetologia – kompendium*. Termedia, Poznań 2014, s. 176-182.

² D. Zozulińska-Ziółkiewicz, B. Wierusz-Wysocka, Patofizjologia cukrzycy typu 1. (w:) Tamże, s. 33-39.

³ L. Kania, Hipoglikemia w cukrzycy typu 1 (w:) *Postępy Nauk Medycznych*. 2017; XXX; 2, s. 95-98.

⁴ A. Foltyn, Cukrzyca typu LADA. (w:) *Diabetologia Praktyczna*. 2008; 9; 5, s. 220-226.

⁵ J. Sieradzki, Cukrzyca i zespół metaboliczny (w:) A. Szczekliak (red.) *Choroby wewnętrzne*. Medycyna Praktyczna. Kraków 2011, s. 1211.

Niepokojącym faktem jest wzrost występowalności cukrzycy typu 2, który jest wywołany zbyt słabym działaniem insuliny lub jej niską produkcją w organizmie. Ten rodzaj cukrzycy jest rozpoznawany po stwierdzeniu zaburzeń funkcji komórek beta przy jednoczesnym wydzielaniu insuliny na wystarczającym poziomie do skutecznego hamowania ketogenezy. Wśród większości pacjentów chorujących na cukrzycę typu 2 występuje insulinooporność.⁶

W zaleceniach Polskiego Towarzystwa Diabetologicznego na 2024 rok wskazano na konieczność prowadzenia badań przesiewowych w kierunku cukrzycy typu 2 ze względu na to, że u większości chorych nie występują objawy hiperglikemii (podwyższonego stężenia poziomu glukozy). Badania te należy przeprowadzać raz na 3 lata u każdej osoby powyżej 45 roku życia. Zaleca się aby badanie przesiewowe wykonywać również u osób z grup ryzyka:

- z cukrzycą występującą w rodzinie (rodzice bądź rodzeństwo),
- z nadwagą lub otyłością ($BMI \geq 25 \text{ kg/m}^2$ i/lub obwód w talii $\geq 80 \text{ cm}$ u kobiet albo $\geq 94 \text{ cm}$ u mężczyzn),
- u osób mało aktywnych fizycznie,
- u osób wśród których w poprzednim badaniu stwierdzono stan przedcukrzycowy,
- u osób z nadciśnieniem tętniczym,
- osób z dyslipidemią,
- z chorobą układu sercowo-naczyniowego,
- u kobiet z zespołem policystycznych jajników,
- u kobiet z przebytą cukrzycą ciążową,
- u kobiet, które urodziły dziecko z wagą $>4000 \text{ g}$,
- u osób z grupy środowiskowej lub etnicznej częściej narażonej na występowanie cukrzycy.⁷

Według danych z Narodowego Funduszu Zdrowia w Polsce w 2014 roku na cukrzycę chorowało 2,55 mln dorosłych osób, natomiast w 2018 r. liczba ta wzrosła do 2,86 mln. Wśród dorosłych dominowały osoby powyżej 55 r.ż. Osoby chore stanowiły w 2018 r. 9,1% populacji dorosłych. W przypadku dzieci i młodzieży w 2018 r. chorowało 22,0 tys. osób, co stanowiło 3,2% populacji dzieci i młodzieży.⁸ Niepokojącym faktem jest również ciągły wzrost zapadalności na cukrzycę w wieku rozwojowym. Nawet czterokrotny wzrost przewiduje się w okresie 20 lat, do roku 2025. Najwięcej nowych zachorowań przypada na wiek 5–9 lat. Szczególnie niepokoi, poza wzrostem zapadalności, szybkie obniżanie się wieku zachorowań.⁹ Polska należy do krajów o wysokiej zapadalności. Wzrost zachorowalności wynika m.in. ze zwiększaniem się odsetka osób otyłych, spadku aktywności fizycznej i ich interakcji ze zmianami w strukturze demograficznej (OECD and Europe Union, 2018).

Prognozuje się, że w 2030 r. na świecie będzie około 360 mln osób chorujących na cukrzycę. Co znamienne, chorobowość wzrasta we wszystkich grupach wiekowych, jednak wzrost ten jest najszybszy u osób dorosłych w przedziale

⁶ L. Czupryniak, Patofizjologia cukrzycy typu 2 (w: Diabetologia..., dz. cyt., s. 39-42).

⁷ Polskie Towarzystwo Diabetologiczne, Zalecenia kliniczne dotyczące postępowania u osób z cukrzycą - 2024, *Current Topics in Diabetes, Official Journal of the Diabetes Poland*. Poznań 2023 vol.4, s. 14-15.

⁸ Raport: NFZ o zdrowiu – cukrzyca. Narodowy Fundusz Zdrowia, Warszawa 2019, s. 4-5.

⁹ O. Pilecki, E. Kalkstein-Nawrocka, M. Żbikowska-Bojko, Wzrost u dzieci z cukrzycą typu 1 *Endokrynologia Pediatria*. 2016, 15 (4)57, s. 9-22.

wiekowym 45-64 lat.¹⁰ Istotnym wydaje się fakt edukacji i zapewnienia bezpieczeństwa dla chorych borykających się z cukrzycą. Samokontrola glikemii jest integralną częścią leczenia cukrzycy. Dla poprawy ogólnego stanu zdrowia diabetyków ważne jest prawidłowe żywienie oraz stosowanie aktywności fizycznej dostosowanej do wieku i wydolności pacjenta.

Chorych na cukrzycę należy między innymi edukować w zakresie ogólnych zasad prawidłowego żywienia. Edukacja odnośnie terapeutycznego stylu życia, jeżeli zostanie odpowiednio dostosowana do potrzeb oraz możliwości pacjenta, wpływa na osiągnięcie celów terapeutycznych, zmniejszając jednocześnie koszty leczenia powikłań cukrzycy.¹¹ Odpowiednia dieta, stosowanie aktywności fizycznej oraz unikanie stresu zapobiegają rozwojowi cukrzycy typu 2 oraz mają wpływ na wyrównanie glikemii cukrzycy typu 1 oraz 2. Zmiana stylu życia pacjenta w każdym przypadku umożliwi lepszą kontrolę choroby, co z kolei jest czynnikiem hamującym jej dalszy rozwój oraz ma wpływ na uniknięcie przewlekłych powikłań cukrzycy.¹² Prowadzony współcześnie tryb życia z niską aktywnością fizyczną oraz spożywaniem wysokowęglowodanowych i wysokokalorycznych produktów są czynnikami, które zwiększają ryzyko cukrzycy.¹³

Zawód pielęgniarki i rozszerzenie kompetencji zawodowych

Aby pacjent czuł się bezpiecznie musi być odpowiednio przygotowany do radzenia sobie z chorobą przewlekłą jaką jest cukrzyca. Pielęgniarka jest osobą, która poprzez edukację pomaga pacjentowi w radzeniu sobie z chorobami przewlekłymi, czego przykładem jest cukrzyca. Obecnie pielęgniarka to profesjonalistka wykonująca samodzielny zawód. Na rangę zawodu oraz status pielęgniarek wpływ ma kształcenie przygotowujące do zawodu oraz regulacje prawne dające pielęgniarkom rozszerzanie kompetencji. Edukacja pielęgniarek w Polsce składa się z dwóch podstawowych etapów:

1. Kształcenie dyplomowe, które obejmuje studia pierwszego stopnia (na poziomie licencjackim) oraz studia drugiego stopnia (na poziomie magisterskim);
2. Kształcenie podyplomowe, uwzględniające specjalizacje zawodowe oraz kursy doskonalące kompetencje.¹⁴

Według obowiązującej ustawy o zawodach pielęgniarki i położnej, zgodnie z art. 52 kwalifikacje zawodowe pielęgniarka uzyskuje po ukończeniu studiów pielęgniarskich w ramach szkolnictwa wyższego.¹⁵ Proces profesjonalizacji zawodu pielęgniarskiego osiągał coraz wyższy status dzięki rozwojowi edukacji, innowacjom oraz wdrażaniu nowych standardów i procedur opracowanych przez naukowe

¹⁰ J. Sieradzki, Cukrzyca i zespół metaboliczny (w:) A. Szczeklik (red.) Choroby..., dz. cyt., s. 1179-1216.

¹¹ M. Górka-Ciebiada, Rozpoznawanie i leczenie cukrzycy – co nowego w wytycznych Polskiego Towarzystwa Diabetologicznego? (w:) *Geriatrics*. 2016, s. 112-119.

¹² M. Gibała M., G. Janowski, Wpływ stylu życia na zapobieganie oraz przebieg cukrzycy (w:) *Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne*. 2016, 6, s. 63-67.

¹³ A. Kuklińska, Rola pielęgniarki w opiece nad pacjentem przygotowywanym do amputacji kończyny dolnej spowodowanej zespołem stopy cukrzycowej. Studium przypadku w oparciu o ICNP (w:) *Pielęgniarstwo w Opiece Długoterminowej*. 2019; 2 (4), s. 5873.

¹⁴ W. Ciechaniewicz, Dawca pielęgnowania (w:) D. Zarzycka, B. Ślusarska B. (red.): *Podstawy pielęgniarstwa*, t. 1. Wydawnictwo lekarskie PZWL. Warszawa 2017, s. 345-366, a także: Ustawa z dnia 15 lipca 2011 roku o zawodach pielęgniarki i położnej (Dz.U. nr 174 poz. 1039).

¹⁵ Tamże.

towarzystwa pielęgniarskie.¹⁶ Współcześnie pielęgniarka poprzez posiadane kwalifikacje, umiejętności i kompetencje społeczne pełni odpowiednią rolę zawodową wobec pacjentów i ich rodzin.

Postrzeganie pielęgniarek jako specjalistów opiera się na działalności w oparciu o standardy, procedury oraz stosowanie aktualnej wiedzy naukowej. Jednocześnie zmiany, które dokonały się w spostrzeganiu pacjenta z obiektu opieki na jej aktywnego uczestnika prowadzi do pogłębienia relacji pielęgniarka-pacjent oraz współpracy z pacjentami jako odbiorcami świadczeń zdrowotnych.¹⁷ Zgodnie z wytycznymi WHO (Światowej Organizacji Zdrowia) w pielęgniarstwie wskazuje się na cztery podstawowe funkcje:

1. Edukacja zdrowotna – pielęgniarki podnoszą świadomość zdrowotną nie tylko pacjentów ale również personelu medycznego. Skuteczność tej funkcji powiązana jest z oceną poziomu wiedzy osób edukowanych. Informacje mają być dostosowane do odbiorcy, przekazywane w sposób zrozumiały i zgodny z zasadami etycznymi.
2. Udział w zespołach opieki zdrowotnej – pielęgniarki współpracują z zespołami interdyscyplinarnymi. Planują i oceniają jakość świadczonej opieki pielęgniarskiej. Funkcja ta wymaga umiejętności organizacyjnych, koordynacji działań, zdolności komunikacyjnych z pacjentami oraz innymi specjalistami ochrony zdrowia.
3. Świadczenie i zarządzanie opieką zdrowotną – pielęgniarki mają udział w zastosowaniu umiejętnego zorganizowanego podejścia do pacjenta z uwzględnieniem właściwej oceny potrzeb. Podejście profesjonalne wymaga właściwych umiejętności w zakresie monitorowania efektów podjętych interwencji w opiece nad pacjentem.
4. Wspieranie rozwoju pielęgniarstwa – wdrażanie innowacji, współudział w badaniach naukowych oraz ich wykorzystanie w praktyce klinicznej. Jako jeden z głównych celów wskazuje się podnoszenie jakości świadczonej opieki, wzrost efektywności pracy oraz dbanie o prestiż zawodu pielęgniarskiego.¹⁸

Rola współczesnej pielęgniarki obejmuje bezpieczeństwo pacjenta poprzez wsparcie emocjonalne i psychologiczne nie tylko dla pacjenta ale również jego opiekunów. Wykonywanie tego zawodu wymaga od pielęgniarek szczególnych predyspozycji takich jak potrzeba pomagania innym, empatia oraz zaangażowanie w wykonywanie obowiązków służbowych.¹⁹ Pielęgniarki mają możliwość samodzielnego wykonywania świadczeń zapobiegawczych, diagnostycznych, leczniczych i rehabilitacyjnych oraz podejmowania działań ratunkowych w nagłych sytuacjach.

¹⁶ M. Paszkowska, Pielęgniarka w polskim systemie ochrony zdrowia, *Wiadomości Lekarskie*, 2020, nr 73, s. 1772–1778.

¹⁷ E. Kowalska, Z. Puchalski, J. Szwarz – Woźniak, Leczenie zachowawcze owrzodzeń żylnych kończyn dolnych. Rola i zadania pielęgniarki w procesie leczenia (w:) Rola pielęgniarki w procesie pielęgnowania pacjentów w zależności od jednostki chorobowej. *Zeszyty Naukowe*, 2013, nr 49, s. 55–60.

¹⁸ W. Ciechaniewicz, Dawca..., dz. cyt., s. 345–366 oraz: J. Girzelska, Świadczeniodawca opieki pielęgniarskiej – Pielęgniarka. Podstawy prawne wykonywania zawodu pielęgniarki (w:) J. Girzelska, (red.): *Podstawy pielęgniarstwa. Teoria i praktyka*, t. 24, Lubelska Akademia WSEI, Lublin 2023, s. 39–46.

¹⁹ Z. Radosz, M. Paplaczek, Zawód pielęgniarka – jakie możliwości mają młodzi absolwenci kierunku pielęgniarstwo we współczesnej Polsce, *Pielęgniarstwo XXI wieku*. 2017, nr 17, s. 31–34.

Szczegółowy wykaz czynności został określony w Rozporządzeniu Ministra Zdrowia z dnia 28 lutego 2017 r. w sprawie rodzaju i zakresu świadczeń zapobiegawczych, diagnostycznych, leczniczych i rehabilitacyjnych udzielanych przez pielęgniarkę albo położną samodzielnie bez zlecenia lekarskiego (Dz.U.2017 poz. 497). Rozporządzenie reguluje kwestie związane z produktami leczniczymi i środkami pomocniczymi, które pielęgniarka może wypisać samodzielnie. Wskazuje również rodzaje materiałów diagnostycznych, które mogą być pobierane przez pielęgniarki w ramach kompetencji zawodowych.

Pielęgniarki mają obecnie uprawnienia do samodzielnego stosowania niektórych leków i wyrobów medycznych zgodnie z załącznikami do rozporządzenia z 2017 roku. Mogą także podawać leki bez recepty oraz inne produkty lecznicze uwzględnione w wykazie. Pielęgniarki mogą również wykonywać testy biochemiczne, hematologiczne czy szybkie diagnostyczne jak np. pomiar glikemii w przypadku profilaktyki czy monitorowania cukrzycy. Pielęgniarki biorą udział w akcjach profilaktycznych (dni zdrowia, białe soboty). Ważnym rozszerzeniem kompetencji było także wprowadzenie przepisów umożliwiającym pielęgniarkom ordynowanie leków i wyrobów medycznych a także wystawianie skierowań na badania diagnostyczne.

Recepty pielęgniarskie zostały podzielone na: recepty do samodzielnej ordynacji produktów leczniczych oraz recepty do wypisywania leków na kontynuację leczenia. Kwestia tego jakie preparaty może samodzielnie wypisywać pielęgniarka lub położna jest dokładnie opisana w rozporządzeniu Ministra Zdrowia w sprawie recept wystawianych przez pielęgniarki i położne oraz w rozporządzeniu Ministra Zdrowia w sprawie wykazu substancji czynnych zawartych w lekach, wykazu środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego, wykazu wyrobów medycznych i wykazu badań diagnostycznych.²⁰

Aby prawidłowo ustalić plan opieki nad pacjentem i dokładnie określić potrzeby podopiecznego z cukrzycą przeprowadza się szczegółowy wywiad środowiskowo–rodzinny, którego zadaniem jest uzyskanie wyczerpujących informacji dotyczących historii choroby, stanu zdrowia pacjenta oraz warunków życia. Pielęgniarka wykonuje także badanie fizykalne, dzięki któremu ocenia się aktualny stan zdrowia pacjenta i jest podstawą do podjęcia działań diagnostycznych lub terapeutycznych. Pielęgniarka realizuje także działania edukacyjne i profilaktyczne, które mają na celu nie tylko leczenie ale również promowanie zdrowego stylu wśród pacjentów. W ramach współpracy z pacjentem opracowuje a następnie realizuje indywidualne plany opieki dostosowane do potrzeb pacjenta, co oprócz posiadanej wiedzy medycznej wymaga odpowiednich umiejętności planowania i właściwego zorganizowania opieki nad pacjentem.²¹

Niezwykle istotna w pracy pielęgniarki jest umiejętność postępowania profilaktycznego np. w zapobieganiu stopie cukrzycowej u pacjentów z cukrzycą typu 2 oraz umiejętne postępowanie z raną. Pielęgniarka wykonuje zabiegi związane z leczeniem ran. Zajmuje się zakładaniem oraz zmianą opatrunków na rany, oparzenia, odleżyny. Zajmuje się pielęgowaniem ran trudno gojących się, w tym

²⁰ www.nipip.pl/dla-pielegniarek-i-polozonych/informacja-dla-pielegniarek-polozonych-uprawnionych-wystawiania-recept-leki-srodki-spozywcze-specjalnego-przeznaczenia-zywieniowego-oraz-wyroby-medyczne-refundowane (pobrano 29.12. 24r.).

²¹ J. Girzelska, Świadczeniodawca opieki pielęgniarskiej – Pielęgniarka. Podstawy prawne wykonywania zawodu pielęgniarki (w:) J. Girzelska (red.): Podstawy pielęgniarstwa..., dz. cyt., s. 39–46.

stomii, przetok lub ran pooperacyjnych.²² W pracy pielęgniarki niezwykle istotna jest rozwinięta koordynacja wzrokowo-ruchowa, która umożliwia pielęgniarkom wykonywanie czynności takich jak wykonywanie iniekcji, podawanie leków czy obsługiwanie sprzętów medycznych. Koordynacja ta umożliwia skuteczne łączenie percepcji wzrokowej z precyzyjnymi ruchami rąk co w przypadku pracy w opiece zdrowotnej ma istotne znaczenia dla bezpieczeństwa pacjentów.

Rozróżnianie barw, zręczność, spostrzegawczość to bardzo ważne umiejętności charakteryzujące zawód pielęgniarki aby wykryć w odpowiednim czasie zmiany w stanie pacjenta oraz niezwłocznie zareagować.²³ Wykonywanie zawodu pielęgniarki wymaga specyficznych cech osobowościowych takich jak dokładność, odpowiedzialność, rzetelność, sumienność, cierpliwość które stanowią podstawę do wypełniania obowiązków zawodowych w kontekście opieki nad pacjentami. Wyrozumiałość, empatia oraz wysoka odporność psychiczna umożliwiają pielęgniarkę skutecznie radzić sobie w trudnych sytuacjach, w których nie tylko pacjenci ale także ich najbliżsi oczekują fachowej opieki i wsparcia emocjonalnego.²⁴ Pielęgniarki zajmujące się pacjentami z cukrzycą pracują zarówno w podstawowej jak i specjalistycznej opiece zdrowotnej.

Świadczenia udzielane są między innymi w szpitalach, poradniach diabetologicznych, gabinetach promocji zdrowia, podstawowej opiece zdrowotnej czy kompleksowej ambulatoryjnej opiece specjalistycznej nad pacjentem z cukrzycą. Pielęgniarki mają możliwość ukończenia kursu specjalistycznego: "Edukator w cukrzycy". Wszystko po to aby pacjent z cukrzycą miał troskliwą opiekę oraz możliwość skorzystania z jak najlepszej edukacji w zakresie samoopieki i samokontroli w cukrzycy. Dodatkowym atutem jest możliwość zatrudnienia edukatora ds. diabetologii co zostało prawnie usankcjonowane w Rozporządzeniu Ministra Zdrowia z dnia 10 lipca 2023 r. w sprawie kwalifikacji wymaganych od pracowników na poszczególnych rodzajach stanowisk pracy w podmiotach leczniczych niebędących przedsiębiorcami(Dz.U.2023.1515).

Wymagania stawiane dla edukatora do spraw diabetologii wskazano w rozporządzeniu dla trzech możliwości w zależności od posiadanych kwalifikacji. Może to być osoba mająca 5 letni staż pracy w zawodzie pielęgniarki oraz spełniająca jeden z trzech poniższych warunków:

1. Tytuł zawodowy magistra pielęgniarstwa i tytuł specjalisty w dziedzinie pielęgniarstwa diabetologicznego lub zachowawczego, lub internistycznego lub kurs kwalifikacyjny w dziedzinie pielęgniarstwa diabetologicznego.
2. Tytuł zawodowy licencjata pielęgniarstwa i tytuł specjalisty w dziedzinie pielęgniarstwa diabetologicznego lub zachowawczego, lub internistycznego lub kurs kwalifikacyjny w dziedzinie pielęgniarstwa diabetologicznego.
3. Średnie wykształcenie medyczne w zawodzie pielęgniarka i tytuł specjalisty w dziedzinie pielęgniarstwa diabetologicznego lub zachowawczego, lub internistycznego lub kurs kwalifikacyjny w dziedzinie pielęgniarstwa diabetologicznego.

W Podstawowej Opiece Zdrowotnej w placówkach realizujących opiekę koordynowaną istnieje możliwość skorzystania z opieki koordynowanej nad

²² E. Kowalska, Z. Puchalski, J. Szwarc-Woźniak, Leczenie zachowawcze..., dz. cyt., s. 55-60.

²³ D. Zarzycka, I. Wrońska, Pielęgniarstwo (w:) B. Ślusarska, D. Zarzycka (red.): Podstawy..., dz. cyt., s. 3-10.

²⁴ Czerw A., Czarnota-Bojarska J., Dopasowanie człowiek – środowisko i postawa wobec pracy jako motywy zachowań organizacyjnych, Psychologia Społeczna, 2016, nr 11, s. 9-17.

pacjentem z cukrzycą. W ramach opieki koordynowanej po rozpoznaniu cukrzycy pacjent ma możliwość skorzystania z wizyty kompleksowej oraz wizyt kontrolnych. Pacjent ma ustalony indywidualny plan opieki medycznej (IPOM). Pacjent ma jednocześnie możliwość skorzystania z badań diagnostycznych - z koszyka badań diagnostycznych POZ oraz budżetu powierzonego. Pacjent ma także zapewnioną konsultacje specjalistyczna diabetologa, porady edukacyjne, dietetyczne oraz wsparcie koordynatora.²⁵

Podsumowanie

Ze względu wzrost zachorowań na cukrzycę dla pacjentów zmagających się z chorobą są przygotowywane rozwiązania systemowe dające możliwości radzenia sobie z chorobą, rozpoznawania niepokojących objawów oraz zapobiegania powikłaniom. Daje to pacjentom wsparcie na każdym etapie choroby. Rozszerzanie kompetencji pielęgniarskich, wprowadzanie aktów prawnych oraz koordynowanej opieki nad pacjentami wpływa na zapewnienie poczucia bezpieczeństwa chorych. Pacjent ma coraz więcej możliwości skorzystania z profesjonalnej edukacji zespołu terapeutycznego nie tylko dla siebie ale również opiekunów, co umożliwia właściwa samoopiekę i samokontrolę na coraz wyższym poziomie.

Wnioski

1. Liczba pacjentów z cukrzycą ulega ciągłemu wzrostowi.
2. Poprawia się opieka diabetologiczna nad pacjentami z cukrzycą.
3. Pacjenci z cukrzycą mają możliwość korzystania z edukacji w zakresie radzenia sobie z chorobą.
4. Zwiększenie kompetencji pielęgniarskich może wpływać na poczucie bezpieczeństwa diabetyków poprzez edukację dostosowaną do odbiorców.
5. Pielęgniarki są coraz lepiej przygotowywane do opieki nad pacjentem z cukrzycą.
6. Edukacja terapeutyczna, działalność zespołu interdyscyplinarnego daje diabetykom możliwość radzenia sobie z chorobą.

Streszczenie

Zachorowalność na cukrzycę zatacza coraz szersze kręgi. Artykuł porusza problematykę poczucia bezpieczeństwa pacjentów z cukrzycą. Przedstawia możliwości korzystania z edukacji i wsparcia w radzeniu sobie z chorobą. Wskazuje na zwiększające się uprawnienia pielęgniarek, co może mieć wpływ na efektywniejsze przygotowanie pacjenta z cukrzycą w zakresie samoopieki i samokontroli. W artykule ukazano rozwiązania systemowe dotyczące osób chorujących na cukrzycę. Wskazano akty prawne, które dotyczą wdrożonych rozwiązań dla pacjentów.

Słowa kluczowe: cukrzyca, pacjent, bezpieczeństwo, pielęgniarka, uprawnienia

²⁵ A. Mastelerz-Migas, K. Strojek, Wytyczne konsultantów krajowych w dziedzinie medycyny rodzinnej oraz diabetologii dotyczące opieki nad pacjentem z cukrzycą w podstawowej opiece zdrowotnej, z uwzględnieniem opieki koordynowanej, z dnia 14 listopada 2022 r., www.nfz.gov.pl/gfx/nfz/userfiles/_public/aktualnosci/aktualnosci_centrali/komunikaty_dsoz/2022/cukrzyca_-_wytyczne_konsultantow_krajowych.pdf (pobrano 29.12. 24 r.).

SAFETY OF PATIENTS WITH DIABETES IN THE ASPECT OF NEW NURSING QUALIFICATIONS

Summary

The incidence of diabetes is increasing. The article discusses the issue of the sense of security of patients with diabetes. It presents opportunities to benefit from education and support in coping with the disease. It points to the increasing rights of nurses, which may affect more effective preparation of patients with diabetes in the field of self-care and self-control. The article presents systemic solutions for people with diabetes. Legal acts relating to the implemented solutions for patients were indicated.

Keywords: diabetes, patient, safety, nurse, qualifications

Bibliografia:

- Ciechaniewicz, W., Dawca pielęgnowania (w:) Zarzycka, D., Ślusarska, B. (red.): *Podstawy pielęgniarstwa, t. 1*, Wydawnictwo lekarskie PZWL, Warszawa 2017.
- Czerw A., Czarnota-Bojarska J., Dopasowanie człowiek – środowisko i postawa wobec pracy jako motywatory zachowań organizacyjnych, *Psychologia Społeczna*, 2016, nr 11.
- Czupryniak, L., Patofizjologia cukrzycy typu 2. (w:) Czupryniak L.(red.): *Diabetologia – kompendium*, Termedia, Poznań 2014.
- Foltyn, A., Cukrzyca typu LADA (w:) *Diabetologia Praktyczna*. 2008; 9; 5.
- Girzelska, J., Świadczeniodawca opieki pielęgniarstwa – Pielęgniarka. Podstawy prawne wykonywania zawodu pielęgniarki (w) Girzelska J. (red.): *Podstawy pielęgniarstwa. Teoria i praktyka*, t. 24, Lubelska Akademia WSEI, Lublin 2023.
- Gibała, M., Janowski, G., Wpływ stylu życia na zapobieganie oraz przebieg cukrzycy (w:) *Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne*. 2016; 6; 1.
- Górska-Ciebiada, M., Rozpoznawanie i leczenie cukrzycy – co nowego w wytycznych Polskiego Towarzystwa Diabetologicznego? (w:) *Geriatra*. 2016;10.
- Kania, L., Hipoglikemia w cukrzycy typu 1 (w:) *Postępy Nauk Medycznych*. 2017; XXX; 2.
- Kowalska, E., Puchalski, Z., Szwarz-Woźniak, J., Leczenie zachowawcze owrzodzeń żylnych kończyn dolnych. Rola i zadania pielęgniarki w procesie leczenia (w:) Rola pielęgniarki w procesie pielęgnowania pacjentów w zależności od jednostki chorobowej, *Zeszyty Naukowe*, 2013, nr 49.
- Kuklińska, A., Rola pielęgniarki w opiece nad pacjentem przygotowywanym do amputacji kończyny dolnej spowodowanej zespołem stopy cukrzycowej. Studium przypadku w oparciu o ICNP (w:) *Pielęgniarstwo w Opiece Długoterminowej*. 2019; 2 (4).
- Paszkowska, M., Pielęgniarka w polskim systemie ochrony zdrowia, *Wiadomości Lekarskie*. 2020, nr 73.
- Pawłowski, M., Zespół hiperglikemiczno-hipermolalny. (w:) Czupryniak, L., (red): *Diabetologia – kompendium*. Termedia, Poznań 2014.
- Pilecki, O., Kalkstein-Nawrocka, E., Żbikowska-Bojko, M., Wzrost u dzieci z cukrzycą typu 1. *Endokrynologia Pediatria*. 2016 Nr 15 (4).
- Polskie Towarzystwo Diabetologiczne, Zalecenia kliniczne dotyczące postępowania u osób z cukrzycą - 2024, *Current Topics in Diabetes, Official Journal of the Diabetes Poland*. 2023 vol.4.

- Radosz, Z., Paplaczyk, M., Zawód pielęgniarka – jakie możliwości mają młodzi absolwenci kierunku pielęgniarstwo we współczesnej Polsce (w:) *Pielęgniarstwo XXI wieku*. 2017, nr 17.
- Raport: *NFZ o zdrowiu – cukrzyca*. Narodowy Fundusz Zdrowia. Warszawa 2019.
- Sieradzki, J., Cukrzyca i zespół metaboliczny (w:) Szczeklik, A. (red.): *Choroby wewnętrzne*. Kraków 2011.
- Ustawa z dnia 15 lipca 2011 roku o zawodach pielęgniarki i położnej (Dz.U. nr 174 poz. 1039).
- Zarzycka, D., Wrońska, I., Pielęgniarstwo (w:) Ślusarska, B., Zarzycka, D. (red.): *Podstawy Pielęgniarstwa, t. 1*. Warszawa 2017.
- Zozulińska-Ziółkiewicz, D., Wierusz-Wysocka, B., Patofizjologia cukrzycy typu 1 (w:) Czuprynik, L. (red.): *Diabetologia – kompendium*. Poznań 2014.
- www.nfz.gov.pl/gfx/nfz/userfiles/_public/aktualnosci/aktualnosci_centrali/komunikaty_dsoz/2022/cukrzyca_-_wytyczne_konsultantow_krajowych.pdf (pobrano 29.12.24 r.).
- www.nipip.pl/dla-pielegniarek-i-polozonych/informacja-dla-pielegniarek-polozonych-uprawnionych-wystawiania-recept-leki-srodki-spozywcze-specjalnego-przeznaczenia-zywniowego-oraz-wyroby-medyczne-refundowane (pobrano 29.12.24).

J. Waldemar ŁAGODOWSKI

Alina WRÓBLEWSKA

Sylwia SZMYDT-TOMASZEWSKA

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu

Wydział Nauk Społecznych w Bartoszych

Katedra Nauk Humanistycznych

TERAPIA ZAJĘCIOWA W PROCESIE AKLIMATYZACJI NOWYCH PENSJONARIUSZY DOMÓW OPIEKI SPOŁECZNEJ - DYSKUSJA MIĘDZY PRAKTYKAMI A TEORIAMI NAUKOWYMI

Wprowadzenie do problematyki terapii zajęciowej

Dziś, w społeczeństwie ludzi żyjących coraz dłużej, kwestia jakości życia osób starszych staje się coraz bardziej istotna. Terapia zajęciowa, jako specjalistyczna dziedzina, oferuje szerokie spektrum metod i technik, które mogą odegrać kluczową rolę w poprawie codziennego funkcjonowania seniorów, wspierając ich nie tylko fizycznie, ale również psychicznie i społecznie.

Przed rozpoczęciem analizy zagadnień związanych z terapią zajęciową w kontekście osób starszych, istotne jest przedstawienie definicji tej dziedziny, która będzie stanowiła fundament dla dalszych rozważań. Terapia zajęciowa według Światowej Federacji Terapeutów Zajęciowych (WFOT – World Federation of Occupational Therapists) „(...) jest profesją skierowaną na wspieranie zdrowia i dobrego samopoczucia pacjenta. Ma zostać to osiągnięte poprzez zajęcie. Najważniejszym zaś celem terapii jest doprowadzenie pacjentów do możliwości całkowitego uczestnictwa w czynnościach życia codziennego”.¹ W literaturze polskiej terapia zajęciowa opisywana jest jako „(...) celowe, polisensoryczne działania rehabilitacyjne, o charakterze zajęć ciągłych, stanowiących proces terapeutyczny, prowadzący do usprawnienia i kompensacji zaburzonych funkcji organizmu pacjenta. Są to zajęcia planowe, celowe i systematyczne”.² Pojęcie to rozumiane jest też jako „(...) umożliwianie ludziom wykonywanie zajęć, które sprzyjają ich zdrowiu i dobremu samopoczuciu oraz umożliwiają integrację ze społeczeństwem, tak by mogli w nim uczestniczyć poprzez wykorzystanie swojego potencjału”.³

Można powiedzieć, że terapia zajęciowa wykorzystuje różnorodne aktywności, zajęcia i ćwiczenia dostosowane do indywidualnych potrzeb osób. W jej centrum znajduje się idea pomocy jednostkom w utrzymaniu lub przywróceniu zdolności do samodzielnego funkcjonowania w codziennym życiu, szczególnie w obliczu wyzwań zdrowotnych związanych z wiekiem.

Znaczenie terapii zajęciowej, zwłaszcza w kontekście populacji osób starszych, polega na holistycznym podejściu do seniora. To holistyczne podejście wiąże się z prowadzeniem terapii według założonych koncepcji. Jedną z nich jest opracowana przez Carla Rogersa terapia nakierowana na potrzeby osoby (PCP – Person Centered Practice). Koncepcja ta podkreśla znaczenie indywidualnego podejścia, szacunek dla jednostki oraz współpracę z seniorem w procesie terapeutycznym.

¹ A. Bac, E. Janus, A. Kulis, A. S Reichmann, *Terapia zajęciowa w geriatrici*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2017, s. 38.

² Tamże, s. 38.

³ Tamże, s. 39.

Oznacza to uwzględnianie opinii seniora, jego preferencji co do rodzaju zajęć, tempa oraz celów terapeutycznych. PCP obejmuje również kwestie organizacji środowiska, w którym senior spędza czas. Może to obejmować dostosowanie przestrzeni, ofertę zajęć czy harmonogram, aby lepiej odpowiadały potrzebom i preferencjom. Podejmowane działania terapeutyczne powinny uwzględniać także kolejny model pracy, a mianowicie terapię skoncentrowaną na rodzinie (FCP – Family-Centred Practice), która „(...) opiera się na współpracy terapeuty ze wszystkimi jej członkami, na wspólnym znalezieniu obszaru pracy, a także zespołowym określaniu celów terapii”.⁴ uwzględniając wpływ relacji z rodziną, przyjaciółmi czy społecznością na jego dobrostan.

Jest to kluczowe podejście warunkujące skuteczność terapii a jednocześnie zgodne z wartościami i priorytetami życiowymi seniorów i przyczyniające się do poprawy jakości ich życia. W Polsce takie podejście dopiero zaczyna być wdrażane ze znacznym opóźnieniem do krajów zachodnich.

Każde prowadzone działania terapeutyczne zakładają wyznaczenie celu/celów; terapia zajęciowa osób starszych ma takie również. Można powiedzieć, że terapia zajęciowa wykorzystuje różnorodne aktywności, zajęcia i ćwiczenia dostosowane do indywidualnych potrzeb. W jej centrum znajduje się idea pomocy jednostkom w utrzymaniu lub przywróceniu zdolności do samodzielnego funkcjonowania w codziennym życiu, szczególnie w obliczu wyzwań zdrowotnych związanych z podeszłym wiekiem.

Będzie to możliwe dzięki prowadzonym działaniom, które oddziałują na różne obszary ograniczeń. W doniesieniu do utraty sprawności fizycznej terapia zajęciowa stawia sobie za zadanie utrzymanie lub poprawę tej sprawności. W kontekście dolegliwości związanych z zaburzeniami funkcji poznawczych, terapia zajęciowa skupia się na stymulacji tych funkcji. Poprzez różnorodne zajęcia, prowadzona terapia pomaga utrzymać motywację do aktywności i czerpania radości z życia.

Terapia zajęciowa dla osób starszych stanowi nie tylko leczenie objawów chorobowych, ale przede wszystkim to sposób na zachowanie godności, aktywności i satysfakcji w późniejszych latach życia. Poprzez stosowanie różnorodnych form zajęć stanowi klucz do poprawy ogólnej jakości życia. Terapeutyka skierowana do seniorów „(...) najczęściej ma na celu stworzenie przestrzeni, w której będą się oni czuli akceptowani oraz będą mogli rozwijać swoje pasje i zainteresowania, a także dzielić się swoją wiedzą i doświadczeniem. Obejmuje głównie arteterapię (terapię poprzez sztukę), ergoterapię (terapię poprzez pracę), ponadto czasami proponuje się seniorom socjoterapię (terapię polegającą na wykorzystywaniu oddziaływań natury społecznej)”.⁵

W odniesieniu do wcześniejszych rozważań możemy stwierdzić, że ma ona na celu dostarczenie holistycznego wsparcia, które uwzględnia unikalne potrzeby, umiejętności i wyzwania związane z procesem starzenia się. Zatem głównym celem terapii zajęciowej w tym kontekście jest poprawa jakości życia seniorów, umożliwiając im zachowanie jak największej niezależności oraz aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym.

Zapewnienie osobom starszym należytych warunków życia w tym aklimatyzacji w nowym środowisku rozpatrzmy na przykładzie domów pomocy społecznej. W takich instytucjach, posiadających wykwalifikowanych specjalistów jest konieczne

⁴ Tamże, s. 39.

⁵ Tamże, s. 42.

– i możliwe – prowadzenie przemyślanych, efektywnych działań z zakresu terapii zajęciowej.

Teoretyczne rozważania o roli terapii zajęciowej w aklimatyzacji do nowych warunków środowiskowych w opiniach praktyków

Warto prześledzić rozważania o formach terapii zajęciowej przynoszącej najlepsze rezultaty także w aklimatyzacji do nowego otoczenia. W społeczeństwie starzejącym się przystosowanie do nowych środowisk, zwłaszcza w przypadku osób starszych przenoszących się do domów pomocy społecznej, staje się wyzwaniem. Proces aklimatyzacji w nowym otoczeniu wymaga indywidualnego podejścia oraz zastosowania skutecznych form terapii zajęciowej.

W kontekście aklimatyzacji terapia zajęciowa jest postrzegana jako narzędzie wspomagające proces (re)integracji społecznej. W swojej publikacji Małgorzata Kuc pisze „W terapii zajęciowej usprawniania psychiczne i fizyczne nawzajem się przeplatają. Mieszkańcy domu uczestniczą na przykład w zajęciach plastycznych, odprężają się i ćwiczą jednocześnie sprawność manualną rąk, zajęcia muzyczne poprawiają nastrój, a w połączeniu z tańcem – usprawniają fizycznie”.⁶ Autorka podkreśla, że terapia zajęciowa łączy usprawnianie psychiczne i fizyczne. Mieszkańcy domów pomocy społecznej uczestniczą w różnych zajęciach, takich jak plastyczne, muzyczne czy taneczne. Te formy terapii nie tylko poprawiają nastrój, ale także rozwijają sprawność manualną rąk i usprawniają kondycję fizyczną. Lucyna Kozaczuk w przewodniku metodycznym dotyczącym stosowania terapii zajęciowej w domach pomocy społecznej wymienia jako podstawowe metody arteterapię, muzykoterapię, choreoterapię, dramaterapię i ergoterapię. Do tej ostatniej zalicza, oprócz haftu czy wykonywania ozdób świątecznych, także codzienne czynności, np. ścielenie łóżek czy pracę w kuchni.⁷

Szczególnie arteterapia oparta na sztuce zyskuje na znaczeniu. Wspólne malowanie, rzeźbienie czy zajęcia teatralne nie tylko rozwijają kreatywność, ale także stanowią platformę do wyrażania emocji. To podejście oparte na sztuce może istotnie wpływać na adaptację osób przebywających w takich placówkach poprzez budowanie pozytywnych więzi społecznych czy rozwijanie umiejętności interpersonalnych. Podobnego zdania jest również E. Konieczna, która uważa, że do celów ogólnych arteterapii „(...) należy: pozawerbalne porozumiewanie się poprzez wykorzystanie różnych form arteterapii, uzewnętrznienie własnych emocji oraz przeżyć, zrozumienie własnych potrzeb oraz pragnień, otworzenie się na zewnętrzny świat, pomoc w zwalczaniu problemów, akceptacja siebie oraz innych, wielozmysłowe poznawanie świata, rozwój inteligencji emocjonalnej, wykrywanie wewnętrznych zahamowań”.⁸

Jednym z kluczowych aspektów terapii zajęciowej jest aktywność fizyczna. Regularne ćwiczenia nie tylko wpływają korzystnie na zdrowie fizyczne ale także poprawiają samopoczucie psychiczne. Wprowadzanie różnorodnych form aktywności, dostosowanych do indywidualnych możliwości, umożliwia mieszkańcom domu pomocy społecznej utrzymanie kondycji fizycznej i zwiększenie niezależności w codziennych czynnościach. Wspieranie mieszkańców w procesie adaptacji, duże

⁶ M. Kuc, *Stosowanie terapii zajęciowej w procesie aktywizacji podopiecznego. Poradnik dla ucznia*, Wydawnictwo: Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy Radom 2007, s. 15.

⁷ J. Sienkiewicz-Wilowska, *Terapia zajęciowa w usprawnianiu osób starszych*, Edukacja, 3(123), Instytut Badań Naukowych, Poznań 2013, s. 109.

⁸ E. J. Konieczna, *Arteterapia w teorii i praktyce*, Impuls, Kraków 2006, s. 32.

znaczenie ma choreoterapia – forma terapii zajęciowej wykorzystująca ruch i taniec. Ruch w rytmie muzyki nie tylko dostarcza przyjemności, lecz także sprzyja utrzymaniu sprawności motorycznej. Ważną kwestią jest wpływ choreoterapii na aspekty psychospołeczne. Taniec i ruch stanowią wyjątkowy środek do budowania relacji społecznych, ponieważ jak twierdzi wspomniana już Kozaczuk „(...) rozwija to potrzebę wspólnego działania i jest okazją do nawiązywania bliższych kontaktów towarzyskich i przyjaźni”.⁹

Warto też wskazać kolejną formę terapii zajęciowej w kontekście wpływu na dostosowanie się do nowego środowiska. Jest to mianowicie muzykoterapia, która stanowi istotne narzędzie w łagodzeniu stresu związanego z przeprowadzką do nowego miejsca. Melodyjne dźwięki i rytm mogą działać uspokajająco, tworząc atmosferę komfortu i bezpieczeństwa. Wspólna muzyczna aktywność działa jak nośnik komunikacji, pomagając w kształtowaniu pozytywnych relacji społecznych w nowym otoczeniu. Porównywalnie myśli L. Kozaczuk, która w swoim poradniku uważa, że muzykoterapia „(...) redukuje trudności, ułatwia współpracę, nawiązywanie kontaktów, ogranicza konflikty”.¹⁰ Dodatkowo uważa ona, że „Dużą popularnością cieszą się zajęcia w których wykonuje się piosenki i śpiewy chóralskie. Dzięki wspólnemu śpiewaniu mieszkańcy domów nawiązują nowe znajomości i nawiązują kontakt z mieszkańcami lokalnej społeczności”.¹¹

Kolejną, nie mniej ważną formą jest ergoterapia. L. Kozaczuk w cytowanym już wcześniej poradniku pisze: „Praca ma duże znaczenie dla osób starszych (...) nie tylko nie przynosi szkody, ale nawet korzystnie wpływa na samopoczucie likwiduje właśnie poczucie zbędności i podkreśla wartość osoby w jej środowisku. Sprawia, że czują się oni bardziej jak w domu”.¹² Zadania stawiane przed mieszkańcami dają im poczucie celu i wartości, co może być źródłem satysfakcji. Szczególnie pomoc osobom mniej sprawnym fizycznie w codziennych czynnościach jest ważnym aspektem ergoterapii. To pomaga mieszkańcom w utrzymaniu pozytywnej perspektywy, wzmacniając ich poczucie własnej wartości. Jest to niezwykle istotne, zwłaszcza gdy jednostki przystosowują się do nowych warunków życia.

Niewystarczająco dużo uwagi poświęca się technikom socjoterapeutycznym, które są niezwykle istotne w procesie adaptacji. Jednym z takich podejść jest trening umiejętności społecznych (TUS). Oprócz rozwijania umiejętności komunikacyjnych, TUS wspiera również rozwijanie empatii i umiejętności rozwiązywania konfliktów. Praktyczne ćwiczenia, rozmowy czy symulacje sytuacji społecznych pomagają mieszkańcom zbudować pewność siebie i skutecznie wyrażać swoje myśli i uczucia. W nowym środowisku, gdzie interakcje społeczne są nieuniknione, umiejętność zrozumienia perspektywy drugiej osoby oraz skuteczne radzenie sobie z ewentualnymi konfliktami staje się kluczowym elementem dostosowania się do nowych warunków.

Prześledzenie literatury naukowej pozwala stwierdzić, że terapia zajęciowa jest niezwykle ważnym narzędziem w procesie adaptacji osób starszych do nowego środowiska. Wspomaga nie tylko rozwój umiejętności fizycznych, ale także pozytywnie wpływa na aspekty psychospołeczne. Cytowane powyżej opinie naukowe podkreślają znaczenie terapii zajęciowej w usprawnianiu zarówno

⁹ L. Kozaczuk, *Terapia zajęciowa w domach pomocy społecznej. Przewodnik metodyczny*, Wydawnictwo BPS, Katowice 1999, s. 66.

¹⁰ Tamże, s. 67.

¹¹ Tamże, s. 68-69.

¹² Tamże, s. 74.

psychicznym, jak i fizycznym mieszkańców domów pomocy społecznej. Podkreślają również holistyczne podejście do terapii, łączącej różne formy aktywności jako kluczowe dla zapewnienia komfortu i dobrostanu mieszkańców, a tym samym wspierające ich adaptację do nowej rzeczywistości. Wszystkie wspomniane wyżej formy terapii zajęciowej mają zasadnicze znaczenie dla poprawy jakości życia mieszkańców DPS, ich samodzielności i integracji społecznej. Ich różnorodność i możliwość dostosowania do indywidualnych potrzeb mieszkańców stanowią o sile i efektywności terapii zajęciowej w kontekście aklimatyzacji.

Interesujące są opinie naukowe o terapii zajęciowej powodującej najsukuteczniej nabywanie umiejętności współżycia z ludźmi w nowym środowisku. W miarę starzenia się społeczeństwa i zmiany sytuacji życiowej, osoby starsze często muszą przystosowywać się do nowego środowiska, co stanowi wyzwanie dla ich umiejętności społecznych. Terapia zajęciowa, dostosowana do specyficznych potrzeb osób starszych, może okazać się kluczowym narzędziem wspierającym rozwijanie umiejętności współżycia w nowym otoczeniu.

Jedną z form terapii zajęciowej, która efektywnie wspomaga osoby starsze w nabywaniu umiejętności społecznych, jest terapia artystyczna. Wspólna praca nad projektami artystycznymi nie tylko stymuluje umiejętności interpersonalne, ale także sprzyja budowaniu wspólnoty. Prace grupowe w ramach arteterapii „(...) wspierają podtrzymywanie właściwych relacji społecznych, zapobiegają osamotnieniu, służą poznawaniu nowych osób, zawiązywaniu przyjaźni. Z czasem miejsce zajęć terapeutycznych staje się miejscem spotkań bliskich osób”.¹³

Kolejną skuteczną formą terapii zajęciowej jest teatroterapia, a właściwie technika dramy. Potwierdza tę tezę M. Kuc, „(...) drama, metoda pomocnicza w kształtowaniu osobowości człowieka poprzez rozwijanie wyobraźni i wrażliwości, uczenie aktywnej twórczości, kształcenie umiejętności współpracy z innymi ludźmi”.¹⁴ Poprzez odgrywanie ról, uczestnicy stają się częścią fikcyjnych historii, co pozwala im lepiej zrozumieć perspektywę innych ludzi. Teatroterapia angażuje seniorów w proces tworzenia scenariuszy, wymyślenia dialogów i odgrywania ról. To wymaga koordynacji, komunikacji i współpracy między uczestnikami. Poprzez te interakcje osoby starsze rozwijają zdolności do efektywnej współpracy z innymi mieszkańcami. Drama nie tylko dostarcza rozrywki, ale także umożliwia rozwijanie umiejętności społecznych. Wspólne działania teatralne pomagają uczestnikom lepiej zrozumieć siebie i innych, a także integrować się w społeczności domu pomocy społecznej. Warto podkreślić, że teatroterapia nie tylko przynosi radość i kreatywność, ale także wspiera pełniejsze uczestnictwo seniorów w życiu społeczności. Dzięki tej formie terapii, osoby starsze mogą lepiej radzić sobie w nowym otoczeniu i nabywać umiejętności potrzebne do współżycia z innymi.

Z kolei terapia oparta na zajęciach manualnych, będąca częścią ergoterapii, ma istotny wpływ na rozwój umiejętności społecznych. Prace rękodzielnicze, stolarstwo czy ogrodnictwo nie tylko pobudzają kreatywność, ale także sprzyjają współpracy i wymianie myśli między uczestnikami. Duże znaczenie ma hortiterapia, wykorzystująca ogrodnictwo do poprawy stanu fizycznego i psychicznego, przynosi korzyści społeczne, takie jak: zachęta do interakcji międzyludzkich, wzrost samodzielności i zaradności życiowej. Osoby starsze, uczestniczące w hortiterapii, doświadczają radości z tworzenia, co przyczynia się do budowania więzi

¹³ E. Kaniewska-Mackiewicz, *Rola terapii zajęciowej w aktywizacji i rehabilitacji osób starszych*, Zeszyty Naukowe WSG, t. 32, seria: Edukacja – Rodzina – Społeczeństwo, nr 3 (2018), s. 146.

¹⁴ M. Kuc, *Stosowanie terapii zajęciowej...*, dz. cyt. s. 23.

społecznych. „Szczególnym aspektem hortiterapii jest pomoc ludziom starszym w rozwiązywaniu ich problemów natury psychicznej, a także problemów dotyczących zdrowia fizycznego i społecznego”.¹⁵ M. Stepulak przytacza wręcz korzyści z udziału w zajęciach hortiterapii: „W terapii ogrodniczej bardzo ważne są cztery czynniki: a) pacjent ze zdiagnozowanym problemem, b) procedura terapeutyczna wykorzystująca zajęcia ogrodnicze, c) cel terapii, który powinien podlegać ocenie oraz d) wykwalifikowany pracownik prowadzący terapię - jako istotny warunek jej skuteczności. Hortiterapia może dawać pacjentom różnorakie korzyści na poziomie fizycznym (poprawa kondycji fizycznej, wytrzymałość), psychologicznym (zmniejszenie podatności na stres i lęk, zwiększenie poziomu optymizmu, stymulacja zmysłów), społecznym (zachęta do utrzymywania kontaktów międzyludzkich, zwiększenie samodzielności, zaradności życiowej, budowanie dobrych nawyków przydatnych w pracy) i poznawczym (poprawa koncentracji, umiejętność planowania, umiejętność rozwiązywania problemów, ćwiczenie pamięci), a także estetycznym, uczuciowym, a nawet moralnym”.¹⁶ Autor wskazuje, że hortiterapia pozwala na kształtowanie odpowiednich postaw społecznych, poczucie przydatności i umiejętności współdziałania w grupie. Analizując przedstawione argumenty dotyczące hortiterapii, nie sposób nie zauważyć jej wielowymiarowego wpływu na poprawę jakości życia osób starszych. Terapia ta, wykraczając poza tradycyjne metody rehabilitacji, oferuje unikalne połączenie aktywności fizycznej, kontaktu z naturą oraz interakcji społecznych. Co istotne, hortiterapia nie tylko sprzyja zdrowiu fizycznemu, ale również stymuluje umysł i emocje, co jest kluczowe w kontekście holistycznego podejścia do zdrowia. Forma ta może służyć jako efektywne narzędzie do budowania poczucia własnej wartości i przydatności, szczególnie wśród osób, które mogą czuć się wykluczone ze społeczeństwa.

Techniki socjoterapeutyczne są często wskazywane jako efektywne w procesie aklimatyzacji, jednak rzadziej porusza się temat Treningu Umiejętności Społecznych (TUS) w kontekście nabywania przez osoby starsze umiejętności współpracy w grupie. W naszej ocenie, TUS może odgrywać kluczową rolę w rozwijaniu kompetencji społecznych takich jak komunikacja, zrozumienie norm społecznych, empatia oraz rozwiązywanie konfliktów. Te umiejętności są niezbędne do skutecznej współpracy i integracji w nowym środowisku, co czyni TUS potencjalnie cennym narzędziem w pracy z osobami starszymi. Nasze rozważania potwierdza także Sienkiewicz-Wilanowska pisząc: „Trening umiejętności społecznych to często pierwsze zajęcia, w czasie których uczestnik otwiera się na terapeutę, wyraża skrywane przez lata trudne emocje, związane z utratą bliskich, akceptacją własnych ograniczeń wynikających z choroby czy wieku”.¹⁷ Warto zatem rozważyć dalsze badania nad wpływem różnych form terapii zajęciowej na jakość życia seniorów oraz ich potencjałem w różnych środowiskach terapeutycznych.

Trzeba pamiętać, że negatywny stosunek do instytucji opieki może utrudniać seniorom adaptację do nowego środowiska. „Zarówno negatywny stosunek samych seniorów, jak i społeczeństwa do instytucji, w której osoby starsze mają spędzić

¹⁵ M. Z. Stepulak, *Znaczenie hortiterapii w pracy z osobami starszymi*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Legnicy, ISSN 1896-8333, e-ISSN 2449-9013 nr 29(4)/2018, s. 144.

¹⁶ A. Kot, *Hortiterapia [w:] Światło i dźwięki. Psychologiczne i interdyscyplinarne uwarunkowania niepełnosprawności sensorycznej*, red. M. Z. Stepulak, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji. Lublin 2018, s. 166-168.

¹⁷ Z. Szarota, *Wielofunkcyjna działalność domów pomocy społecznej dla osób starszych*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1998, s. 7.

resztę życia, utrudniają im odnalezienie się w nowej sytuacji i pomyślnie zaadaptowanie do nowej rzeczywistości”.¹⁸ Terapia zajęciowa, poprzez działania takie jak sztuka, taniec czy prace manualne, wspiera seniorów w wyrażaniu emocji i budowaniu akceptacji siebie, co jest kluczowe dla adaptacji. W przypadkach, gdy seniorzy nie mogą kontynuować swoich zainteresowań, ich proces adaptacyjny jest trudniejszy, co może prowadzić do izolacji. Potwierdzają to słowa „(...) w przypadku, gdy senior nie może w placówce rozwijać swoich dotychczasowych zainteresowań, jego proces adaptacyjny przebiega dużo dłużej i jest bardziej skomplikowany, gdyż często taki senior nie chce integrować się z nowym środowiskiem, zainteresować się nowymi rzeczami, staje się osobą wyobcowaną, izolującą się od innych, wolącą samotnie spędzać czas na rozmyślaniu o dotychczasowym życiu”.¹⁹ Stosowanie odpowiednich strategii terapeutycznych może przeciwdziałać tym negatywnym tendencjom, a pozytywne zmiany w zachowaniu będą świadczyć o skutecznej adaptacji. Jak zauważa Korycki, „(...) negatywnie zakończony proces adaptacyjny mieszkańca prowadzi do jego samowykluczenia, a następnie wykluczenia społecznego przez mieszkańców i otoczenie placówki”.²⁰ Uczestnicy terapii zajęciowej często doświadczają wzrostu pewności siebie. A do głównych rezultatów wynikających z bycia uczestnikiem prowadzonej terapii możemy zaliczyć „(...) redukcję stresu, poprawę kondycji, rozwój inteligencji emocjonalnej, lepsze samopoczucie”.²¹

Terapia grupowa, jako część terapii zajęciowej, odgrywa istotną rolę w adaptacji społecznej seniorów. Spotkania grupowe nie tylko umożliwiają nawiązywanie nowych relacji, ale także są platformą do budowania więzi, współpracy i rozwoju umiejętności komunikacyjnych. Dzięki temu, terapia zajęciowa przekształca się w narzędzie integracji w nowym środowisku. Ponadto, terapia zajęciowa sprzyja rozwojowi zdolności adaptacyjnych. Uczestnicy uczą się elastyczności, radzenia sobie z wyzwaniami poprzez angażowanie się w różnorodne aktywności. Te cechy są kluczowe w procesie aklimatyzacji, gdzie zdolność do adaptacji do nowych warunków jest niezbędna.

Podsumowując, zarówno opinie naukowe jak i praktyka, wskazują, że terapia zajęciowa ma wielowymiarowy wpływ na aklimatyzację seniorów. Poprawa samopoczucia psychicznego, wzrost pewności siebie, rozwój umiejętności społecznych i adaptacyjnych to elementy kluczowe dla efektywnego dostosowania się do nowego otoczenia. Terapia zajęciowa nie tylko wspiera rozwój osobisty, ale również jest efektywnym środkiem wsparcia w procesie aklimatyzacji, co przyczynia się do aktywnego uczestnictwa seniorów w życiu społecznym.

Zauważalna poprawa samopoczucia psychicznego uczestników terapii będzie świadczyć o jej skuteczności. Jednak nieudana adaptacja może prowadzić do izolacji i wykluczenia społecznego, co pokazuje, jak ważne jest dobranie odpowiednich strategii terapeutycznych. Wzrost pewności siebie, redukcja stresu i rozwój inteligencji emocjonalnej, to tylko niektóre z korzyści płynących z terapii

¹⁸ A. Korycki, *Aktywizacja społeczna i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu seniorów z niepełnosprawnościami. Wyzwania dla współczesnej polityki społecznej*, Difin, Warszawa 2022, s. 126.

¹⁹ A. Korycki, *Aktywizacja społeczna i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu seniorów z niepełnosprawnościami Wyzwania dla współczesnej polityki społecznej*, Difin, Warszawa 2022 za: Piotrowska-Breger, *Stary człowiek w domu pomocy społecznej, psychologiczne konsekwencje*, Kraków 2004, s. 130.

²⁰ Tamże, s. 164.

²¹ E. J. Konieczna, *Arteterapia w teorii i praktyce*, Impuls, Kraków 2006, s. 38.

zajęciowej, które przyczyniają się do lepszego samopoczucia i integracji społecznej seniorów.

Dla uzupełnienia rozważań warto przyjrzeć się jak dobór sposobu prowadzenia terapii zajęciowej wpływa na aklimatyzację mieszkańców DPS.

W Domach Pomocy Społecznej (DPS) mieszkańcy często stają przed wyzwaniem adaptacji do nowego środowiska. Skuteczność aklimatyzacji zależy w dużej mierze od sposobu prowadzenia terapii zajęciowej. Indywidualizacja terapii jest pierwszym kluczowym aspektem. Dostosowanie terapii do indywidualnych potrzeb, umiejętności i oczekiwań mieszkańców przyspiesza proces aklimatyzacji. Ważne jest, aby uwzględnić różnice w zdolnościach fizycznych i psychicznych oraz ograniczenia zdrowotne.

E. Kaniewska-Mackiewicz podkreśla, że różnorodność metod terapii zajęciowej pozwala na ich indywidualny dobór, co zwiększa motywację uczestników. Píše ona tak: „(...) różnorodność metod i technik terapii zajęciowej umożliwia ich indywidualny dobór, wynikający m.in. z zainteresowań uczestników. To z kolei przyczynia się do większej motywacji w podejmowania działań”.²² Kozaczuk z kolei zwraca uwagę na konieczność dostosowania terapii do każdego mieszkańca i typu DPS, tymi oto słowami „(...) zajęcia z terapii powinny być zorganizowane tak, aby: -proponowane formy terapii zajęciowej były dostosowane indywidualnie do każdego mieszkańca i typu domu pomocy społecznej”.²³

Kolejny istotny element to interakcje społeczne w trakcie terapii zajęciowej. Zadania grupowe, warsztaty i projekty angażujące mieszkańców w interakcję budują silniejsze więzi społeczne, sprzyjają integracji i tworzeniu atmosfery zaufania. Różnorodność form terapii zajęciowej, takich jak sztuka, muzyka, ruch czy prace manualne, pozwalają mieszkańcom eksperymentować z różnymi aktywnościami i znajdować nowe pasje. Angażowanie zmysłów może skutecznie redukować stres i zwiększać komfort psychiczny.

Indywidualny plan wsparcia jest ostatnim, ale równie ważnym elementem. „Organizując zajęcia dla osób starszych, należy przeprowadzić poprawną diagnostykę, wskazać istotne problemy i zagrożenia. Podczas prowadzonej terapii zajęciowej u każdego uczestnika zajęć powinno się zwrócić uwagę na stabilność, odruchy postawy, napięcie posturalne i reakcję na działanie grawitacji”.²⁴ M. Niezabitowski zaznacza, że realizacja i tworzenie planu powinny odbywać się z udziałem mieszkańca, co łagodzi stres związany ze zmianą i ułatwia oswojenie nowego środowiska.

Duże znaczenie dla procesu aklimatyzacji mieszkańca ma dobór grupy w prowadzonej terapii zajęciowej w formie grupowej.

Terapia grupowa w DPS jest niezwykle ważna dla aklimatyzacji mieszkańców. Warsztaty, gry zespołowe i sesje dyskusyjne sprzyjają budowaniu relacji społecznych, co jest kluczowe przy dostosowywaniu się do nowego otoczenia. Heterogeniczność grupy jest pierwszym aspektem wpływającym na efektywność terapii. Zróżnicowanie wieku, zainteresowań i doświadczeń uczestników sprzyja wymianie perspektyw i nawiązywaniu nowych relacji. M. Niezabitowski zwraca

²² E. Kaniewska-Mackiewicz, *Rola terapii zajęciowej...*, s. 146.

²³ L. Kozaczuk, *Terapia zajęciowa w domach pomocy społecznej*, BPS, Katowice 1999, s. 41–42.

²⁴ J. Rottermund, A. Knapik: *Terapia zajęciowa w utrzymaniu i doskonaleniu sprawności fizycznej osób starszych {w} Aktualne problemy gerontologii wyzwaniem dla zdrowia publicznego – wymiar medyczny*, pod red. U. Michalik-Marcinkowska, H. Kulik, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2019, s. 78.

uwagę na to, że nawet w homogenicznych grupach istnieje presja dostosowania się do grupowych norm, co może być wyzwaniem dla seniorów poszukujących akceptacji. Autor pisze: „Nawet gdyby grupa była w dużym stopniu homogeniczna, nie wszyscy wszystkie normy w pełni akceptują. Mimo to są potencjalnie narażeni na presję grupy, by swoje zachowania i działania >przykroić< do nieformalnych powinności, nakazów czy zakazów. Akceptacja grupy, szczególnie w sytuacji utraconej niezależności, jest na tyle ważna, że dla jej uzyskania seniorzy mogą uczestniczyć w praktykach czy działaniach zbiorowych, w których w pełni się nie realizują lub nawet ich nie lubią albo chcieliby, by były mniej intensywne czy rzadsze”.²⁵

Liczebność grupy ma również znaczenie. Mniejsze grupy ułatwiają tworzenie bliższych relacji i dzielenie się obawami. Co potwierdzają słowa M. Kuc: „Najlepsze efekty przynoszą zajęcia prowadzone w małych grupach, wówczas osoba prowadząca zajęcia może poświęcić pełnię uwagi każdej z osób w nich uczestniczących”.²⁶ Ważne przy doborze grupy są wspólne zainteresowania i potrzeby mieszkańców. Grupa o zbliżonych preferencjach tworzy przyjazne środowisko, w którym uczestnicy czują się zrozumiani i akceptowani. Zdolności i umiejętności uczestników powinny być także brane pod uwagę, aby zapewnić równomierny poziom uczestnictwa i aktywności.

Niezwykle istotne przy tworzeniu grupy są aspekty społeczne. Należy uwzględnić dynamikę społeczną i unikać konfliktów, co sprzyja pozytywnej atmosferze. A. Kolański i M. Warachim zauważają, że silne więzi między uczestnikami są ważne w kryzysowych momentach i pomagają w akceptacji obecnej sytuacji. Podkreślając to słowami: „(...) wytworzyła się więź ważna w momentach kryzysowych, kiedy to pacjenci wspierali się wzajemnie i zachęcali do aktywnego uczestniczenia w zajęciach, np. podczas zakładania rękawiczek lub podawania narzędzi. Ponadto chorzy nie czuli się osamotnieni i łatwiej akceptowali swoją obecną sytuację”.²⁷ Omówione aspekty doboru grupy w terapii zajęciowej wskazują na głębokie zrozumienie procesu aklimatyzacji mieszkańców DPS. Znaczenie heterogeniczności grupy, podkreślone przez M. Niezabitowskiego, ukazuje, jak różnorodność może wzbogacać doświadczenie terapeutyczne, choć może również stanowić wyzwanie w kontekście grupowych norm. Małe grupy, zgodnie z obserwacjami M. Kuc, sprzyjają indywidualnemu podejściu i głębszej interakcji, co jest nieocenione w procesie budowania relacji. Wspólne zainteresowania i potrzeby uczestników, jak również ich zdolności i umiejętności, są kluczowe dla tworzenia spójnych i efektywnych grup terapeutycznych. To podejście nie tylko sprzyja aklimatyzacji, ale również promuje poczucie przynależności i zrozumienia wśród mieszkańców. Aspekty społeczne, takie jak dynamika grupy i unikanie konfliktów, są równie ważne dla harmonijnego funkcjonowania grupy i ogólnego samopoczucia uczestników, co potwierdzają A. Kolański i M. Warachim.

Podsumowując, dobór grupy w terapii zajęciowej ma zasadnicze znaczenie dla procesu aklimatyzacji, a zrozumienie i uwzględnienie indywidualnych potrzeb,

²⁵ M. Niezabitowski, *Adaptacja osób starszych do środowiska domu pomocy społecznej – przyczynek do analizy wybranych aspektów psychospołecznych*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej 2015, s. 354.

²⁶ M. Kuc, *Stosowanie terapii zajęciowej w procesie aktywizacji podopiecznego. Poradnik dla ucznia*, Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, Radom, 2007, s. 16.

²⁷ A. Kolański, M. Warachim, *Hortiterapia w interdyscyplinarnej terapii pacjentów z dysfunkcjami mózgu o różnej etiologii* [w:] *Hortiterapia jako element wspomagający leczenie tra-dycyjne*, red. A. Krzyńska, Rhythmos, Poznań 2017, s. 211-225.

zdolności oraz dynamiki społecznej mieszkańców może znacząco przyczynić się do ich adaptacji i dobrostanu w nowym środowisku.

Podsumowanie

Starzejące się społeczeństwo stanowi istotne wyzwanie dla wielu krajów na całym świecie. Wraz z wiekiem pojawiają się liczne potrzeby i problemy zdrowotne oraz społeczne, które wymagają odpowiednich rozwiązań, szczególnie w sytuacji konieczności adaptacji do nowego środowiska życia. Okazuje się, że terapia zajęciowa także w tym aspekcie staje się coraz bardziej istotnym narzędziem w zapewnianiu wsparcia oraz poprawianiu jakości życia seniorów. W dzisiejszym społeczeństwie, starzejąca się populacja staje przed wieloma wyzwaniami związanymi z utrzymaniem jakości życia i zdrowia psychicznego oraz fizycznego. W tym kontekście terapia zajęciowa jako narzędzie do aklimatyzacji odgrywa szczególną rolę, oferując wsparcie w różnorodnych obszarach życia seniorów.

W niniejszym opracowaniu skoncentrowano się na roli terapii zajęciowej w procesie aklimatyzacji osób starszych w nowym środowisku. Podsumowując, warto zwrócić uwagę, że „nauczanie życia” w nowym środowisku jest najefektywniejsze właśnie przez aktywne życie. Na pewno będzie to aktywność fizyczna i psychiczna (stymulowanie ciała i umysłu). Ponadto, organizowanie spotkań grupowych czy wyjść kulturalnych wspierających interakcję społeczną i budowanie relacji, co jest bardzo istotne dla zdrowia psychicznego osób starszych i szybsze zaaklimatyzowanie się w nowym miejscu. Edukacja i rozwój osobisty to kolejny obszar, który może pomóc w adaptacji do nowego środowiska. Wspólne kontynuowanie nauki poprzez kursy, warsztaty czy wykłady na różnorodne tematy budują wspólnotę. Nie można oczywiście pominąć rozrywki i hobby, co stanowi istotny element życia każdej osoby, niezależnie od wieku. Ważnym aspektem terapii zajęciowej w aklimatyzacji osób starszych w nowym miejscu jest również zachęcanie do utrzymania samodzielności oraz codziennych umiejętności. Trening umiejętności samoobsługowych, jak gotowanie czy sprząatanie, wspiera niezależność seniorów i pozwala im utrzymać autonomię w codziennym życiu, co ma istotne znaczenie dla ich samopoczucia i godności w nowym miejscu.

Terapia zajęciowa dla osób starszych jest niezwykle istotnym narzędziem w nauczaniu życia w nowym miejscu właśnie poprzez codzienne aktywności. Dzięki temu seniorzy mogą cieszyć się pełnią życia i godnie starzeć się, czując się aktywnymi i wartościowymi członkami społeczeństwa. Terapia zajęciowa dla osób starszych ma ogromny potencjał w poprawianiu jakości życia i zapewnianiu wsparcia w procesie starzenia się w nowym miejscu.

Omówione aspekty terapii zajęciowej w Domach Pomocy Społecznej (DPS) rzucają światło na znaczenie indywidualizacji, interakcji społecznych, różnorodności działań i indywidualnego planu wsparcia w procesie aklimatyzacji mieszkańców. Powinno to stanowić swego rodzaju klucz dla zwiększenia motywacji i przyspieszenia adaptacji. Dlatego dalsze badania i innowacje w tej dziedzinie mogą przynieść jeszcze większe korzyści dla samych seniorów i całego społeczeństwa.

Streszczenie

Dziś, w społeczeństwie, w którym ludzie żyją coraz dłużej, kwestia jakości życia osób starszych staje się coraz bardziej istotna. Terapia zajęciowa, jako specjalistyczna dziedzina, oferuje szerokie spektrum metod i technik, które mogą

odegrać kluczową rolę w poprawie codziennego funkcjonowania seniorów, wspierając ich nie tylko fizycznie, ale również psychicznie i społecznie.

Autorzy podjęli próbę przedstawienia dyskusji opinii naukowych, dotyczących wpływu wyspecjalizowanej terapii zajęciowej na zdolności aklimatyzacyjne pensjonariuszy domów opieki społecznej, z praktykami pracy w tym obszarze.

Słowa kluczowe: senior, dom opieki, terapia zajęciowa, aklimatyzacja w nowym środowisku

OCUPATIONAL THERAPY IN ADAPTATION PROCESS OF NEW PENSIONISTS (RESODENS) AT RETIREMENT (NURSING) HOMES – A DISCUSSION BETWEEN PRACTITIONERS AND SCIENTIFIC THEORIES

Summery

Today, in the world of ageing society, questions regarding the well-being of elderly citizens are increasingly pressing. Occupational therapy, as a specialised method, offers a wide range of methods and technics, which can play a key role in improving senior citizens' life quality, supporting them not only physically, but also psychologically and socially.

In this article the authors attempt to present a current scientific discussion relating to the influence occupation therapy has on the ability to adapt to a life at a retirement home (nursing home) with current practices in this field.

Key words: seniors/elderly, retirement/nursing home, occupational therapy, adaptation to a life in a new environment

Bibliografia

- Bac, A., Janus, E., Kulis, A., Reichmann, A. S, *Terapia zajęciowa w geriatrici*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL. Warszawa 2017.
- Kaniewska-Mackiewicz, E., *Rola terapii zajęciowej w aktywizacji i rehabilitacji osób starszych*; Zeszyty Naukowe WSG, t. 32 seria: Edukacja – Rodzina – Społeczeństwo. nr 3 (2018).
- Kolański, A., Warachim, M., *Hortiterapia w interdyscyplinarnej terapii pacjentów z dysfunkcjami mózgu o różnej etiologii* (w:) Krzyżmińska A. (red.) *Hortiterapia jako element wspomagający leczenie tradycyjne*, Wyd. Rhythmos. Poznań 2017.
- Konieczna, E. J., *Arteterapia w teorii i praktyce*, Impuls. Kraków 2006.
- Korycki, A., *Aktywizacja społeczna i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu seniorów z niepełnosprawnościami. Wyzwania dla współczesnej polityki społecznej*, Difin. Warszawa 2022.
- Korycki, A., *Aktywizacja społeczna i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu seniorów z niepełnosprawnościami. Wyzwania dla współczesnej polityki społecznej*, (w:) Piotrowska-Breger K., *Stary człowiek w domu pomocy społecznej, psychologiczne konsekwencje*, Difin. Warszawa 2022.
- Kot, A., *Hortiterapia* (w:) M. Z. Stepulak (red.), *Światło i dźwięki. Psychologiczne i interdyscyplinarne uwarunkowania niepełnosprawności sensorycznej*, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji. Lublin 2018.
- Kozaczuk, L., *Terapia zajęciowa w domach pomocy społecznej. Przewodnik metodyczny*, Wydawnictwo BPS. Katowice 1999.
- Kuc, M., *Stosowanie terapii zajęciowej w procesie aktywizacji podopiecznego. Poradnik dla ucznia*, Wydawnictwo Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy. Radom 2007.

- Niezabitowski, M., *Adaptacja osób starszych do środowiska domu pomocy społecznej – przyczynek do analizy wybranych aspektów psychospołecznych*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. 2015.
- Rottermund, J., Knapik, A., *Terapia zajęciowa w utrzymaniu i doskonaleniu sprawności fizycznej osób starszych* (w:) U. Michalik-Marcinkowska, H. Kulik (red.) *Aktualne problemy gerontologii wyzwaniem dla zdrowia publicznego – wymiar etyczny*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2019.
- Sienkiewicz-Wilowska, J., *Terapia zajęciowa w usprawnianiu osób starszych*, Edukacja, 3(123), Instytut Badań Naukowych. Poznań 2013.
- Stepulak, M. Z., *Znaczenie hortiterapii w pracy z osobami starszymi*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Legnicy, ISSN 1896-8333. e-ISSN 2449-9013 nr 29(4)/2018.
- Szarota, Z., *Wielofunkcyjna działalność domów pomocy społecznej dla osób starszych*, Wydawnictwo Naukowe WSP. Kraków 1998.

PEDAGOGIKA

Marta CHODYKA

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-8819-2451

Zbigniew CIEKANOWSKI

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-0549-894X

OCHRONA MŁODYCH UŻYTKOWNIKÓW INTERNETU PRZED CYBERZAGROŻENIAMI WE WSPÓŁCZESNYM CYFROWYM ŚWIECIE

Wstęp

Współczesna rzeczywistość cyfrowa przynosi liczne możliwości, ale i zagrożenia, którym w szczególności narażona jest młodzież. Internet stał się nieodłącznym elementem życia codziennego, a intensywne korzystanie z sieci przez nastolatków wiąże się z rosnącym ryzykiem kontaktu z cyberprzemocą, manipulacjami cyfrowymi oraz oszustwami internetowymi. Zjawiska takie jak hejt, phishing, grooming czy deepfake coraz częściej stanowią realne zagrożenie dla dzieci i młodzieży, wpływając negatywnie na ich zdrowie psychiczne, samoocenę oraz bezpieczeństwo danych osobowych.

Według badań, niemal 40% nastolatków w Polsce doświadczyło agresji w sieci, a jedynie 40% rodziców ma świadomość tego problemu. Wzrost liczby przypadków groomingu, łatwość dostępu do narzędzi umożliwiających tworzenie zmanipulowanych treści oraz rosnąca liczba oszustw internetowych wskazują na konieczność podjęcia działań edukacyjnych, prawnych i technologicznych w celu ochrony młodych użytkowników.

Niniejszy artykuł koncentruje się na analizie kluczowych zagrożeń cyfrowych, ich skutkach oraz sposobach przeciwdziałania. Omówione zostaną mechanizmy cyberprzemocy, skala problemu oraz możliwe środki ochrony, które mogą zostać wdrożone przez rodziców, szkoły i instytucje państwowe. W obliczu dynamicznych zmian technologicznych, skuteczna profilaktyka i edukacja cyfrowa stanowią klucz do bezpieczeństwa najmłodszych w wirtualnym świecie.

Cyberprzemoc i jej skutki

Współczesna rzeczywistość cyfrowa naraża młodych użytkowników na szereg zagrożeń internetowych. W niniejszym opracowaniu przedstawiono kluczowe formy cyberprzemocy i pokrewnych niebezpieczeństw, ich charakterystykę, skalę występowania oraz konsekwencje dla dzieci i młodzieży. Hejt to forma przemocy werbalnej w Internecie, obejmująca wyzwiska, groźby i publiczne ośmieszanie. Może przybierać formę otwartego ataku na forach lub prywatnego nękania poprzez komunikatory. W Polsce niemal 40% nastolatków deklaruje, że było ofiarą agresji w sieci, lecz jedynie 40% rodziców zdaje sobie z tego sprawę. Przyczynami hejtu są m.in. anonimowość, presja społeczna i problemy emocjonalne sprawców. Skutki obejmują spadek samooceny, stres, depresję oraz w skrajnych przypadkach myśli samobójcze. Przeciwdziałanie wymaga edukacji, wsparcia psychologicznego i ścisłej moderacji treści w mediach społecznościowych. Grooming polega na zdobywaniu zaufania dziecka przez dorosłych w celu jego seksualnego

wykorzystania.¹ Przywołane zachowanie sprawcy wcale nie wymaga specjalistycznej wiedzy z zakresu psychologii, bowiem wystarczająca wydaje się być przewaga doświadczenia, wynikająca ze znacznej różnicy wieku sprawcy wobec młodego wieku potencjalnej ofiary.²

Ofiary groomingu to często dzieci z niską samooceną i brakiem wsparcia emocjonalnego. W Polsce 20% dziewcząt i 6% chłopców poniżej 15. roku życia doświadczyło nadużyć seksualnych, w tym prawdopodobnie przypadków groomingu. Liczba przestępstw tego typu gwałtownie wzrosła – od 6 incydentów w 2010 roku do 568 w 2023. Przeciwdziałanie obejmuje regulacje prawne (art. 200a k.k.), edukację dzieci o zagrożeniach i monitorowanie ich aktywności w sieci. Głównym celem, do którego dąży przestępca jest w tym przypadku doprowadzenie dziecka do obcowania płciowego lub jakiegokolwiek innego zachowania mającego podłoże seksualne. Takie zachowanie z kolei zwykle powodowane jest występowaniem u niego zaburzeń preferencji seksualnych.³

Technologia deepfake umożliwia generowanie realistycznych fałszywych nagrań audio i wideo, co stwarza zagrożenie w postaci cyberprzemocy, szantażu i dezinformacji. W przypadku młodzieży może prowadzić do kompromitacji, zniesławienia i nadużyć.

Coraz większa dostępność narzędzi AI powoduje, że nawet osoby bez specjalistycznej wiedzy mogą tworzyć zmanipulowane treści. Choć w Polsce nie istnieje odrębne prawo dotyczące deepfake, odpowiedzialność może wynikać z przepisów dotyczących zniesławienia i naruszenia dóbr osobistych. Kluczowe jest edukowanie młodych ludzi na temat dezinformacji oraz rozwój technologii wykrywających zmanipulowane materiały. Phishing to metoda cyberataku, w której przestępcy podszywają się pod zaufane instytucje, aby wyłudzić dane. Młodzież, mimo znajomości technologii, często pada ofiarą takich oszustw – 25% nastolatków przyznaje się do otwarcia podejrzanych plików lub kliknięcia w nieznane linki. Może to prowadzić do infekcji wirusowych, kradzieży danych i przejęcia kont. Brak krytycznego myślenia i nadzoru rodziców (39% młodzieży nie ma ograniczeń czasowych w korzystaniu z Internetu) zwiększa podatność na ataki. Polskie prawo przewiduje sankcje za phishing (oszustwo, nieuprawniony dostęp do informacji), ale problem wciąż narasta, co podkreśla znaczenie edukacji cyfrowej. Nadmierne ujawnianie danych osobowych w mediach społecznościowych naraża młodzież na kradzież tożsamości. Udostępnianie haseł, brak uwierzytelniania dwuskładnikowego oraz klikanie w podejrzane linki to częste błędy młodych użytkowników. Około 25% nastolatków przyznaje, że udostępniło swoje dane logowania innym osobom, co czyni ich podatnymi na przejęcie konta.

Choć polskie prawo przewiduje ochronę przed kradzieżą tożsamości (art. 267 k.k., art. 268a k.k.),⁴ wiele przypadków pozostaje niezgłoszonych ze względu na brak świadomości lub obawę przed konsekwencjami. Profilaktyka powinna obejmować edukację o cyberbezpieczeństwie i świadome zarządzanie danymi osobowymi. Cyberprzemoc i zagrożenia online stanowią realne wyzwanie dla współczesnej młodzieży. Skala problemu rośnie wraz z dynamicznym rozwojem

¹ R. McElvaney, Grooming: A Case Study, „Journal of Child Sexual Abuse”, 28(5), 2018, s. 608–627.

² M. Romańczuk-Grącka, Grooming – między polityczno-kryminalną potrzebą a prawno dogmatyczną krytyką, „Studia Prawnoustrojowe”, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2013, s. 24.

³ G. Babuła, Grooming jako jedno z najpoważniejszych zagrożeń w cyberprzestrzeni, „Studia Społeczne”, nr 1 (40), 2023, s. 70.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny. Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553, art. 268a.

technologii, co wymaga wielopłaszczyznowych działań edukacyjnych, prawnych i technologicznych. Kluczowe jest podnoszenie świadomości zarówno wśród dzieci, jak i ich opiekunów oraz stosowanie skutecznych środków ochrony przed zagrożeniami cyfrowymi.

Rola rodziców i szkoły w profilaktyce cyberzagrożeń

Zebrane dane empiryczne wyraźnie wskazują, że intensywność korzystania z Internetu przez dzieci i młodzież bezpośrednio wpływa na poziom ich ekspozycji na różnorodne zagrożenia, takie jak hejt, *phishing*, kradzież tożsamości czy inne manipulacje cyfrowe. Nastolatki spędzają obecnie średnio ponad 5,5 godziny dziennie online, natomiast w weekendy czas ten wzrasta nawet do 8 godzin. Z badań NASK wynika, że tendencja ta systematycznie rośnie (dla porównania: około 3 godz. 40 min dziennie w 2014 r. vs ponad 5,5 godziny w 2022 r.). Raport „Nastolatki 3.0” przedstawia alarmujące dane, z których wynika, że 68,4% młodzieży postrzega mowę nienawiści jako istotny problem internetowy, przy czym aż 51% respondentów uważa, że sprawcy pozostają bezkarni (dla porównania: 36% w 2018 r.).

Dane te sugerują istotną korelację – im dłużej młodzi użytkownicy przebywają online, tym większe prawdopodobieństwo, że zetkną się z agresją lub innymi negatywnymi zjawiskami. Grupa młodzieży spędzająca ponad 8 godzin dziennie online (zwłaszcza w weekendy) jest szczególnie narażona na kontakt z przemocą, nieodpowiednimi treściami oraz próbami cyberataków. Znaczenie tej korelacji dodatkowo potwierdza analiza zachowań ryzykownych: aż 25% młodych internautów przyznaje, że zdarza im się klikać w podejrzane linki lub załączniki (wg raportu EY Polska 2023), co zwiększa ryzyko kradzieży danych czy przejęcia konta. Im mniej ostrożności wykazuje młody użytkownik sieci, tym większe niebezpieczeństwo, że stanie się ofiarą oszustwa. Warto podkreślić, że obok czasu spędzanego online istotny jest również charakter aktywności internetowej. Młodzież najwięcej czasu poświęca mediom społecznościowym, komunikatorom oraz platformom rozrywkowym (np. wideo, gry online). Takie środowiska sprzyjają intensywnym interakcjom rówieśniczym, ale też zwiększają ekspozycję na potencjalnie szkodliwe treści i zachowania.

Przykładowo, młodzi użytkownicy angażujący się w publiczne dyskusje lub publikujący dużo treści są bardziej wystawieni na hejt i komentarze agresywne ze strony anonimowych odbiorców. Z kolei ci, którzy często grają online z nieznanymi lub korzystają z czatów publicznych, częściej spotykają się z wulgaryzmami, groźbami czy próbami manipulacji. Ponadto nadmierna aktywność w sieci bywa powiązana z obniżeniem czujności – po długich godzinach online użytkownicy mogą mniej krytycznie podchodzić do napotkanych treści czy komunikatów, co ułatwia przestępcom stosowanie *phishingu* lub innych form oszustwa. Wraz z pojawianiem się nowych technologii i trendów internetowych rośnie też spektrum zagrożeń. Młodzi internauci coraz częściej stają się celem zautomatyzowanych ataków oraz dezinformacji. Na przykład fałszywe treści generowane przez sztuczną inteligencję (*deepfake*, podrobione obrazy i wideo) potrafią wprowadzić w błąd nawet doświadczonych użytkowników. Badania wskazują, że młodzi internauci są szczególnie podatni na dezinformację – według sondażu organizacji *Common Sense Media*⁵ aż 35% nastolatków w USA przyznało, że padło ofiarą fałszywych informacji stworzonych przy użyciu AI, a 22% nieświadomie udostępniło nieprawdę

⁵ Business Insider, *Internet coraz groźniejszy dla nastolatków. AI i deepfake często wprowadzają w błąd*, 2023.

swoim znajomym. Zjawisko to ilustruje, że wydłużony czas korzystania z Internetu idzie często w parze z większą ekspozycją nie tylko na agresję rówieśniczą, ale i na wyrafinowane formy oszustwa oraz manipulacji informacją. W konsekwencji, im bardziej intensywna i niekontrolowana jest aktywność młodzieży online, tym bardziej rośnie potrzeba edukacji w zakresie weryfikowania źródeł informacji, rozpoznawania zagrożeń oraz rozwijania krytycznego myślenia. Kluczowym wnioskiem z powyższych obserwacji jest konieczność zintensyfikowania edukacji cyfrowej oraz aktywnego zaangażowania zarówno rodziców, jak i szkoły w monitorowanie oraz ukierunkowywanie aktywności młodzieży w Internecie.

Analiza wskazuje wyraźną lukę między realnymi zagrożeniami, na jakie narażone są dzieci online, a poziomem świadomości i zaangażowania ich rodziców. Raport EY ujawnia, że znacząca część rodziców nie zdaje sobie sprawy, co dokładnie ich dzieci robią w Internecie i z jakimi zagrożeniami mają styczność. Aż 39% nastolatków przyznaje, że ich rodzice nie ustalają żadnych limitów czasu spędzanego online. Co więcej, 60% badanych rodzin nie ma zainstalowanego żadnego oprogramowania kontroli rodzicielskiej, a kolejne 14% młodych użytkowników nie jest nawet świadome czy takie rozwiązania są dostępne na ich urządzeniach⁶. Zauważalna jest także znaczna dysproporcja między czasem spędzonym online przez młodzież i dorosłych – nastolatki średnio 5,5 godziny dziennie, podczas gdy rodzice około 1,5 godziny. Taka różnica utrudnia opiekunom pełne zrozumienie cyfrowego świata ich dzieci. Dodatkowo, badania NASK wskazują, że choć niemal 60% rodziców deklaruje ustalenie zasad korzystania z Internetu, ich dzieci często nie są świadome tych reguł albo ich nie przestrzegają w praktyce.

Wyraźnym przykładem luki komunikacyjnej między pokoleniami jest kwestia tzw. *sextingu*. Słowo sexting oficjalnie pojawiło się w 2009 roku.⁷ Najbardziej popularnymi zachowaniami są striptiz, masturbacja, petting i stosunek seksualny.⁸

Aż 32,7% polskiej młodzieży zetknęło się z rozsyłaniem intymnych materiałów (zdjęć lub wiadomości) wśród rówieśników, podczas gdy świadomość istnienia takiego zjawiska u rodziców wynosi zaledwie 5,6%. Oznacza to, że wielu opiekunów nie zdaje sobie sprawy z zagrożeń, z którymi ich dzieci stykają się na co dzień online, ani z form, jakie te zagrożenia przybierają. Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać zarówno w szybkim tempie pojawiania się nowych technologii (rodzicom trudno nadążyć za nowinkami, z których korzystają ich dzieci), jak i w braku odpowiednich kompetencji cyfrowych po stronie dorosłych. Część rodziców ogranicza się do biernej kontroli (np. sprawdzania historii przeglądarki), inni całkowicie ufają dzieciom, zakładając, że młodzi „znają się na Internecie lepiej”. Tymczasem eksperci podkreślają znaczenie tzw. aktywnej mediacji – czyli zaangażowania rodziców w rozmowy o doświadczeniach internetowych dziecka, wspólnego korzystania z niektórych mediów czy aplikacji oraz tłumaczenia, jak bezpiecznie zachowywać się w sieci. Skuteczna mediacja rodzicielska może

⁶ Raport EY Polska & Kantar, *Młodzi w Internecie – bez kontroli, bez ograniczeń, bez świadomości zagrożeń*, 2023.

⁷ H.K. Hudson, *Factors affecting sexting behaviors among selected undergraduate students*, Charleston 2006, s. 1.

⁸ S. Bębas, *Cyberzagrożenia a bezpieczne zachowania w Internecie*. [w:] E. Jasiuk, A. Chochowska (red.), *Budowanie poczucia bezpieczeństwa w czasach pandemii oraz zagrożenia terroryzmem i wojną*, Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, Warszawa 2023, s. 205.

znacząco zmniejszyć ryzyko wystąpienia cyberprzemocy wobec dzieci.⁹ Brak takiego aktywnego udziału rodzica sprawia, że dziecko pozostaje samo wobec niebezpieczeństw Internetu i może nie mieć wystarczającej wiedzy ani wsparcia, by sobie z nimi radzić. Innym problemem jest niewiedza rodziców o dostępnych narzędziach – nawet jeśli chcieliby lepiej chronić dziecko, nie zawsze orientują się, jak skonfigurować ustawienia prywatności, filtry rodzinne czy gdzie zgłosić nadużycia. Z perspektywy szkoły analiza wykazała, że choć świadomość problemu cyberzagrożeń wśród kadry pedagogicznej rośnie, to w praktyce działania profilaktyczne w szkołach pozostają niespójne i niewystarczające. W wielu placówkach organizuje się jednorazowe wydarzenia lub kampanie (takie jak Dzień Bezpiecznego Internetu czy programy typu „Cybernauci” i „Asy Internetu”),¹⁰ jednak ich realizacja bywa nierówna, a skuteczność ograniczona przez brak długofalowej strategii. Istotnym czynnikiem jest poziom przygotowania nauczycieli – według dostępnych danych aż 40% nauczycieli nigdy nie uczestniczyło w żadnym szkoleniu ani warsztatach dotyczących cyberbezpieczeństwa i cyberzagrożeń w Internecie. Wielu pedagogów nie czuje się więc w pełni kompetentnych, aby uczyć o bezpieczeństwie cyfrowym czy reagować na incydenty cyberprzemocy wśród uczniów. Jednocześnie brakuje wyznaczonych szkolnych koordynatorów tych działań: choć powstają inicjatywy doskonalenia zawodowego w tym zakresie, w praktyce nauczyciele często muszą samodzielnie poszukiwać wiedzy i materiałów.

W rezultacie poziom edukacji o bezpieczeństwie online bywa bardzo różny w zależności od szkoły, a nawet klasy – zależy od indywidualnej motywacji i świadomości danego nauczyciela. Kolejnym wyzwaniem jest współpraca szkoły z rodzicami w zakresie profilaktyki. Deklaratywnie szkoły informują opiekunów o zagrożeniach (np. poprzez zebrania, poradniki), lecz nie zawsze udaje się zbudować realne partnerstwo. W jednym z badań wewnętrznych przeprowadzonych w polskiej szkole ponadpodstawowej stwierdzono, że około 35% rodziców nie zna procedur obowiązujących w szkole ich dziecka na wypadek wystąpienia cyberprzemocy. Oznacza to, iż w sytuacji kryzysowej (np. gdy dziecko padnie ofiarą dręczenia w sieci) znaczna grupa opiekunów nie ma wiedzy, do kogo i w jaki sposób zwrócić się po pomoc w ramach szkoły. Taka luka informacyjna może opóźniać reakcję i utrudniać skuteczne rozwiązanie problemu. Z drugiej strony, część rodziców nie zgłasza szkole przypadków cyberprzemocy, licząc na rozwiązanie problemu we własnym zakresie lub nie dostrzegając roli placówki edukacyjnej w przestrzeni online. To wszystko wskazuje na potrzebę wypracowania lepszych kanałów komunikacji i zaufania między nauczycielami a rodzicami, tak aby działania chroniące dziecko w świecie wirtualnym były skoordynowane. Podsumowując tę część analizy, najważniejszym wnioskiem jest pilna potrzeba poprawy świadomości i kompetencji dorosłych w zakresie bezpieczeństwa cyfrowego dzieci. Dotyczy to zarówno rodziców, jak i nauczycieli.¹¹ Rodzice powinni aktywnie wykorzystywać dostępne narzędzia techniczne i metody wychowawcze – regularne rozmowy z dziećmi o ich aktywności online, wspólne ustalanie zasad korzystania z Internetu

⁹ V. Rega, F. Gioia, V. Boursier, *Parental mediation and cyberbullying: A narrative literature review*, „Marriage & Family Review”, vol. 58, nr 6, 2022, s. 495–530.

¹⁰ „Cybernauci – kompleksowy projekt kształtowania bezpiecznych zachowań w sieci” - Collegium Civitas, <https://civitas.edu.pl/pl/nauka-i-rozwoj/cybernauci-kompleksowy-projekt-kształtowania-bezpiecznych-zachowan-w-sieci> (dostęp: 25.03.2025).

¹¹ W. Shin, B. Li, *Parental mediation of children's digital technology use in Singapore*, „Journal of Children and Media”, vol. 11, nr 1, 2017, s. 1–19.

oraz konsekwentne egzekwowanie tych ustaleń są kluczowe dla skutecznej profilaktyki. Z kolei szkoły muszą systematycznie wzmacniać kompetencje cyfrowe kadry pedagogicznej i rozwijać współpracę z rodzicami. Bez zwiększenia poziomu wiedzy nauczycieli o aktualnych zagrożeniach i sposobach reagowania, nawet najlepsze programy pozostaną tylko na papierze. Niezbędne jest także wprowadzenie jasnych procedur postępowania na wypadek incydentów (np. pojawienia się cyberprzemocy wśród uczniów) i upewnienie się, że cała społeczność szkolna (łącznie z rodzicami) je zna i rozumie. Tylko skoordynowane działania dorosłych – w domu i w szkole – mogą zmniejszyć lukę w ochronie młodych internautów i realnie podnieść poziom ich bezpieczeństwa w sieci.

Rekomendacje na rzecz poprawy bezpieczeństwa cyfrowego

Przeprowadzona analiza pozwala na sformułowanie szeregu istotnych wniosków dotyczących cyberzagrożeń wśród młodzieży oraz wskazanie konkretnych rekomendacji, których wdrożenie może przyczynić się do poprawy sytuacji. Po pierwsze, wyniki jednoznacznie wskazują, że nowe formy cyberprzemocy (takie jak *deepfake*, *grooming* czy zaawansowane oszustwa *phishingowe*) stają się coraz bardziej rozpowszechnione, a ich skutki mogą być wyjątkowo dotkliwe dla młodych ludzi.¹² Sfera online stała się integralną częścią życia dzieci i nastolatków, co niestety oznacza, że także zagrożenia cyberprzestrzeni przenikają do ich codzienności. Po drugie, świadomość tych zagrożeń wśród dorosłych – zarówno rodziców, jak i nauczycieli – pozostaje na niewystarczającym poziomie. W szczególności alarmujące są dane o niskim wykorzystaniu narzędzi kontroli rodzicielskiej, niewielkiej liczbie rozmów rodziców z dziećmi na tematy związane z Internetem oraz o ograniczonym udziale nauczycieli w szkoleniach z zakresu cyberbezpieczeństwa. Taka sytuacja sprawia, że młodzież często pozostaje bez odpowiedniego wsparcia i nadzoru w środowisku cyfrowym. Po trzecie, ujawniła się znacząca luka pokoleniowa i komunikacyjna – młodzi ludzie bardzo aktywnie funkcjonują w cyberprzestrzeni, podczas gdy dorośli (opiekunowie) nie zawsze nadążają za zmianami i nie w pełni rozumieją specyfikę cyfrowych zagrożeń. Ta dysproporcja prowadzi nie tylko do opóźnionej reakcji na problemy, ale też do poczucia osamotnienia młodzieży w obliczu cyberprzemocy. W świetle powyższych wniosków zaleca się podjęcie wielokierunkowych działań zaradczych. Przede wszystkim konieczne jest pilne zintensyfikowanie edukacji w zakresie bezpieczeństwa cyfrowego, skierowanej zarówno do młodzieży, jak i dorosłych opiekunów.

Szkoły powinny włączyć tematykę cyberbezpieczeństwa do programu nauczania na każdym poziomie edukacji – nie jako incydentalne wydarzenia, lecz jako stały element zajęć (np. w ramach godzin wychowawczych lub zajęć z informatyki i edukacji dla bezpieczeństwa). Nauczyciele powinni regularnie uczestniczyć w specjalistycznych szkoleniach, które pozwolą im skutecznie rozpoznawać i reagować na nowe zagrożenia pojawiające się w sieci. Wsparcia wymaga również grono pedagogiczne w zakresie materiałów dydaktycznych – rekomenduje się opracowanie przez odpowiednie instytucje (np. ministerstwo, Ośrodek Rozwoju Edukacji) standaryzowanych pakietów edukacyjnych dotyczących cyberbezpieczeństwa, które nauczyciele mogliby wykorzystywać na lekcjach. Kolejną kluczową rekomendacją jest aktywne angażowanie rodziców w proces

¹² A. Baran, M. Gnat, M. Ausz, Uczeń w wirtualnej rzeczywistości, „Edukacja. Kultura. Bezpieczeństwo”, rocznik III, 2022, s. 179.

zapewniania bezpieczeństwa w sieci. Rodzice powinni otrzymywać wsparcie w postaci warsztatów, webinarów czy poradników ułatwiających im zrozumienie cyfrowego świata dziecka. Szkoły i lokalne społeczności mogą organizować cykliczne spotkania edukacyjne dla rodziców, podczas których eksperci objaśnią, na jakie zagrożenia zwracać uwagę, jak korzystać z narzędzi kontroli rodzicielskiej i jak rozmawiać z dziećmi o ich doświadczeniach online. Warto też promować inicjatywy typu „rodzice uczą rodziców”, gdzie bardziej świadomi opiekunowie dzielą się swoim doświadczeniem z innymi. Istotne jest, aby rodzice nie byli pozostawieni sami sobie, lecz mieli dostęp do aktualnych informacji o zagrożeniach (np. poprzez newslettery od szkoły czy kampanie społeczne w mediach) oraz wiedzieli, gdzie szukać pomocy w razie incydentu (np. zgłaszanie nadużyć na policję czy do zespołów reagowania jak Dyżurnet.pl). Szkoły i placówki oświatowe powinny ponadto opracować i wdrożyć spójne procedury postępowania w sytuacjach zagrożeń internetowych. Każda szkoła powinna dysponować jasno określonym planem reakcji na przypadki cyberprzemocy wśród uczniów (np. kogo informować, jak dokumentować zdarzenie, jakie wsparcie zapewnić ofierze i jakich konsekwencji może oczekiwać sprawca). Takie procedury – zgodne z prawem oświatowym i karnym – należy zakomunikować wszystkim nauczycielom, uczniom oraz rodzicom, aby w momencie kryzysowym każda ze stron знаła swoje role i zadania.

Rekomenduje się również wyznaczenie w szkołach osób odpowiedzialnych za koordynację działań w obszarze bezpieczeństwa cyfrowego (np. pedagog lub psycholog szkolny przeszkolony specjalistycznie), do którego mogliby zwracać się po poradę zarówno uczniowie, jak i rodzice czy inni nauczyciele. Ważnym elementem rekomendacji jest integracja działań różnych sektorów i instytucji.

Zwalczanie cyberprzemocy oraz ochrona młodych internautów wymagają współpracy na wielu poziomach.¹³ Szkoły, organizacje pozarządowe, firmy technologiczne oraz organy ścigania powinny tworzyć partnerstwa i platformy wymiany informacji. Na przykład szkoły mogą współpracować z Policją czy strażą miejską, zapraszając funkcjonariuszy na prelekcje o odpowiedzialności prawnej za czyny w sieci (np. groźby, stalking, udostępnianie treści pornograficznych nieletnim). Z kolei organizacje takie jak Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę czy specjaliści z NASK mogą wspierać szkoły merytorycznie, dostarczając najnowszych wyników badań, scenariuszy zajęć czy materiałów kampanii informacyjnych. Firmy technologiczne również odgrywają rolę – rekomenduje się, by dostawcy popularnych platform społecznościowych i komunikatorów ściślej współpracowali z instytucjami państwowymi w zakresie szybkiego reagowania na zgłoszenia nadużyć oraz by udostępniali rozwiązania zwiększające kontrolę rodzicielską i prywatność kont nieletnich (np. predefiniowane bezpieczne ustawienia dla kont nastoletnich, łatwiejsze mechanizmy zgłaszania przemocy i nadużyć przez młodych użytkowników). Ponadto organy ścigania i wymiar sprawiedliwości powinny kontynuować doskonalenie procedur ścigania przestępstw internetowych przeciw dzieciom – tak, aby sprawcy mieli realną obawę konsekwencji, a ofiary widziały, że pomoc jest skuteczna.¹⁴ Nie można zapominać o roli samej młodzieży. Rekomenduje się aktywizowanie dzieci i nastolatków jako partnerów w działaniach profilaktycznych – np. poprzez tworzenie programów rówieśniczych mentorów czy

¹³ K. Kmiecik-Jusięga, Kompetencje rodziców w obszarze zagrożeń i cyberzagrożeń dzieci. Implikacje dla profilaktyki szkolnej, „World Journal of Theoretical and Applied Sciences”, nr 1(4), 2016, s. 158.

¹⁴ G. Babula, K. Terpiłowska, S. Żurawski, „Cyberprzemoc – współczesne zagrożenie wśród młodzieży korzystającej z nowych mediów”, „Studia Społeczne”, nr 1(40), 2023, s. 44-45.

„ambasadorów bezpieczeństwa” wśród uczniów. Młodzi ludzie, odpowiednio przygotowani, mogą wspierać rówieśników w bezpiecznym korzystaniu z Internetu, dzielić się własnymi doświadczeniami i przeciwdziałać przemocy w swoich grupach (choćby poprzez piętnowanie agresywnych zachowań online i wspieranie ofiar).

Zaangażowanie młodzieży zwiększa skuteczność przekazu (nastolatki chętniej słuchają swoich kolegów) oraz buduje poczucie współodpowiedzialności za klimat panujący w sieci. Takie oddolne inicjatywy, uzupełnione działaniami dorosłych, mogą znacząco ograniczyć przyzwolenie na przemoc rówieśniczą online. Wreszcie, rekomenduje się szersze wykorzystanie nowoczesnych narzędzi technicznych w ochronie dzieci i młodzieży online. Obejmuje to zarówno narzędzia dla rodziców (oprogramowania filtrujące treści, aplikacje kontroli rodzicielskiej z funkcjami analizy aktywności dziecka, blokowania szkodliwych stron czy limitowania czasu) jak i systemy stosowane na poziomie sieci szkolnych (firewalle i filtry w szkolnych sieciach Wi-Fi, monitorowanie aktywności na sprzęcie szkolnym pod kątem wykrywania przemocy lub niebezpiecznych zachowań). Nowe technologie, w tym sztuczna inteligencja, mogą wspomóc wychwytywanie niepokojących sygnałów – przykładowo platformy społecznościowe coraz częściej wdrażają algorytmy wykrywające mowę nienawiści czy próby uwodzenia nieletnich. Rekomendacją jest wspieranie rozwoju i wdrażania takich rozwiązań, pamiętając jednak o równoległym aspekcie edukacyjnym: nawet najlepsze narzędzia nie zastąpią czujności człowieka.¹⁵ Dlatego technologie powinny być traktowane jako wsparcie dla działań wychowawczych, a nie ich substytut. Tylko kompleksowe i wspólne działania – zintegrowane wysiłki rodzin, systemu edukacji, organów ścigania, podmiotów rządowych i prywatnych – mogą skutecznie zabezpieczyć młodych użytkowników sieci przed nieustannie ewoluującymi zagrożeniami internetowymi. Rekomendacje zawarte w artykule wyznaczają wielopłaszczyznowy plan działania, który odpowiada na zdiagnozowane problemy: od edukacji i prewencji, poprzez usprawnienie procedur i współpracy, aż po wykorzystanie innowacyjnych narzędzi. Ich konsekwentna realizacja jest warunkiem budowania bezpiecznego środowiska cyfrowego dla dorastającego pokolenia.

Podsumowanie

Współczesna rzeczywistość cyfrowa stawia przed młodzieżą szereg wyzwań związanych z bezpieczeństwem w sieci. Zagrożenia takie jak cyberprzemoc, grooming, phishing czy manipulacja cyfrowa mają poważny wpływ na zdrowie psychiczne, samoocenę oraz bezpieczeństwo danych osobowych nastolatków. W Polsce niemal 40% nastolatków doświadcza agresji w Internecie, a świadomość rodziców o tym problemie pozostaje niewystarczająca. W związku z rosnącą liczbą takich incydentów konieczne jest podjęcie działań mających na celu ochronę młodych użytkowników przed cyberzagrożeniami.

Wzrost liczby przypadków cyberprzemocy oraz oszustw internetowych wskazuje na pilną potrzebę działań edukacyjnych, które pomogą młodzieży rozpoznać i unikać niebezpiecznych sytuacji w sieci. Większość rodziców nie ma pełnej świadomości zagrożeń cyfrowych, z jakimi spotykają się ich dzieci, dlatego konieczne jest wdrożenie szkoleń i kampanii informacyjnych, które zwiększą tę świadomość. Skuteczna edukacja cyfrowa, zarówno w szkołach, jak i w domach,

¹⁵ I. Klonowska, Społeczne funkcjonowanie nieletnich: analiza pedagogiczno psychologiczna, Wydawnictwo WIR, Kraków 2016, s. 180.

stanowi kluczowy element w zapobieganiu zagrożeniom. Należy szczególnie skupić się na edukacji dotyczącej rozpoznawania manipulacji, ochrony prywatności i przeciwdziałania hejtowi. Współpraca pomiędzy rodzicami, szkołami, organizacjami pozarządowymi oraz instytucjami państwowymi jest kluczowa dla skutecznej ochrony dzieci i młodzieży przed zagrożeniami w sieci.

Mimo rosnącej liczby badań nad bezpieczeństwem cyfrowym, wciąż istnieje potrzeba dalszych analiz i monitorowania nowych zagrożeń. Należy prowadzić badania nad skutecznością działań edukacyjnych oraz ocenić, jakie technologie mogą wspierać bezpieczeństwo młodych użytkowników. W szczególności istotne jest badanie wpływu nowych narzędzi cyfrowych, takich jak sztuczna inteligencja czy deepfake, na młodzież oraz opracowanie skutecznych metod zapobiegania nadużyciom związanym z tymi technologiami.

Streszczenie

Artykuł koncentruje się na problematyce bezpieczeństwa cyfrowego młodzieży, ze szczególnym uwzględnieniem cyberprzemocy, manipulacji oraz oszustw internetowych. Celem artykułu jest analiza kluczowych zagrożeń cyfrowych, na które narażona jest młodzież, oraz identyfikacja skutecznych metod przeciwdziałania tym zagrożeniom poprzez edukację, działania profilaktyczne i regulacje prawne. Główny problem badawczy sformułowano: Jakie zagrożenia cyfrowe najczęściej dotyczą młodzież i jakie środki mogą skutecznie przeciwdziałać ich negatywnym skutkom? Postawiona hipoteza zakłada, że edukacja cyfrowa i współpraca instytucji są kluczowymi czynnikami ograniczającymi ryzyko cyberzagrożeń. W pierwszej części opiszano najważniejsze zagrożenia w sieci, następnie przedstawiono ich konsekwencje dla młodych użytkowników, a w ostatniej części zaproponowano możliwe środki zapobiegawcze i działania profilaktyczne. W badaniu wykorzystano metody analizy literatury oraz raportów dotyczących cyberbezpieczeństwa, a także studia przypadków ukazujące realne skutki zagrożeń.

Słowa kluczowe: cyberprzemoc, bezpieczeństwo cyfrowe, manipulacja w sieci, edukacja cyfrowa, młodzież w Internecie

PROTECTING YOUNG INTERNET USERS FROM CYBER THREATS IN TODAY'S DIGITAL WORLD

Summary

The article focuses on the issues of digital safety of young people, with particular emphasis on cyberbullying, manipulation and online fraud. The aim of the article is to analyze the key digital threats to which young people are exposed and to identify effective methods of counteracting these threats through education, preventive measures and legal regulations. The main research problem was formulated: What digital threats most often affect young people and what measures can effectively counteract their negative effects? The hypothesis assumes that digital education and cooperation of institutions are key factors limiting the risk of cyber threats. The first part describes the most important threats on the Internet, then presents their consequences for young users, and the last part proposes possible preventive measures and actions. The study used methods of literature analysis and reports on cybersecurity, as well as case studies showing the real effects of threats.

Key words: cyberbullying, digital security, online manipulation, digital education, youth on the Internet

Bibliografia:

- Babula, G., Terpiłowska, K., Żurawski, S., Cyberprzemoc – współczesne zagrożenie wśród młodzieży korzystającej z nowych mediów, „Studia Społeczne”, nr 1(40), 2023.
- Babula, G., Grooming jako jedno z najpoważniejszych zagrożeń w cyberprzestrzeni, „Studia Społeczne”, nr 1 (40), 2023.
- Baran, A., Gnat, M., Ausz, M., Uczeń w wirtualnej rzeczywistości, „Edukacja. Kultura. Bezpieczeństwo”, rocznik III, 2022.
- Bębas, S., Cyberzagrożenia a bezpieczne zachowania w Internecie. [w:] E. Jasiuk, A. Chochowska (red.), Budowanie poczucia bezpieczeństwa w czasach pandemii oraz zagrożenia terroryzmem i wojną, Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, Warszawa 2023.
- Business Insider, Internet coraz groźniejszy dla nastolatków. AI i deepfake często wprowadzają w błąd, 2023.
- Cybernauci – kompleksowy projekt kształtowania bezpiecznych zachowań w sieci - Collegium Civitas, <https://civitas.edu.pl/pl/nauka-i-rozwoj/cybernauci-kompleksowy-projekt-ksztaltowania-bezpiecznych-zachowan-w-sieci>
- Hudson, H. K., Factors affecting sexting behaviors among selected undergraduate students, Charleston 2006.
- Klonowska, I., Społeczne funkcjonowanie nieletnich: analiza pedagogiczno-psychologiczna, Wydawnictwo WIR, Kraków 2016.
- Kmiecik-Jusięga, K., Kompetencje rodziców w obszarze zagrożeń i cyberzagrożeń dzieci. Implikacje dla profilaktyki szkolnej, „World Journal of Theoretical and Applied Sciences”, nr 1(4), 2016.
- McElvaney, R., Grooming: A Case Study, „Journal of Child Sexual Abuse”, 28(5), 2018.
- Raport EY Polska & Kantar, Młodzi w Internecie – bez kontroli, bez ograniczeń, bez świadomości zagrożeń, 2023.
- Rega, V., Gioia, F., Boursier, V., Parental mediation and cyberbullying: A narrative literature review, „Marriage & Family Review”, vol. 58, nr 6, 2022.
- Romańczuk-Gracka, M., Grooming – między polityczno-kryminalną potrzebą a prawno dogmatyczną krytyką, „Studia Prawnoustrojowe”, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2013.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny. Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.
- Shin, W., Li, B., Parental mediation of children's digital technology use in Singapore, „Journal of Children and Media”, vol. 11, nr 1, 2017.

Marta CHODYKA

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-8819-2451

Sławomir ŻURAWSKI

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie

ORCID: 0000-0001-9527-3391

Zbigniew CIEKANOWSKI

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-0549-894X

BEZPIECZEŃSTWO DZIECI I MŁODZIEŻY A NOWE FORMY CYBERPRZEMOCY

Wstęp

W dobie stale ewoluujących zagrożeń internetowych konieczne jest zidentyfikowanie aktualnych niebezpieczeństw (takich jak m.in. hejt, *grooming*, *deepfake*, *phishing*, kradzież tożsamości, uzależnienie od Internetu czy nadmierna ekspozycja reklam) oraz opracowanie skutecznych strategii ochrony młodych użytkowników sieci. Rozwój technologii cyfrowych oraz powszechna dostępność Internetu przyniosły liczne korzyści dla społeczeństwa, w tym dla dzieci i młodzieży. Możliwość szybkiej komunikacji, dostępu do wiedzy oraz rozrywki stała się integralną częścią codziennego funkcjonowania młodych ludzi. Jednak dynamiczny rozwój środowiska cyfrowego niesie ze sobą równie poważne zagrożenia, w tym coraz bardziej złożone formy cyberprzemocy.

Współczesna cyberprzemoc obejmuje nie tylko tradycyjne formy agresji w Internecie, takie jak hejt czy nękanie, ale także nowe zjawiska, takie jak grooming, *deepfake*, *phishing* czy kradzież tożsamości. Wzrost liczby incydentów oraz ich rosnąca skala wymagają szczególnej uwagi ze strony rodziców, nauczycieli oraz instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo dzieci i młodzieży. Pomimo wprowadzania regulacji prawnych oraz działań profilaktycznych, skuteczność przeciwdziałania cyberprzemocy wciąż pozostaje wyzwaniem.

Celem niniejszego artykułu jest analiza współczesnych zagrożeń cyfrowych dotyczących dzieci i młodzieży oraz ocena skuteczności działań podejmowanych przez różne podmioty w zakresie ich ochrony. Artykuł opiera się na analizie dostępnych raportów oraz literatury przedmiotu, koncentrując się na roli rodziców, szkoły i systemu prawnego w przeciwdziałaniu cyberprzemocy.

Zróżnicowane formy cyberprzemocy i zagrożeń online

W literaturze i raportach zidentyfikowano szereg form cyberprzemocy oraz pokrewnych zagrożeń internetowych, które dotyczą młodych użytkowników. Poniżej omówiono kluczowe z nich, ze wskazaniem na ich specyfikę, skalę występowania oraz konsekwencje dla dzieci i młodzieży:

- **Hejt i cyberprzemoc rówieśnicza (mowa nienawiści, nękanie online)**

Hejt to potoczne określenie obraźliwych komentarzy, wyzwisk, gróźb i upokarzania w sieci. Może przyjmować formę publicznych ataków (np. poniżające wpisy na forum) albo dręczenia jednostki poprzez komunikatory prywatne. W Polsce cyberprzemoc rówieśnicza jest zjawiskiem powszechnym – niemal 40% nastolatków deklaruje, że doświadczyło wyzwisk w sieci, a co czwarty (25%) był publicznie

ośmieszany lub poniżany. Te dane świadczą, że cyfrowa agresja jest udziałem dużej grupy młodzieży. Co istotne, występuje duża rozbieżność między postrzeganiem tego zjawiska przez nastolatków i rodziców: podczas gdy 40% młodych przyznaje się do bycia ofiarą przemocy w sieci, niemal 60% rodziców twierdzi, że ich dzieci nigdy nie doświadczyły przemocy online, co sugeruje brak świadomości opiekunów. Przyczyny hejtu wśród młodych są złożone – badacze wskazują na anonimowość internetu dającą złudne poczucie bezkarności, presję grupy rówieśniczej oraz problemy emocjonalne sprawców (np. niskie poczucie własnej wartości). Skutki hejtu dla ofiar są poważne: obniżenie samooceny, stres, objawy depresyjne i lękowe, izolacja społeczna, czasem nawet myśli samobójcze. Przeciwdziałanie hejterstwu wymaga działań wielopłaszczyznowych – edukacji cyfrowej, wsparcia psychologicznego dla ofiar, zaangażowania platform internetowych w moderację treści oraz konsekwentnego reagowania na przypadki dręczenia.

- **Grooming (uwodzenie dzieci online)**

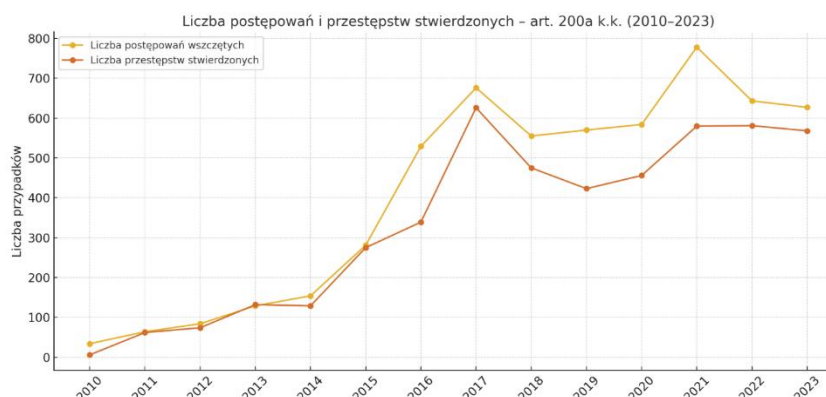
Młodzi użytkownicy Internetu są narażeni nie tylko na przemoc rówieśniczą, ale także na ryzyko seksualne i manipulację.¹ *Grooming* to nawiązywanie relacji przez osobę dorosłą z dzieckiem w Internecie w celu jego seksualnego wykorzystania. Proces ten zwykle polega na zdobywaniu zaufania ofiary, stopniowym obniżaniu jej czujności, a następnie skłanianiu do aktywności o charakterze seksualnym (np. wysyłania nagich zdjęć, umawiania się na spotkanie). Dzieci podatne na groomerów często cechuje brak wsparcia emocjonalnego i niska samoocena.² Zjawisko *groomingu* zostało dostrzeżone już na początku lat 90., ale jego skala wzrosła lawinowo wraz z popularyzacją komunikatorów internetowych i mediów społecznościowych. Komitet Ochrony Praw Dziecka szacuje, że w Polsce co piąta dziewczynka (20%) i co piętnasty chłopiec (6%) poniżej 15. roku życia doświadczyli jakiejś formy nadużycia seksualnego – statystyka ta obejmuje różne formy wykorzystania, w tym zapewne także sytuacje inicjowane online. Policyjne statystyki przestępstw związanych z groomingiem³ potwierdzają rosnącą skalę problemu: w 2010 r. odnotowano zaledwie 6 przestępstw tego typu, podczas gdy w 2023 roku było ich już 568. To blisko 100-krotny wzrost w ciągu trzynastu lat. Szczególnie wyraźny wzrost obserwowany jest po 2014 roku – liczba stwierdzonych przestępstw wzrosła z 129 w 2014 r. do 626 w rekordowym 2017 r., a następnie utrzymywała się na wysokim poziomie w kolejnych latach. Przestępstwa groomingu w Polsce nasiliły się po 2014 r., co zbiegło się m.in. z upowszechnieniem smartfonów wśród dzieci oraz coraz większym dostępem najmłodszych do prywatnej komunikacji online. Dane dotyczące liczby postępowań wszczętych i stwierdzonych w tej sprawie zostały przedstawione na wykresie na Rysunku 1.

¹ S. Livingstone, P.K. Smith, *Annual research review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies – The nature, prevalence and management of sexual and aggressive risks in the digital age*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry”, vol. 55, nr 6, 2014, s. 635–654.

² H. Whittle, C. Hamilton-Giachritsis, A. Beech, G. Collings, *A review of young people's vulnerabilities to online grooming*, „Aggression and Violent Behavior”, vol. 18, nr 1, 2013, s. 135–146.

³ Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j., art. 200a.

Rysunek 1. Liczba stwierdzonych przestępstw groomingu (art. 200a KK) w latach 2010–2023 w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Głównej Policji.⁴

Widoczny jest gwałtowny wzrost przypadków uwodzenia nieletnich przez Internet – od pojedynczych incydentów w 2010 r. do setek spraw rocznie po 2023 r. Trend ten świadczy o narastającym zagrożeniu dla dzieci w cyberprzestrzeni. Sprawcy groomingu najczęściej działają w mediach społecznościowych, na czatach lub forach popularnych wśród młodzieży. Wykorzystują anonimowość – podszywają się pod rówieśników lub życzliwe osoby – oraz naiwność i brak świadomości dzieci. Ofiarami groomingu padają często dzieci spragnione uwagi, emocjonalnie zaniedbane lub nieuświadomione co do zagrożeń. Konsekwencje takiego uwiedzenia internetowego mogą być tragiczne: od traumy psychicznej, szantażu intymnymi materiałami, po rzeczywiste wykorzystanie seksualne dziecka. W odpowiedzi na to zagrożenie prawo polskie (w ślad za prawem unijnym) znowelizowano w 2009 r., wprowadzając art. 200a k.k., który penalizuje propozycję kontaktu seksualnego lub pornograficznego kierowaną do małoletniego poniżej 15 lat za pośrednictwem systemu teleinformatycznego.⁵ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego 2011/93/UE⁶ nakazuje państwom UE stanowczo zwalczać seksualne wykorzystywanie dzieci i pedofilię w Internecie, co obejmuje właśnie penalizację *groomingu*. Pomimo tych regulacji, z danych wynika, że problem wciąż narasta – stąd kluczowa staje się profilaktyka: edukowanie dzieci, by nie ufały nieznajomym w sieci oraz monitorowanie przez rodziców aktywności online najmłodszych.

• **Deepfake i inne manipulacje cyfrowe**

W dobie dynamicznego rozwoju sztucznej inteligencji, technologia *deepfake* staje się coraz bardziej powszechnym i jednocześnie niebezpiecznym narzędziem służącym do manipulacji wizerunkiem i głosem człowieka. Termin *deepfake* pochodzi od połączenia słów *deep learning* (głębokie uczenie maszynowe) i *fake* (fałszywy), i odnosi się do cyfrowo wygenerowanych treści – głównie wideo i audio – które są trudne do odróżnienia od rzeczywistych materiałów. Technologia ta pozwala m.in. na zamianę twarzy jednej osoby na twarz innej w filmie, symulowanie

⁴ Statystyki Policji (2010–2017), dane Komendy Głównej Policji dot. przestępstwa z art. 200a k.k.

⁵ K. Michalak, *Child grooming – wybrane aspekty ochrony prawnej i profilaktyka*, „Niebieska Linia”, 2019.

⁶ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z 13 grudnia 2011 r. – w sprawie zwalczania nadużyć seksualnych dzieci online i pornografii dziecięcej.

jej głosu lub tworzenie całkowicie fałszywych wypowiedzi przypisywanych znanym osobom. Choć początkowo *deepfake* miał zastosowania artystyczne i rozrywkowe (np. w filmach czy grach), dziś staje się realnym zagrożeniem społecznym – wykorzystywanym w celach przestępczych, politycznych czy emocjonalnych.

W kontekście dzieci i młodzieży, *deepfake* może być narzędziem:

- cyberprzemocy rówieśniczej, np. tworzenia fałszywych filmów kompromitujących kolegów z klasy,
- szantażu i zniesławienia, w tym tworzenia treści o charakterze seksualnym z wizerunkiem ofiary,
- manipulacji emocjonalnej i społecznej, np. poprzez rozpowszechnianie materiałów podważających reputację uczniów lub nauczycieli.

Zagrożenie to rośnie szczególnie w środowisku szkolnym i młodzieżowym, gdzie nacisk na popularność i akceptację rówieśniczą może skłaniać do wykorzystywania takich narzędzi w sposób nieetyczny. Dodatkowo, dostępność darmowych aplikacji AI do edytowania głosu czy generowania twarzy sprawia, że nawet osoby nieposiadające specjalistycznej wiedzy technicznej są w stanie wytworzyć materiały *deepfake* w kilka minut – często korzystając jedynie ze smartfona. W Polsce obecnie nie istnieje osobne przestępstwo związane bezpośrednio z tworzeniem i rozpowszechnianiem *deepfake*ów, jednak takie działania mogą być ścigane na podstawie przepisów dotyczących:

- zniesławienia,⁷
- naruszenia dóbr osobistych,⁸
- rozpowszechniania pornografii dziecięcej⁹ – w przypadku nieletnich,
- podszywania się pod inną osobę.¹⁰

Jednym z największych wyzwań związanych z *deepfake* jest jego trudna wykrywalność. Treści generowane przez zaawansowane algorytmy są coraz bardziej realistyczne, a ich identyfikacja wymaga specjalistycznych narzędzi analizy obrazu (np. detekcja anomalii w mruganiu, mimice twarzy czy synchronizacji ruchu ust z dźwiękiem). Techniki te są dostępne głównie dla ekspertów z zakresu informatyki śledczej, co oznacza, że przeciętna osoba – zarówno dorosła, jak i młoda – może mieć trudność z rozpoznaniem zmanipulowanego materiału. Z tego powodu kluczowa staje się edukacja cyfrowa młodzieży, uwrażliwiająca na możliwości manipulacji i znaczenie odpowiedzialnego udostępniania treści. Szkoły, rodzice i instytucje publiczne powinny wspólnie opracowywać strategie prewencyjne i edukacyjne, które uchronią młodych ludzi przed staniem się zarówno ofiarami, jak i nieświadomymi sprawcami nadużyć związanych z *deepfake*.

• **Phishing i oszustwa internetowe**

Phishing to jedna z najczęściej stosowanych technik cyberataków, polegająca na podszywaniu się pod zaufane instytucje, firmy, serwisy lub osoby w celu wyłudzenia poufnych danych – takich jak loginy, hasła, dane kart płatniczych czy informacje osobiste. Choć współczesna młodzież dorasta w scyfryzowanym społeczeństwie i wykazuje wysoką biegłość w korzystaniu z narzędzi online, to wciąż pozostaje szczególnie podatna na cyfrowe oszustwa. Jak pokazuje raport EY Polska

⁷ Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j., art. 212.

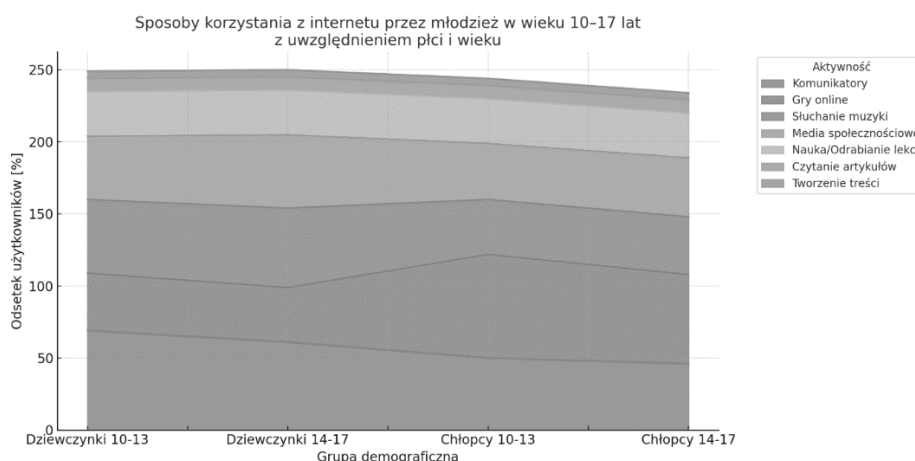
⁸ Ustawa Kodeks cywilny, Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93 ze zm., art. 23, 24.

⁹ Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j., art. 202 § 3 i 4.

¹⁰ Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j., art. 190 § 2.

& Kantar Public z 2023 roku,¹¹ aż 25% badanych nastolatków (w wieku 10–17 lat) przyznało się do otwarcia podejrzanego pliku lub kliknięcia w link przesłany przez nieznanego użytkownika. Tego typu działania znacząco zwiększają ryzyko infekcji złośliwym oprogramowaniem, kradzieży danych, a nawet przejęcia kontroli nad urządzeniem. Warto zaznaczyć, że *phishing* stanowi często jedynie pierwszy etap bardziej zaawansowanych działań przestępczych. Skutki mogą być dotkliwe nie tylko dla samych młodych użytkowników, ale także dla ich rodzin – szczególnie jeśli dzieci nieświadomie udostępnią informacje umożliwiające np. logowanie do bankowości internetowej rodziców. W praktyce może dojść do kradzieży tożsamości, oszustw finansowych czy wykorzystania pozyskanych danych do kolejnych ataków. Zjawisko to, mimo swojej powszechności, jest wciąż zbyt rzadko rozpoznawane przez młodzież jako poważne zagrożenie. Jak wskazano w badaniu EY, tylko 7% nastolatków zawsze weryfikuje informacje, a aż 31% nigdy nie sprawdza wiarygodności treści znalezionych w sieci. Brak nawyków krytycznego myślenia w połączeniu z brakiem nadzoru ze strony rodziców (39% młodzieży nie ma żadnych ograniczeń czasowych w korzystaniu z Internetu) tworzy warunki sprzyjające łatwemu staniu się ofiarą ataku. Zgodnie z polskim Kodeksem karnym, działania związane z *phishingiem* mogą być klasyfikowane jako przestępstwa: oszustwo¹² lub nieuprawniony dostęp do informacji.¹³ Mimo to skala zjawiska wciąż rośnie – każdego roku notuje się w Polsce tysiące incydentów *phishingowych*, z czego znaczna część dotyczy dzieci i młodzieży. Na Rysunku 2 przedstawiono wykres warstwowy obrazujący najczęstsze aktywności podejmowane przez młodzież w Internecie w podziale na grupy wiekowe (10–13 lat oraz 14–17 lat) oraz płeć (dziewczęta i chłopcy).

Rysunek 2. Aktywności podejmowane przez młodzież w internecie w podziale na grupy wiekowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych szacunkowych EY Polska.¹⁴

¹¹ Raport EY Polska & Kantar, *Młodzi w Internecie – bez kontroli, bez ograniczeń, bez świadomości zagrożeń*, 2023.

¹² Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j., art. 286 § 1.

¹³ Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j., art. 226 § 1.

¹⁴ Raport EY Polska & Kantar, *Młodzi w Internecie – bez kontroli, bez ograniczeń, bez świadomości zagrożeń*, 2023.

Wykres ukazuje, że głównym celem korzystania z Internetu wśród młodzieży pozostaje komunikacja i rozrywka. Dziewczeta – zwłaszcza w starszej grupie wiekowej – zdecydowanie częściej korzystają z komunikatorów (do 69%) oraz słuchają muzyki (do 55%), natomiast chłopcy dominują wśród graczy (aż 72% w grupie 10–13 lat). Zainteresowanie nauką i wykorzystaniem Internetu do odrabiania lekcji utrzymuje się na poziomie około 31% i nie wykazuje dużych różnic ze względu na płeć. Wykres pokazuje również, że niewielki odsetek młodzieży (około 5%) działa jako aktywni twórcy treści w Internecie – prowadząc blogi, kanały lub inne formy autorskiej aktywności. Co istotne, jedynie 9% badanych deklaruje, że czyta artykuły i wiadomości w sieci, co może wskazywać na niską świadomość informacyjną oraz ryzyko narażenia na *fakenewsy*. Warto zwrócić uwagę, że wraz z wiekiem młodzież spędza w sieci coraz więcej czasu, a wybierane aktywności stają się bardziej zróżnicowane i angażujące emocjonalnie. Dane zawarte na wykresie podkreślają potrzebę wzmocnienia edukacji cyfrowej wśród nastolatków oraz zwiększenia roli rodziców w kontrolowaniu i wspieraniu świadomego korzystania z Internetu.

- **Kradzież tożsamości i naruszenia prywatności**

W dobie wszechobecnych mediów społecznościowych młodzi użytkownicy często nie zdają sobie sprawy z konsekwencji ujawniania zbyt wielu informacji o sobie w przestrzeni publicznej. Otwarte profile, zdjęcia z życia prywatnego, daty urodzin, imiona członków rodziny, a nawet lokalizacje – to wszystko może zostać wykorzystane przez osoby trzecie do nielegalnego przejęcia tożsamości. Dodatkowo, słabe hasła, brak uwierzytelniania dwuskładnikowego i udostępnianie danych do logowania (np. hasła kolegom) znacząco zwiększają podatność na cyberataki. Jak pokazują badania EY Polska, ok. 25% nastolatków przyznało, że udostępniło hasło do swojego konta lub kliknęło w link od nieznajomego, co czyni ich potencjalnymi ofiarami kradzieży danych i przejęcia konta – np. na Instagramie, Snapchacie czy TikToku. Jednym z możliwych sposobów zobrazowania tego zjawiska jest diagram Venna przedstawiony na Rysunku 3, który pokazuje częściową zbieżność między grupą młodych osób udostępniających swoje hasła lub klikających podejrzane linki, a grupą tych, którzy doświadczyli przejęcia konta lub danych. Przecięcie tych dwóch zbiorów ilustruje zwiększone ryzyko – im mniej ostrożności, tym większe prawdopodobieństwo kradzieży tożsamości.

Mimo że polskie prawo przewiduje ochronę przed tego rodzaju naruszeniami – m.in. na podstawie art. 267 k.k.¹⁵ (nieuprawniony dostęp do informacji), art. 268a k.k.¹⁶ (bezprawne przetwarzanie danych) – to jednak wiele incydentów pozostaje niezgłoszonych. Powody są różne: brak wiedzy o tym, jak zareagować, obawa przed konsekwencjami, a często po prostu wstyd. Młodzież nie zawsze informuje rodziców, szkołę czy odpowiednie służby o tym, że padła ofiarą oszustwa. Dlatego kluczowe jest, aby młodzi użytkownicy byli edukowani nie tylko w zakresie cyberbezpieczeństwa, ale również świadomości prawnej i reakcji na incydenty. Warto promować praktyki takie jak: tworzenie silnych, unikalnych haseł, stosowanie uwierzytelniania dwuskładnikowego oraz ograniczanie widoczności profilu wyłącznie do znajomych. Nawet podstawowe zasady higieny cyfrowej mogą znacząco obniżyć ryzyko kradzieży danych i naruszenia prywatności.

¹⁵ Zob. Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j., art. 267.

¹⁶ Zob. Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j., art. 268a.

Rysunek 3. Zależność między nieostrożnością w sieci a przejęciem konta

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych szacunkowych EY Polska.¹⁷

• **Uzależnienie od Internetu (problemowe używanie sieci)**

Coraz większy odsetek młodych użytkowników Internetu przejawia symptomy tzw. uzależnienia behawioralnego, które polega na utracie kontroli nad czasem spędzonym online oraz na traktowaniu Internetu jako głównego źródła emocjonalnego bodźca. Średnio polscy nastolatki spędzają w sieci ponad 5,5 godziny dziennie, a w weekendy – nawet do 8 godzin. Czas ten przeznaczany jest głównie na komunikatory, gry i media społecznościowe. Według badań NASK (Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa), około 8% młodzieży w Polsce wykazuje cechy patologicznego użytkowania Internetu, takie jak:

- zaburzenia snu,
- zaniedbywanie obowiązków szkolnych i domowych,
- rezygnacja z kontaktów towarzyskich w świecie rzeczywistym,
- rozdrażnienie lub lęk przy ograniczeniu dostępu do sieci.

Zjawisko to wiąże się nie tylko z izolacją społeczną, ale również z pogorszeniem zdrowia psychicznego – obserwuje się wzrost objawów depresji, stanów lękowych oraz obniżenie nastroju. Uzależnienie od Internetu skutkuje także ograniczeniem aktywności fizycznej, co ma negatywny wpływ na rozwój młodego organizmu. Dodatkowym zagrożeniem są tzw. patotreści, czyli wulgarne lub przemocowe *streamy*, promujące agresję, dyskryminację czy poniżanie innych. Tego typu materiały – często popularne wśród młodzieży – mogą zaburzać normy moralne i prowadzić do normalizacji zachowań nieakceptowalnych społecznie.

Profilaktyka uzależnienia od Internetu powinna obejmować:

- ustalanie rozsądnych limitów czasowych spędzanych w sieci,
- promowanie alternatywnych form spędzania wolnego czasu (sport, hobby, spotkania towarzyskie),
- edukację rodziców w zakresie rozpoznawania symptomów uzależnienia oraz reagowania na nie,
- wprowadzanie zajęć z higieny cyfrowej w szkołach.

¹⁷ Zob. Raport EY Polska & Kantar, *Młodzi w Internecie – bez kontroli, bez ograniczeń, bez świadomości zagrożeń*, 2023.

- **Nadmierna ekspozycja reklam i nieodpowiednich treści:**

Internet jest także przestrzenią o wysokim stopniu nasycenia reklamami i treściami o charakterze nieprzystosowanym do wieku dzieci i młodzieży. Młodzi internauci są nieustannie wystawieni na agresywny marketing, promujący m.in. *fast foody*, napoje energetyczne, kosmetyki, mikropłatności w grach czy modne produkty. Często reklamy te są kierowane algorytmicznie, co dodatkowo zwiększa ich skuteczność i presję konsumpcyjną. Dzieci – zwłaszcza w wieku poniżej 13 lat – nie potrafią jeszcze odróżnić reklamy od neutralnych treści, co wpływa na ich percepcję świata i może prowadzić do kształtowania nierealistycznych oczekiwań oraz wzorców konsumpcyjnych. Równocześnie, w Internecie łatwo natknąć się na treści erotyczne, brutalne lub promujące uzależnienia (np. hazard, alkohol, przemoc), które nie są odpowiednio filtrowane przez popularne platformy. Brak kontroli nad tym, co młodzi oglądają, prowadzi do zniekształcenia obrazu rzeczywistości, zaburzenia norm społecznych i rozwoju niepożądanych zachowań. Dlatego kontrola rodzicielska i edukacja medialna powinny iść w parze. Młodzież musi być uczona, jak odróżniać reklamy od treści informacyjnych, jak rozpoznawać manipulację oraz jak chronić swoją prywatność i wartości w cyfrowym świecie. Równie ważna jest rola państwa i dostawców usług cyfrowych – konieczne jest tworzenie bezpiecznych środowisk online, dostosowanych do wieku odbiorców.

Narzędzia i regulacje prawne chroniące małoletnich

Aspekty prawne odgrywają kluczową rolę w przeciwdziałaniu cyberprzemocy i ochronie małoletnich w Internecie. Prawo tworzy ramy pozwalające ścigać sprawców poważnych nadużyć, jak również określa obowiązki instytucji państwowych w zakresie profilaktyki. Podstawowym aktem prawnym jest polski Kodeks karny (k.k.),¹⁸ zawierający przepisy szczególnie istotne w kontekście cyberzagrożeń. Artykuł 200a k.k. dotyczy groomingu, czyli uwodzenia dzieci przez Internet. Penalizuje on proponowanie małoletniemu poniżej 15 lat kontaktu seksualnego, produkcji treści pornograficznych lub propozycje spotkań mających na celu wykorzystanie seksualne.

Wprowadzony na podstawie unijnej Dyrektywy 2011/93/UE, przewiduje karę do 2 lat pozbawienia wolności za samą propozycję. Liczba postępowań dotyczących tego artykułu systematycznie rośnie, co wskazuje na skalę problemu i skuteczność ścigania takich przestępstw. Istotnym przepisem jest również art. 202 k.k., który penalizuje produkowanie, utrwalanie, przechowywanie lub rozpowszechnianie treści pornograficznych z udziałem osób poniżej 18 roku życia. Ma on zastosowanie m.in. do niekontrolowanego rozpowszechniania intymnych zdjęć nieletnich (*sextingu*), a także fałszowania pornografii dziecięcej z wykorzystaniem technologii *deepfake*. Sankcje są bardzo surowe – nawet do 12 lat pozbawienia wolności. Artykuł 190a k.k. dotyczący stalkingu (uporczywego nękania) jest również ważny w kontekście cyberprzemocy. Obejmuje on sytuacje ciągłego nękania, gróźb lub publikowania ośmieszających treści w Internecie, przewidując karę do 3 lat więzienia. Szczególnie istotny jest zapis dotyczący podszywania się pod inną osobę (kradzież tożsamości) w celu wyrządzenia szkody. Przepisy art. 267–269a k.k. chronią przed przestępstwami związanymi z ochroną informacji. Art. 267 k.k. penalizuje nieuprawniony dostęp do cudzych informacji (np. łamanie haseł), a art. 268a dotyczy niszczenia lub modyfikacji danych informatycznych, co jest istotne przy

¹⁸ Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j.

cyberatakach, w tym *phishingu*. Za *phishing* można odpowiadać także na podstawie art. 287 k.k. (oszustwo komputerowe) lub klasycznego oszustwa (art. 286 k.k.). Za zniewagę w Internecie (art. 216 k.k.) również grozi odpowiedzialność karna, choć sprawy te częściej rozstrzygane są cywilnoprawnie, przez ochronę dóbr osobistych na podstawie art. 23 i 24 Kodeksu cywilnego.

Dzięki tym przepisom możliwa jest reakcja na naruszenia wizerunku, czci lub prywatności młodych osób. Oprócz Kodeksu karnego istnieją specjalistyczne regulacje prawne, takie jak ustawa o policji obligująca do ścigania pedofilii internetowej czy Ustawa o świadczeniu usług drogą elektroniczną nakładająca na dostawców usług obowiązek usuwania nielegalnych treści oraz współpracy z organami ścigania. Polska realizuje też swoje zobowiązania wynikające z międzynarodowych aktów prawnych – Konwencji o prawach dziecka, Dyrektywy 2011/93/UE oraz Konwencji Budapeszteńskiej o cyberprzestępczości. Unia Europejska przyjęła w 2022 r. zaktualizowaną strategię „*Better Internet for Kids*” (BIK+), kładącą duży nacisk na bezpieczeństwo dzieci online. W kontekście szkolnym prawo oświatowe określa obowiązki dotyczące bezpieczeństwa w sieci. Rozporządzenia MEN nakazują uwzględnienie zagadnień związanych z edukacją medialną i cyfrową w podstawie programowej, a szkoły mają obowiązek realizowania programów wychowawczo-profilaktycznych, które powinny obejmować cyberbezpieczeństwo. Ważnym projektem wspierającym te działania jest Ogólnopolska Sieć Edukacyjna (OSE), która zapewnia szkołom bezpieczny dostęp do Internetu, filtrując treści niepożądane.

Podsumowując, istniejące regulacje prawne w Polsce pozwalają skutecznie reagować na najcięższe przypadki cyberprzemocy wobec dzieci i młodzieży. Jednak w lżejszych sytuacjach dominują działania wychowawcze i środki cywilnoprawne. Kluczowa jest świadomość dostępnych narzędzi prawnych przez rodziców i szkoły oraz ich aktywne stosowanie, przy jednoczesnym nacisku na profilaktykę i edukację, aby minimalizować ryzyko wystąpienia tych zagrożeń oraz szkoły w ochronie dzieci przed cyberzagrozeniami jest kluczowa, choć obecnie obciążona wieloma niedoskonałościami. Rodzice często nie zdają sobie sprawy z aktywności swoich dzieci w Internecie, co powoduje znaczną lukę między ich percepcją a rzeczywistym narażeniem młodzieży na zagrożenia. Badania pokazują, że im więcej czasu młodzi ludzie spędzają online (średnio ponad 5,5 godziny dziennie, a w weekendy nawet 8 godzin), tym częściej narażeni są na negatywne zjawiska, takie jak hejt, cyberprzemoc czy *phishing*. Według raportu „*Nastolatki 3.0*” ponad dwie trzecie młodych internautów (68,4%) wskazuje na problem mowy nienawiści, a 51% z nich uważa, że osoby obrażające innych w sieci pozostają bezkarne. Można więc stwierdzić, że brak kontroli rodzicielskiej istotnie zwiększa ryzyko zachowań ryzykownych wśród dzieci i nastolatków. Szczególnie niepokojący jest fakt, że aż 39% nastolatków deklaruje brak jakichkolwiek ograniczeń czasowych narzucanych przez rodziców. Ponadto 60% młodzieży nie posiada na urządzeniach żadnego oprogramowania kontroli rodzicielskiej, co skutkuje pełnym dostępem do nieodpowiednich treści, takich jak przemoc, pornografia, hazard czy agresywny marketing skierowany do młodych użytkowników. Z kolei w środowisku szkolnym, choć coraz częściej podejmowane są działania edukacyjne na temat cyberzagrożeń, wciąż brakuje systematycznego podejścia i współpracy z rodzicami, co przekłada się na nierówną jakość realizowanych programów profilaktycznych. Analiza wskazuje również na wyraźną lukę w świadomości dotyczącej zjawisk takich jak *sexting* – 32,7% nastolatków zetknęło się z tym problemem, podczas gdy zaledwie

5,6% rodziców jest tego świadomych. Taka przepaść wskazuje na poważne niedostatki komunikacyjne, które sprawiają, że młodzi ludzie pozostają sami z trudnymi doświadczeniami. Rodzice często są przekonani, że zasady korzystania z Internetu są jasno określone, podczas gdy ich dzieci albo ich nie znają, albo nie traktują poważnie ze względu na brak konsekwentnego egzekwowania tych zasad.

W szkołach zauważalny jest wzrost zainteresowania cyberbezpieczeństwem, co przekłada się na większą liczbę programów profilaktycznych, takich jak Dzień Bezpiecznego Internetu czy inicjatywy typu „Cybernauci” i „Asy Internetu”. Jednak realizacja tych działań często pozostaje nierówna, a ich skuteczność ograniczona przez niedostateczne przeszkolenie nauczycieli oraz brak systematycznej współpracy z rodzicami. Podkreślono znaczenie współpracy różnych instytucji i organizacji, takich jak Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, NASK, policja oraz firmy technologiczne, w celu zapewnienia efektywnej profilaktyki – od edukacji cyfrowej po techniczne zabezpieczenia infrastruktury.

Podsumowanie

Nowe formy cyberprzemocy stały się realnym wyzwaniem dla bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w Polsce.¹⁹ Przeprowadzona analiza ukazała, że dynamiczny rozwój technologii cyfrowych przyniósł ze sobą zjawiska, z którymi młodzi internauci nie mieli do czynienia jeszcze dekadę temu – od *deepfake*’ów i wyrafinowanych oszustw *phishingowych*, po wszechobecne media społecznościowe sprzyjające hejtowi i uzależniające mechanizmy angażowania uwagi. Jednocześnie potwierdzono hipotezę, iż świadomość dorosłych (rodziców i nauczycieli) nie nadąża za skalą i tempem tych zmian. Powstała wyraźna dysproporcja: dzieci i nastolatki zanurzają się w cyfrowym świecie coraz głębiej, podczas gdy ich opiekunowie dopiero starają się zrozumieć związane z tym zagrożenia. Konsekwencją jest luka w ochronie – młodzi użytkownicy nierzadko pozostają bez dostatecznego wsparcia, co przekłada się na większe ryzyko stania się ofiarą cyberprzemocy lub innych niebezpiecznych zjawisk online. Artykuł wykazał, że zintegrowane podejście jest kluczem do skutecznej profilaktyki. Sama technologia – np. aplikacje kontrolne czy regulacje prawne – nie zapewni pełnego bezpieczeństwa, jeśli zabraknie czynnika ludzkiego: zaangażowania wychowawczego rodziców i pedagogów, szczerzej komunikacji z młodzieżą oraz budowania świadomości od najmłodszych lat. Z drugiej strony, sama dobra wola dorosłych może okazać się niewystarczająca bez wsparcia nowoczesnych narzędzi i jasno określonych procedur.

Dlatego optymalnym rozwiązaniem jest synergia działań: edukacja dzieci i dorosłych, wsparcie techniczne oraz instytucjonalne, a także odpowiednie egzekwowanie prawa muszą iść w parze.²⁰ W toku badań zidentyfikowano konkretne obszary wymagające interwencji. Należą do nich m.in.: uaktualnienie programów nauczania i doskonalenie zawodowe nauczycieli w zakresie bezpieczeństwa cyfrowego, rozwijanie kompetencji cyfrowych rodziców i zachęcanie ich do aktywnej mediacji w korzystaniu dzieci z Internetu, a także doskonalenie ram prawnych – tak aby nadążały za rozwojem technologii (np. odpowiedzialność za tworzenie i rozpowszechnianie *deepfake*, ściganie nowych

¹⁹ I. Klonowska, Wpływ mediów na kształtowanie kompetencji komunikacyjnych młodzieży – szanse i zagrożenia [w:] Demczuk M., Niewiadomy M., (red.) Media dla człowieka czy człowiek dla mediów?, eConferences.eu, Lublin 2014.

²⁰ I. Klonowska, Media w edukacji młodzieży - blaski i cienie wirtualnej współczesności [w:] Edukacja dla współczesności. Zbiór prac naukowych cz.2, Kijów 2015, s. 307-310.

typów oszustw internetowych). Ważnym ustaleniem jest również potrzeba lepszej wymiany informacji i współpracy między podmiotami: szkoła powinna ściślej współdziałać z rodzicami, policją i organizacjami pozarządowymi, aby szybko reagować na incydenty i prowadzić profilaktykę opartą na aktualnej wiedzy. Podsumowując wyniki i zalecenia, autorzy podkreślają konieczność wielostronnego i stałego zaangażowania.

Zagrożenia w cyberprzestrzeni nieustannie ewoluują – pojawiają się nowe aplikacje, nowe strategie działania sprawców przemocy i nowe wyzwania związane z prywatnością czy zdrowiem psychicznym młodych ludzi. Dlatego działania ochronne nie mogą być jednorazowe ani doraźne. Wymagane jest podejście systemowe: ciągle monitorowanie zagrożeń, bieżąca aktualizacja programów edukacyjnych, regularne kampanie uświadamiające oraz gotowość do modyfikacji prawa i procedur, gdy sytuacja tego wymaga. Tylko w ten sposób możliwe będzie utrzymanie kroku za zmianami i zapewnienie dzieciom oraz młodzieży bezpiecznego środowiska do korzystania z dobrodziejstw Internetu. Na zakończenie warto zaznaczyć, że chociaż pełna eliminacja ryzyka w sieci nie jest możliwa, to wspólna praca całego społeczeństwa – rodzin, szkoły, instytucji państwowych, sektora technologicznego i samych młodych użytkowników – może znacząco to ryzyko zredukować. Zintegrowane działania profilaktyczne i interwencyjne, oparte na wiedzy i współpracy, stanowią najlepszą strategię w obliczu stale ewoluujących zagrożeń internetowych. Implementacja przedstawionych rekomendacji będzie krokiem w stronę zwiększenia bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w cyberprzestrzeni, a tym samym inwestycją w zdrowy i zrównoważony rozwój przyszłych pokoleń w świecie cyfrowym.

Streszczenie

Artykuł przedstawia skalę oraz charakter nowych form cyberprzemocy dotyczących dzieci i młodzieży w wieku 10–17 lat w Polsce. W szczególności omawia zagrożenia takie jak hejt (mowa nienawiści), *grooming*, *deepfake*, *phishing*, kradzież tożsamości, uzależnienie od Internetu czy nadmierna ekspozycja na reklamy. Celem artykułu jest analiza nowych form cyberprzemocy dotyczących dzieci i młodzieży oraz ocena skuteczności działań podejmowanych przez rodziców, szkoły i instytucje w zakresie ich ochrony. Problem badawczy sformułowano: Jakie są współczesne formy cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży oraz jakie działania mogą skutecznie przeciwdziałać tym zagrożeniom? Hipoteza badawcza zakłada, iż nowe formy cyberprzemocy, takie jak hejt, *grooming*, *deepfake*, *phishing* czy kradzież tożsamości, stanowią coraz większe zagrożenie dla dzieci i młodzieży, a skuteczność ich przeciwdziałania zależy od poziomu świadomości rodziców, odpowiedniego przygotowania systemu edukacji oraz współpracy instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w sieci. W celu odpowiedzi na problem badawczy oraz weryfikacji hipotezy badawczej wykorzystano odpowiednie metody badawcze. Na podstawie raportów polskich instytucji (m.in. NASK, MEiN, Komenda Główna Policji) oraz przeglądu literatury ukazano dynamiczny wzrost niebezpiecznych zjawisk w cyberprzestrzeni. Szczególną uwagę poświęcono roli rodziców i szkoły w kształtowaniu postaw oraz kompetencji cyfrowych młodych ludzi. Wykazano, że brak wystarczającej świadomości opiekunów w zakresie zagrożeń internetowych przekłada się na niewystarczające korzystanie z narzędzi kontroli rodzicielskiej, a tym samym na rosnące ryzyko dla dzieci. Z kolei system edukacji – mimo włączania kwestii cyberbezpieczeństwa do podstawy programowej – wciąż

boryka się z niedostatkiem szkoleń dla nauczycieli i zbyt małą współpracą z rodzicami. W artykule omówiono również aspekty prawne (m.in. wybrane regulacje Kodeksu karnego oraz unijne dyrektywy), podkreślając ich znaczenie w zwalczaniu cyberprzemocy. W końcowej części przedstawiono rekomendacje obejmujące m.in. zintensyfikowanie edukacji, tworzenie spójnych procedur postępowania w szkołach, poszerzenie współpracy między instytucjami oraz wdrażanie nowoczesnych narzędzi technicznych. Podkreślono, że tylko zintegrowane działania wszystkich zaangażowanych podmiotów umożliwią skuteczną ochronę dzieci i młodzieży w cyfrowym środowisku.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo dzieci; bezpieczeństwo online; cyberprzemoc; *deepfake*; edukacja cyfrowa; *grooming*; kontrola rodzicielska; *phishing*

SAFETY OF CHILDREN AND YOUNG PEOPLE AND NEW FORMS OF CYBERBULLYING

Summary

The article presents the scale and nature of new forms of cyberbullying affecting children and adolescents aged 10–17 in Poland. In particular, it discusses threats such as hate speech (hate speech), grooming, deepfake, phishing, identity theft, Internet addiction or excessive exposure to advertising. The aim of the article is to analyze new forms of cyberbullying affecting children and adolescents and to assess the effectiveness of actions taken by parents, schools and institutions in the field of their protection. The research problem was formulated: What are the contemporary forms of cyberbullying among children and adolescents and what actions can effectively counteract these threats? The research hypothesis assumes that new forms of cyberbullying, such as hate, grooming, deepfake, phishing or identity theft, pose an increasing threat to children and adolescents, and the effectiveness of counteracting them depends on the level of awareness of parents, appropriate preparation of the education system and cooperation of institutions responsible for online safety. In order to answer the research problem and verify the research hypothesis, appropriate research methods were used. On the basis of reports of Polish institutions (m.in. NASK, Ministry of Education and Science, National Police Headquarters) and a literature review, a dynamic increase in dangerous phenomena in cyberspace has been shown. Particular attention was paid to the role of parents and schools in shaping young people's attitudes and digital competences. It has been shown that the lack of sufficient awareness of online threats among caregivers translates into insufficient use of parental control tools, and thus increasing risk for children. On the other hand, the education system – despite including cybersecurity issues in the core curriculum – still struggles with a shortage of training for teachers and insufficient cooperation with parents. The article also discusses legal aspects (m.in. selected regulations of the Criminal Code and EU directives), emphasizing their importance in combating cyberbullying. In the final part, recommendations were presented, including, m.in, intensifying education, creating coherent procedures of conduct in schools, expanding cooperation between institutions and implementing modern technical tools. It was emphasized that only integrated actions of all actors involved will enable effective protection of children and young people in the digital environment.

Key words: child safety; online security; cyberbullying; deepfake; digital education; Grooming; parental controls; phishing

Bibliografia:

- Broniatowski, K., *Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży w cyberprzestrzeni – regulacje w prawie polskim i unijnym*, 2017.
- Business Insider, Internet coraz groźniejszy dla nastolatków. AI i deepfake często wprowadzają w błąd, 2023.
- Cross, D., Barnes, A., Papageorgiou, A., Hadwen, K., Hearn, L., Lester, L., *A social-ecological framework for understanding and reducing cyberbullying behaviours*, „Aggression and Violent Behavior”, vol. 23, 2015, s. 109–117.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z 13 grudnia 2011 r. – w sprawie zwalczania nadużyć seksualnych dzieci online i pornografii dziecięcej.
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (FDDS), materiały edukacyjne, 2024.
- Klonowska I., Media w edukacji młodzieży - blaski i cienie wirtualnej współczesności [w:] Edukacja dla współczesności. Zbiór prac naukowych cz.2, Kijów 2015.
- Klonowska, I., Wpływ mediów na kształtowanie kompetencji komunikacyjnych młodzieży – szanse i zagrożenia [w:] Demczuk M., Niewiadomy M., (red.) Media dla człowieka czy człowiek dla mediów?, eConferences.eu. Lublin 2014.
- Kowalski, R.M., Giumetti, G.W., Schroeder, A.N., Lattanner, M.R., *Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth*, „Psychological Bulletin”, vol. 140, nr 4, 2014, s. 1073–1137.
- Livingstone, S., Smith, P.K., *Annual research review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies – The nature, prevalence and management of sexual and aggressive risks in the digital age*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry”, vol. 55, nr 6, 2014, s. 635–654.
- Michalak, K., Child grooming – wybrane aspekty ochrony prawnej i profilaktyka, „Niebieska Linia”, 2019.
- Pyżalski, J., *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2012.
- Pyżalski, J., *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2011.
- Raport EY Polska i Kantar, Młodzi w Internecie – bez kontroli, bez ograniczeń, bez świadomości zagrożeń, 2023.
- Raport NASK „Nastolatki 3.0”, Badanie ogólnopolskie zachowań nastolatków w Internecie, NASK, Warszawa 2023.
- Rega, V., Gioia, F., Boursier, V., *Parental mediation and cyberbullying: A narrative literature review*, „Marriage & Family Review”, vol. 58, nr 6, 2022, s. 495–530.
- Statystyki Policji (2010–2017), dane Komendy Głównej Policji dot. przestępstwa z art. 200a k.k. (grooming).
- Shin, W., Li, B., *Parental mediation of children’s digital technology use in Singapore*, „Journal of Children and Media”, vol. 11, nr 1, 2017, s. 1–19.
- Ustawa Kodeks cywilny, Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93 ze zm.
- Ustawa Kodeks karny, Dz.U.2024.0.17 t.j.
- Whittle, H., Hamilton-Giachritsis, C., Beech, A., Collings, G., *A review of young people’s vulnerabilities to online grooming*, „Aggression and Violent Behavior”, vol. 18, nr 1, 2013, s. 135–146.

Justyna KWIECIEN

Zespół Szkół Społecznych STO w Starachowicach

Katarzyna ROGOZIŃSKA

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wydział Pedagogiki i Psychologii

Instytut Pedagogiki

ORCID: 0000-0001-6867-0834

MUZYKA FILMOWA W ROZWOJU POZNAWCZYM DZIECI W WIEKU WCZESNOSZKOLNYM (NA PRZYKŁADZIE UCZNIÓW ZE SZKÓŁ PODSTAWOWYCH W STARACHOWICACH)

Wprowadzenie

Film jest jedną z najpopularniejszych form sztuki, a zarazem medium wykorzystywanym również w działaniach edukacyjnych.¹ Sięgają po niego zarówno młodszy, jak i starszy odbiorca. Osoby bardziej wykształcone, ale też ci mniej wykształceni. Jedni szukają w filmie emocji, przeżyć, zarówno tych dobrych, pozytywnych, ale także tych budzących przerażenie. Inni sięgają po niego dla relaksu, ale również dla przeżyć artystycznych, w tym muzycznych. Muzyka bowiem jest nieodłącznym elementem dzieła filmowego. Trudno wyobrazić sobie dzisiaj film bez ścieżki dźwiękowej. Jej częścią są piosenki, często promujące film, które dostarczają emocji, pobudzają zmysły, kreatywność, ale są również źródłem informacji, przemyśleń czy refleksji.

Jednymi z bardziej zaangażowanych odbiorców sztuki filmowej są dzieci, które przede wszystkim chętnie oglądają bajki. Niejednokrotnie słyszały piosenki, które się w nich pojawiają, a które później nucą lub śpiewają. Dzięki piosenkom najmłodszy utożsamiają się z głównymi bohaterami bajek czy filmów.

Artykuł ma na celu zobrazować potencjalnemu czytelnikowi znaczenie muzyki filmowej w rozwoju poznawczym dzieci w wieku wczesnoszkolnym (7–12 rok życia). W wieku wczesnoszkolnym następuje bowiem intensywny rozwój procesów poznawczych. U dzieci zmienia się wówczas sposób myślenia, wydłuża się czas uwagi i koncentracji. Dzieci mogą wtedy zapamiętywać coraz więcej informacji.

Badania na potrzeby niniejszego artykułu zostały przeprowadzone z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego przy pomocy ankiety skierowanej do rodziców oraz metody wywiadu – nauczyciele. Metodologia zostanie szerzej omówiona w dalszej części artykułu.

Rozwój poznawczy w ujęciu terminologicznym

Rozwój to nieodłączny element ludzkiej egzystencji. Trudno wyobrazić sobie, jak wyglądałby byt człowieka, gdyby nie rozwój. Termin ten, definiowany jest bowiem jako „wszelki długotrwały proces kierunkowych zmian, w którym można wyróżnić prawidłowo po sobie następujące etapy przemian (fazy rozwojowe) danego obiektu”.²

¹ W. Jakubowski, Film jako medium edukacyjne, *Studia Edukacyjne*. 2018, nr 47, s. 95–113; W. Jakubowski, Sztuka filmowa jako miejsce uczenia się (w:) W. Jakubowski (red.): *Kultura jako przestrzeń edukacyjna – współczesne obszary uczenia się osób dorosłych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”. Kraków 2011, s. 111–126.

² Rozwój, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/rozwoj;4009883.html> (pobrano: 28.08.2023).

Rozwój może dotyczyć różnych sfer i obszarów ludzkiego życia. Każdy z nich skupia się na innych czynnikach (elementach), które są niezwykle istotne dla naszego istnienia. I tak rozwój fizyczny skupia się na ludzkim ciele oraz organizmie, emocjonalny na emocjach, a społeczny na systemie wartości, osobowości i relacjach z drugim człowiekiem.

Podobny schemat dotyczy także rozwoju poznawczego. Odnosi się on do „wszystkich psychicznych form aktywności, które związane są z nabywaniem, przetwarzaniem, organizowaniem i używaniem wiedzy”.³

Sam rozwój poznawczy traktowany jest jako zmiany dotyczące aktywności umysłowych, takich jak: uczenie się, myślenie, uważanie, postrzeganie i pamiętanie.⁴ Wszystkie te czynności mają swoje źródło w ludzkim mózgu. Chcąc jednak poznać źródło uwarunkowania rozwoju poznawczego oraz jego naturę, należałoby zgłębić funkcjonowanie i strukturę ośrodkowego układu nerwowego, który uznawany jest za podstawę wszelkiego poznania.

Jednym z pierwszych, który zainteresował się tematem procesu poznania, a zarazem rozwoju poznawczego, był Jean Piaget – najbardziej znanych psycholog rozwojowy XX wieku. Uczony ten zajmował się przemianami w funkcjonowaniu poznawczym i intelektualnym, poczynając od urodzenia człowieka, aż do okresu jego dorostania.⁵ Uważał, że istnieje pewna granica, dyktowana przez stadium rozwoju dziecka, która wyznacza, co można osiągnąć w trakcie kształcenia się. Jednocześnie podkreślał, że zdobywanie nowych umiejętności i doświadczeń zawsze opiera się na wiedzy, którą dysponowaliśmy już wcześniej.

Procesy poznawcze oraz cechy rozwojowe dziecka w wieku wczesnoszkolnym

Poznanie ujmowane jest bardzo szeroko przez psychologów i pedagogów. Jak pisze Anna Stawecka: „Zwykle w jego zakres włącza się wszelkie czynności związane z myśleniem”.⁶ Dlatego też tym zagadnieniem w głównej mierze zajmuje się psychologia poznawcza, która koncentruje się na procesach umysłowych.

Procesy poznawcze często określane są wyższymi procesami umysłowymi. W rzeczywistości są to procesy odpowiadające za przetwarzanie informacji. Dzięki nim człowiek może pozyskiwać informacje, zdobywać wiedzę nie tylko o otaczającym świecie, ale także o sobie samym, wewnętrznych przeżyciach czy emocjach. Najważniejsze z nich to procesy percepcji oraz uwagi, pamięci i myślenia.

Przed zapamiętaniem jakiejś informacji należy ją najpierw spostrzec. Odpowiedzialna jest za to percepcja. Staje się to możliwe dzięki bodźcom, które oddziałują na ludzkie zmysły. Na percepcję składają się trzy procesy: odbieranie wrażeń, spostrzeganie i uwaga.

Percepcja jest bardzo silnie powiązana z pamięcią. Stanowi pierwszy krok do zapamiętania jakichś informacji, które docierają do nas ze świata zewnętrznego. W związku z tym czynniki, które oddziałują na percepcję, mają pewien wpływ również na pamięć.

³ A. Birch, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęstwa do dorosłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2011, s. 71.

⁴ Tamże.

⁵ B.J. Wadsworth, *Teoria Piageta. Poznawczy i emocjonalny rozwój dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1998, s. 18.

⁶ A. Stawecka, *Rozwój aktywności poznawczej dzieci w wieku wczesnoszkolnym, Nauczanie Początkowe. Kształcenie Zintegrowane*. 2010/2011, nr 2, s. 8.

Uwaga, jako podstawowy proces poznawczy, „odpowiada za redukcję nadmiaru informacji”.⁷ Do jej głównych funkcji zaliczamy selektywność, czujność oraz przeszukiwanie. Selekcja pozwala na odrzucenie informacji mało istotnej w danej chwili, a koncentrowaniu się na tej ważniejszej. Czujność to umiejętność wyczekiwania na konkretny bodziec, jest połączona z eliminowaniem innych. Przeszukiwanie zaś to aktywne, systematyczne badanie „pola percepcyjnego w celu wykrycia obiektów spełniających założone kryterium”.⁸ Rozwój uwagi wzrasta stopniowo wraz z wiekiem i jest bardzo istotny dla rozwoju wszystkich procesów poznawczych.

Pamięć jest procesem „zdolnym do przechowywania informacji i późniejszego jej wykorzystania”.⁹ Jest ściśle powiązana z innymi procesami, w szczególności z uwagą i myśleniem. Najbardziej znany podział wyodrębnia trzy podstawowe rodzaje pamięci: sensoryczną, krótkotrwałą i długotrwałą. Poza procesem pamięć może być także postrzegana jako zdolność, którą w różnym stopniu mogą operować ludzie.

Ostatni proces poznawczy to myślenie, które ujmowane jest jako: „łączenie elementów poznawczej reprezentacji świata (obrazów, pojęć lub sądów) w dłuższe ciągi”.¹⁰ Myślenie jako umiejętność potrzebna dziecku podczas rozwiązywania problemów zaliczana jest do wyjątkowo złożonych funkcji intelektualnych. Ponadto zawiera w sobie wiele procesów poznawczych, takich jak: tworzenie pojęć, zdolność rozumowania i formułowania sądów, abstrahowanie i uogólnianie oraz planowanie.¹¹

Rozwój procesu myślenia odbywa się na poziomie czterech okresów: sensomotorycznego, przedoperacyjnego, operacji konkretnych i operacji formalnych. Zachodzi na poziomie tych samych etapów, co sam rozwój poznawczy. Wspomniany Jean Piaget opracował teorię, która ukazuje, jak zmienia się sposób funkcjonowania dziecięcego umysłu od myślenia konkretnego do abstrakcyjnego. Co więcej, dziecko przechodząc z jednego etapu do drugiego, łączy zdobytą już wiedzę z tym, czego dopiero będzie doświadczać.¹²

Późne dzieciństwo to czas, w którym zgodnie z teorią Jeana Piageta, dzieci wkraczają w stadium operacji konkretnych. Są w stanie wykonywać operacje umysłowe, próbują rozumować w sposób usystematyzowany, powtarzalny oraz logicznie rozwiązywać problemy. Stadium operacji konkretnych wiąże się ściśle z wszelkimi operacjami umysłowymi, które opierają się na konkretach.

Należy stwierdzić, że wiek wczesnoszkolny to czas, w którym intensywne zmiany zachodzą w procesach poznawczych, ale też w sferze emocjonalnej i społecznej. Dziecko zaczyna dorastać, co przekłada się na przekształcenia w obszarze myślenia, wyrażania uczuć i opinii.

⁷ A. Falkowski, T. Maruszewski, E. Nęcka, *Procesy poznawcze* (w:) J. Strelau, D. Doliński (red. nauk.): *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008, s. 445.

⁸ Tamże, s. 447.

⁹ E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *Psychologia poznawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 320.

¹⁰ A. Falkowski, T. Maruszewski, E. Nęcka, *Procesy poznawcze...*, dz. cyt., s. 461.

¹¹ W. Radziwiłłowicz, *Rozwój poznawczy dzieci w młodszy wiek szkolny*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 58.

¹² Tamże.

Wspieranie rozwoju poznawczego dziecka

Dzieci rozwijają się w swoim własnym tempie. Rosną, stają się silniejsze i sprawniejsze. Coraz lepiej radzą sobie ze swoimi emocjami. Podobnie dzieje się w przypadku rozwoju poznawczego: „Procesy poznawcze dziecka w [...] młodszym wieku szkolnym charakteryzuje dynamiczny rozwój, który dokonuje się w kierunku wyodrębniania się i usamodzielniania czynności umysłowych”.¹³

W kontekście wspierania sfery poznawczej większą rolę odgrywa strefa najbliższego rozwoju. Jej dolną granicę stanowią „aktualne możliwości dziecka”, a górną jest kres jego możliwości w konkretnym momencie.¹⁴

Na początku, podczas wspierania SNR (strefa najbliższego rozwoju),¹⁵ niezwykle ważna jest obecność bardziej doświadczonej osoby, ponieważ: „Dziecko do rozwoju aktywności poznawczej i nauki potrzebuje mądrego dorosłego”.¹⁶ Zachęca on do podjęcia próby rozwiązania zadania bądź problemu, chociażby przez pokazanie łatwiejszego sposobu wykonania go. Z upływem czasu rola dorosłego powoli ogranicza się tylko do udzielania jakichś wskazówek w momencie, kiedy dziecko o to poprosi.

Kolejny etap polega na samodzielnej pracy dziecka. Najczęściej prowadzi ono dialog samo ze sobą, powtarza, co powinno zrobić, o czym musi pamiętać. Utrwala też w ten sposób zdobyte dotychczas wiadomości i porządkuje je. Ostatni etap związany jest z automatyzacją dziecięcego działania.¹⁷ Wszystkie czynności wykonywane są automatycznie, szybko i sprawnie. Dziecko nie zastanawia się nad kolejnym krokiem, ale zdecydowanie podejmuje działanie.

Wspomaganie rozwoju poznawczego może odbywać się również przy wykorzystywaniu muzyki. Bardzo dobrą okazją do stymulowania sfery poznawczej jest gra na instrumentach. Podczas wykonywania tej czynności dziecko przyswaja sobie wiele umiejętności muzycznych, które mają pośredni wpływ na procesy poznawcze. Przede wszystkim ćwiczy zdolność myślenia logicznego oraz abstrakcyjnego. Gra na instrumencie przyczynia się również do rozwoju plastyczności mózgu.¹⁸

Obok gry na instrumentach ważne miejsce zajmuje także śpiewanie piosenek. Dzięki nim dziecko ćwiczy przede wszystkim swoją pamięć. Osoby, których czas trwania edukacji muzycznej w dzieciństwie wynosił przynajmniej 10 lat, odznaczają się wyższą sprawnością umysłową.¹⁹

Ważne jest także, aby dostarczać dziecku różnorodnych bodźców. Należy pozwolić mu na wszelkie aktywności. Mowa tutaj o samodzielnej i grupowej zabawie,

¹³ G. Kowalska, J. Gluźniewicz, Wspomaganie rozwoju poznawczego dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym (w:) E. Sadowska, A. Wiśniak, I. Łukasiewicz (red. nauk.): *Dokąd zmierzamy?*, [t.] 1, *Wspieranie rozwoju człowieka w rodzinie, edukacji i biznesie*, Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, Wydział Zamiejscowy w Chorzowie. Chorzów 2018, s. 109.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Teoria sformułowana przez Lwa Wygotskiego w 1934 roku. Są to zadania, których dziecko za pierwszym razem nie potrafi samodzielnie wykonać, ale potrafi je wykonać z pomocą osoby dorosłej. M. Paczkowska, *Co to jest strefa najbliższego rozwoju?*, <https://www.dzieckokreatywne.pl/2018/07/24/co-to-jest-strefa-najblizszego-rozwoju/> (pobrano: 17.09.2024).

¹⁶ J. Andrzejewska, Aktywność poznawcza dziecka, *Wychowanie w Przedszkolu*. 2014, nr 7, s. 7.

¹⁷ Z. Zbróg, Natura procesów poznawczych u dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, *Początkowe. Kształcenie Zintegrowane*. 2009/2010, nr 4, s.100.

¹⁸ N. Kłysz-Sokalska, Aktywności muzyczne a rozwój poznawczy dziecka, *Życie Szkoły*. 2020, nr 3–4, s. 45.

¹⁹ Tamże.

malowaniu, rysowaniu, konstruowaniu z klocków, graniu w piłkę, tańczeniu, bieganiu, eksperymentowaniu.²⁰ Tak urozmaicone czynności pozwolą na lepsze poznawanie świata i tym samym gromadzenie informacji o nim.

Rozwój poznawczy może być wspomagany wielotorowo. Pomocne w tej kwestii jest ukierunkowywanie dziecka na jego różnorodne, samodzielne działanie. Trzeba też podkreślić, że rolą dorosłego jest wspieranie dziecka w tej drodze, udzielanie rad, wskazówek, ale także dostarczanie odpowiednich wzorców zachowań. Dziecko naśladując je i odtwarzając, uczy się oraz nabiera nowych doświadczeń.

Muzyka filmowa w ujęciu terminologicznym

Film to tekst kultury, po który obecnie sięgamy częściej niż po książkę. Tworzywo filmu sprzyja nam, dostarczając gotowych obrazów, przy przetwarzaniu których nie musi pracować nasza wyobraźnia. Jeśli dodamy do tego dźwięk, efekty specjalne i muzykę to oczywista staje się popularność tego właśnie przekazu.

Muzyka filmowa to „jeden z głównych składników dzieła filmowego, niekiedy też funkcjonujący samodzielnie”.²¹ *Encyklopedia muzyki* podaje, że muzyka filmowa jest „wykształcona o techniczne zdobycze filmu dźwiękowego”.²² Ponadto nie stanowi ona samodzielnego gatunku muzycznego, ale jest „jednym ze współczynników całości wyższego rzędu”.²³

Film i muzyka przenikają się. Stanowią wspólną całość, ale funkcjonują również osobno, jako dwa odrębne obszary. Współistnienie ze sobą obrazu i dźwięku spowodowało, że wielu badaczy tej dziedziny zastanawiało się nad przyczyną owej zależności. Ich rozważania na ten temat można podzielić na cztery kategorie. Pierwsza – historyczna koncepcja – zakładała łączenie tych dwóch elementów ze względu na tradycję. Druga – psychologiczno-antropologiczna – dotyczyła eliminowania lęku przed tym, co nowe (obrazem), wykorzystując to, co znane (muzykę). Trzecia teoria – estetyczna – ujmowała muzykę jako zamiennik słów. Ostatnia koncepcja – pragmatyczna – zakładała, że rolą muzyki było przeniesienie uwagi widza z innych efektów właśnie na dźwięk.²⁴

Muzyce filmowej przypisywane są także pewne funkcje. John V. Zuckerman wyodrębnił trzy kategorie: informacyjną, emocjonalną oraz conceptualną.²⁵ Pierwsza z nich to uwypuklenie cech bohatera lub podkreślenie tempa akcji. W pewnym sensie pełni ona rolę narratora, zatem wyodrębnia nam się tutaj kolejna funkcja – narracyjna. Muzyka dopowiada nam to, czego nie widzimy. Funkcja emocjonalna to nic innego jak oddawanie nastroju panującego w filmie. Zwraca uwagę i podkreśla emocje towarzyszące bohaterom. Dzięki temu widz może lepiej zrozumieć, co bohater czuje, a tym samym bardziej świadomie przeżyć opowiadaną historię. Ostatnia funkcja bywa także nazywana integracyjną. Muzyka jest łącznikiem pomiędzy dialogami, myślami bohaterów oraz ich emocjami. Ponadto stanowi osobną wartość. Utrzymuje ciągłość zdarzeń, spaja ze sobą sceny i łączy je ze sobą w sposób logiczny.²⁶

²⁰ Tamże.

²¹ *Muzyka filmowa*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/muzyka%20filmowa.html> (pobrano: 15.10.2023).

²² A. Chodkowski (red.): *Encyklopedia muzyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 1995, s. 262.

²³ Tamże.

²⁴ A.G. Piotrowska, *O muzyce i filmie. Wprowadzenie do muzykologii filmowej*, Musica Iagellonica. Kraków 2014, s. 82.

²⁵ Tamże, s. 71.

²⁶ Tamże, s. 71–73.

Muzyka pełni w filmie określone funkcje i ma przypisane pewne zadania. Uwidacznia i podkreśla to, co ważne i istotne w zrozumieniu treści filmu. Wzbogaca więc formy swego oddziaływania oraz swoje znaczenie dla widza, co stanowi przecież dla każdej sztuki rozszerzenie jej możliwości.²⁷

Muzyka w filmach i bajkach dla dzieci

Muzyka filmowa stała się obecna w kinematografii wraz z rozwojem filmu dźwiękowego. Od tamtej pory jest obowiązkowym elementem praktycznie wszystkich gatunków filmowych, w tym bajek i projekcji dla dzieci. Mówiąc o filmach przeznaczonych w głównej mierze dla młodszej widowni, pierwsze skojarzenie jakie mamy to Disney. Wytwórnia Walta Disneya słynie z produkcji baśni i bajek dla dzieci, a swoją świetność zawdzięcza właśnie pojawieniu się muzyki w kinematografii. Wraz z nastaniem epoki dźwięku „postacie animowane stały się filmowymi supergwiazdami, a muzyka była kluczowym komponentem tych filmów”.²⁸

Obecność muzyki w projekcjach często powiązana jest z edukacją międzykulturową. Taką właśnie drogą podąża studio Disneya; w swoich produkcjach Disney próbuje przybliżyć odbiorcom „odmienne muzyczne światy”.²⁹ Oznacza to, że dźwięki wykorzystywane w filmach często są inne od tych, które dziecko i osoba dorosła znały do tej pory. Zaczepnięte są z innych kultur, a ich różnorodność wyraża się w stylu, formie, rytmice czy melodyce.³⁰ Dzięki temu widz spotyka się z pewnego rodzaju nowością, na którą składają się niemal wszystkie elementy dzieła muzycznego.

Jak słusznie zauważyła Katarzyna Sroka tym, co od początku wyróżnia filmy Disneya, jest muzyka.³¹ W dzisiejszych czasach każda bajka dla dzieci charakteryzuje się bogatą ścieżką dźwiękową. Piosenki komponowane są do każdego dzieła filmowego i stają się jego wizytówką. I tak piosenka *Mam tę moc* od razu kojarzy się z filmem *Kraina lodu* (2013), *Miłość rośnie wokół nas z Królem Lwem* (1994), a *Kolorowy wiatr* z bajką *Pocahontas* (1998). Piosenki pojawiające się w bajkach najczęściej wykonywane są przez ich bohaterów. Dzieje się tak dlatego, że tekst dotyczy ich przygód, przeżyć czy emocji. Piosenka pomaga im uporać się z jakimiś trudnościami, kłopotami, podjąć ważną decyzję, cieszyć się z sukcesów, ale także przeżywać smutne chwile.

W bajkach Walta Disneya ścieżka dźwiękowa nie jest tylko „dopowiedzeniem opowieści, ale posiada równoważny do fabuły głos”.³² Twórcom i kompozytorom zależało i nadal zależy, aby muzyka współgrała z obrazem i treścią oraz posiadała jakiś wyższy cel. Dzięki temu dzieci słuchając piosenki, mogą się również czegoś nauczyć, dowiedzieć. Ścieżki dźwiękowe w bajkach pełnią różne funkcje wychowawcze, edukacyjne, stanowią element przekazu kultury, ale są także istotnym źródłem wiedzy muzycznej.³³ Piosenki obrazują prawidłowe, akceptowane

²⁷ Z. Lissa, *Estetyka muzyki filmowej*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne. Kraków 1964, s. 37.

²⁸ M. Hippe, Rola muzyki w filmie niemym i animowanym (w:) K. Klauza, J. Cieślak-Klauza (red.): *Piękno zespolić ze sobą. Korespondencja na styku sztuk. Praca zbiorowa*, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia. Białystok 2015, s. 221.

²⁹ K.M. Forecka-Waśko, Muzyczne języki bajek Walta Disneya w procesie edukacji międzykulturowej, *Edukacja Międzykulturowa*. 2023, nr 1, s. 197.

³⁰ Tamże.

³¹ K. Sroka, *Fantazja Walta Disney'a – jak animacja odmieniła oblicze muzyki*, http://www.wychmuz.pl/ru/artykul_ar_139.html (pobrano: 17.09.2024).

³² K. M. Forecka-Waśko, Muzyczne języki bajek Walta Disneya..., dz. cyt., s. 198.

³³ Tamże, s. 199.

przez społeczeństwo zachowania. Dostarczają wiedzy na temat świata. Jest to możliwe dzięki osadzeniu fabuły w różnych zakątkach kuli ziemskiej.

Piosenki z bajek uczą, bawią, integrują, uwrażliwiają na piękno, ale także na inność. Stają się czymś wyjątkowym, idealnym przykładem ukazującym „piękno w muzycznych aspektach brzmienia, harmonii, barwy”.³⁴ Teksty są na tyle uniwersalne, aby łączyć odbiorców, budować między nimi pewną więź porozumienia, wspólnotę. Muzyka w filmach dla dzieci nie stanowi tła, ale jest „głównym spoiwem wszystkich elementów, które budować mają nie tylko ciekawą historię, ale stanowić przyczynek do poznawania odmiennych światów”.³⁵ To dzięki niej dziecko oswaja się z tym, co dla niego obce, nieznane, jak np. inny kolor skóry, inny wygląd czy inne zachowania.

Muzyka w filmach i bajkach dla dzieci odgrywa kluczową rolę. Można nawet stwierdzić, że bez piosenek produkcje filmowe byłyby bezwartościowe. Dzięki ścieżce dźwiękowej dziecko z chęcią ogląda bajkę, przeżywa ją i rozumie. Ułatwia mu ona bliższe poznanie bohaterów. Dziecko oglądając film chce przeżywać takie same przygody jak jego bohaterowie, mieć takie same magiczne moce i tak jak oni spełniać marzenia. Wejście do bajkowej rzeczywistości jest możliwe właśnie za przyczyną muzyki oraz piosenek. Sprawiają one, że świat filmowy i realny przenikają się, a „do światów tych prowadzi ścieżka dźwiękowa”.³⁶

Aspekty poznawcze w kontekście muzyki filmowej

Rozwój poznawczy jest ściśle powiązany z pracą mózgu. Dotyczy zmian w zakresie wiedzy o otaczającym świecie, mowy czy myślenia.³⁷ Same procesy poznawcze mają swój udział w wielu obszarach naszego życia. Nie mówimy tutaj tylko o samych czynnościach i działaniach, ale także o postawach. To, z czym mamy styczność na co dzień, co robimy, w jaki sposób coś przeżywamy, uwarunkowane jest funkcjonowaniem naszego mózgu. Wiele z tych aspektów ma charakter poznawczy i może mieć ścisły związek z samym rozwojem poznawczym.

Procesy poznawcze mogą być stymulowane przez wiele czynników. Wpływają one pośrednio na rozwój dziecka. Jednym z tych czynników, które warto wymienić jest muzyka filmowa. Wszelkie działania muzyczne, które dziecko wykonuje wpływają pozytywnie na jego rozwój poznawczy.³⁸ Muzyka oddziałuje na: naukę, zabawę, integrację, estetykę, kulturę, emocje, postawy społeczne czy kreatywność.

Człowiek rozpoczyna naukę już od pierwszych chwil życia. Z biegiem lat staje się ona bardziej zaawansowana i sprecyzowana. Przedmiot uczenia się może być różnorodny. Poznajemy otaczającą nas rzeczywistość i różne zjawiska. Zdobywamy wiedzę o przeszłości, ale też taką, która jest niezbędna w danym momencie naszego życia. Dowodem na to, może być piosenka *Lód w lecie* z bajki *Kraina lodu*. Dzieci poznają dzięki niej pory roku oraz zjawiska fizyczne, jak np. topienie się lodu w wysokiej temperaturze.

Nauka opiera się praktycznie na wszystkich procesach poznawczych. Podczas przyswajania nowych treści przede wszystkim wykorzystujemy myślenie, a także uwagę i pamięć.

³⁴ Tamże, s. 205.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ N. Kłysz-Sokalska, *Aktywności muzyczne...*, dz. cyt., s. 45.

³⁸ Tamże, s. 44.

Życie dziecka to nie tylko nauka, ale również zabawa. Jest to jedna z „podstawowych form aktywności, która pojawia się w różnych fazach rozwoju człowieka, przybiera w nich rozmaite formy i pełni określone funkcje”.³⁹ Dzięki zabawie dziecko może doświadczać i rozwijać się jednocześnie. Zabawa zwiększa orientację w świecie, sprzyja myśleniu, przyswajaniu wiedzy, ćwiczy różne umiejętności.⁴⁰

Inspiracją do zabawy stają się często przygody bohaterów z oglądanych bajek. Dzieci wcielają się w role Elzy z *Krainy lodu* czy w Arielkę z *Małej syrenki*. Wykorzystują motywy z filmowych historii, ale także modyfikują je tworząc czasami własne, nowe historie. Często takim zabawom towarzyszy nucenie piosenek pojawiających się w tych filmach.

Zabawa najczęściej odbywa się w grupie kolegów czy koleżanek. W tym czasie dzieci integrują się. W integrowaniu chodzi o to, aby wszystkich członków danej grupy, którzy mają ze sobą coś wspólnego, np. pasję do tańca, są w tym samym wieku, chodzą do tej samej klasy, połączyć w jedną, spójną całość.

Wyższym stopniem integracji jest nawiązywanie relacji koleżeńskich i przyjacielskich. Poznawanie się nawzajem, odnajdywanie się w sytuacjach, w których trzeba komuś pomóc, czy go wesprzeć. Idealnym przykładem jak być dobrym kolegą lub przyjacielem jest piosenka *Druha we mnie masz* z filmu *Toy Story*. Dzieci w atrakcyjnej muzycznej formie uczą się, że należy sobie wzajemnie pomagać, wspierać się i wspólnie rozwiązywać problemy.

Kolejny aspekt to estetyka – pojęcie o szerokim znaczeniu. Obecnie ujmowana jako dziedzina filozofii. Dotyczy „zjawisk estetycznych (przedmiotów, jakości, doświadczeń i wartości), bądź [...] sztuki (twórczości, dzieła sztuki i jego odbioru)”.⁴¹

Dzieci są wrażliwe na piękno i potrafią dostrzegać w otaczającym świecie to wszystko, co dobre i ładne. Rozróżniają przedmioty, które im się podobają z jakiegoś względu oraz te, które nie spełniają ich kryteriów estetycznych. Z drugiej strony uważają, że to co ładne musi być dobre. Nie łączą piękna ze złem i negatywnymi emocjami. Dlatego dziewczęta tak chętnie identyfikują się z pozytywnymi postaciami z oglądanych filmów, jak z Elzą i Anną z *Krainy lodu* czy Bellą z *Pięknej i Bestii* i np. chcą się ubierać tak jak one. Chłopcy natomiast chcą być odważni, silni i broniący słabszych, tak jak np. Flynn z *Zaplątanych*.

Co więcej, dostrzeganie walorów w otaczającej nas rzeczywistości dzieje się dzięki wykorzystywaniu procesów poznawczych. W uchwyceniu i wyróżnieniu piękna pomaga nam nie tylko uwaga czy percepcja, ale także myślenie.

Z pojęciem estetyki wiąże się obcowanie z kulturą, co „kojarzy nam się, z jednej strony, z pewną formą sztuki – teatrem, kinem, operą, baletem, ale także z pewną grupą codziennych zachowań”.⁴²

Dzieci uczą się, że kultura jest częścią ich codzienności oraz tego, że nie dotyczy ona wyłącznie szeroko rozumianej sztuki, ale również kulturalnego zachowania. Najmłodszy poznają dobre, właściwe zachowania, akceptowane przez

³⁹ B. Sufa, Zabawa – potrzeba i konieczność w rozwoju dziecka, *Zabawy i Zabawki. Studia antropologiczne*. 2016, R. 14, s. 20.

⁴⁰ I. Rochowska, Znaczenie zabawy w rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym, *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*. 2011, nr 2–3, s. 19.

⁴¹ B. Dziemidok, *Główne kontrowersje estetyki współczesnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2002, s. 16.

⁴² A. Pękala, Wprowadzenie w świat kultury uczniów edukacji wczesnoszkolnej (w:) A. Pękala, A. Leszcz-Krysiak (red. nauk.): *Tradycja, teraźniejszość, przyszłość edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza. Częstochowa 2016, s. 131.

społeczeństwo. Uczą się i zdobywają wiadomości, które pomogą im stać się kulturalnym człowiekiem. Takim, który wie, jak zachować się w danej sytuacji, ale także takim, który potrafi obcować z kulturą jako sztuką i doceniać jej walory.

O tym, że wszyscy zasługują na szacunek opowiada piosenka *Kolorowy wiatr* z bajki *Pocahontas*. Dzięki niej dzieci mogą zrozumieć, że każdy jest wyjątkowy i mimo tego, że różnimy się między sobą wyglądem, zainteresowaniami, obyczajami, to zasługujemy na równe traktowanie, pełne życzliwości i zrozumienia.

Zarówno w odbiorze kultury jak i w byciu kulturalną osobą ważną rolę odgrywają procesy poznawcze. Percepcja i uwaga pozwalają w pełni skorzystać z oferty kulturalnej.⁴³ Natomiast myślenie czy pamięć są niezbędne w procesie stawania się dobrze wychowanym i kulturalnym człowiekiem.

Przeżywanie kultury wzbudza w nas najróżniejsze emocje, które są nieodłącznym elementem ludzkiej codzienności. Współcześnie dla wielu badaczy termin ten oznacza przede wszystkim „pewną widoczną ekspresję”.⁴⁴ Aby emocja powstała, do naszego mózgu musi zostać wysłany sygnał, który wpłynie na jego aktywność w danym obszarze. Ponadto nasz organizm również daje oznaki, które zapoczątkowują powstanie konkretnej emocji. Stan emocjonalny uzależniony jest także od naszego układu nerwowego i jego funkcjonowania. O uczuciu miłości i pięknie opowiada piosenka *Miłość rośnie wokół nas* z bajki *Król Lew*. Dzięki niej dzieci lepiej rozumieją potrzebę miłości i sens jej okazywania innym. Dostrzegają także to uczucie w sobie.

Emocje są ściśle powiązane z procesami poznawczymi, które są nieodłącznym elementem ludzkich odczuć. Przede wszystkim ważną rolę ogrywa tutaj percepcja. Pozwala ona odebrać jakąś informację, która po przetworzeniu wywołuje w nas dane emocje.

Innym aspektem procesów poznawczych są postawy społeczne. Kiedy mówimy o postawach społecznych, przede wszystkim myślimy o relacjach międzyludzkich i wzajemnych kontaktach. Każdy z nas przyjmuje jakieś postawy, wzorce zachowań, które eksponowane są właśnie podczas interakcji z innymi ludźmi. Postawy społeczne powiązane są przede wszystkim z naszymi zachowaniami. Zauważamy coś, reagujemy w pewien sposób i przyjmujemy daną postawę. Dla dzieci jest to coś zupełnie nieznanego, obcego. Trudno im wyjaśnić, dlaczego zachowują się w taki, a nie inny sposób. Postawa niesie za sobą także jakiś cel. Często przyjmujemy ją w określonym momencie, aby coś osiągnąć czy zademonstrować. Taki motyw postaw tym bardziej utrudnia dzieciom przyjmowanie ich w sposób świadomy i właściwy. Dzieci naśladują nie tylko dorosłych, ale także siebie oraz bohaterów z bajek. Piosenki wykonywane przez tych właśnie bohaterów mogą zachęcać dzieci, by zachowywały się tak jak oni, mówiły tak jak oni, czy spędzały czas w konkretny sposób.

Ostatni aspekt to kreatywność, która w dzisiejszych czasach towarzyszy nam niemalże codziennie. Można odnieść nawet wrażenie, że obecnie większość ludzi chce być kreatywnymi.⁴⁵ Dokładne i precyzyjne zdefiniowanie słowa kreatywność jest nie lada wyzwaniem. Zdaniem naukowców „kreatywność nie jest cechą

⁴³ Tamże, s. 135.

⁴⁴ A. Dąbrowski, Wpływ emocji na poznawanie, *Przegląd Filozoficzny*. 2012, nr 3, s. 318.

⁴⁵ L. Sołoducho-Pelc, Kreatywność – główne trendy i problemy badawcze, *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*. 2018, nr 162, s. 26.

dychotomiczną – występuje w różnym nasileniu u różnych ludzi”.⁴⁶ Bycie kreatywnym stało się niezwykle modne. Jest to pożądana cecha zarówno wśród dorosłych – pracowników firm lub instytucji, ale także wśród tych najmłodszych – uczniów. Oczekuje się od nich „wykazywania się twórczą postawą oraz podejmowania innowacyjnych działań”.⁴⁷ Wszyscy powinni próbować swoich sił w byciu kreatywnymi, a do tego potrzebna jest wiara w swoje możliwości oraz przekonanie, że możemy to zrobić. Dzieci z całą pewnością mogą w tym wypadku zainspirować się piosenką *Chcieć znaczy móc* z bajki *Nasze magiczne Encanto*.

Z kreatywnością bez wątpienia wiążą się procesy poznawcze. Myślenie jest kluczowym elementem tworzenia rozwiązań czy pomysłów. Uwaga pozwala skoncentrować się na danej koncepcji, a percepcja dostrzec ją.

Wymienione aspekty mają charakter poznawczy i związek z samym rozwojem poznawczym. Wiążą się z działaniem mózgu oraz ze zmianami jakie zachodzą w jego obrębie. Stymulowanie ich może odbywać się w różny sposób, co niewątpliwie wpływa na rozwój dziecka, ale także na rozwój jego procesów poznawczych, które odgrywają ważną rolę w tej dziedzinie. Każdy z tych aspektów opiera się, czy to na percepcji, uwadze, pamięci czy myśleniu. Warto podkreślić, że ta stymulacja w kontekście wymienionych wyżej aspektów może zachodzić przy wykorzystaniu muzyki filmowej. Tym samym mamy wtedy do czynienia z interakcją między muzyką i procesami poznawczymi powiązanymi z owymi aspektami.

Metodologia badań własnych

Celem poznawczym podjętych badań było ukazanie znaczenia muzyki filmowej w rozwoju poznawczym dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Natomiast celem praktycznym owych badań empirycznych było sformułowanie wniosków na temat możliwości wykorzystania muzyki filmowej do wspierania rozwoju poznawczego dzieci w wieku wczesnoszkolnym.

Badania zostały przeprowadzane na przełomie maja i czerwca oraz we wrześniu w 2023 roku w Starachowicach – mieście powiatowym na północy województwa świętokrzyskiego. Badania zostały przeprowadzone w trzech szkołach podstawowych:

- Szkole Podstawowej nr 9 im. Partyzantów Ziemi Kieleckiej w Starachowicach;
- Szkole Podstawowej nr 12 im. Mikołaja Kopernika w Starachowicach;
- Szkole Podstawowej nr 13 im. Kornela Makuszyńskiego w Starachowicach.

W pierwszej kolejności przeprowadzono wywiady z nauczycielami. Korzystając z przygotowanego wcześniej kwestionariusza, zadawano im pytania, a udzielone odpowiedzi były zapisywane.

Następnie drogą mailową przesłano dyrektorom szkół link do ankiety dla rodziców uczniów z klas I–III. Ankieta była przygotowana w formie elektronicznej za pomocą Formularza Google. Badaniami zostało objętych 10 nauczycieli oraz 100 rodziców. W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego.

⁴⁶ A. Szóstek, Wszyscy jesteśmy kreatywni. Wymogi wstępne i elementy procesu twórczego (w:) J. Fazlagić (red. nauk.): *Kreatywność w systemie edukacji*, Wydawnictwo FRSE. Warszawa 2019, s. 24.

⁴⁷ E. Szatan, *Twórczość i kreatywność dzieci na zajęciach muzyczno-ruchowych (z doświadczeń w pracy w środowisku małomiejskim)*, *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*. 2017, z. 1, s. 121.

Analiza odpowiedzi nauczycieli

W wywiadzie wzięło udział 10 kobiet. Spośród badanych nauczycielek największą grupę stanowiły kobiety mające 46–55 lat – 50%. Natomiast najmniejszą grupę wiekową stanowiły nauczycielki w przedziale wiekowym od 25 do 35 lat życia – 10%. Wszystkie badane nauczycielki w chwili przeprowadzania wywiadu pracowały w szkołach znajdujących się w mieście. Największą grupę badanych stanowiły nauczycielki ze stażem zawodowym powyżej 30 lat pracy – 70%. Natomiast najmniejszą grupą były nauczycielki ze stażem zawodowym 11–20 lat – 10%.

Wszystkie nauczycielki zgodnie przyznały, że organizują wyjścia klasowe do kina. Z kolei 80% przyznało, że wykorzystuje muzykę filmową podczas różnych zajęć pozalekcyjnych oraz podczas imprez szkolnych. Z zebranych danych wynika, że 90% nauczycielek uważa, że muzyka filmowa oddziałuje na rozwój poznawczy.

Z pośród wymienionych obszarów, na które oddziałuje muzyka filmowa, wszystkie rozmówczynie wskazały zabawę. Ponadto 80% z nich wymieniło integrację oraz emocje. Nieco mniej, bo 60% nauczycielek, wskazało także kreatywność i naukę. Najrzadziej wymienianym obszarem (30%) były postawy społeczne.

Tabela 1. Obszary, na które oddziałuje muzyka filmowa

Obszary, na które oddziałuje muzyka filmowa	Liczba badanych	
	n	%
Nauka	6	60
Zabawa	10	100
Integracja	8	80
Estetyka	4	40
Kultura	4	40
Emocje	8	80
Postawy społeczne	3	30
Kreatywność	6	60

Źródło: Opracowanie własne.

90% nauczycielek zauważyło, że dzięki słuchaniu piosenek z bajek czy filmów rozwija się dziecięca wyobraźnia. 80% badanych wskazało na rozwój zainteresowań muzycznych. Często wymieniany był rozwój słuchu muzycznego i poczucia rytmu (70%). Zaledwie 10% rozmówczyń wymieniło łatwiejsze nawiązywanie relacji rówieśniczych.

Tabela 2. Pozytywne skutki dostrzegane w zachowaniu i rozwoju dzieci pod wpływem słuchania muzyki filmowej

Pozytywne skutki dostrzegane w zachowaniu i rozwoju dzieci pod wpływem słuchania muzyki filmowej	Liczba badanych	
	n	%
Są bardziej otwarte	4	40
Rozwijają się ich wyobraźnia	9	90
Potrafią inicjować zabawy inspirowane muzyką filmową	5	50
Łatwiej nawiązują relacje rówieśnicze	1	10
Rozwijają się ich zainteresowania muzyczne	8	80

Rozwija się ich słuch muzyczny i poczucie rytmu	7	70
Są bardziej wrażliwe	5	50

Źródło: Opracowanie własne.

Najczęściej wymienianym obszarem, na który oddziałuje muzyka filmowa była integracja (90%). Tuż za nią uplasowała się zabawa (80%). Większa część nauczycielek wskazywała również kreatywność (70%) oraz emocje (60%). Najrzadziej wymieniane były postawy społeczne (20%).

Tabela 3. Obszary wspierane w trakcie zajęć lekcyjnych z wykorzystaniem muzyki filmowej

Obszary, na które oddziałuje muzyka filmowa	Liczba badanych	
	n	%
Nauka	5	50
Zabawa	8	80
Integracja	9	90
Estetyka	4	40
Kultura	5	50
Emocje	6	60
Postawy społeczne	2	20
Kreatywność	7	70

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza odpowiedzi rodziców

W badaniach wzięło udział 88% kobiet oraz 12% mężczyzn. 95% rodziców w chwili przeprowadzania badań mieszkało w mieście, a pozostałe 5% na wsi. Największą grupę stanowili rodzice między 36 a 45 rokiem życia (65%). 32% rodziców znajdowało się w przedziale wiekowym od 26 do 35 roku życia. Najmniejszą grupę stanowili rodzice między 45 a 55 rokiem życia (3%). W badaniu wzięło udział 65% rodziców z wyższym wykształceniem, 29% rodziców ze średnim wykształceniem oraz 6% rodziców z wykształceniem zawodowym.

93% rodziców przyznało, że chodzi ze swoim dzieckiem do kina oglądać bajki lub filmy dla dzieci, natomiast 7% rodziców stwierdziło, że tego nie robi. Największa grupa rodziców (78%) chodzi z dzieckiem do kina raz na jakiś czas. 17% rodziców zabiera do kina swoje dziecko raz w miesiącu, a 5% kilka razy w miesiącu. Aż 95% ankietowanych przyznało, że ogląda z dzieckiem bajki w domu, a 87% rodziców odpowiedziało, że ich dziecko słucha w domu piosenek z bajek bądź filmów. Ponadto 69% rodziców przyznało, że ich dziecko ma swoją ulubioną piosenkę, a 31% rodziców stwierdziło, że ich dziecko nie ma takiej piosenki.

Spośród badanych rodziców 89% dostrzegło, że muzyka filmowa ma znaczenie w rozwoju poznawczym, natomiast 11% z nich uznało, że nie ma ona żadnego znaczenia.

Rodzice, wśród obszarów na które oddziałuje muzyka filmowa, najczęściej wskazywali zabawę oraz emocje (84%). Na drugim miejscu znalazła się kreatywność (61%), a na trzecim miejscu nauka (56%). Najrzadziej rodzice wymieniali estetykę (26%). Ponadto jeden z ojców stwierdził, że muzyka oddziałuje na inne obszary niż te, które były wymienione w kwestionariuszu, jednak ich nie wymienił.

Tabela 4. Obszary, na które oddziałuje muzyka filmowa

Obszary, na które oddziałuje muzyka filmowa	Liczba badanych	
	n	%
Nauka	56	56
Zabawa	84	84
Integracja	41	41
Estetyka	26	26
Kultura	43	43
Emocje	84	84
Postawy społeczne	29	29
Kreatywność	61	61
Inne	1	1

Źródło: Opracowanie własne.

Rodzice przede wszystkim wskazali, że słuchanie muzyki filmowej zachęca ich dzieci do śpiewania (93%). Bardzo często wymieniany był również taniec (82%). Spośród wymienionych aspektów tylko 14% rodziców wskazało zmianę zachowania, a 24% zabawę z kolegami lub koleżankami.

Tabela 5. Aktywności, do których zachęca słuchanie muzyki filmowej

Aktywności, do których zachęca muzyka filmowa	Liczba badanych	
	n	%
Śpiewanie	93	93
Tańczenie	82	82
Rysowanie	20	20
Zabawa z kolegami/koleżankami	24	24
Rozmowa z rodzicami na temat uczuć i przeżyć bohaterów	31	31
Zmiana zachowania	14	14

Źródło: Opracowanie własne.

Najczęściej wymieniane przez rodziców pozytywne skutki dostrzegane w zachowaniu dziecka pod wpływem słuchania muzyki filmowej stanowił rozwój słuchu muzycznego i poczucia rytmu (77%) oraz rozwój dziecięcej wyobraźni (69%). Najrzadziej rodzice wskazywali, na to, że dziecko jest bardziej otwarte (29%) oraz bardziej wrażliwe (22%).

Tabela 6. Pozytywne skutki dostrzegane w zachowaniu i rozwoju dziecka pod wpływem słuchania muzyki filmowej

Pozytywne skutki dostrzegane w zachowaniu i rozwoju dziecka pod wpływem słuchania muzyki filmowej	Liczba badanych	
	n	%
Jest bardziej otwarte	28	28
Rozwija się jego wyobraźnia	69	69
Potrafi inicjować zabawy inspirowane muzyką filmową	37	37
Łatwiej nawiązuje relacje rówieśnicze	16	16
Rozwijają się jego zainteresowania muzyczne	49	49
Rozwija się jego słuch muzyczny i poczucie rytmu	77	77

Jest bardziej wrażliwe	22	22
------------------------	----	----

Źródło: Opracowanie własne.

Rodzice jako sposób wspierania rozwoju poznawczego za pomocą muzyki filmowej najczęściej wymieniali rozwój wyobraźni (75%). Często wskazywali również na dostarczanie pozytywnych emocji (62%). Najrzadziej wymienianymi sposobami było dostarczanie wzorów pozytywnych zachowań (15%), a także inspirowanie do nawiązywania kontaktów z rówieśnikami (11%).

Tabela 7. Sposoby wspierania rozwoju poznawczego dzieci przez muzykę filmową

Sposoby wspierania rozwoju poznawczego dzieci przez muzykę filmową	Liczba badanych	
	n	%
Wzbogacanie wiedzy o świecie	32	32
Rozwijanie dziecięcej wyobraźni	75	75
Inspirowanie do nawiązywania kontaktów z rówieśnikami	11	11
Dostarczanie wartościowych przeżyć	32	32
Zachęcanie do oglądania bajek/filmów	41	41
Dostarczanie pozytywnych emocji	62	62
Dostarczanie wzorów pozytywnych zachowań	15	15
Pobudzanie kreatywności	34	34

Źródło: Opracowanie własne.

Wnioski z badań

Przeprowadzane badania miały na celu zbadanie opinii rodziców oraz nauczycieli na temat znaczenia muzyki filmowej w rozwoju poznawczym dzieci w wieku wczesnoszkolnym. W ten sposób autorki chciały sprawdzić, czy piosenki z bajek i filmów przynoszą jakieś korzyści. A zatem:

1. Zdecydowaną większość respondentów stanowiły kobiety. Wywiadu udzielały same nauczycielki. Jeśli chodzi o ankiety, to wśród rodziców mężczyźni stanowili zaledwie 12% badanych.
2. Znaczna część respondentów przyznała, że muzyka filmowa ma znaczenie w rozwoju poznawczym dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Twierdzi tak 90% nauczycielek oraz 89% rodziców. Nieco zadziwiające jest jednak, że nie wszystkie nauczycielki uważają, że piosenki z bajek i filmów mają znaczenie dla rozwoju dziecka w wieku wczesnoszkolnym.
3. Nauczycielki organizują wyjścia z dziećmi do kina, gdzie oglądają wspólnie bajki. Mimo to nie wszystkie wykorzystują piosenki filmowe podczas zajęć lekcyjnych, lecz korzystają z nich w trakcie innych form pozalekcyjnych.
4. W przypadku badań z kwestionariuszem ankiety można stwierdzić, że prawie wszyscy rodzice (93%) chodzą z dziećmi oglądać bajki w kinie i podobna liczba rodziców (95%) ogląda je także ze swoimi pociechami w domu. Ponadto spora grupa rodziców podkreśla, że ich dzieci lubią słuchać filmowych piosenek w domu, ale nie zawsze pokrywa się to z posiadaniem ulubionej piosenki.
5. Biorąc pod uwagę obszary, na które może oddziaływać muzyka filmowa, odpowiedzi rodziców i nauczycielek pokrywają się. Zarówno jedna jak i druga grupa respondentów wskazywała najczęściej zabawę, emocje oraz kreatywność. Rozbieżności pojawiają się w przypadku integracji. Znaczna

część nauczycielek (80%) uważa, że muzyka filmowa działa integrująco, ale tylko 41% rodziców powiela tę opinię.

6. Można stwierdzić, że rodzice dostrzegają funkcje muzyki filmowej tylko w obszarze związanym z muzyką. Oznacza to, że biorąc pod uwagę aktywności, do których mogą zachęcać bajkowe piosenki, rodzice najczęściej wymieniają śpiew (93%) oraz taniec (82%). Pozostałe aktywności, jak chociażby rysowanie, zabawa z kolegami czy koleżankami, rozmowa z rodzicami o emocjach są wskazywane przez około 20–30% rodziców.
7. Nauczycielki postrzegają muzykę filmową w kontekście rozwoju poznawczego jako źródło wzbogacania i rozwijania dziecięcej wyobraźni oraz kreatywności.

Podsumowanie

Podsumowując rozważania dotyczące znaczenia muzyki filmowej w rozwoju poznawczym, należy powiedzieć, że jest ona ważna i niezwykle pomocna. Wykorzystywanie piosenek z bajek czy też filmów wspiera rozwój dzieci, ale także oddziałuje na pewne obszary bezpośrednio z nim powiązane.

Muzyka filmowa niesie za sobą wiele pozytywnych aspektów. Nie tylko pozwala na poszerzanie muzycznych zainteresowań i rozwijanie muzycznych talentów. Uwrażliwia młodych ludzi na sztukę, pozwala im ją przeżywać w najbardziej przystępny i łatwy dla nich sposób. Jest ona także źródłem wiedzy, pozytywnych emocji, a także wzorów postaw społecznych. Jak potwierdzają badania, piosenki z bajek są świetnym sposobem na rozwijanie dziecięcej wyobraźni i pobudzanie kreatywności.

Z obserwacji autorek artykułu wynika, że dzieci mają obecnie problem z wyobraźnią, dlatego warto nad nią pracować i doskonalić ją. To samo dotyczy kreatywności. Młody człowiek woli znaleźć jakiś pomysł w Internecie, a przecież najlepsze pomysły rodzą się same przy odrobinie wyobraźni i kreatywności.

Z przeprowadzonych badań wynika, że dzieci lubią piosenki z bajek i filmów, a słuchanie ich sprawia im ogromną przyjemność. Dlaczego zatem nie wykorzystywać tych utworów w procesie dydaktycznym? Co więcej, analizując programy nauczania do edukacji wczesnoszkolnej, również nie znaleziono tam odniesień do piosenek z bajek lub filmów. Skoro uczniowie z klas I–III lubią ten rodzaj muzyki, to powinien być on wykorzystywany w ich edukacji znacznie częściej.

Ponadto, jak wynika z przeprowadzonych badań, muzyka filmowa oddziałuje na wiele obszarów rozwoju poznawczego. Są nimi: nauka, zabawa, emocje, postawy społeczne. Zatem działanie muzyki filmowej jest tak wszechstronne, że obejmuje nie tylko same procesy poznawcze, ale także pozostałe obszary z podstawy programowej, a więc obszar fizyczny, emocjonalny oraz społeczny. Tym bardziej warto włączyć ją do edukacji dzieci, gdyż niesie za sobą wiele korzyści i wpływa pozytywnie na ich wszechstronny rozwój.

Streszczenie

W artykule ukazano znaczenie muzyki filmowej w okresie wczesnoszkolnym. Przedstawiono zależność między piosenkami z bajek i filmów dla dzieci, a ich rozwojem poznawczym. Za pomocą metody sondażu diagnostycznego oraz wywiadu badaniu poddano opinie nauczycieli i rodziców na ten temat, aby dowiedzieć się, jakie znaczenie w rozwoju poznawczym dzieci w wieku

wczesnoszkolnym pełni muzyka filmowa. Na podstawie tych opinii sformułowano wnioski dotyczące możliwości i sposobów wykorzystania piosenek z bajek i filmów podczas wspierania rozwoju poznawczego dzieci. W pierwszej części artykułu skupiono się na analizie terminologicznej rozwoju poznawczego oraz muzyki filmowej, przedstawiono wykorzystanie muzyki w filmach i bajkach dla dzieci oraz opisano aspekty poznawcze w kontekście muzyki filmowej. W drugiej części skoncentrowano się na badaniach, ich wynikach oraz sformułowanych na ich podstawie wnioskach.

Słowa kluczowe: muzyka filmowa, wiek wczesnoszkolny, rozwój poznawczy, procesy poznawcze, film, bajka, piosenka

FILM MUSIC IN THE COGNITIVE DEVELOPMENT OF CHILDREN IN EARLY SCHOOL AGE (CASE OF STUDENTS FROM PRIMARY SCHOOLS IN STARACHOWICE)

Summary

The article shows the importance of film music in the early school period. The relationship between songs from fairy tales and children's films and their cognitive development is presented. Using the method of a diagnostic survey and an interview, the opinions of teachers and parents on this subject were examined in order to find out the importance of film music in the cognitive development of children at early school age. Based on these opinions, conclusions were drawn regarding the possibilities and ways of using songs from fairy tales and films to support children's cognitive development. The first part of the article focused on the terminological analysis of cognitive development and film music, presented the use of music in films and cartoons for children, and described cognitive aspects in the context of film music. The second part focused on the research, its results and the conclusions drawn on its basis.

Key words: film music, early school age, cognitive development, cognitive processes, film, fairy tale, song

Bibliografia:

- Andrzejewska, J., Aktywność poznawcza dziecka, *Wychowanie w Przedszkolu*. 2014, nr 7.
- Birch, A., *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęstwa do dorosłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Chodkowski, A. (red.): *Encyklopedia muzyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 1995.
- Dąbrowski, A., Wpływ emocji na poznawanie, *Przegląd Filozoficzny*. 2012, nr 3.
- Dziemidok B., *Główne kontrowersje estetyki współczesnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2002.
- Falkowski, A., Maruszewski, T., Nęcka, E., Procesy poznawcze (w:) J. Strelau, D. Doliński (red. nauk.): *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk 2008.
- Forecka-Waśko, K.M., Muzyczne języki bajek Walta Disneya w procesie edukacji międzykulturowej, *Edukacja Międzykulturowa*. 2023, nr 1.
- Hippe, M., Rola muzyki w filmie niemym i animowanym (w:) K. Klauza, J. Cieślík Klauza (red.): *Piękno zespolic ze sobą. Korespondencja na styku sztuk. Praca zbiorowa*, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia. Białystok 2015.

- Jakubowski, W., Film jako medium edukacyjne, *Studia Edukacyjne*. 2018, nr 47.
- Jakubowski, W., Sztuka filmowa jako miejsce uczenia się (w:) W. Jakubowski (red.): *Kultura jako przestrzeń edukacyjna – współczesne obszary uczenia się osób dorosłych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”. Kraków 2011.
- Kłysz-Sokalska, N., Aktywności muzyczne a rozwój poznawczy dziecka, *Życie Szkoły*. 2020, nr 3–4.
- Kowalska, G., Gluźniewicz, J., Wspomaganie rozwoju poznawczego dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym (w:) E. Sadowska, A. Wiśniak, I. Łukasiewicz (red. nauk.): *Dokąd zmierzamy? [t.] 1, Wspieranie rozwoju człowieka w rodzinie, edukacji i biznesie*, Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, Wydział Zamiejscowy w Chorzowie. Chorzów 2018.
- Lissa, Z., *Estetyka muzyki filmowej*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne. Kraków 1964.
- Nęcka, E., Orzechowski, J., Szymura B., *Psychologia poznawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2013.
- Paczkowska, M., *Co to jest strefa najbliższego rozwoju?*, <https://www.dzieckokreatywne.pl/2018/07/24/co-to-jest-strefa-najblizszego-rozwoju/> (pobrano: 17.09.2024).
- Pękala, A., Wprowadzenie w świat kultury uczniów edukacji wczesnoszkolnej (w:) A. Pękala, A. Leszcz-Krysiak (red. nauk.): *Tradycja, teraźniejszość, przyszłość edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza. Częstochowa 2016.
- Piotrowska, A. G., *O muzyce i filmie. Wprowadzenie do muzykologii filmowej*, Musica Iagellonica. Kraków 2014.
- Radziwiłłowicz, W., *Rozwój poznawczy dzieci w młodszy wieku szkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”. Kraków 2004.
- Rochowska, I., Znaczenie zabawy w rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym, *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*. 2011, nr 2–3.
- Sołoducho-Pelc, L., Kreatywność – główne trendy i problemy badawcze, *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*. 2018, nr 162.
- Sroka, K., *Fantazja Walta Disney’a – jak animacja odmieniła oblicze muzyki*, http://www.wychmuz.pl/ru/arttykul_ar_139.html (pobrano: 17.09.2024).
- Stawecka, A., Rozwój aktywności poznawczej dzieci w wieku wczesnoszkolnym, *Nauczanie Początkowe. Kształcenie Zintegrowane*. 2010/2011, nr 2.
- Sufa, B., Zabawa – potrzeba i konieczność w rozwoju dziecka, *Zabawy i Zabawki. Studia antropologiczne*. 2016, R. 14.
- Szatan, E., Twórczość i kreatywność dzieci na zajęciach muzyczno-ruchowych (z doświadczeń w pracy w środowisku małomiejskim), *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*. 2017, z. 1.
- Szóstek, A., Wszyscy jesteśmy kreatywni. Wymogi wstępne i elementy procesu twórczego (w:) J. Fazlagić (red. nauk.): *Kreatywność w systemie edukacji*, Wydawnictwo FRSE. Warszawa 2019.
- Wadsworth, B.J., *Teoria Piageta. Poznawczy i emocjonalny rozwój dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1998.
- Zbróg, Z., Natura procesów poznawczych u dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. *Nauczanie Początkowe. Kształcenie Zintegrowane*. 2009/2010, nr 4.
- Rozwój, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/rozwoj;4009883.html> (pobrano: 28.08.2023).

*Muzyka filmowa, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/muzyka%20filmowa.html>
(pobrano: 15.10.2023).*

Stanisław PIEKARSKI

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu
Wydział Nauk Społecznych w Bartoszycach

TEATR ŻOŁNIERSKI GARNIZONU WARSZAWSKIEGO (1919-1929)

Wstęp

W okresie międzywojennym jedną z najpopularniejszych form działalności kulturalno-oświatowej w polskiej armii, była praca teatrów żołnierskich. Pierwszym ogólnopolskim dokumentem normatywnym regulującym ten problem był komunikat gen. Jana Jacyny – dyrektora Departamentu Naukowo-Szkolnego Ministerstwa Spraw Wojskowych, który ukazał się na początku 1920 roku. Zgodnie z jego zapisami teatr żołnierski miał być przyjemnym i pożytecznym zajęciem, korespondującym z organizacją czasu wolnego.¹

Dwa lata później został wydany rozkaz ministra Spraw Wojskowych w sprawie „Tymczasowego repertuaru teatrów żołnierskich, do którego mają być stosowane programy poszczególnych scenek po oddziałach”. W rozkazie tym wyszczególniono:

1. Sztuki specjalnie zalecane.
2. Sztuki, które mogły być wystawione.
3. Sztuki wzbronione.²

12 grudnia 1922 roku rozkazem ministra Spraw Wojskowych wprowadzona została „Instrukcja dla teatrów żołnierskich”, z której między innymi wynikało, że:

1. Teatry żołnierskie powinny mieć charakter amatorski.
2. Cele teatru żołnierskiego powinny mieć głównie charakter wychowawczy.
3. Podstawę sił aktorskich teatru żołnierskiego powinni tworzyć podoficerowie oraz ich rodziny. Przy ich pomocy do pracy w teatrze powinni być wprowadzani szeregowi.
4. Wstęp do teatru żołnierskiego mieli mieć wszyscy wojskowi, ich rodziny, oraz wprowadzani przez nich goście.³

Kolejnym ważnym dokumentem była „Instrukcja o pracy kulturalno-oświatowej i wychowawczej w wojsku”, która wprowadziła podział teatrów żołnierskich na trzy podstawowe typy:

1. Teatry żołnierskie dowództw okręgów.
2. Teatry żołnierskie garnizonów.
3. Teatry żołnierskie pułków i mniejszych formacji samodzielnych.⁴

¹ Komunikat Oświatowy nr 1 dyrektora Departamentu Naukowo-Szkolnego Ministerstwa Spraw Wojskowych, z 20 stycznia 1920 roku.

² Rozkaz ministra Spraw Wojskowych w sprawie tymczasowego repertuaru do którego mają być stosowane programy poszczególnych scenek po oddziałach nr 23 z 6 czerwca 1922 roku, poz. 334. Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych z 1922 roku.

³ Rozkaz ministra Spraw Wojskowych nr 49, z dnia 12 grudnia 1922 roku, poz. 682, w sprawie wprowadzenia w życie „Instrukcji dla teatrów żołnierskich”. Dziennik Rozkazów ministra Spraw Wojskowych z 1922 roku.

⁴ *Instrukcja o pracy kulturalno-oświatowej i wychowawczej w wojsku*, Warszawa 1931.

W czasie gdy ukazywała się wyżej wymieniona instrukcja, w Wojsku Polskim funkcjonowało ponad 180 teatrów żołnierskich.⁵ Do grupy teatrów najwcześniej powstałych, należał Garnizonowy Teatr Żołnierski w Warszawie, funkcjonujący od połowy 1919 roku, przy ul. Jagiellońskiej 52 na Pradze.⁶

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie okoliczności powstania teatru garnizonowego w Warszawie oraz przedstawienie jego najważniejszych osiągnięć artystycznych. Do napisania artykułu wykorzystano materiały i dokumenty przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym oraz w archiwum rodzinnym Marii Marasek i Bohdana Bzowskiego. Spożytkowano też wspomnienia Józefa Bzowskiego, opracowania naukowe i artykuły prasowe. Przydatne okazały się również informacje zamieszczane we współczesnym Internecie.

Okoliczności powstania teatru i jego pierwsza premiera

Inicjatywę powołania tej placówki zgłosili oficerowie pracujący w Centralnym Urzędzie Gospodarczym Ministerstwa Spraw Wojskowych. Mieścił się on przy ul. Jagiellońskiej i zajmował budynki kompleksu utworzonego na potrzeby armii napoleońskiej jeszcze w czasach Księstwa Warszawskiego. Gdy Rosjanie po Kongresie Wiedeńskim „powrócili” do stolicy, w fortach Napoleona urządzili swoje zaplecze kwatermistrzowskie. Przejęły je wojska niemieckie podczas pierwszej wojny światowej.

Fotografia 1. Kpt. Józef Bzowski, założyciel i kierownik teatru w Centralnym Urzędzie Gospodarczym w Warszawie (zdjęcie z 1930 roku).

Źródło: archiwum rodzinne Marii Marasek i Bohdana Bzowskiego.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości teren fortów wypełniony był budynkami i barakami gospodarczymi. Wznosiły się one po obu stronach ul. Jagiellońskiej. Przy czym w części, gdzie znajdują się dziś budynki mieszkalne, stało 14 dużych szop drewnianych. Po drugiej stronie ulicy było ich 10 razy więcej.⁷

⁵ Rozkaz Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX Przemyśl, nr 75, z 28 września 1930 roku, poz. 8, w sprawie przystąpienia teatrów żołnierskich do Związku Teatrów Ludowych, Dziennik Rozkazów DOK IX Przemyśl 1930 rok.

⁶ Do 1918 roku była to ulica Petersburska.

⁷ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, Akta Dowództwa Okręgu Korpusu I Warszawa, *Plany Fortów Napoleona*, sporządzone w 1916 roku przez Niemców, sygn. DOK I.371.1.73.

Bezpośrednimi pomysłodawcami utworzenia przy Centralnym Urzędzie Gospodarczym (CUG) teatru żołnierskiego byli ppor. Paweł Kwolik, referent oświatowy tej instytucji i ppor. Józef Bzowski (1887-1971),⁸ wielki entuzjasta sztuki scenicznej. Wybór padł na jeden z 14 wyżej wymienionych parterowych budynków usytuowanych pod numerem 52 (dziś w tym miejscu wznoszą się budynki mieszkalne nr 44 i 46). Być może stało się tak dlatego, że został on przydzielony referatowi na prowadzenie kursów dla analfabetów. Obiekt nie był w najlepszym stanie. W budynku „hulał wiatr”, dach był dziurawy, nie było też podłogi.⁹ Jak wspomniano po latach „...wówczas z pewnością nikomu się nie śniło, że ten budynek może się kiedyś w ogóle na coś przydać, a co dopiero marzyć o tym, że tam będzie świątynia pracy żołnierskiej i sztuki nie byle jakiej. Kto tę ruderę pamięta z owych czasów i kto teraz popatrzy na jej wygląd zewnętrzny, ten zrozumie dobrze, jakich cudów dokonać może piękna inicjatywa”.¹⁰

Ale w bardzo krótkim czasie „cud” się dokonał. Jeszcze jesienią 1919 roku z deszczulek odzyskanych ze skrzyń po amerykańskim mleku w proszku ułożono podłogę i zbudowano scenę. Puszki od konserw posłużyły za blachę na rampy świetlne. Zarządzona zbiórka cegieł z pobliskiej okolicy też przyniosła nadspodziewanie dobre rezultaty. I w ten oto – jak napisano – „...chytry żołnierski, a łatwy stosunkowo sposób” urządzono „gmach” teatru żołnierskiego na Pradze. W czasie realizacji prac remontowo-adaptacyjnych komendantem CUG-u był płk Antoni Kamiński.¹¹

Determinacja i zdecydowanie ludzi kultury z pewnością musiały wywrzeć wielkie wrażenie na przedstawicielach władz wojskowych, skoro już 19 marca 1920 roku dokonano uroczystego otwarcia teatru żołnierskiego w nowym obiekcie. Całości przedsięwzięcia patronował specjalnie wyłoniony komitet, na czele którego stał ppor. Paweł Kwolik, będący jednocześnie kierownikiem administracyjnym teatru. Zdążył on do momentu otwarcia placówki zgromadzić pokaźny arsenał rekwizytów i kostiumów teatralnych pozyskanych z miejscowych zakładów mundurowych. Funkcję kierownika artystycznego, reżysera i głównego aktora powierzono ppor. Józefowi Bzowskiemu.

⁸ J. Bzowski urodził się w 1887 roku w Modlinie. Po kilka latach jego rodzina przeniosła się do Ozorkowa, a następnie do Nowego Dworu. W latach 1904-1906 był uczniem Szkoły Aktorskiej Marcelego Trapszy. Po złożeniu egzaminu aktorskiego przed komisją warszawskiego konserwatorium, rozpoczął występy w Tetrze Ludowym, przy ul. Ciepłej. Jednocześnie angażował się w działalność konspiracyjną. W 1906 roku podczas próby uwolnienia 10 więźniów z Pawiaka, został aresztowany. Najpierw przebywał w więzieniu na Mokotowie, a następnie na Mokotowie. Stąd zesłano go w głąb Rosji. W 1908 roku podczas podróży na Syberię, uciekł z transportu, ale bardzo szybko został przez władze rosyjskie „odnaleziony”. Mając do wyboru długoletnie więzienie, lub „dobrowolne” zgłoszenie się do armii rosyjskiej – wybrał tę drugą możliwość. W takich okolicznościach 22-letni J. Bzowski na początku 1909 roku rozpoczął służbę wojskową w Odessie. Tu ukończył szkołę podoficerską i zdał egzamin do szkoły junkierskiej. W Odessie dla miejscowej Polonii organizował przedstawienia teatralne. Do Warszawy powrócił w 1910 roku. Rok później przyjął tu posadę kolejarza. W 1912 roku rodzina Bzowskiego przeniosła się do Łowicza. Z chwilą wybuchu I wojny światowej J. Bzowski został wcielony do armii rosyjskiej. Walczył na terenie Prus Wschodnich. Pod Działdowem został ciężko ranny. Leczył się m.in. w Moskwie i Piotrogradzie. Do Polski powrócił w sierpniu 1918 roku. Z chwilą odzyskania niepodległości, został przyjęty do Wojska Polskiego. Został skierowany do pracy w Centralnym Urzędzie Gospodarczym na warszawskiej Pradze. Źródło: *Życiorys kpt. Józefa Bzowskiego* (rękopis), archiwum rodzinne Marii Marasek i Bohdana Bzowskiego (córki i syna J. Bzowskiego), s. 2-3.

⁹ Pięciolecie Teatru Żołnierskiego na Pradze, „Żołnierz Polski” 1924, nr 12, s. 17.

¹⁰ Pięciolecie teatru żołnierskiego na Pradze, „Polska Zbrojna” 1924, nr 136, s. 2.

¹¹ Tamże.

Fotografia 2. Budynek teatru żołnierskiego przy ul. Jagiellońskiej w Warszawie (stan z 1920 roku).

Źródło: „Żołnierz Polski” 1921, nr 69, s. 6

Na inauguracyjnym przedstawieniu „... gości było mnóstwo, a radości, szczęścia i zadowolenia z dobrze spełnionego dzieła – jeszcze więcej”.¹² Tylko komendant CUG-u po ujrzeniu wszystkiego „... po obejrzeniu wszystkiego pogroził palcem na porucznika, bo rozpoznał w pięknej kurtynie, jedyny w zakładzie cały brezent”.¹³ Z pewnością kierownik zakładu mylić się nie mógł bo siedział w pierwszym rzędzie, podobnie jak gen. Jan Jacyna, szef Departamentu Naukowo-Szkolnego Ministerstwa Spraw Wojskowych i gen. Karol Dulski-Trzaska, ówczesny dowódca Okręgu Generalnego Warszawa. Wystawiono 3 jednoaktówki: „Bociany”, „Wieczorna bajka” i „Ciotka umarła”.¹⁴ Dwie pierwsze były autorstwa Andrzeja Marka. Trzecią natomiast napisał... ppor. Józef Bzowski, debiutujący w ten sposób w roli dramaturga.

W niekonwencjonalny sposób atmosferę spektakli oddał redaktor „Żołnierza Polskiego” donosząc swoim czytelnikom, iż „... doskonałą grę wykonawców przyjmowano hucznymi oklaskami oraz serdecznym śmiechem”.¹⁵ Teatralne antrakty wypełniały koncerty orkiestry komendy stołecznego garnizonu. Po przedstawieniu i zaproszeni goście wspólnie pozowali przed budynkiem do pamiątkowej fotografii, którą później zamieściły niektóre gazety wojskowe.

O atmosferze pracy tuż przed premierą i o ludziach z tego okresu J. Bzowski w swoich wspomnieniach po latach napisał: „Przed marcem 1919 roku nie było teatru żołnierskiego jako instytucji stałej, nie tylko w Polsce, ale i w Europie. W różnych armiach odbywały się tylko od czasu do czasu imprezy, przeważnie o charakterze cyrkowym lub wodewilowym, urządzone dla żołnierzy z okazji świąt, rocznic, czy też galówek. To była pionierska myśl stworzenia prawdziwego, wojskowego, stałego teatru, wraz z odrodzeniem niepodległej Polski. [...]”

W zaraniu niepodległości Polska była biedna, bez pieniędzy, wszystko naraz musiała odbudowywać i tworzyć z niczego. Wszystko było ważne, wszystko pilne,

¹² T. Szymoński, *Gawędy moje*, „Żołnierz Polski” 1921, nr 69, s. 12.

¹³ Tamże.

¹⁴ *Nowy Teatr Żołnierza Polskiego*, „Żołnierz Polski” 1920, nr 119, s. 10.

¹⁵ Tamże.

a zatem, tworzenie Teatru Żołnierza Polskiego na Pradze mogłoby się wydać rzeczą aczkolwiek godną uwagi, ale mniej ważną, jak tysiące innych gwałtownych potrzeb [...].

Fotografia 3. Pierwszy zespół teatru żołnierskiego z warszawskiej Pragi (zdjęcie z 1920 roku).

Źródło: „Żołnierz Polski” 1921, nr 69, s. 13.

Po uzyskaniu lokalu, wszystko poszło piorunem. Wtajemniczeni z sierżantem Wanatowiczem, Wróblewskim i innymi, po godzinach urzędowej pracy ściągają, każdy w swoim zakresie, pod zrujnowany magazyn żołnierzy, robotników i różnych fachowców. Przybywa ich co najmniej setka. Krótka do nich przemawiam, ale gorąco z sercem. Tak jak oficer ma swoje kasyno, tak żołnierz szeregowy musi mieć swój klub, swój dom, który mu zastąpi podczas służby dom rodzinny, a w nim będzie miał pożyteczną rozrywkę, teatr, sklep, bibliotekę, kursy itp. Z nim się będzie stykał z bratem cywilnym, z siostrą, narzeczoną, będzie się uczył i pozbywał naleciałości zaborczych, zacznie być pełnowartościowym żołnierzem-obywatelem, a tym domowi będzie gospodarzem. [...]

Za chwilę już dokonujemy podziału szopy na: sceny i garderoby, widownię, poczekalnię, szatnię, sklep spółdzielczy itp. Sierżant Wanatowicz organizuje grupy fachowców, przydzielając im przewodników. Remont przeprowadzony musi być szybko, w polskim tempie. Zapal u wszystkich nie do opisania. Cieśle i murarze, już wzmacniają fundamenty, inni na dachu poprawiają krokwie. ktoś zakłada światło. Dach nie ma papy. Czym pokryjemy dach? Krótka narada. Na placu trzecim jest smoła i moc papieru, tektury i druków niemieckich – zrobimy sami papę. Za chwilę już w kotle kipi smoła, część ludzi rozkłada stare gazety i arkusze tektury na ziemi, smaruje je smołą, posypuje piaskiem i proszkiem cementowym, warstwy te skleja, znowu smarują je i papa jest gotowa. W późną jasną noc dach gotów. W międzyczasie inni budują wewnątrz scenę, garderobę, widownię. [...] Wschodzące słońce promieniami swymi pobłogosławiło o ochrzciło budynek odnowiony, który jakby się uśmiechał do nas radośnie, dziękując, że uratowano go od śmierci, będzie mógł służyć słusznej sprawie. Wszyscy zmęczeni, ale promiennie

zadowoleni, udali się po nieprzespanej nocy do swych zajęć, ale po pracy wszyscy tu przyjdą i tak przez kilka nocy z rzędu.

Na ochotnika zgłaszają się do pracy dziewczęta i kobiety, żony żołnierzy i robotników, nie brak wśród nich i żon oficerów i urzędników. Już scena gotowa, szyby w oknach wstawione. Widownia oddzielona od poczekalni, wykańczają szatnię i garderoby. Stolarze na gwałt wykańczają w sali lub w warsztatach zakładu ławki ze skrzyń po różnych towarach. Z tych skrzyń wybudowano wszystkie przegródki, z nich również wybudowana jest scena z przedsceną, jak również dół na orkiestrę.

Kotary na scenie i dekoracje z worków jutowych, rampy świetlne, łąty i reflektory, z puszek po konserwach. Z tych puszek już wykańcza się orły polskie na scenę, jak również na szyld zewnętrzny przed teatrem, pięknie wykonany przez przyjaciela naszego, znanego malarza A. Karniewskiego. On też wykonał na workach pierwsze dekoracje i kurtynę na brezencie, którą wypożyczył nam na zawsze ppor. Pogonowski.

W międzyczasie reżyserują pierwsze przedstawienie składane. Zespół to oficerowie i szeregowi, robotnicy zakładu, częściowo też z mojego poprzedniego POW-iackiego teatru kolejowego.. Szeregowy Zegadło zebrał pięciu muzyków i ćwiczą na harmoniach i klarnecie w jednym z magazynów. Dziewczęta mają z liści girlandy i wieńce – zielenią będą przykryte wszelkie niedokładności na premierze. Jutro na premierze wszystko musi być gotowe, bo pojutrze 19 marca Józefa, i w tym dniu mamy z Bogiem rozpocząć naszą pracę”.¹⁶

Fotografia 4. Pamiątkowe zdjęcie wykonane po pierwszym spektaklu w dniu 19 marca 1920 roku.

Źródło: „Żołnierz Polski” 1921, nr 69, s. 7.

Z dalszej części relacji można się dowiedzieć, że na sali podczas premiery zebrało się prawie 700 osób. Kolejna część stała na zewnątrz przy otwartych oknach. Spotkanie z widownią rozpoczęło się odegraniem przez klarnecistę „Hejnału Krakowskiego”. Po nim nastąpiły dwa wystąpienia. Pierwszy przemawiał J. Bzowski, który „zarysował” historię tworzenia placówki. Ostatnie chwile przed rozpoczęciem spektaklu przedstawiały się następująco: „Wszyscy powstali z miejsc. Nastąpiła cisza.

¹⁶ J. Bzowski, *Wspomnienia. Słowo było jak chleb*. Maszynopis użyty przez Marię Marasek, córkę J. Bzowskiego, Londyn 1950, s. 2-4.

Generał Jacyna wstał, zwrócił się do widowni i przemówił: W imieniu Naczelnika Państwa, pochwalam wyczyn i ideologię założenia. Szczytne hasła, tu rzucane, niech będą drogowskazem. Szczęść wam Boże! Jak grzmot huknęło z sali: - Dziękujemy, dziękujemy! Po tym hymn narodowy. Gong. Rozpoczęło się przedstawienie”.¹⁷

Fotografia 5. Członkowie teatru żołnierskiego J. Bzowskiego we wnętrzu budynku teatralnego na Pradze (zdjęcie wykonane w 1921 roku).

Źródło: „Żołnierz Polski” 1921, nr 70, s. 12.

W tym miejscu warto odnotować, że od początku w teatrze obowiązywały swoiste przepisy i obyczaje. Np. wewnątrz budynku nie uznawano żadnych szarż. Wszyscy, którzy doń weszli, uważani byli za równych sobie. Po każdym przedstawieniu odbywały się tu „integracyjne” zabawy żołnierskie.

Przed wejściem do budynku widniał napis: „Teatr Żołnierza Polskiego”.

Pierwsze lata funkcjonowania placówki

W czerwcu 1920 roku podczas trwania wojny polsko-bolszewickiej J. Bzowski „na ochotnika” zgłosił się do pracy w teatrach frontowych. Do teatru na Pradze powrócił we wrześniu 1920 roku.¹⁸ Wkrótce placówka ta przyjęła nazwę: „Teatr Garnizonu m. Stołecznego Warszawy”. O kolejnym etapie jego działalności scenicznej J. Bzowski napisał: „Po powrocie do Teatru Żołnierza na Pradze rozpoczęła się normalna praca. Dzień po dniu, miesiąc po miesiącu, teatr rozwijał się z dnia na dzień i ulepszał: przebudowano widownię i scenę podwyższając sufit o dwa i pół metra, a to przez wycięcie wszystkich belek, które obniżały budynek. Z tych belek powstał rząd filarów po bokach widowni. Jednocześnie musieliśmy zmienić konstrukcję dachu i umocnić ściany, które tak jak i sufity obite zostały deskami ze skrzynek. Deski pokryto cienką siatką drucianą i tynkiem, i powstał tzw. mur pruski.

¹⁷ Tamże, s. 5.

¹⁸ Józef Janota-Bzowski, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/38121/jozef-janota-bzowski> (dostęp: 7.07.2023).

Całość pomalowano odpowiednią barwą. Z prawej strony przy scenie umieściliśmy rzeźbę A. Kaźmierskiego, przedstawiającą Naczelnika Państwa J. Piłsudskiego w pozycji naturalnej. Nowa przybudówka objęła zwiększone garderoby, salę wykładową i bibliotekę. W 1923 roku przybył jeszcze murowany budynek ze sklepem spółdzielczym i bufetem na parterze, na piętrze urządzono kostiumnię, a w piwnicy kuchnię. Wzdłuż płotu, po prawej stronie zaprojektowano kręgielnię, a obok boisko sportowe. Kto tylko mógł, pomagał zachęcony serdeczną atmosferą, porządkiem i tym głównie, że praca rosła w oczach. Nic też dziwnego, że w krótkim czasie po otwarciu, teatr stał się oficjalnie teatrem całego garnizonu miasta stołecznego Warszawy.¹⁹

Analizując powyższe zapisy dojść można do przekonania, że uruchomiony teatr zmierzał w kierunku organizacji typowego ośrodka kultury, nazywanego Domem Żołnierza Polskiego. Nic też dziwnego, że kiedy wiosną 1923 roku dowódca Okręgu Korpusu Krakowskiego gen. Józef Czikiel ogłosił słynną akcję masowego wznoszenia tego typu placówek,²⁰ J. Bzowski na łamach „Polski Zbrojnej” napisał, że taki „dom” już istnieje na stołecznej Pradze.²¹

Warszawskim ośrodkiem bezustannie interesowały się redakcje czasopism zarówno wojskowych, jak i cywilnych. Między innymi w „Żołnierzu Polskim” odnotowano wieczór artystyczny przygotowany w teatrze 26 listopada 1921 roku, z okazji rocznicy wybuchu Powstania Listopadowego. Publiczność zgromadzona w 450-miejscowej sali obejrzała dwie jednoaktówki J. Bzowskiego. Pierwsza nosiła tytuł „Państwo Kłodniccy”, druga - „Ciotka umarła”. Dekoracje do tych spektakli, podobnie jak i do innych prezentowanych wówczas przedstawień, przygotowali: sierż. Wróblewski i plut. Ścisłowski. W ramach wieczoru wystąpiła własna 15-osobowa orkiestra żołnierska, dyrygowana przez plut. Zegadłę i zespół muzyczny dzieci – sierot po robotnikach z Zakładu Braci Albertów.²²

Do końca 1921 roku Teatr Żołnierza Polskiego wystawił łącznie 86 spektakli scenicznych, które obejrzało 86 tysięcy osób. Cały zysk w wysokości 2,5 mln marek, przeznaczono na potrzeby kulturalno-oświatowe teatru. Środki finansowe czerpano również z założonej w połowie 1921 roku gospody żołnierskiej. Pozwoliły one na zakup instrumentów dla orkiestry, uruchomienie biblioteki żołnierskiej (900 książek), zorganizowanie chóru amatorskiego, urządzenie kina, kręgielni i świetlicy.²³

Pod koniec 1921 roku zaczęto też „pracować” nad kulturą zachowywania się braci żołnierskiej w teatrze. Świetnym zabiegiem okazało się umieszczenie w sali teatralnej wyżej wymienionego surowego posągu J. Piłsudskiego. Jak napisano w tygodniku wojskowym, po tym „zabiegu” żołnierze w teatrze zaczęli zachowywać się lepiej, ponieważ „... teraz nikt już nie może być wobec J. Piłsudskiego w czapce, lub palić papierosa”.²⁴

Znaczącym wydarzeniem w życiu placówki było podjęcie w niej w roku 1922 pracy por. Romana Sumienia, zdolnego scenografa, prowadzącego dotychczas Garnizonowy Teatr Żołnierski w Zegrzu. Ważny był też fakt, że opiekę urzędową nad teatrem zgodnie z rozkazem dowódcy garnizonu sprawował ppłk Aleksander Sawicki (późniejszy generał), dowódca 36 Pułku Piechoty.

¹⁹ J. Bzowski, *Wspomnienia...*, dz. cyt.

²⁰ J. Czikiel, *O domy żołnierza*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 80, s. 3.

²¹ *Domy Żołnierza*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 94, s. 3.

²² T. Szymoński, *Gawędy...*, dz. cyt.

²³ J. Bzowski, *Wspomnienia...*, dz. cyt. s. 17.

²⁴ T. Szymoński, *Gawędy...*, dz. cyt.

Na początku 1923 roku teatr na Pradze był postrzegany jako reprezentacyjna placówka garnizonowa. Korzystały z niej zarówno „miejscowe” pododdziały Okręgowych Zakładów Gospodarczych nr 1 (zmiana nazwy nastąpiła w 1921 roku), jak i w coraz szerszym zakresie żołnierze stołecznych jednostek wojskowych. Zespół sceniczny tworzyli wówczas oficerowie i „... inteligentni szeregowi oraz urzędniczy i urzędnicy urzędów wojskowych”.²⁵ W repertuarze zespół posiadał utwory „... patriotyczne, propagandowe i satyryczne”.²⁶ Spektakle dla wojska odbywały się dwa razy w tygodniu i były to przedstawienia bezpłatne. Przeciętnie każdego miesiąca z przedstawień korzystało wówczas około 2 tysięcy żołnierzy. Oprócz występów scenicznych teatr organizował również wieczory okolicznościowe, wykłady oświatowe, koncerty muzyczne i zabawy żołnierskie.²⁷

Wiosną 1923 roku w „Polsce Zbrojnej” ukazała się obszerna ocena zespołu aktorskiego. Pretekstem było przedstawienie zorganizowane 8 marca. W pierwszej części pokazano komedię w jednym akcie E. Labiche’a pt. „Moja córeczka”. W drugiej wystawiono „Piosenki wujaszka” A. Fredry. Obie sztuki reżyserował J. Bzowski. Po obejrzeniu programu krytyk teatralny Jan Wit napisał m.in.: „Pierwsza z tych sztuczek bardzo dobra w treści, na ogół grana była nieźle. Co prawda za szybkie nieco jak na komedię miała tempo, ale to z winy suflera, który tak głośno podpowiadał, iż aktorzy, chcąc go zagłuszyć, brali zawrotną więc szybkość”.²⁸

W recenzji znalazły się też oceny gry poszczególnych aktorów. Między innymi napisano, że „... Pan Modanowski w roli Trebucharda, był zupełnie dobry, wykazał dużo orientacji i obycia się ze sceną”. Nieco gorzej wypadł kpr. Budryński, a to może dlatego, że „... na początku sztuki, odkleiły mu się wąsy”. Na scenie wystąpiły również siostry M. i J. Jędrzejkiewicz, Piperkowska i Roman Wojnarowski i oczywiście niezastąpiony J. Bzowski. W teatrze zadebiutowała też młodziutka tancerka Oliwia Albani. Jej „... koncertowe tańce wbiły się mocno w pamięć widzów, ale miejscami wiała z jej tańca pewna nieśmiałość”.²⁹

Kilka tygodni później „Gazeta Poranna” donosiła: „Teatr Żołnierza Polskiego na Pradze istnieje już 3 lata. Przedstawienia odbywają się tu w soboty, a w niedziele i święta dyrekcja zarządza zabawy żołnierskie, dostępne też dla cywili”.³⁰ To swoiste „zaproszenie” wszystkich do udziału w imprezach opublikowano w uzupełnieniu relacji z uroczystej akademii zorganizowanej z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Teatr w części artystycznej wieczoru wystawił sztukę pt. „Racławickie kosy” pióra Marii Gerson-Dąbrowskiej.³¹

W przywoływanym czasie, w gazetach wojskowych coraz częściej zaczęły się ukazywać artykuły promujące warszawską placówkę i zabiegające o stałe wspieranie jej działalności. Argumentem był fakt, że funkcjonowała ona w trybie społecznym, bez etatów, choć jej poziom artystyczny dorównywał „profesjonalnym teatrom na prowincji”.³² Niekiedy pojawiały się też słowa krytyczne. Tak było po wystawieniu w teatrze jednoaktówki „Tajemnica starego miasta”. Wówczas po raz

²⁵ *Teatr Żołnierski przy Rejonowych Zakładach Żywnościowych, Warszawa w siódmą rocznicę działalności kulturalnej w wojsku*, „Polska Zbrojna” 1927, nr 144, s. 4.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

²⁸ J. Wit, *Przedstawienie w Teatrze Żołnierza Polskiego*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 67, s. 7.

²⁹ Tamże.

³⁰ *Teatr Żołnierza Polskiego na Pradze*, „Gazeta Poranna” 1923, nr 117, s. 5.

³¹ Tamże.

³² *Popierajmy teatr żołnierski. Dlaczego nie widać w nim oficerów?*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 104, s. 4.

pierwszy „dostało się” kierownikowi artystycznemu teatru, który nie mając predyspozycji do roli „amanta”, grał tę rolę „... zapamiętało i trochę pudłował”.³³

Fotografia 6. Rzeźba J. Piłsudskiego usytuowana przed sceną w teatrze żołnierskim na Pradze. 1922 r.

Źródło: „Gazeta Poranna” 1923, nr 117, s. 5.

W połowie 1923 roku W teatrze przy Jagiellońskiej zaczął występować nowo powstały chór oficerski, którym dyrygował ppłk Leopold Połoszynowicz. W roli solistów występowali aktorzy zespołu J. Bzowskiego.³⁴

Latem 1923 roku „Rzeczpospolita” informowała swych czytelników, iż w Teatrze Żołnierskim na Pradze „... odbyło się zamknięcie sezonu teatralnego odegraniem sztuki „Jeden z nas musi się ożenić” A. Fredry. Zainteresowani dowiedzieli się i o tym, że „... w przeciągu dwóch miesięcy nie będzie przedstawień, ponieważ będą wprowadzane ulepszenia techniczne, jak pobudowanie nowych kondygnacji i rozszerzenie sceny”.³⁵ W rzeczywistości prace trwały 4 miesiące. Były to te działania inwestycyjne, o których pisał w swoich wspomnieniach J. Bzowski. A więc oprócz zmodernizowania sali, do korpusu głównego budynku „dostawiono” jednopiętrową przybudówkę, w której umiejscowiono spółdzielnię wojskową, administrację teatru oraz bibliotekę, liczącą wówczas 2 tysiące woluminów.

Nowy sezon artystyczny otwarto 20 października 1923 roku przedstawieniem pt. „Kuzynek” M. Bałuckiego. W spektaklu tym po raz pierwszy wystąpił Jan Mańkowski, zawodowy aktor i muzyk, pozyskany z teatru „Wodewil”. W teatrze żołnierskim powierzono mu też „etat” kierownika muzycznego placówki. W charakterze gościa wieczoru wystąpił pianista profesor Jan Elertowicz. Balet reprezentowała wymieniana wcześniej Oliwia Albani.³⁶ Po tym wydarzeniu w „Polsce Zbrojnej” napisano m.in.: „Teatr Żołnierski na Pradze zasługuje na wyróżnienie dzięki temu duchowi, który w nim panuje, dzięki temu umiłowaniu twórczości, opartej na głęboko pojętych nakazach wieszczów naszych. To sprawia, że placówka ta uzupełnia ale i rozszerza granice sceny polskiej, czyniąc z niej nie tylko przytułek

³³ Tamże.

³⁴ *Teatr Żołnierski*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 144, s. 5.

³⁵ *Z teatru żołnierskiego*, „Rzeczpospolita” 1924, nr 133, s. 7.

³⁶ *Otwarcie teatru żołnierskiego na Pradze*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 290, s. 5.

komedii czy dramatu, ale i trybuny niezależnej, niepodległej szczerzej duszy polskiej”.³⁷

Na przełomie 1923 i 1924 roku „przebojami” scenicznymi praskiego teatru były sztuki: „Czuła struna” L. Clairville’ i L. Thibousta oraz „Dom wariatów” Karla Laufsa, grane na zmianę dwa lub trzy razy w tygodniu. „Aktorzy – pisano w jednej z recenzji – to ludzie bardzo młodzi, pełni poświęcenia, dają z siebie wszystko, by umilić czas spędzony w teatrze”.³⁸ Filarami zespołu byli wówczas: Solecka, Brągoszewska, Horodyńska, Albani, Bzowski, Mańkowski, Grentz i Habermess.³⁹

Rok 1924 okazał się w historii teatru żołnierskiego okresem przełomowym. W tym roku przypadała bowiem piąta rocznica istnienia placówki. Fakt ten odnotowały prawie wszystkie stołeczne gazety. W dzienniku wojskowym przypomniano, że „... budynek teatru leży trochę na uboczu, od tramwaju 10 minut drogi ulicą Jagiellońską”.⁴⁰ W zapowiedziach jubileuszu „Rzeczpospolita” informowała czytelników, że „... obecnie teatr jest w pełnym rozkwicie, posiada bardzo bogate urządzenia rekwizytowe, dekoracje i znaczny zapas kostiumów we własnej kostiumerni”.⁴¹ Na łamach „Kurier Warszawski” przedstawiono historię tworzenia placówki.⁴²

Główne uroczystości pięciolecia zaplanowano na 17 maja 1924 roku. Finałem miało być odegranie „Skalmierzanek” Nepomucena Kamińskiego, 3-aktowego „... obrazu ludowego ze śpiewami tańcami, przyprószonego siwizną czasu, ale w paru punktach zmodernizowanego”.⁴³ Przedstawienie miało wyjątkową oprawę i swoisty klimat. Jak napisał świadek tego wydarzenia, do teatru „... na pierwsze rzędy pościągano ze wszystkich okolicznych mieszkań oficerskich fotele i sędziwe kanapy, po których od razu można by poznać, że wywodzą swój ród z magazynu kwaterunkowego, który dziedziczył meble po wypędzeniu okupantów. I nagle gong... jak w prawdziwym teatrze i kurtyna się rozsuwa. Dekoracji jest 40 i prawie wszystkie namalowane na workach dawnego CUG-u, o których Pan Bóg zapomniał i komendant”.⁴⁴

Inni „obserwatorzy” zauważyli, że cała sala pomalowana była na kolor bordo i... tonęła w zieleni. W tym miejscu warto nadmienić, że autorami dekoracji byli por. Roman Sumień i por. Jan Bocheński. W ramach jubileuszowego spotkania widzów „przywitała” orkiestra pułku artylerii haubic, a po niej wystąpił chór żołnierski. W głównej części wieczoru prezentowali się jednak aktorzy teatru. Po tym występie napisano, że J. Bzowski „... to już nie amator, ale poważna siła sceniczna”. Chwalono również Halinę Brągoszewską, jej siostrę Zofię, Alicję Solecką, Halinę Jaworską, Irenę Stefaniakównę, Zofię Horodyńską oraz Ryszarda Habermessa, Jana Mańkowskiego i st. szer. Piotra Pastwę. W trzecim akcie „... bardzo wdzięczny akcent stanowił taniec lalek, odtańczony w tempie menueta przez oryginalne „żywe” laleczki, w peruczkach z filigranowymi buziaczkami, w stylowych kostiumach, jak z bajki”.⁴⁵

³⁷ Tamże.

³⁸ *Z Teatru Żołnierza Polskiego na Pradze*, „Żołnierz Polski” 1924, nr 12, s. 17.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ *Pięciolecie teatru...*, dz. cyt.

⁴¹ *Z teatru żołnierskiego*, „Rzeczpospolita” 1924, nr 133, s. 7.

⁴² *Teatr Żołnierza na Pradze*, „Kurier Warszawski” 1925, nr 59, s. 5.

⁴³ *Pięciolecie teatru...*, dz. cyt.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ *Pięciolecie teatru żołnierskiego*, „Rzeczpospolita” 1924, nr 138, s. 6.

Na jubileuszowym przedstawieniu było liczne grono oficjalnych gości, wśród nich gen. Stefan Suszyński, komendant miasta stołecznego Warszawy. Przy okazji gość w generalskim mundurze bliżej zapoznał się z działalnością praskiej placówki. Jej praca ujęła go do tego stopnia, że już następnego dnia ukazał się rozkaz "pochwalny" komendanta garnizonu, który w całości opublikował „Żołnierz Polski”.⁴⁶ Był to bodaj jedyny w okresie międzywojennym przypadek, kiedy zaprezentowano czytelnikom pełny tekst dokumentu, poświęconego osobom pracującym społecznie na rzecz kultury.

Po ukazaniu się tego rozkazu ranga i znaczenie wojskowego ośrodka kultury wzrosła jeszcze bardziej. Można śmiało powiedzieć, że po pięciu latach istnienia zaczął on pełnić funkcje warszawskiego Domu Żołnierza. Z pewnością obiekt nie był budynkiem nowoczesnym, ale miał jedną cenna zaletę: znajdował się na atrakcyjnym terenie otwartym i ogólnodostępnym, w przeciwieństwie do innych tego typu wojskowych ośrodków kultury.

Kilkanaście dni po jubileuszu ukazało się zarządzenie komendanta garnizonu, w którym określił on „terminarz” korzystania z placówki przez warszawskie oddziały i pododdziały. W wykazie umieszczone zostały jednostki: 36 Pułk Piechoty Legii Akademickiej, 21 Pułk Piechoty, 30 Pułk Strzelców Kaniowskich, 1 Pułk Szwoleżerów, 1 dyon żandarmerii wojskowej, 1 dywizjon samochodowy i 1 dywizjon artylerii konnej. Dla żołnierzy wymienionych jednostek dwa razy w tygodniu grano przedstawienia bezpłatnie. Przy prezentowaniu spektakli ludności cywilnej, pobierano symboliczne opłaty. Wyliczono, że od momentu powstania placówki do końca 1924 roku przygotowała ona 500 przedstawień, na które złożyło się 80 utworów scenicznych. Łącznie obejrzało je około 300 tysięcy żołnierzy.⁴⁷ Był to więc dorobek naprawdę imponujący.

Kolejne pięciolecie funkcjonowania teatru

Jeszcze latem 1924 roku zespół Bzowskiego rozpoczął tournée artystyczne, realizując hasło „... szerzenia ideowych zamiłowań do sceny polskiej”.⁴⁸ Żołnierski teatr z „Jagiellońskiej” odwiedził m.in. cywile i wojskowe ośrodki kultury w Nowym Dworze, Jabłonie, Zegrzu, Mińsku Mazowieckim, Łowiczu i w Jeziornie.

Jesienią 1924 roku działalność ośrodka kultury wykraczała daleko poza pracę sceniczną. Tu odbywać się zaczęły kursy oświatowe dla podoficerów i zajęcia w ramach Żołnierskiej Szkoły Początkowej. Uruchomiono też kursy biblioteczne i zajęcia instruktorsko-metodyczne dla amatorskich teatrów wojskowych. W sali teatralnej zamontowano projektor filmowy, dzięki czemu w budynku uruchomiono kino dla żołnierzy i cywilów. Placówka była również miejscem organizacji koncertów orkiestr wojskowych. Na zbudowanych boiskach przeprowadzano sukcesywnie imprezy sportowe.

Nowy sezon teatralny zespół Bzowskiego zainaugurował wystawieniem czteroaktowej sztuki Nestroya pt. „Trójka hultajska”, do której muzykę opracował Jan Mańkowski. Po spektaklu odbyła się zabawa żołnierska. Jan Mańkowski był też autorem ilustracji muzycznej do następnego przedstawienia, które stanowiła jednoaktówka pt. „Miłostki ułańskie” Cypriana Godebskiego. Spektakl połączono z koncertem orkiestry 36 Pułku Piechoty Legii Akademickiej, kierowanej przez

⁴⁶ Rozkaz pochwalny komendanta miasta Warszawy gen. Suszyńskiego, „Żołnierz Polski” 1924, nr 22, s. 16.

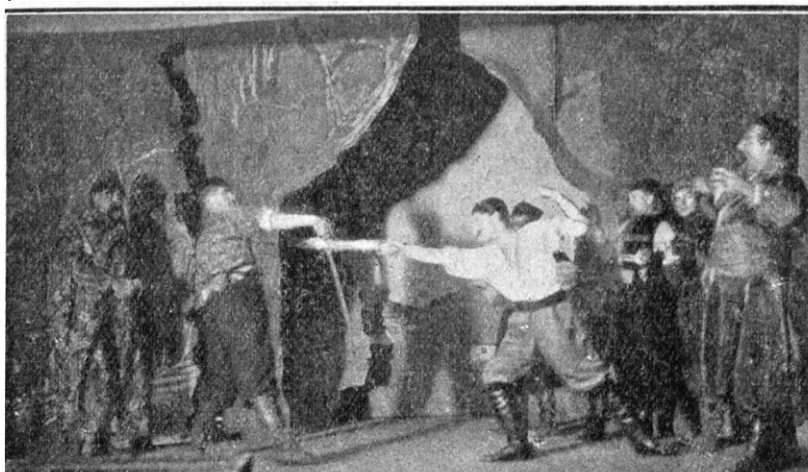
⁴⁷ Teatr żołnierza na Pradze..., dz. cyt.

⁴⁸ Praski Teatr w Jeziornie, „Polska Zbrojna” 1924, nr 180, s. 4.

znanego kapelmistrza Aleksandra Sielskiego.⁴⁹ Była to kolejna „innowacja” artystyczna z arsenału poszukiwań metod aktywizacji życia kulturalno-oświatowego, bezpośrednio w jednostkach wojskowych.

Inną formą uatrakcyjnienia działalności placówki był wieczór „sienkiewiczowski”, związany z faktem „... sprowadzenia do Ojczyzny szczątków jej wielkiego syna – powieściopisarza Henryka Sienkiewicza”.⁵⁰ Prochy znakomitego pisarza przywieziono ze stolicy Szwajcarii 25 października 1924 roku. Główne uroczystości odbyły się dnia następnego. Ich finałem była uroczysta akademicka w Teatrze Żołnierskim, zorganizowana 26 października. Słowo wstępne wygłosił por. Roman Sumień. Przemówienie swe zakończył „... przy równoczesnym sprezentowaniu broni przez wartę honorową, stojącą przy portrecie Sienkiewicza”.⁵¹ W drugiej części pokazano „żywe obrazy”, wyreżyserowane przez kierownika artystycznego teatru. Jak napisano w dzienniku wojskowym: „Po podniesieniu zasłony zagrzmiął dzwony hymnem pogrzebowym, a kpt. Bzowski wygłosił na tle chóru specjalnie napisany wierszyk pt. „Pogrzeb Sienkiewicza”. W pewnym momencie z cienia wyłoniły się wizje wszystkich bohaterów powieści sienkiewiczowskich”.⁵² W części trzeciej programu zaprezentowano sztukę pt. „Zagłoba swatem”, opartej na motywach Trylogii Henryka Sienkiewicza. To bardzo „złożone” widowisko powtarzano wielokrotnie, głównie z udziałem żołnierzy i młodzieży szkolnej.⁵³ W tym miejscu należy także odnotować, że na pamiątkę sprowadzenia zwłok H. Sienkiewicza do kraju, w Rapperswillu wydano pamiątkowy medal, zaprojektowany przez K. Żmigrodzkiego.⁵⁴

Fotografia 7. Pojedynek Wołodyjowskiego z Bohunem w teatrze żołnierskim na Pradze (1924 r.).

Źródło: „Żołnierz Polski” 1924, nr 46, s. 5.

⁴⁹ Otwarcie sezonu Teatru Żołnierskiego na Pradze, „Polska Zbrojna” 1924, nr 279, s. 5.

⁵⁰ W Teatrze Żołnierskim na Pradze, „Polska Zbrojna” 1924, nr 310, s. 5.

⁵¹ Z obchodu sienkiewiczowskiego w teatrze żołnierskim przy O.Z.G., „Żołnierz Polski” 1924, nr 46, s. 5.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Duch żołnierski w twórczości Sienkiewicza, „Żołnierz Polski” 1924, nr 44, s. 6.

Fotografia 8. Scena z przedstawienia pt. „Zagłoba swatem” w teatrze żołnierskim na Pradze (1924 r.).

Źródło: „Żołnierz Polski” 1924, nr 46, s. 5.

W pierwszym półroczu 1925 roku w teatr przygotował i zrealizował 32 przedstawienia teatralne i 3 widowiska okolicznościowe. W teatrze odbyło się też 10 zabaw żołnierskich. Łącznie z imprez zorganizowanych w pierwszych 6 miesiącach roku w teatrze, skorzystało 9650 żołnierzy. W tym czasie największym problemem placówki, było brak stałego... akompaniatora.⁵⁵

W drugim półroczu 1925 roku odbyło się 48 przedstawień teatralnych. Łącznie w 1926 roku spektakle obejrzało ponad 32 tysiące żołnierzy.⁵⁶ Późną jesienią tego samego roku starano się znacznie zwiększyć liczebność zespołu teatralnego. W tym celu w gazetach warszawskich zamieszczono stosowne ogłoszenia. Przy okazji można się było dowiedzieć, że tworzą go „... oficerowie, inteligentni szeregowi, urzędnicy i urzędniczek instytucji wojskowych lub państwowych oraz... zaufane osoby cywilne, które zupełnie bezinteresownie poświęcają swoją pracę na scenie dla dobra żołnierzy Garnizonu Warszawa”.⁵⁷ Kierownictwo teatru poszukiwało też do zespołu „... amantów i amantek lirycznych, amantów charakterystycznych i rodzajowych [...] oraz reżysera do sztuk poważnych i patriotycznych”.⁵⁸ Adres zespołu brzmiał: Rejonowy Zakład Żywnościowy, ul. Jagiellońska 52.

⁵⁵ *Żołnierski Teatr na Pradze*, „Żołnierz Polski” 1925, nr 36, s. 19.

⁵⁶ *Teatr Żołnierski na Pradze*, „Żołnierz Polski” 1926, nr 11, s. 220.

⁵⁷ *Poszukiwani amatorzy do Teatru*, „Polska Zbrojna” 1925, nr 309, s. 5.

⁵⁸ Tamże.

Fotografia 9. Orkiestra 36 Pułku Piechoty Legii Akademickiej, która bardzo często „oprawiała” muzycznie spektakle teatru żołnierskiego na Pradze (z zdjęcie z 1926 r.).

Źródło: „Żołnierz Polski” 1926, nr 12, s. 238.

Obok Rejonowego Zakładu Żywnościowego w kompleksie funkcjonowały Wojskowe Zakłady Mundurowe, które za przyzwoleniem Ministerstwa Spraw Wojskowych, systematycznie przekazywały do teatru kostiumy i rekwizyty. W ten sposób powstała bogata kostiumernia, z której korzystały też inne teatry jednostek warszawskich i podwarszawskich. Bezpośrednio z kierownictwa resortu instytucja otrzymywała również środki finansowe na powiększenie zbiorów bibliotecznych, z których korzystali szeregowi żołnierze stołecznego garnizonu.

W latach 1925-1927 zespół organizował co jakiś czas objazdy ze swoimi spektaklami po okolicznych jednostkach i instytucjach wojskowych. Niekiedy przedstawienia organizowane były w szkołach i placówkach cywilnych. Zainteresowanie działalnością praskiej było tak duże, że w 1927 roku komendant miasta wprowadził kolejny, uaktualniony „rozdzielnik” na korzystanie z propozycji repertuarowych teatru przez poszczególne jednostki garnizonu warszawskiego.

W tym czasie dużo mówiło się i pisało o konieczności wzniesienia reprezentacyjnego Domu Żołnierza Polskiego.⁵⁹ Ale ostatecznie skończyło się na przejęciu przez wojsko 10 października 1928 roku wzniesionego w 1903 roku, jednopiętrowego, klasycystycznego gmachu Domu Ludowego. Obiekt mieścił się również na Pradze, przy ul. Zygmuntowskiej 3. W latach 1916-1924 miał tu swoją siedzibę Teatr Praski, a w latach 1925-1926 - Teatr „Odrodzenie”. W tych ostatnich latach w budynku funkcjonowała też scena letnia Teatru Ludowego. Odbывały się tu również okazjonalne pokazy filmowe.⁶⁰

Przekazanie armii obiektu zbiegło się w czasie, kiedy władze miasta podjęły prace nad uporządkowaniem, a właściwie likwidacją Fortów Napoleona. Zgodnie z koncepcją ich teren częściowo miał być przejęty przez powiększany⁶¹ wówczas Park Praski, oraz tworzony w 1928 roku Warszawski Ogród Zoologiczny. W takich okolicznościach budynek Teatru Żołnierskiego przy ul. Jagiellońskiej 52 miał ulec... rozbiorce.

⁵⁹ *Jak sobie wyobrażamy Dom Żołnierza w Warszawie*, „Polska Zbrojna” 1925, nr 176, s. 3.

⁶⁰ *Dom Żołnierza*, https://www.twoja-praga.pl/praga/dawna_praga/2557.html (dostęp: 6.07.2023).

⁶¹ *Dom Żołnierza i Teatr Żołnierski w Warszawie*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 309, s. 4.

Zabiegiem oczywistym było więc „przeniesienie” teatru Bzowskiego do nowo pozyskanego budynku przy ul. Zygmuntowskiej. Przeniesienie praskiego teatru do tego obiektu z pewnością było zajęciem uciążliwym, ale realizatorzy przedsięwzięcia pocieszać się mogli tym, że obie placówki były od siebie oddalone zaledwie o kilkaset metrów. Prowadzony w „amerykańskim tempie” remont spowodował, że już po miesiącu obiekt był gotowy do przyjęcia pierwszych interesantów.⁶²

Uroczyste otwarcie ośrodka nazywanego odtąd „Domem Żołnierza Polskiego w Warszawie”, odbyło się 10 listopada 1928 roku. Gości wchodzących do budynku witał napis: „Dom Żołnierza, to Twój dom”. Obiekt poświęcił biskup połowy Wojska Polskiego Stanisław Gall. Po kilku oficjalnych przemówieniach przedstawiono kierownika Domu Żołnierza. Był nim... kpt. Józef Bzowski. On też był autorem pierwszej sztuki zaprezentowanej w nowo otwartym ośrodku. Widowisku nosiło tytuł „Nie zginęła” i zawierało 40 obrazów z historii Polski, od Insurekcji kościuszkowskiej poczynając, na ostatnich latach kończąc. Główną rolę T. Kościuszki kreował nowo mianowany kierownik placówki. Sztukę reżyserował Adam Dobrzyński, a scenografię projektował Jan Wiechecki. Do spektaklu przygrywała orkiestra 1 Pułku Artylerii Konnej.

W ten sposób uroczyste poświęcenie i otwarcie Teatru Żołnierza Polskiego w Warszawie było ważnym akcentem obchodów 10-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości. Kilka miesięcy po tym fakcie „Polska Zbrojna” dzieliła się z czytelnikami wiadomością o ulgach w opłatach za bilety wstępu na przedstawienia teatralne, wprowadzonych z dniem 1 stycznia 1929 roku. Dla osób „nie uprawnionych” bilet do teatru wojskowego kosztował 3-4 złote. Tymczasem podoficerowie i członkowie ich rodzin płacili po 1 zł od osoby. Z takich samych ulg korzystali żołnierze zasadniczej służby wojskowej. 50 procent ulgi mieli też członkowie przysposobienia wojskowego występujący w mundurach, funkcjonariusze policji państwowej, pracownicy urzędów państwowych, członkowie ich rodzin oraz studenci i młodzież szkolna.⁶³ Przedstawienia teatralne od początku cieszyły się wielkim zainteresowaniem zarówno środowiska cywilnego, jak i wojskowego.

W pierwszych tygodniach funkcjonowania placówki pod nowym adresem grano następujące sztuki: „Nie zginęła”, „Zaręczyny pod kulami” Stefana Kiedrzyńskiego i „Jaselka” Tatkiewiczówny. Organizowano też poranne spektakle dla dzieci oraz „...rewiowe wieczory humoru dla dorosłych”.⁶⁴ Tylko w ciągu pierwszych trzech miesięcy pracy teatru w Domu Żołnierza z jego oferty skorzystało łącznie 27 tysięcy żołnierzy i 42 tysiące przedstawicieli społeczności cywilnej.

Ze sprawozdania z działalności placówki, obejmującego okres od 10 listopada 1928 roku, do 15 lutego 1929 roku wynika, że Dom Żołnierza przygotował m.in. 96 przedstawień teatralnych, 26 odczytów i prelekcji oraz 6 zabaw żołnierskich.⁶⁵

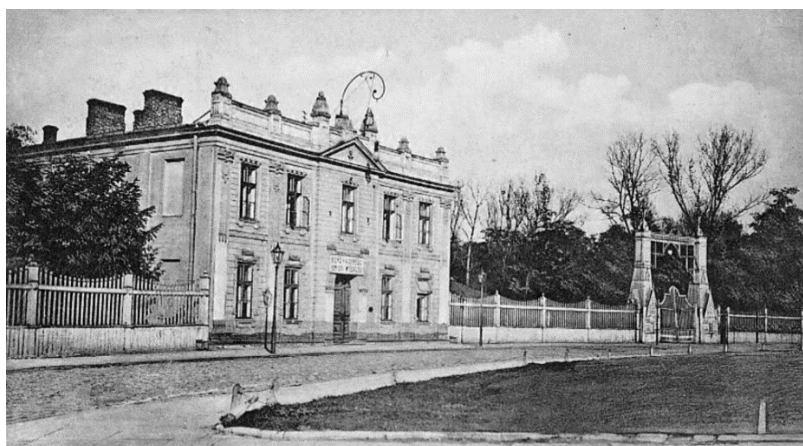
⁶² *Uroczyste otwarcie Domu Żołnierza na Pradze*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 313, s. 7.

⁶³ *Ulgę w Domu Żołnierza*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 9, s. 4.

⁶⁴ *Dom Żołnierza w Warszawie*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 355, s. 21.

⁶⁵ *Z działalności Domu Żołnierza w Warszawie*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 27, s. 4.

Fotografia 10. Gmach Teatru Praskiego, do którego w 1928 roku przeniesiony został teatr żołnierski z budynku przy ul. Jagiellońskiej 52.

Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ac/Park_Praski_Teatr_Praski.jpg

Centrum obiektu stanowiła piękna sala, mająca 700 miejsc siedzących, z dekoracyjną sceną i dużymi balkonami. 12 stycznia 1929 roku w Domu Żołnierza rozpoczęto kolejne prace modernizacyjne. Po ich przeprowadzeniu w obiekcie miały funkcjonować: kino, świetlica, strzelnica, biblioteka i gospoda. Prawdopodobnie tuż przed rozpoczęciem modernizacji obiektu doszło do różnicy zdań między Józefem Bzowskim, a zarządem Domu Żołnierza. Dla Bzowskiego najważniejszy był teatr i dalsza rozbudowa jego infrastruktury. Zabiegał też o profesjonalizację zespołu aktorskiego, a z tym wiązały się określone potrzeby finansowe. To miał być reprezentacyjny Teatr Wojska Polskiego. Tymczasem zarząd ośrodka nie widział takiej potrzeby. Dla niego działalność teatralna miała być jedną z wielu form pracy kulturalno-oświatowej. Chciano rozwijać działalność sportowo-rekreacyjną, turystyczną, oświatową, paramilitarną, środowiskową, wydawniczą, itp.

W takich okolicznościach J. Bzowski... przestał być kierownikiem Domu Żołnierza. Jego miejsce zajął kpt. Aleksander Bergryn.

Z teatru wraz z kpt. Bzowskim, odeszli zawodowi aktorzy, opłacani dotychczas przez wojsko. „Utrzymanie aktorskich sił zawodowych – pisano – wymagało wielkich sum pieniężnych”.⁶⁶

Oczywiście kpt. J. Bzowski odchodząc w „stan spoczynku”,⁶⁷ definitywnie nie rozstał się z teatrem żołnierskim Domu Żołnierza. Nadal pełnił w nim bowiem funkcję zbliżoną do „społecznego konsultanta”.⁶⁸ W marcu 1929 roku z pozostałych w teatrze artystów nieprofesjonalnych, rozpoczęto tworzenie w pełni amatorskiego zespołu scenicznego. W takich okolicznościach zakończył się romantyczny czas pracy Garnizonowego Teatru Żołnierskiego, którego „korzenie” sięgały budynku znajdującego się przy ul. Jagiellońskiej 52.

⁶⁶ *Rozwój i działalność Domu Żołnierza na Pradze*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 232, s. 5.

⁶⁷ Centralne Archiwum Wojskowe, Akta personalne kpt. Józefa Bzowskiego.

⁶⁸ J. Bzowski, Notatka o przebiegu działalności artystycznej, maszynopis, archiwum rodzinne Marii Marasek i Bohdana Bzowskiego.

Po latach J. Bzowski o swojej formacji napisał: „Widz w tym teatrze wyrabiał się kulturalnie, chłonał i umiał ocenić wartości. Setki obchodów, akademii, inscenizacji, pogadanek i odczytów złożyły się na dorobek olbrzymiej pracy w tym budynku. Młodzież z całej Warszawy i Pragi garnała się do pracy. Powstało koło autorów, pisarzy, literatów, kompozytorów, malarzy, rzeźbiarzy pod opieką znakomitych sił: Żeromski, Gustaw Daniłowski, Maria Grosek, Skoczylas, Lasocki, Osterwa, Kazuro, R. Kwiatkowski, J. Relidziński, Ort-Ot itp.

Trudno wszystkich wyliczyć. Powstało pismo „Twórczość Młodej Polski” (kwartalnik). Przez scenę przewinęli się najwybitniejsi luminarze sztuki, z Mieczysławem Frenklem, Osterwą, Jaraczem, J. Śliwickim, Rolandem, Gasińskim, jak i z „Podkasanej Muzy” z „Qui-Pro-Quo”, „Sfinksa”, „Czarnego Kota” i innych. [...] Widownia gościła tysiące ludzi, a wśród nich były najwybitniejsze osobistości, jak Naczelnik Państwa Józef Piłsudski, Prezydenci Rzeczypospolitej: Ignacy Mościcki i Stanisław Wojciechowski, generałowie: Józef Haller, Lucjan Żeligowski, Wacław Iwaszkiewicz, członkowie Rządu RP, i wielu innych. [...] Setki małżeństw, i to szczęśliwych skojarzyło się dzięki pracy tej placówki, a wiele wesel żołnierskich odbywało się w budynku teatru, jak również i chrzciny. Tam również odbywały się uroczystości pogrzebowe.

Teatr przy Jagiellońskiej był naprawdę domem żołnierza, który podczas służby zastępował mu opiekę domu rodzinnego. Nic też dziwnego, że bardzo jasno promieniował na zewnątrz”.⁶⁹

Podsumowanie

Uruchomiony wiosną 1919 roku teatr na Pradze był jedną z pierwszych tego typu formacji nie tylko w Wojsku Polskim, ale także w kraju. Jego cechą była znakomita lokalizacja. Zajmował budynek na skraju Parku Praskiego. Do warszawskiej Starówki było stąd około 1,5 km. W pobliżu znajdowały się dwa ciekawe kościoły. Pierwszy – bardzo kameralny – pod wezwaniem Matki Bożej Loretਾਂskiej, drugi – dużo większy – pod wezwaniem św. Floriana.

Od początku była to instytucja otwarta na wszystkie środowiska. W pierwszej kolejności korzystała z niej bardzo liczna rzesza pracowników i żołnierzy zatrudnionych w ówczesnym centrum logistycznym, zlokalizowanym na nieistniejących dziś Fortach Napoleona. Dzięki współodpowiedzialności za jej rozwój wielu środowisk, placówka nie tylko poszerzała swój zakres świadczeń, ale i systematycznie powiększała swoją bazę techniczno-materiałową. Niewątpliwie pełniła ona funkcję Domu Żołnierza Polskiego dla garnizonu stołecznego i to w czasie, kiedy dopiero „raczkował pomysł organizowania tego typu ośrodków w Wojsku Polskim. Dzięki jego działalności armia otrzymała okazały budynek przy ul. Zygmuntowskiej 3, bowiem jak napisano w uzasadnieniu „... garnizon stołeczny bez teatru żołnierskiego być nie może”.⁷⁰

Z pewnością w ówczesnej Polsce nie było budynku teatru żołnierskiego, który gościł tak znakomitych obywateli jak Naczelnika Państwa, czy dwóch prezydentów RP. Placówką interesowały się też największe autorytety teatralne, jak Juliusz Osterwa czy Stefan Jaracz.

Józef Bzowski systematycznie i konsekwentnie dążył do profesjonalizacji zespołu aktorskiego. Nie było to w pełni zgodne z zapisami w dokumentach normatywnych, regulujących działalność teatralną w Wojsku Polskim. Decydenci

⁶⁹ J. Bzowski, *Wspomnienia...*, dz. cyt. s. 18.

⁷⁰ *Dom Żołnierza i Teatr...*, dz. cyt.

z Ministerstwa Spraw Wojskowych chcieli w teatrach żołnierskich widzieć głównie szeregowych, podoficerów i członków ich rodzin. To przede wszystkim miała być działalność środowiskowa, preferująca aspekty wychowawcze. Nic też dziwnego, że gdy J. Bzowski po „przeprowadzce” teatru do gmachu przy ul. Zygmuntowski zgłosił potrzebę „przyznania” mu kolejnych „profesjonalnych” etatów, cierpliwość decydentów... dobiegła końca. W efekcie teatr z Jagiellońskiej został rozwiązany, a jego wielce zasłużony kierownik przeszedł w stan spoczynku.

Ale Józef Bzowski odegrał jeszcze w historii polskiego teatru żołnierskiego bardzo znaczącą rolę. Po zmobilizowaniu go we wrześniu 1939 roku, trafił do obozu internowanych w Rumunii, gdzie wkrótce zorganizował teatr żołnierski działający najpierw w Comisani, a następnie w Targu-Jiu. Pod koniec 1940 roku przez Jugosławię i Grecję przedostał się na Bliski Wschód, gdzie tworzone były polskie oddziały. W latach 1941-1943 uczestniczył w pracy ich czołówek teatralnych. W marcu 1944 roku wraz z innymi żołnierzami J. Bzowski został przetransportowany do Włoch, gdzie założył teatr o nazwie „Bzowiak”. W roku 1946 znalazł się na terytorium Wielkiej Brytanii. Tu jako aktor wspierał działalność teatrów emigracyjnych.⁷¹ Do Polski nie dane mu było powrócić. Zmarł w Londynie w 1971 roku...

Streszczenie

W okresie międzywojennym jedną z najważniejszych form działalności kulturalno-oświatowej było prowadzenie teatrów żołnierskich. Z zasady miały one amatorski charakter i obejmowały różne środowiska wojskowe. W 1930 roku w armii polskiej funkcjonowało ponad 180 teatrów żołnierskich. Jednym z najwcześniej powstałych był teatr założony w połowie 1919 roku przez ppor. Józefa Bzowskiego w Warszawie, przy ul. Jagiellońskiej 52. Zajmował on jeden z zaniedbanych baraków Centralnego Urzędu Gospodarczego, zlokalizowanego na ówczesnych Fortach Napoleona. Po kilku miesiącach zaczął on pełnić funkcję Teatru Garnizonowego Warszawy. Jego charakterystyczną cechą było systematyczne angażowanie do pracy w zespole osób profesjonalnie zajmujących się pracą sceniczną.

Jesienią 1928 roku teatr praski został przeniesiony do nowo otwartego Domu Żołnierza Polskiego w dawnym budynku teatru „Odrodzenie”. Rok później teatr został rozwiązany, a jego kierownika przeniesiono w stan spoczynku.

Słowa kluczowe: teatr, aktorzy, Warszawa, Praga, Józef Bzowski, Dom Żołnierza, żołnierze, przedstawienia teatralne

THE SOLDIERS' THEATER OF THE WARSAW GARRISON (1919-1929)

Summary

In the interwar period, one of the most important forms of cultural and educational activity was running military theaters. As a rule, they were of an amateur nature and covered various military environments. In 1930, there were over 180 military theaters in the Polish army. One of the earliest theaters was founded in mid-1919 by Sec. Józef Bzowski in Warsaw, at 52 Jagiellońska street. It occupied one of the neglected barracks of the Central Economic Office, located at the then Napoleon's Forts. After a few months, it began to function as the Garrison Theater

⁷¹ S. Piekarski, *Józef Bzowski twórca teatru żołnierskiego*, Warszawa 2001.

of Warsaw. Its characteristic feature was the systematic involvement of people professionally involved in stage work in the team.

In the autumn of 1928, the Praga theater was moved to the newly opened Polish Soldier's House in the former building of the "Revival" theater. A year later, the theater was dissolved and its manager retired.

Keywords: theatre, actors, Warsaw, Praga, Józef Bzowski, Soldier's House, soldiers, theater performances

Bibliografia:

- Bzowski J., Notatka o przebiegu działalności artystycznej, maszynopis, archiwum rodzinne Marii Marasek i Bohdana Bzowskiego.
- Bzowski J., *Wspomnienia. Słowo było jak chleb*. Maszynopis użyczony autorowi przez Marię Marasek, córkę J. Bzowskiego, Londyn 1950.
- Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, Akta Dowództwa Okręgu Korpusu I Warszawa, *Plany Fortów Napoleona*, sporządzone w 1916 roku przez Niemców, sygn. DOK I.371.1.73.
- Centralne Archiwum Wojskowe, Akta personalne kpt. Józefa Bzowskiego.
- Czikiel J., *O domy żołnierza*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 80.
- Dom Żołnierza i Teatr Żołnierza w Warszawie*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 309.
- Dom Żołnierza*, https://www.twoja-praga.pl/praga/dawna_praga/2557.html
- Dom Żołnierza w Warszawie*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 355.
- Domy Żołnierza*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 94.
- Duch żołnierski w twórczości Sienkiewicza*, „Żołnierz Polski” 1924, nr 44.
- Instrukcja o pracy kulturalno-oświatowej i wychowawczej w wojsku*, Warszawa 1931.
- Jak sobie wyobrażamy Dom Żołnierza w Warszawie*, „Polska Zbrojna” 1925, nr 176,
- Józef Janota-Bzowski, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/38121/jozef-janota-bzowski>
- Komunikat Oświatowy nr 1 dyrektora Departamentu Naukowo-Szkolnego Ministerstwa Spraw Wojskowych, z 20 stycznia 1920 roku.
- Nowy Teatr Żołnierza Polskiego*, „Żołnierz Polski” 1920, nr 119.
- Otwarcie sezonu Teatru Żołnierskiego na Pradze*, „Polska Zbrojna” 1924, nr 279.
- Otwarcie teatru żołnierskiego na Pradze*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 290.
- Piekarski S., *Józef Bzowski twórca teatru żołnierskiego*, Warszawa 2001.
- Pięciolecie Teatru Żołnierskiego na Pradze, „Żołnierz Polski” 1924, nr 12, s. 17.
- Pięciolecie teatru żołnierskiego na Pradze, „Polska Zbrojna” 1924, nr 136.
- Pięciolecie teatru żołnierskiego*, „Rzeczpospolita” 1924, nr 138.
- Popierajmy teatr żołnierski. Dlaczego nie widać w nim oficerów?* „Polska Zbrojna” 1923, nr 104.
- Poszukiwani amatorzy do Teatru*, „Polska Zbrojna” 1925, nr 309.
- Praski Teatr w Jeziornej*, „Polska Zbrojna” 1924, nr 180.
- Rozkaz Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX Przemyśl, nr 75, z 28 września 1930 roku, poz. 8, w sprawie przystąpienia teatrów żołnierskich do Związku Teatrów Ludowych, Dziennik Rozkazów DOK IX Przemyśl 1930 rok.
- Rozkaz ministra Spraw Wojskowych w sprawie tymczasowego repertuaru do którego mają być stosowane programy poszczególnych scenek po oddziałach nr 23 z 6 czerwca 1922 roku, poz. 334. Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych z 1922 roku.

- Rozkaz ministra Spraw Wojskowych nr 49, z dnia 12 grudnia 1922 roku, poz. 682, w sprawie wprowadzenia w życie „Instrukcji dla teatrów żołnierskich”. Dziennik Rozkazów ministra Spraw Wojskowych z 1922 roku.
- Rozkaz pochwalny komendanta miasta Warszawy gen. Suszyńskiego*, „Żołnierz Polski” 1924, nr 22.
- Rozwój i działalność Domu Żołnierza na Pradze*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 232.
- Szymoński T., *Gawędy moje*, „Żołnierz Polski” 1921, nr 69.
- Teatr Żołnierski na Pradze*, „Żołnierz Polski” 1926, nr 11.
- Teatr Żołnierski*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 144.
- Teatr Żołnierski przy Rejonowych Zakładach Żywnościowych, Warszawa w siódmą rocznicę działalności kulturalnej w wojsku*, „Polska Zbrojna” 1927, nr 144.
- Teatr Żołnierza na Pradze*, „Kurier Warszawski” 1925, nr 59.
- Teatr Żołnierza Polskiego na Pradze*, „Gazeta Poranna” 1923, nr 117.
- Ulgi w Domu Żołnierza*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 9.
- Uroczyste otwarcie Domu Żołnierza na Pradze*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 313.
- Wit J., *Przedstawienie w Teatrze Żołnierza Polskiego*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 67.
- W Teatrze Żołnierskim na Pradze*, „Polska Zbrojna” 1924, nr 310.
- Z obchodu sienkiewiczowskiego w teatrze żołnierskim przy O.Z.G.*, „Żołnierz Polski” 1924, nr 46.
- Z działalności Domu Żołnierza w Warszawie*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 27.
- Z teatru żołnierskiego*, „Rzeczpospolita” 1924, nr 133, s. 7.
- Z Teatru Żołnierza Polskiego na Pradze*, „Żołnierz Polski” 1924, nr 12.
- Żołnierski Teatr na Pradze*, „Żołnierz Polski” 1925, nr 36.
- Życiorys kpt. Józefa Bzowskiego* (rękopis), archiwum rodzinne Marii Marasek i Bohdana Bzowskiego (córkę i syna J. Bzowskiego).